

Felvinczi Takács Zoltán

Buddha útján
a Távol-Keleten

1.

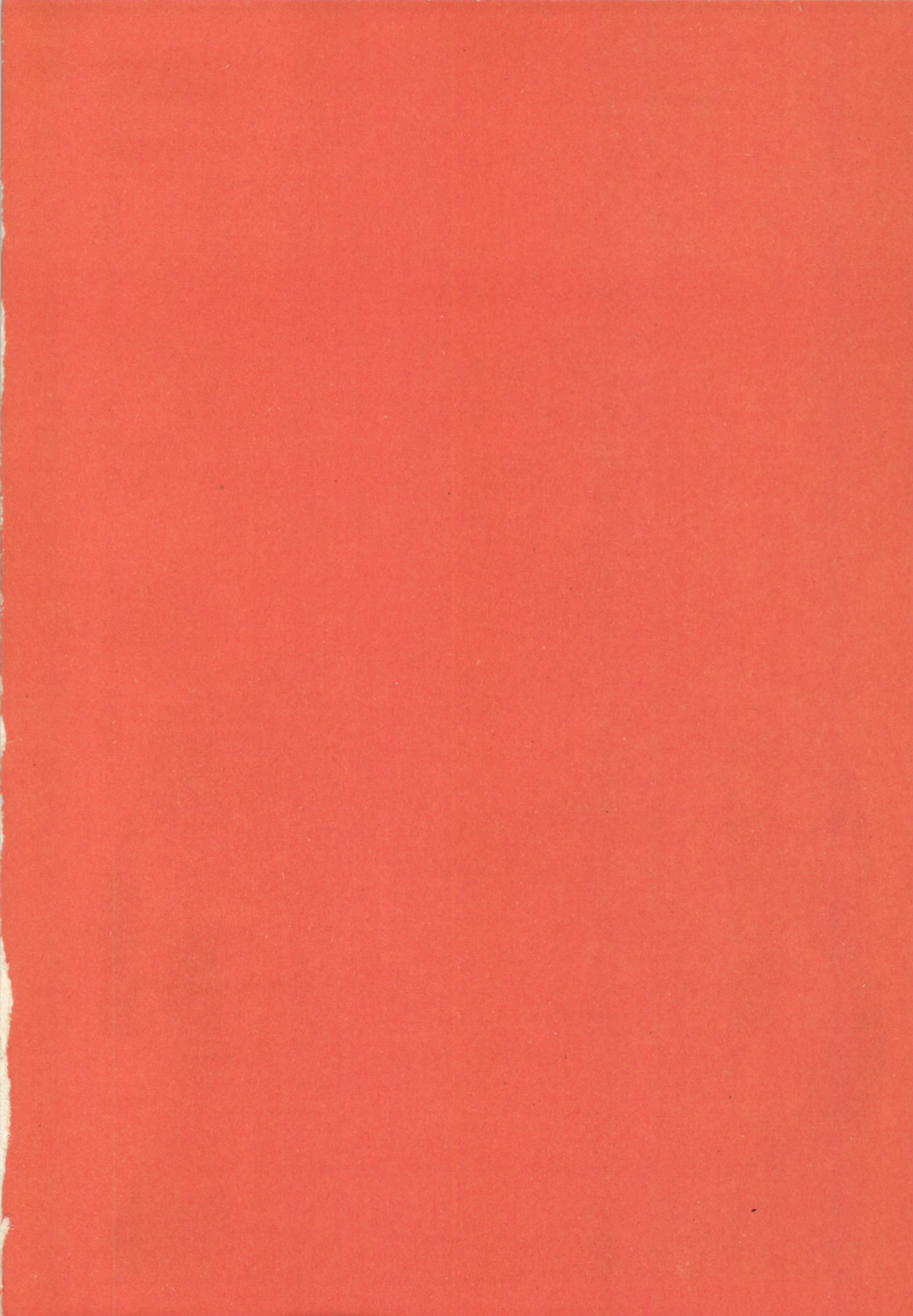

AZ AKADÉMIAI KIADÓ REPRINT SZERZŐSÉGE

Felvincsi Takács Zoltán

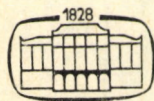
Buddha útján a
távol Keleten

AZ AKADÉMIAI KIADÓ
REPRINT SZOROZATA

BUDAPEST. 1990

FELVINCZI TAKÁCS ZOLTÁN

BUDDHA ÚTJÁN
A TÁVOL KELETEN

A szerző eredeti fényképfelvételeivel és rajzaival

I.

RÉVAI

Copyright by Révai, 1938.

ELŐSZÓ AZ 1990. ÉVI KIADÁSHOZ

A Távol-Kelet fölfedezése számunkra, magyarok számára, nem Kőrösi Csoma Sándorral vette kezdetét: őt csak a tudósok akkoriban még igen csak szűk köre olvasta — ha hazánk közvéleménye méltányolta is teljesítményét, ez a méltánylás csak a tekintélyes méltatók hitelének volt köszönhető. A hazai köztudatot is formáló, olvasmányként is hatásos fölfedezéseket a Távol-Keletet beutazó tudósok és vándorok híradásai jelentik. Ezek sorát az 1877—79 években megvalósított és gróf Széchenyi Béla nevéhez fűzött expedíció híradásai nyitják meg, elsősorban a jeles földrajztudósnak, Lóczy Lajosnak a magisztrális munkája (A Khinai Birodalom természeti viszonyainak és országainak leírása. Bp. 1886). Ettől kezdve tarthatjuk számon a Távol-Kelet országait, Kínát és Japánt — s a földrajzi terminus jogosulatlan, de megbocsátható kibővítésével —, Indiát beutazó magyarok útleírásait és dokumentumait. A dokumentumok sorában első és máig a legfontosabb az útjairól csak előadásokban beszámoló, de gyűjteményével a hazai keletkutatás egyik ágát s a közönség számára múzeumát megteremtő Hopp Ferenc kollekcója, amelyet a nyolcvanas évektől fogva gyűjtött távol-keleti útjain. Az útleírások értékben igen különbözök: Vay Péter gróf, címzetes püspök, aki egyházi megbízásból járta a Távol-Kelet országait, képviseli az egyik oldalt, a jó szándékú és a maga idején talán még hasznosnak is bizonyult dilettánst; a másik oldalt, a tudományos felkészültséggel utazó és ezért igen értékes információkat nyújtó beszámolók szerzőit képviselik Stein Aurél (aki ugyan brit szolgálatban működik, de könyvei a század elejétől sorban jelennek

VI

meg magyarul is) és, főként Ligeti Lajos, világhírű orientalista nyelvészünk, valamint Baktay Ervin, India kultúrájának kiváló felkészültségű és roppant helyszíni tapasztalatokkal bíró népszerűsítője. És, nem utolsósorban, ennek a könyvnek a szerzője: Felvinczi Takács Zoltán. Az ő útleírása időrendben ugyan az utolsó, de szellemi értékekben és választott úti célja és tárgya tekintetében leggazdagabb s máig egyedülálló munka: a Távols-Kelet művészetének bensőséges és mély erudícióval megírt kalauza.

Felvinczi Takács Zoltán 1880. április 7-én született Nagysomkúton. Apja, dr. Takács Sándor, székely családból származó járási orvos volt. (A kismemesi eredetet jelző „Felvinczi“ előnevet a családnév gyakorisága okán célszerűnek tartotta őrizni az apa is, fia is.) A járási székhely kis kórházát vezető orvos, aki a pellagra tudományos vizsgálatával is foglalkozott, és örmény kereskedőcsaládból való felesége szerény, de meghitt és művelt környezetet jelentettek: a kisfiú és öccse a vegyes lakosságú Nagysomkút elemi iskolájában tanultak. Zoltán a gimnáziumot már Nagybányán, a közeli városkában folytatta, majd Kolozsvárott fejezte be. 1897-ben, érettségije után, apja kívánságára iratkozott be Budapesten joghallgatónak. A művészetekhez vonzó fiatalember azonban szorgalmasan látogatta az akkori Mintarajziskola óráit is: alakrajzot tanult. De bejárt a Bölcsészettudományi Kar művészettörténeti előadásaira is. A szünidőkben pedig átrándult a szomszédos Nagybányára, ahol Hollósy Simon híres iskolája működött. Réti István monográfiája már az 1898. évi névsorban említi (Takács Zoltán néven) s 1899-ben is jelzi jelenlétét a művésztelepen (ekkor már Felvinczi Takács Zoltán néven). Jogi tanulmányait a máramarosszigeti jogakadémián befejezve, 1900-tól Münchenben jár Hollósy ottani iskolájába. Az akkori bohém-művész életformát vállalva, a szülői ház támogatásáról lemondva, koplalva és fagyoskodva, szorgosan képezi magát. És meleg barátságot köt mesterével.

Édesapja lassan barátkozik nagyobbik fia művészi ambícióival — valószínűleg kárpótolja őt a kisebbik, aki apja hivatását választja. 1902-ben mindenesetre apja segítségével tesz tanulmányutat Itáliában, ahol Róma és Firenze a legnagyobb élményei — s természetesen festget is az úton. Az év végén azonban az édesapa meghal. Takács Zoltán ekkor gyorsan dönt s beiratkozik a művészettörténeti szakra: Pasteiner Gyula tanítványa lesz. 1904-ben már doktorál is, témája Dürer (ez a munkája 1909-ben meg is jelenik). Professzora ajánló levelével bekerül az Országos Képtárba, majd annak utódához, az 1906-ban felépült és megnyitott Szépművészeti Múzeumhoz kerül, mint múzeumi „segédőr”. A fiatal tudományos munkatárs, doktori témájának megfelelően, a régi metszetek gyűjteményében végez feldolgozó munkát. Bizonyosan meg vannak vele elégedve, mert még abban az évben államszégyélt kap egy szép tanulmányútra: Dél-Németország, Franciaország, Svájc, észak-olasz városok múzeumait látogathatja végig.

1907-ben kap egy olyan feladatot, amely, úgy tetszik, egész életpályáját meg fogja majd határozni: ekkor kerül a Szépművészeti Múzeumba gróf Vay Péter távol-keleti (főként japán tárgyakból álló) gyűjteménye, s rendezésével, leírásával és kiállításra előkészítésével Felvinczi Takács Zoltánt bízza meg a Múzeum igazgatója. A kollekciónak nagy részét a varázslatos japán fametszetek teszik, s az ezekkel való elmélyült foglalkozás éppoly mély hatást gyakorol a festőből lett művészettörténészre, mint amelyet néhány évtizeddel korábban a francia impresszionista piktorokra s a Goncourt fivérekre — s hihetőleg felidéznek azokat a (könyvében is emlegetett) nagysomkúti kertben lapozgatott régi folyóiratokat, amelyek képei mélyen vésődtek bele a művészet iránt fogékony kisfiú emlékezetébe. Bár közben foglalkozik a Történelmi Képcsarnok anyagának gondozásával is, figyelmét egyre jobban köti le a Távol-Kelet művészeti anyaga. Tanulmányútjai (1907-ben Belgium

VIII

és Hollandia) és ekkoriban megjelenő első írásai még ezt a kettős érdeklődést mutatják — ami egyébként megmarad pályája végéig —, az európai s azon belül is a hazai kortárs művészettel éppoly hozzáértéssel foglalkozik, mint amilyennel majd a keleti művészetekkel, amelyben azonban ezek még a tanulóévek. Ebben a tanulásban igen nagy iskola a nagy londoni japán kiállítás, amelyet módja van meglátogatni, s ahol az angol köz- és magángyűjtemények anyagát tanulmányozva tudja meg, hogy a Vay Péter-féle gyűjtemény jórészt kellő szakértelem nélkül összeszedett kópiákból áll. Ezekben a nem formális stúdiumokban segítséget és tanácsot kap kiváló japán szakértőktől is (Keijiro Koume), angol gyűjtőktől (Arthur Morrison) és művészettörténészekről (Lawrence Binyon), akikkel barátságot is köt. Londonból hazatérőben Berlinben is tölt egy rövidebb, de ugyancsak igen hasznos időt: a Museum für Völkerkunde gyűjteményein kívül az akkori német orientalisztika jeles képviselőivel ismerkedik meg (Müller, Haenisch, Grünwedel), s néhányukkal, így Otto Kummellel és a Belső-Ázsiában ásatásokat vezető Albert von Le Coqkal, tartós marad kapcsolata (von Le Coqkal való levelezése fennmaradt: a 84 levél a szakmai barátság értékes dokumentuma).

Ekkor nősült meg (1909: felesége veresmarthi Boytor Alice, élete végéig hű társa, aki műveltsége és nyelvtudása mellett a zenét hozta a fiatal tudósak — mindkét leányuk muzsikusként, Alice hegedű-, Mariann pedig gordonkaművész). Esküvői tanúja Teleki Pál gróf, akihez gyermekkori barátság fűzi (apja háziorvosa s így barátja lett Teleki apjának), s akihez a Kelet iránti közös érdeklődés is köti (Teleki első nagyobb munkája a japán szigetvilág kartográfiája); az elkövetkező évtizedekben a földrajztudós és a művészettörténész többször vállalnak együtt tisztséget az akkoriban működő keletkutató — vagy épp keletimádó — társaságokban. Tegyem hozzá: a munkamegosztás itt az volt, hogy Teleki adta a közéleti hitelesítést, Felvinczi

Takács Zoltán viszont a szakmait: ő volt az, aki előadásokat tartott, mindig a saját érdeklődése körébe vágó témákból és mindig a tudományos igény érvényesítésével. S amikor ennek nem látta lehetőségét — például azért, mert a társaság valamilyen markáns politikai irányzathoz szegődött —, tüstént levonta a konzekvenciákat s megvált tisztségétől is, abbahagyta a társasági kereteken belüli tevékenységét is. Akkor már válogathatott a felkínálkozó fórumok között: szakmai tekintélye sok kaput megnyitott előtte.

Addig azonban még jó néhány évnek kellett eltelnie s jó néhány fordulatnak kellett bekövetkeznie a fiatal tudós életében. Folytatja tanulmányútjait, amiket az akkori múzeumi rend tesz számára lehetővé: 1911-ben Rómába megy a magyar kiállítás katalógusának és rendezésének megbízatásával (hiszen ekkor még a Képtárnak is munkatársa), 1912-ben viszont Berlinbe utazik a kelet-ázsiai kiállítás megtekintésére (a múzeum távol-keleti kollekciójának gondozójaként). Ez a kettős munka 1913-ban ér csak véget, amikor végre kinevezik (cirkalmas, bécsi leirat tudatja vele) múzeumi „örnek” (vagyis teljes jogú múzeumi tudományos munkatársnak).

1913: igen fontos dátum Takács Zoltán pályáján. Ekkor ismerkedik meg Hopp Ferencsel — aki a Calderoni és Tsa cég, a nagy optikai és tanszerellátó vállalat tulajdonosa s akkoriban már országsszerte ismert viláगतазó — és gyarapodó keleti műgyűjteményével. Az ismerkedésből barátság és szakmai életpályát meghatározó élmény lesz. 1914-ben jelenik meg Felvinczi Takács Zoltán *Hopp Ferenc gyűjteménye* című írása a *Magyar Iparművészet* hasábjain. Az illusztrációk is forrásértékűek: a magángyűjtő zsúfolt vitrinjei és a bemutatott, kiemelt műtárgyak ma is megvannak a múzeumban. Az igazi érték azonban a tanulmánynak is beillő cikk: Takács Zoltán itt már felkészült, a kínai és a japán művészetben járatos művészettörténésznek bizonyul, aki a nagy összefüggések körében éppoly biztosan mozog,

mint az egyes tárgyak sajátosságait elemző részekben. Joggal mondható, hogy ebben az időben kora színvonalán álló orientalista, aki méltán érdemi ki londoni és berlini — akkor már nagy hírű — kollégáinak bizalmát és barátságát. S ez annál inkább figyelemre érdemes tény, mert ezt a szakmai biztonságot minden hazai segítség hiányában, teljesen önállóan szerezte meg, a külföldi szakirodalom és a külföldi múzeumi anyagok tanulmányozása révén tett szert tudományára, hat esztendőnyi munkával. Hiszen a Vay-gyűjtemény leltározásától a Hopp-gyűjtemény megismeréséig mindössze ennyi idő telt el.

S közben még „múzeumi őri“ teendői is adtak neki számos olyan munkát, ami elvonta keleti stúdiumaitól. 1916-ban Luxemburgba utazott a Munkácsy-hagyaték ügyében, 1917-ben Aradra, — egy magyar kiállítási anyag szakértőjeként vett részt az előkészületekben. 1918-ban elhunyt Hollósy Simon, aki halála előtt Felvinczi Takács Zoltánnak, a tanítványának és barátának írta meg *ars poeticáját* s gondjaira bízta a kéziratot.

Időközben azonban a Hopp Ferenc-féle gyűjtemény is foglalkoztatta. Az idős műgyűjtő egyre jobban megkedvelte a szaktanácsadóját, és amikor megérlelődött benne az elhatározás, hogy gyűjteményét a magyar népre hagyja, ebben is Takács Zoltán tanácsát kérte. Minden bizonnyal ő volt az, aki a nagylelkű mecénásban megerősítette azt a nézetet, hogy a gyűjtemény már olyan érték, amit érdemes együtt tartani (ellentétben Hopp korábbi elképzelésével, amely szerint az anyagot szétszórtották volna a hazai közgyűjtemények közt). Takács Zoltántól tudom, hogy az öreg Hopp, már az eltávozás higgadt tudomásulvétele árnyékában, a máig érvényes, végső formájú végrendelet megfogalmazásához is kikérte az ő tanácsát. Nem csak keleti gyűjteményét — akkor mintegy négy és félezer műtárgyat —, hanem villáját és kertjét is a magyar népnek, illetve a magyar államnak ajándékozta, azzal, hogy a távol-keleti művé-

szetek múzeumának és egy keleti kutatásokat vállaló intézetnek szolgáljon otthonaként. (Elhhez készpénzajándékot is mellékeltek — az azonban az infláció következtében semmivé lett a következő években.)

Hopp végrendelete Felvinczi Takács Zoltánt jelölte meg a leendő múzeum gondozójaként. Petrovics Elek, a Szépművészeti Múzeum főigazgatója, nem csak arról gondoskodott, hogy az adományt tüstént megköszönje a magyar kormány, hanem arról is, hogy a végakarattal maradéktalanul teljesüljön: a létesítendő múzeum küldetését fölmérve s Takács Zoltán személyét és képességeit ismerve, nyomban kinevezte a Hopp Ferencről elnevezendő múzeum „igazgató-öréneke”. Hopp Ferenc 1919. szeptember 9-én hunyt el. Felvinczi Takács Zoltán hamarosan megkezdte a gyűjtemény leltárba vételét és az anyag kiállításra előkészítését. Ez azonban csak a munka egyik része volt. Petrovics arról is intézkedett, hogy a többi közgyűjteményben őrzött távol-keleti műtárgyak is kerüljenek át az új múzeum gondozásába. Ez már diplomáciai tevékenységet igényelt: a nagy múzeumok vezetői és munkatársai — közismert muzeológus körökben ez a „szakmai ártalom” — nagyon nehezen mondtak le a birtokukban lévő keleti kollektiókról. Végre, ha nem is teljes sikerrel, ez a munka is véget ért: az új múzeum igazgatója most már nekiláthat annak a munkának, amelyhez élete végéig hűségessé marad, a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum gyűjteményének gyarapításához, tökéletesítéséhez és — az anyagon túlmenően is — a távol-keleti kultúrák és művészetek tudományos kutatásához és hazánkban való megismertetéséhez.

1920-ban voltaképp lezárult egy életszakasz: a művésznek induló fiatalemberből előbb európai művészettörténész lett, majd a távol-keleti művészetek szakértője és tudós kutatója. A pályaképnek ez az első szakasza abban a korban törvényszerű. Hiszen nincsen akkor hazánkban semmilyen intézményes formája az orientalistikai képzésnek. Mint kora minden orientalista mű-

vészettörténész szakembere, Felvinczi Takács Zoltán is a „posztgraduális autodidakszis“ útját volt kénytelen járni: az európai művészet történetében szerzett akadémikus képzettsége birtokában a szakirodalom és a pályatársak, s nem utolsósorban, az akkor már jelentősebb európai gyűjtemények segítségével terjesztette ki ismereteit a Távols-Kelet művészeteire. Különös előnye volt kortársaival szemben: művészképzettsége. Rajz- és festőtudása sokszor nehéz és kortársai által sem megoldott kérdésekben — az eredeti és a hamisítvány megkülönböztetésében — segítette máig érvényes döntésekhez, mind a tudományos munkában, mind a múzeum gyarapításában. Ez a rajztudás előnyére vált akkor is, amikor a távols-keleti művészetekben nélkülözhetetlen kínai írásjegyek elsajátítására adta fejét: ha a rendszeres nyelvtudást nem is szerezte meg, a képek és más műtárgyak szignóinak, feliratainak megfejtéséhez szükséges írástudást birtokolta — ellentétben nagy hírű kortársaival. Magaménak vallom és őrzöm muzeológusi „ars poeticá“-ját, amit kezdő koromban tanultam tőle: „Először, fiam, az ecsetvonásokat vedd szemügyre! Az elárulja, milyen kvalitású munkát látsz. A többi — szignó, dátum stb. — csak azután jön...“ Vallom: neki volt igaza.

Enek a módszertani elvnek a szellemében sikerült a Hopp-múzeumot a szegényes anyagi ellátottság időszakában is olyan, remek érzékkel kiválasztott műtárgyakkal gyarapítania, amilyen a Berlinben vásárolt nagy Buddha-kőfej a Tang-korból, vagy a Kínában vásárolt kapuőrző démon dombormű ugyanebből a korból. És természetesen ide tartozik a kisebb, de jelentőségben nem csekélyebb szerzemények hosszú sora is, amelyek mindegyike az alapos vizsgálat és a jó szem jóvoltából került a gyűjteménybe. Mert a Hopp-múzeum nem volt olyan gazdag, mint azok a nyugat-európai vagy amerikai múzeumok, amelyek ebben az időben komoly összegeket tudtak költeni anyaguk gyarapítására.

Az új igazgató a külföldi szakmai körökben kezdetől fogva tekintélynek örvendett. Otto Kümmel közölte tanulmányait a berlini *Ostasiatische Zeitschriften*-ben, amely akkor a szakma előkelő folyóirata volt. Évről évre tartott előadásokat az akkoriban rendszeressé vált orientalisztikai kongresszusokon és a nyugat-európai keletkutató társaságok, múzeumok tudományos ülésein. 1923-ban Szófiában, 1925-ben Berlinben, 1928-ban Oxfordban — hogy csak a legfontosabbakat említsem.

A távol-keleti művészetek területén két, egymással összefüggő témakör foglalkoztatta voltaképp élete végéig. Az egyikről is, a másikról is gyakran esik szó az útleírásban is. Az első az, amit az általa többször is idézett Okakura szavai fejeznek ki: „Ázsia egy(séges)” (Asia is one) — azt a szellemi erőt, amely a távol-keleti művészetek mindegyikében megnyilatkozik, amely az európai művészetektől azokat megkülönbözteti, de a távol-keletieket sajátos egységbe fűzi; ennek a szellemi erőnek a középpontjait, mintegy rendező elvét a buddhizmusban vélte föltalálni. Ugyanakkor az is izgatta, hogy ez a sajátos keleti szellem működni látszott a buddhizmus által el nem ért vagy még el nem ért népek kultúrájában is, már pedig éppen ezek a korai kultúrák, a hunok, a szkíták voltak azok, amelyek egészen Európa keleti széléig eljuttatták a távol-keleti szellemi erő egy-egy foszlányát. Természetesen a művészeti alkotásokban lehet föllelni ennek a szellemnek a karakterisztikus nyomait; akár a dél-szibériai állatplasztikák — lószerszám-díszek, tarsolyveretek, talizmánok — ábrázolásai, akár a kínai kőszobrok monumentális figurái legyenek azok, a természeti formák látásmódja s azok plasztikai alakokká rendezése, a sajátos grafikai és tektonikai nyelv rokon vonásokat mutat bennük.

Ez a tudományos program ekkoriban formálódik véglegessé a fiatal tudósban. Ebben bizonyára nem csak azoknak a szellemi élményeknek volt részük, amelyekhez olvasmányai révén, illetve a műtárgyakkal való közeli ismeretségek, a múzeumi anyagok gyűjtése és tanulmá-

XIV

nyozása során jutott, hanem az egykori festőnövendék manuális anyag- és technikaismeretének is, amely számára a műalkotásoknak mintegy belülről, az alkotói folyamat felől induló átélését és megértését tette lehetővé (ellentétben legtöbb kortársával, akiknek ez sosem adatott meg). S ennek a tudományos programnak a megvalósításában telik el, most már fordulatok nélkül, úgyszólván szabályosan, élete másik fele. Központja és bázisa ennek a munkának mindvégig a múzeum marad, amely 1923-ban, Hopp Ferenc születésének 90. évfordulóján nyitja meg kapuit a nagyközönség előtt. Felvinczi Takács Zoltán megnyitó beszédében az örök-hagyó-alapító emléke előtt tiszteleg. A múzeum kezdetben szép sikerrel működik, a lapok ismertetései — köztük az igazgató írásai is — szép közönséget vonzanak. Takács Zoltán vasárnaponként rendszeresen tart tárlatvezetéseket.

Az érdeklődés megújítására — amire természetesen szükség van időnkint — jó alkalmat nyújtanak az új szerzemények. Ezek közt, az igazgató beszerzésein kívül, egyre nagyobb értékeket jelentenek az ajándékok. Az első nagyobb ajándék az Új-Delhiben élő, szegedi származású magyar műkereskedőnek, Schwaiger Imrének első küldeménye (amit majd még sok értékes tárgy követ); Takács Zoltán maga utazik érte Londonba, hazatérőben pedig von Le Coq barátjától hoz értékes töredékeket a turkesztáni expedíció hozadékából. Magyar műgyűjtők is megmozdulnak, szinte nincsen olyan esztendő, amelyben ne gyarapodnék a múzeum itthoni gyűjteményekből való értékes ajándékokkal. Az igazgató személyes kapcsolatainak ezekben fontos szerepe van. Akárcsak az új múzeum eleinte bizony szegényes könyvtárának a gyarapításában is: az erre a célra kapott ellátmány oly kevés, hogy a legértékesebb könyvek a személyes ajándékozás vagy tiszteletpéldány-küldés (no és a direktornak kiadóktól küldött recenziós példányok) formájában kerülnek a könyvtárba. (Pl. a könyvben is megemlített oszakai Sumitomo-gyűjtemény hatkötetes

katalógusa, vagy Stein Aurél nagy munkája, a „The Thousand Boudhas“.)

Takács Zoltán kitűnő előadó, s az itthoni társaságok gyakran keresik meg (mint említettem, jó néhányban, elsősorban a Kelet iránt érdeklődőkben, tisztséget is vállalt). 1924-ben mondja fel szerződését a Pester Lloyd-nál; ebbe a lapba másfél évtizede írta rendszeresen művészeti tudósításait, eleinte a magyar művészeti életről, majd egyre inkább a keleti művészet európai kiállításairól. A hazai témákhoz sem lesz hűtlen, de a lapokhoz sem s a hazai művészeti folyóiratokhoz sem. A legfontosabb írásai természetesen a tudományos szakközleményekben jelennek meg, itthon is (*Archaeologiai Közlemények*), külföldön is (múzeumi évkönyvekben, s az *Ostasiatische Zeitschrift*ben, az *Artibus Asiae*-ban stb.).

Nemcsak előadásaival, hanem fontos kézikönyvekben való részvételével is igen sokat tesz azért, hogy a hazai művészettörténeti ismeretek közt rangjához méltó helyet kaphasson a távol-keleti művészetek ismeretanyaga. Munkatársa az Éber László által szerkesztett *Művészeti Lexikonnak* (1926), és az ugyancsak 1926-ban megjelent *A művészet története* című népszerű összefoglaló kézikönyvnek (másik két szerzője Barát Béla építész és Éber László művészettörténész; Felvinczi Takács Zoltán *A Kelet művészete* címen írta a III. részt, amely kibővítve 1943-ban önálló kötetként is megjelent); ez a két háború közt igen népszerű kézikönyv, amit csak „a Barát—Éber—Takács“-ként emlegettek, tette ismertté nevét. S alighanem szerepük volt ezeknek a munkáknak abban is, hogy 1926-ban a pécsi Erzsébet Tudományegyetem magántanárrá habilitálta.

A következő években is sokat utazik Európa nagyvárosaiba; Londonba majd minden évben, de a drezdai, müncheni és párizsi utak is gyakoriak. Az akkor még keleti gyűjteménye tekintetében nálunk hátrább álló Bécs is igényt tart a pesti orientalista előadására, sőt múzeumi anyagát is kölcsön kéri egy kiállításra. Útjai

alkalmával gyakran tart előadásokat a külföldi intézményekben, ezeket többnyire a levelező tagsággal honorálják (Berlinben a Gesellschaft für Ostasiatische Kunst, Kölnben Richard Wilhelm intézete tiszteli meg ezzel). 1928-ban Oxfordban az orientalista kongresszuson ad elő, 1932-ben egy cambridge-i kongresszuson, a következő évben ismét az orientalista kongresszuson Stockholmban, de Párizsban is, a Musée Guimet meghívására. Ezek a kongresszusok nem csak szakmai hírnevét öregbítik és fontos publikációk elindítói, hanem olyan szakmai ismeretségek és barátságok kötésére és ápolására is alkalmasak, amelyeknek majd keleti útján is hasznát veszi.

A szakmai hírnév következménye az a rendkívül értékes barátság, amelyet Szabó Gézával, a Pekingben működő magyar műkereskedővel köt: Szabó levélben ajánlja fel segítségét hazája múzeumának 1929-ben. Takács Zoltánnal két évig tartó levelezés során állítja össze küldeményét csupa olyan tárgyakból, amelyek hiányoznak a történeti koncepcióval épülő gyűjteményből. S ez az ajándékozás is folytatódik. (És, amint Schwaiger Delhiben, ugyanúgy látja vendégül Szabó is — addig mindkettő csak levélből ismert barát — Pekingben az oda látogató Takács Zoltánt.)

1933-ban a múzeum emlékkiállítással tiszteleg a 100 esztendeje született Hopp Ferenc emléke előtt. Takács Zoltán erre az alkalomra a *Nagy-Ázsia művészete* című tanulmányát jelentette meg — témájának első nagy összefoglalását — és több folyóiratban ismertette a kiállítást. Ez évben kapja meg a pécsi egyetemre címzetes rendkívüli tanári rangját.

A következő évben is előadások (Bécs) és egy hosszabb görögországi és törökországi tanulmányút foglalják el az itthoni teendőkön kívül. Ekkor azonban már egyre inkább foglalkoztatja egy távol-keleti út gondolata. Annál is inkább, mert a dúsgazdag japán iparmágnás, Mitsui Takaharu báró alapítványt létesít Budapesten a japán—magyar kulturális kapcsolatok ápolására, s

ebből nem csak egyetemi lektor alkalmazására telik, hanem érdemes keletkutatók útjainak fedezésére is. A minisztérium és Hóman személyesen is támogatja Takács Zoltán pályázatát, de valamelyik, felügyeleti jogon az ügybe beleavatkozó akadémiai bizottság akadékoskodik, további információkat kér a pályázótól. Felvinczi Takács Zoltánt — és, tegyem hozzá, a krónikást is — bántja ez a dolog: ötvenöt éves, nemzetközi hírű és tekintélyű tudós esetében az ilyesmi bizonyosan valami rosszindulat, személyes ellenszenv megnyilatkozása lehet, véli. (A krónikás jogán hadd jegyezzem meg: talán nincs még itt az ideje a tudományos élet közelmúltját szeplősítő „ügyek“ feltárásának, történelmi „igazságszolgáltatás“ megkezdésének, de egy általános okot megjelölhetek. Az akadémián nem csak a két háború között, hanem az ötvenes években is, kizárólag a filológia élvezett tekintélyt az orientalisztikában — a keleti filológia képviselői nem csak a művészettörténetet, hanem általában az egész történettudományt idegenkedve kezelték. Ennek a művészettől, de még a szépirodalomtól is idegenkedő „filológus-gögnök“ lehetett alapvető szerepe ebben az incidensben.)

Az akadályok, szerencsére, hamar elhárultak, s Felvinczi Takács Zoltán, közel két évtizedes orientalisztikai kutatómunka és másfél évtizedes múzeumi gyakorlat után, végre felajzva készülhetett álmai betetőzésére: megláthatja, közlőrl is szemügyre veheti, sőt megtapinthatja a Távol-Kelet kultúrájában és hétköznapi életében mindazt, ami egész szellemi életét eddig is betöltötte, a szobrokat, a festményeket, az épületeket és a piciny dísz tárgyakat, s mind eredetük forrásánál vagy éppen ma is folytatódó életükben.

Útját rendkívül gondosan készítette elő. Levelekben rögzítette tervezett programjait, készítette elő fontosnak vélhető személyes találkozásait. Londonból indult, éppen azért, hogy még útja előtt végignézhesse az addig legnagyobb kínai művészeti kiállítást, amit Európában mutattak be, a kínai kormány által küldött s a Palota

XVIII

Múzeum legértékesebb anyagából válogatott tárlatot. Ezután indult el a hosszú hajóútra, 1935 decemberében. S tizenhárom hónap múltán, 1936 decemberében érkezett vissza Budapestre. Ami ezalatt az esztendő alatt történt, azt írta meg könyvében, amelynek addigi stúdiumai és eszméi alapján, de az úton tapasztaltak alapján is joggal adta a *Buddha útján a Távol-Keleten* címet, utalva ezzel is a „Magasztos“ tanításának Keletet meghódító útvonalára: Indiában született a buddhizmus, s amikor ott elenyészett, már virágzott Kínában, ahonnan tovább került Koreán át Japánba — ahol még ma is eleven.

Felvinczi Takács Zoltán hazatérve hosszú útjáról, s megerősödve tudományos meggyőződésében, feltöltkezve az új és megújító/megújított művészeti élményekkel, folytatja tudományos és népszerűsítő munkáját. Megírja úti élményeiről ezt a könyvét, amely szép sikert hoz megjelenésekor is (1938), de utóéletében is — hazánkban ennek legbiztosabb jele az, hogy példányait a közkönyvtárakból is ellopkodták. Ebben az évben számos beszámolót tart élőszóban is, írásban is útjáról. És ekkor jelenik meg az itthon már két kiadást is megért „Barát—Éber—Takács“ olasz kiadásban. Ez évtől a címzetes professzor előadásokat is tart a pécsi egyetemen. A múzeumi munkához is kap segítséget. A sokáig „egyszemélyes“ múzeum, amelyben a tudós igazgató egyetlen munkatársa a kitűnő altiszt, Balogh bácsi volt, kapott idővel tudományos „segéderőt“ is, de végleges megoldást csak 1938-ban, Homér Lajos kinevezésével.

Erre annál is inkább szükség volt, mert Felvinczi Takács Zoltán 1939-ben nyilvános rendes tanári kinevezést és művészettörténeti tanszéket kap a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen. Ettől kezdve munkája megoszlik a Hopp-múzeum és a szegedi tanszék között — Budapestről jár le egyetemi munkáját ellátni. Többi előadását is megtartja, most már többnyire itthon, mert a külföldi utak megnehezültek.

1941-ben a szegedi egyetem több tanárával együtt átköltözik Kolozsvárra. Régi diákvei városában taníthat. De ezek már nem zavartalan esztendők. Konfliktusba kerül az Erdélyi Múzeumegyesülettel — tudományos meggyőződése miatt: a szamosújvári templom Rubensnak tulajdonított oltárképéről neki az a véleménye, hogy Sandrart műve. A Kőrösi Csoma Sándor halálának 100. évfordulóján rendezett emlékünnepe és a jeles olasz Tibet-kutató, Tucci professzor díszdoktorrá avatásának megszervezése is a kelleténél több bonyodalommal járt. Még zsidó tanítványát is meg kell védenie egy „fajvédő“ csoport atrocitásaitól — kénytelen az egyetem vezetőségénél tiltakozni és előadásai szüneteltetésével fenyegetőzni a rend helyreállítása érdekében. Aztán a helyzet békésebb lesz, előadásokat tart, sőt, kiállítást is rendez (1942-ben) Kolozsvárott a távol-keleti művészetekből.

A háború az ő családját sem kímélte: édesanyja Nagysomkúton egyedül marad az öccs halála után. Még meg tudja látogatni néhányszor, de azután már nem kap útlevelet hozzá. Először ugyan megpróbált ottmaradni a romániai magyar egyetemen, de a 65 éves korhatár miatt, amihez a román hatóságok ragaszkodtak, jobbnak látja visszatérni Szegedre. 1947-től újra Szegeden tanít. A Hopp-múzeumot is érték háborús károk, s az igazgatót is személyes támadások, de ezek is hamar elsimulnak.

Felvinczi Takács Zoltán 1948-ban nyugdíjba vonul, a szegedi tanszékről is — ahol meg is szűnik hosszú időre a művészettörténet tanítása, — s a múzeumból is, ahol Horváth Tibor, a Japánból akkor hazatért s még fiatal tudós veszi át helyét. Horváth nagy tisztelettel bánik nyugalomba vonult elődjével: biztosít neki egy külön szobát, amit az idős tudós igénybe is vesz s majd minden nap bejár az általa létrehozott intézménybe. Mindig szeretettel fogadják: akkor kerül oda régi barátja, Baktay Ervin is, az indiai gyűjtemény kezelőjeként, s megjelennek a fiatal tanítványok is. Még egy kései

megtiszteltetés éri: 1952-ben az újjáalakult Magyar Tudományos Akadémia kandidátusi fokozattal ismeri el életművét. Ennek az azóta devalválódott címnek akkor még volt értéke. A nyugalmazott professzor és múzeumigazgató nem is vált méltatlanná hozzá: mintha mi sem történt volna, folytatta tudományos munkáját — publikációk sora tanúskodik róla, — és egy darabig még előadásait is tudományos társulatokban és közművelődési fórumokon.

1953-ban, még Pekingből írott levelemben, kértem meg őt, hogy legyen aspiránsvezetőm. Örömmel fogadta kérésemet s levélváltásunk során is sok hasznos tanácsot kaptam tőle. Hazatérésemkor, 1954-ben ismertem meg személyesen is az írásai alapján már régóta ismert és tisztelt tudóst, akiben ma is mesteremet tisztelem. Kandidátusi dolgozatomnak opponense is ő lett — akkor még nem voltak a maihoz hasonló bürokratikus előírások az „összeférhetetlenség“ kizárására (tapasztalatom szerint akkor is lehetett tisztességes, etikailag kifogástalan eljárásokat produkálni, s megfordítva, a mai kautélák sem zárják ki az etikátlan dolgokat). Bölcsességét jellemzik azok a szavak, amikkel kezembe adta „advocatus diaboli“ szövegét: „Nézd, fiam, fölösleges itt nagyképűsködni. A vita témájához szükségképp az ért legjobban, aki a disszertációt írta . . .“ Máig őrzöm nagyvonalú és szellemes opponensi vélemények szövegét.

1956-ig nap mint nap találkoztunk. Hiszen minket oda kötött a „munkafegyelem“, őt viszont lankadatlan munkabírása és egyszerűsége. Mint egyetlen „hivatalos“ tanítványát, kissé a többiekénél is jobban szívébe fogadott: gyakran avatott be régi íróasztala fiókaiból előkerült titkaiba, s olykor segítségemet is kérte egy-egy bonyolultabb kínai szöveg elolvasásához. A mindennapos ebéd utáni teázások alkalmával, ahol Horváth Tibor igazgatónk szobájában ültünk együtt, bennünket, fiatalokat (Tókei Ferenc, Ferenczy László, Fehérváry Géza, az azóta elhunyt Tóth Editke) egyenrangú partner-

ként kezelt s nem csak ő beszélt, hanem gyakran ő is kérdezett bennünket. Ezek a teázások, különösen, ha Baktay Ervin is jelen volt, igazi szellemi értéket jelentettek mindannyiunknak. A szakmai tanácsokból éppen olyan sokat tanulhattunk, mint a kedves, múltat idéző anekdotákból.

1957-ben a Hollósy Simon születésének 100. évfordulójára rendezett kiállítás megnyitása volt a tiszte. Ekkoriban sokat foglalkozott volt mesterének életrajzával és a nagybányai művésztelephez kapcsolódó emlékeinek megírásával; ezek egy része meg is jelent (*Művészettörténeti Értesítő*, 1962—63), de befejezésükre már nem maradt ereje. Még néhány fontos tanulmányt is publikált az utolsó esztendőkből hun leletekről, régen tervezett és beérett közleményeket múzeumi tárgyakról. Dolgozott az utolsó pillanatokig.

1964. december 4-én a múzeumban lett rosszul, onnan vitték kórházba, de csak néhány órát élt még. Egész életéhez méltó módon, bölcs belenyugvással adta meg magát az elkerülhetetlen végnek. 84 évet élt — és dolgozott mindvégig.

Ebben a könyvben az olvasó a kiváló tudós szellemi tevékenységének és emberi értékeinek egyaránt lenyűgöző dokumentumát kapja kézhez. Az a roppant tudásanyag, amellyel kiválogatja és végigtanulmányozza útjának állomásait, egy tudós koncepciójának építményét mutatja be, de olyan érzékletesen, élményekbe foglaltan, hogy az is érteni és méltányolni tudja, aki csak most ismerkedik meg a Távolság-Kelet művészetének a szakemberek érdeklő problémáival. S az a mindenki számára rokonszenves nyitottság, amellyel az útján előforduló, igencsak különböző emberi magatartásokat, szituációkat, társadalmi jelenségeket fogadja, s lehetőleg megérteni és megmagyarázni akarja, úgyszólván páratlan még a mi utazóink körében is — a kortárs európaiak körében még ritkább. Ne feledjük, hogy ez a nyitottság és megértési készség új vívmány — szerzőnk kortársait még bizony jócskán jellemzi a nyugati fehér ember —

sokszor öntudatlan, de akaratlan is fel-feltörő — fölényessége, hogy ne mondjam, faji öntudata, az „elmaradott, lusta, civilizálatlan sárgákkal szemben“. Ma már tudjuk — ha nem is mindenki, — hogy az elmaradottság egy másfajta kultúrához való tartozást (is) jelent, a lustaság megtévesztő álarca mögött a keleti természet- és világszemlélet mély gyökerei rejlenek, s a civilizálatlanság éppen egy másfajta, de hatalmas tradíciónak az őrzését tudja ellensúlyként felmutatni. És, nem utolsósorban, ma már nem is vagyunk olyannyira meggyőződve a saját, nyugati civilizációnk fölényéről és világjobbító potenciájáról — túl sok gondot okoznak civilizációnk, tudományunk és technikánk vívmányai s olykor már egész világunkat fenyegetik. Nos, Felvinczi Takács Zoltán mindezt, korát megelőzve, tudja. S oly mély empátiával közelít a távol-keleti társadalmakhoz is, művészetekhez is, ami a ma általunk vallott helyes magatartásra ösztönzi: mielőtt ítélnénk, illenék alaposabban megismerni, mélyebben megérteni s mindezek alapján törekedni megmagyarázni az ellentmondásos jelenségeket. Könyve ennek a magatartásnak példás és meggyőző hitvallása.

S ez az, ami fölébe emeli nem csak kortársai úti beszámolóinak, hanem sok szakmunkának is. Ehhez járul még az a tehetsége, amivel elénk állítja élményeit: írni tudása, stílusérzéke és -készsége. A nagy művészeti élmények mellé magától értetődő természetességgel illeszti be könyvébe az apró, meghitt vagy épp meghökentő emberi gesztusok, arcok és jelenetek epizódjait, hogy elbeszélése mentes lesz minden tudós elfogultságtól és szakmai fölénytől: egy jeles tudós spontán pillanatainak részesei lehetünk.

A könyvnek nem csupán a hangulatát tudja meghittebbé tenni az illusztrációs anyag, hanem sokszor a művészettörténész módszeres megfigyelő munkájába is bepillantást enged. A biztos rajztudással készült feljegyzések egy-egy tipikus arcról, testtartásról az úti élményeket színező anekdoták csupán — a szövegben

említett megfigyelések illusztráló jegyzetei. Máskor viszont, amikor egy-egy műemlék alakjait, egy-egy szobor nézeteit, különböző vetületeit jegyzik le igen gondosan, akkor arról a sajátos munkamódszerről valának, ami a rajzolni is tudó művészettörténész munkáját tudja elmélyültebbé tenni: a stílusjegyeket ilyenkor a megfigyelő nem pusztán cerebrálisan ismeri meg, hanem az utánarajzolással manuálisan is, nem csak fogalmilag memorizálja, hanem mintegy a kéz idegeinek és izmainak a memóriájában is rögzíti.

A fényképek természetesen nem vetekedhetnek azoknak a mai albumoknak a képeivel, amelyek bennünket kápráztatnak el, de nem is az a céljuk. Ezek, akár a rajzok, a művészettörténész jegyzetei, emlékeztető dokumentumai. Az olvasó számára is azok lehetnek csupán. S akik ismerhették, azok három képen fölfedezhetik a szerző alakját.

Azoknak pedig, akik nem ismerhették — s ilyenek a többség, hiszen negyedszázada eltávozott közülünk, — szívből ajánlom ezt a könyvet, hogy megismerjék azt a „mahátmát“ vagyis „nagy lelket“, ahogy indiai barátai mondanák, aki ebben a kis termetű tudós öregúrban lakozott.

Miklós Pál

(Az életrajzi adatok összegyűjtéséért ezúton is szíves köszönetemet jelentem Felvinczi Takács Mariannak. M. P.)

Teleki Pál grófnak
ajánlom

ELŐSZÓ

Amikor e könyv megjelenik a magyar olvasóközönség előtt, idestova három éve lesz, hogy távolkeleti utamra indultam, amelynek folyamán meglátogattam Indiát, Japánt, Kínát, Mandzsúriát és Koreát. Tizenhárom hónapig tartott ez az út, tehát egy évnél nem sokkal hosszabb ideig. Ha azonban hozzászámítom a megelőző évtizedeket, amelyeket — Jókaival szólva — csak álmodtam, életem nagy útjának nevezhetem a Kelet-Ázsiában töltött esztendőket.

Gyermek voltam én is, amikor fellobbant bennem több alkalommal a lelkesedés a Kelet iránt, de nagy vágygá csak akkor fejlődött a vonzalom, amikor Vay Péter gróf átadta Japánban szerzett gyűjteményét az országos Magyar Szépművészeti Múzeumnak és ott én kaptam megbízást annak feldolgozására. Sok nehéz, sőt kilátástalan esztendő pergett le a túlmerésznek képzelt elhatározásra ösztönző kezdet óta; azóta, hogy a régi japáni térképeket eredményesen kutató Teleki Pál gróffal eszmecsereket folytattunk ifjúkori vágyaink és munkánk közös tárgyáról, a Felkelő Nap Országáról és a Középső Birodalomról. — Csaknem három évtizeden át kellett Londonba, Párizsba, Berlinbe, Stockholmba és más európai városokba járnom azért, hogy múzeumokban és kiállításokon találhassam meg a Távol-Kelet művészetét. Közben a háború még ezt is megakadályozta.

Kevesen tudhatják, milyen fájdalommal néztem sokszor a japáni művészeti folyóiratok remekbe készült sokszorosításait a Távol-Kelet legnagyobb mestereinek alkotásairól. — Sohase fogom megláthatni az eredetieket? — kérdeztem ezerszer magamban. Ami Kelet-Ázsia festészetéből és szobrászatából hozzánk jutott, az bizony vajmi kevés.

De volt idő, amikor sokkal közelebb volt Magyarország

területe a Kelethez mint ma, amikor a szkithák, hunnok, avarok és honfoglaló elődeink élték ki e földön a távolabbi vagy közelebbi Keleten kialakult nemzeti egyéniségüket. Az ő néma sirjaikból beszédes emlékek kerültek elő. Ezek mint első kézből való tanulmányi tárgyak, sok mindenért kárpótoltak.

Méltán tűntek fel nagyszerűnek előttem a legtávolabbi Keletről Európa szívéig, sőt a még távolabbi Nyugatig terjedő kapcsolatok és mindenekfölött a nagy Tan, a buddhizmus, amelynek ügyét az Ázsia mérhetetlen területén mozgó népek sajátos egyéniségükkel, lelki életükkel, művészetükkel szolgálták. De mély hatást gyakoroltak rám az emberek is, kik a régi Ázsia életét feltárták. A. v. Lecoq és Stein Aurél megtisztelő barátsága életem nagy élményei lettek.

Közben éppen a hazánkra borult legnagyobb gyász idején, a sir szélén álló Hopp Ferenc nagylelkűségéből megszületett és vezetésem alá került a róla nevezett kelet-ázsiai művészeti múzeum.

Stein Aurél is itt látogatott meg először és múzeumi tevékenységemre hivatkozva ösztönözte arra Tokyoban a nemzetközi szellemi kapcsolatokat előmozdító egyesületet, a Kokusai Bunka Shinkokait, hogy hívjon meg Japánba és tegye ezáltal lehetővé, hogy a Távol-Kelet művészetét a helyszínen tanulmányozhassam. A nagynevű ajánlónak és a Kokusai Bunka Shinkokainak köszönöm tehát első-sorban, hogy Kelet-Ázsiába kijutottam.

Indiát járt barátom, Germanus Gyula hívta fel rám és munkásságomra Sir Hassan Suhrawardynak, a calcuttai egyetemi tanács elnökének, Ghulam Jazdaninak, a haiderabad-állami műemlékek igazgatójának és Muhamad Bashirnak, a pandzsábi egyetem tanárának figyelmét. Indiában legjobb ajánlólevelem az a tanulmány volt, amelyben „Nagy-Ázsia művészeté“ címen kifejtettem, hogy a Kelet népeinek művészetében a kozmikus felfogású ősember éli időtlen életét. Hopp Ferenc születésének századik évfordulóján, 1933-ban jelent meg ez a könyvecském.

A calcuttai, haiderabadi és lahorei egyetemek részéről kapott meghívás lehetővé tett egy végtelenül tanulságos

körutat Indiában, Ceylontól a Khaiber-szorosig és Darjeelingig.

Mitsui Takaharu báró a japáni érdekű keletkutatás érdekében alapítványt tett Budapesten, amelynek érvényesítésére a magyar kormányt kérte. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszterünk természetesnek találta, hogy én legyek az első, aki e segítségben részesül. Különös hálaival tartozom ezért neki és Szily Kálmán államtitkár úrnak.

Végre, egy nedves, sötét késő őszi estén, 1935 november 21-én, búcsút mondtam családom tagjainak és néhány jó barátomnak. London volt az első céloim. Az akkori nagy kínai művészeti kiállítást tanulmányozni mentem oda. Ez a páratlan esemény sokszorosan indokoltta tette azt, hogy három hetet megvonjak magától Ázsiától. Marseille-ben ültem az óceánhajóra, a Nippon Jusen Kaisha gőzseinek egyikére, a Hakone Marura. Karácsony első és másodnapját Kairóban töltöttem, Január 16-án kötöttem ki Colomboban. A többiből elmond e könyv annyit, amennyi belefér.

Kitűnik belőle az is, hogy nem időszerű kérdések vonzottak a Távol-Keletre, hanem az időtlen, az örök Ázsia. Ez természetesen legkevésbé sem jelenthetett részemről érzéketlenséget a nagy vajúdas iránt, amely éppen kintlétemkor ment végbe. A napi események hatása alól nem vonhattam ki magamat. Hiszen éppen akkor volt kitörőfélben az a háború, amely — ha nem csal minden jel — új helyzetet fog teremteni nemcsak a legtávolabbi Keleten, hanem Ázsia többi részén is, sőt ki fog hatni az egész világra. Végtelen szerencsém volt azzal, hogy az utolsó békeévet tölthettem odakint. Ha ez nem sikerül, vállalkozásom siralmas kudarccal végződik. Kínában nem látogathattam volna el az ország belsejébe és ennek következtében legnagyobb élményeimtől estem volna el, azoktól, amelyek — meglepődve hallhatják itthon sokan — éppen Japánban szereztek nekem különös becsületet.

A Távol-Keleten ma már Japáné a főhatalom, de Ázsia életének alapértékei Indiában és Kínában vannak. Ha ezek az értékek elpusztulnának, Ázsia megszűnnék Ázsia

lenni. A Keleten ma már nemcsak Kína és Japán küzd egymással, hanem az ősi ázsiai szellem, a világ összes nagy vallásainak és a művészi világnézetnek életadója, a jó módor, a kifinomodott életformák ősrégi kitermelője, az egész földkerekséget fenyegető veszedelemmel, a gépek egyéniséget élő erejével. Nagyon sokat jelent az, hogy a világ nyugati felében ma már nemcsak tudósok foglalkoznak a Kelettel, hanem ösztönösen vonzódik iránta mindenki. Azért van ez, mert az emberi lélek ott keresi jövődöbeli menedékét.

A nagy ázsiai háború jövődö győztese jól ügyeljen arra, hogy ne veszítse el a békét! — Az időtlen életet élő népek sohasem ellenségei egymásnak. Ösztöneik is többet érnek sok állambölcsesegnél. Az ő életük szép mindentűt. Széppé és megnyerővé tudja tenni Ázsia minden országát. Hagyják „aludni“, ahogy Napoleon mondta, az őseik életét élő ázsiai népeket. Hagyják megvalósulni azt az egységet, ami bennük — magam is láttam nem egyszer — áloméletet él, de a napfényre kívánczik.

Budapest, 1938 november havában.

F. T. Z.

Indiai, kínai, japáni szavakat latin betűkkel átírni többé-kevésbé lehetetlen. Jobb megoldást nem találhattam, mint azt, hogy a kínait és japánit úgy írjam át, ahogy hivatalosan is szokták: a magánhangzókat olasz, a mássalhangzókat angol kiejtés szerint. Az indiai helyneveknél is jónak láttam megtartani a hivatalos angolos átírást. A közkeletűbb kifejezéseket magyaros átírással magamévá tettem.

COLOMBO

Füledt trópusi reggel volt. Január hatodika. A tikasztó hőséget már megszoktam a Vörös-tengeren. Azzal a gondolattal is megbarátkoztam, hogy ez most a tél közepét jelenti. De nem törődtem az éghajlattal, csak arra az ünnepélyes pillanatra gondoltam, amikor először lépek majd Ázsia földjére.

Néhány utast már kora reggel kihajtott a fedélzetre a kíváncsiság. A szürke derengésben a távoli partról pálmaligetek sötélettek felénk. Köztük egy-egy komor, európaias épület. Erődítmények, még a hollandi uralom idejéből valók.

Alig, hogy bekaptuk a reggelit, szaladtunk vissza, bámulni a kilátást. A fedélzeten, mint mindig, ha kiköt a hajó, nagy volt a sürgés-forgás. Apró csónakok rajzolták körül a Hakone Maru-t. Százféle hangon kiabálva kínáltak mindenféle különlegességet: ébenfából faragott elefántot, gyöngyöt, selymet, drágakövet, régi bélyeget, gyümölcsöt. Az izgalom nőttön-nőtt. Poggyászaink rendben voltak, de a boyok sorra figyelmeztették mégegyszer az utasokat:

— Pass control! — útlelvizsgálat az első osztály dohányójában.

Odasiettünk. A kényelmes, faburkolatos teremben várt bennünket az ázsiai angol uralom. Borotvált, csontos arcú fehér tiszték, csupa magas szál ember, egyenruhájuk a délvídéken mindenütt jól ismert khaki-short. Mellettük turbános, szakállas, barna szikh altisztek és mezítlábás szolgák. Most láttam először működésben ilyen együttest. Mily kevés összhang a hódítók és a meghódítottak között. Egyébként egyáltalában nem akadékoskodtak, inkább kedélyes megjegyzésekkel fűszerezték hivatalos ténykedésüket.

Időközben a Cook-társaság embere is feljött a le-
horgonyzott hajóra és azonnal jelentkezett nálunk.
Jövelelemről előre kapott értesítést Londonból. Siettem
átadni neki poggyászaimmel együtt a gondjaimat is.

Még egy utolsó „good bye“ az utitársaknak. A hajó
oldalán már ott függött a lépcső. A társaság lassanként
leereszkedett. Kiszálltak többen a továbbutazók közül
is, hogy sétát tegyenek a „Világ kertje“ fővárosában.
Beültünk a kikötői csavargózöszbe. A vámépületnél ki-
szálltunk, azután szem elől veszítettük egymást.

Most már csak az új környezet foglalkoztatott.

Míg a poggyászmra vártam, kissé szemügyre vet-
tem a körülöttem ácsorgó, ödöngő népséget. Barna és
még barnább emberek voltak, szinghalézek és tamilok.
A szinghalézek haja hátul kis kontyba van fonva és fésűvel
összetűzve. Derejuk köré bokáig érő tarka kendőt csa-
varnak, felső testükön kis zekét viselnek. A sötétebb
bőrű tamilokat dús göndör hajuk, négerre emlékeztető
tömpe orruk és duzzadt ajkuk különbözteti meg a
valaha régen északról bevándorolt és származásukra
sokat adó szinghalézeketől. A kulik, akik alig térdig érő
nadrágot viselnek, mind sötétbarna tamilok voltak.

Föltűnt még nekem, mindjárt az első órában, egy
harmadik faj is, amelyből azonban itt, a colomboi ki-
kötőben aránylag keveset láttam: a turbános afgán,
derekán széles, nehéz, vastag övvel. Ezek a messze
északról jött, tagbaszakadt emberek bokában össze-
fogott bő nadrágot és nehéz bőrpapucot viselnek. Voná-
saik férfiasabbak a többiekénél és napperzselte vörös-
barna arcbőrük világosabb. A szinghalézek melázó és a
tamilok eltompult vonásaival ellentétben, szemükben
rendesen valami komorság ül, a magát környezeténél
többre tartó ember zárkózottságának kifejezése.

Nők is váraakoztak egy csoportban. Valami tekin-
télyes hölgy fogadására vonultak ki. Arcukon láttam,
hogy az értelmiséghez tartoznak. Akadt közöttük
karsú és fiatal is, de a legtöbbször elhízott volt és pápa-
szemet viselt. Arannyal átszótt, vörös, kék, zöld, rózsá-
szín vagy lila selyem „szári“ borította termetüket, vál-

luktól, vagy fejük búbjától lábuk hegyéig. Ezek a hölgyek a mai, szabadabb szellemű India képviselői. Néhány évtizeddel ezelőtt még sem Indiában, sem Ceylonban nem lehetett látni szabadon járkáló úrinőt. Akkor még a zenánában, az asszonyok házában éltek a hagyományos zárdai életet.

A vámvizsgálat után, ahogy kiléptem a meleg tető alól a még melegebb napra, elélem ugrott a riksakuli a kétkerekű, pehelykönnyű járóművel és a két rúd végét letette a földre. Felléptem, elhelyezkedtem. Az emberfogat elindult. Nem röstellem bevallani, ez a gumikerekű alkalmatosság igen kellemesen ringatott. Gustaf Adolf svéd trónörököséről, Ázsia rajongójáról tudom, hogy rosszul érezte magát a riksán. Lelkiismerete fellázadt az ellen, hogy őt ember húzza. Csakhogy őfensége nem utazott még az Orczy-úti huszonhármass villamoson és nem érezte, ahogy az ember vállára terpeszkedik a padok támlája mögül az öntudatos nyárspolgári hát, kéjelegve a kellemetlenkedéshez való legszemélyesebb jog fölemelő tudatában. „Akinek nem tetszik, utazzék autón.“ — Szaladj hát csak tovább, meztelen sötétbarna tamil emberfársam. Én már csak kihasználom a helyzetet. Mégis csak jobb így, igazi úrnak lenni itt Ázsiában.

Igaz ugyan, hogy a kép, amely élembe tárult, egyelőre még nem volt zavartalanul ázsiai. Már évszázadok óta tért hódított itt a nyugati építészet és rendszerint a jobb sorsra érdemes tropikus tájkép első számú közellenségének bizonyult.

Egyéb is bántotta a szememet. Az Ezeregyéjszakába illő világhírű ceyloni drágakövek nem bennszülött szépségekről tündököltek, hanem világjárók izlésére pályázó, kiábrándító kirakatokban, bársony dobozok párnáin. Bennszülött lányok és asszonyok közül bizony már kevésnek jut valami belőlük. Legtöbbjük beéri az ezüst rosszabbnál-rosszabb ötvözetével. A szegényebb sorsú ceyloni nő különben sem kerül sokba a férjének. Feje fedetlen. Hajába dísznek természetadta piros virágot tűz. Állandóan mezítláb jár. Karjára és bokájára azonban ezüst pereceket rak, kéz- és lábujjaira gyűrűket húz.

Fülcimpáját rendesen hosszúra megnyújtja a nehéz fülbevaló. Ez a „fényűzés“ megillet mindenkit, aki nem özvegy, de bizony sok esetben a szegény asszony egész „vagyonát“ képviseli.

Van azonban ezekben az együgyű igénytelenségben élő, gyermekesen őszinte fellépésű barna szépségekben valami, amit az ember nyugaton hiába keres: a romlatlan forma. A Keletnek megvan mindenben a maga sokszor szegényes, de mindig a természetben gyökerező és éppen azért mélységesen indokolt stílusa.

A riksa tovább vitt és hamarosan el is felejtetem a nyomasztó neo-renaissance hoteleket, az óratornyot, meg a postaépületet is, ahol egyetlen levél sem várt rám. Az út mentén nagylevelű zöld fák pompáztak, piros virágokkal. Ebben a zöldben és ebben a pirosban benne volt a forró földöv színeinek minden tüzes életereje.

A napfényben égő piros virágok és a zöld lombok közt koromfekete foltok himbálództak. Különös ének, hatalmasan fejlett hollók serege tátogatta károgra hosszú, nehéz csőrét. Megvallom, nem ilyen madarakat vártam elsőre a forróégövi Ázsiától. De sebjaj! Egy ceyloni közmondás szerint reggel hollót látni szerencse. Na de nemcsak azért vannak itt, hogy önzetlenül szerencsét hozzanak. Van jövedelmező mellékfoglalkozásuk is: a hulladékok eltakarítása.

Fölszerelésemnek egy nagy hiányát kellett még pótolnom. Port Saidban és Suezben nem értem rá, hogy megszerezem a nélkülözhetetlen parafasisakot, a „topyt“. Colombóban már tudtam, hogy ezt a fejedőt kétféleképpen lehet megvásárolni: olcsón és drágán. Olcsón a bennszülött boltban vehetem meg, drágán, ha angol áruházba megyek. Kénytelen voltam mégis az utóbbi mellett dönteni. Nem tudtam még, hogyan kell üzletet kötni bennszülöttekkel.

Mikor azután volt, ami megvédjen a napszúrástól, semmi sem akadályozhatott meg többé, hogy odasiessek, ahova delejes erő vonzott. Csaknem három évtizede, sokszor betegesen vágytam arra, hogy végre valahára

szemtől-szembe állhassak a Kelet művészetének azokkal a remekeivel, amelyek megmaradtak Ázsiában.

Nagy díszkert mélyén áll a colombói múzeum épülete, bíborvirágos bokrok közt, az óriási banian szomszédságában. A tekintélyes öreg fa ágait száz meg száz légygöker köti a talajhoz. A növényvilágnak ez a fejlődése úgy hat, mint egy körbeépített hatalmas csarnok. Vakító napsütés borította fénybe az égbolt egyik felét. A háttérben azonban roppant acélkék felhő gomolygott, futó zivatart jósolt. A terebélyes lombóriás belseje, trópusi énekes madarak tanyája, csupa trilla volt és édes csattogás. Mély dübörgéssel közelgett messziről a vihar, közvetlen a fejem felett pedig csilingelő üveghangok zengték a világot mozgató nagy ellentétek végtelen birodalmának: Ázsiának dícséretét.

Bent az épületben pedig ott várt rám Ázsia lelkének emberi művészet-alkotta jelképe, a végtelenül szerény és végtelenül méltóságos ülő bronz alak: Gautama Buddha, úgy, ahogyan valamikor a Krisztus utáni ötödik-hatodik században, India és Ceylon művészetének egyik legfényesebb korszakában megalkotta egy ismeretlen nagy művész. A több mint fél-életnagyságú szobrot Badullában találták, eléggé töredezett állapotban. Ami azonban megmaradt belőle, éppen eléggé nagyszerű ahhoz, hogy a hiányokat feledtesse.

Az elmélkedő yogik szabályos módján egymásba font lábakkal ülő Buddhát nyitott szemmel ábrázolta a művész. Arcán a képzelhető legtökéletesebb nyugalom. A mozdulatlan arcot egyetlen szenvedélyt kifejező vonás sem zavarja. Kifejezést nem is szabad keresni ebben az arcban. Buddha azáltal lett Buddhává, hogy elárkózott mindentől, ami megbolygathatná tökéletes, vég nélküli nyugalomát. Azáltal lett Buddhává, hogy elérte az állandóságot, az élet és halál törvényeinek hódoló anyag feletti, az okok és okozatok végtelen körforgásától mentes valóságot. Elérte a moksának, vagy közkeletű szóval nirvánának nevezett eszményi állapotot és ezáltal megszabadult a létezéssel szükségképpen együttjáró fájdalomtól.

A badullai bronzszobor könyökmagasságig felemelt jobbkezének tenyere kifelé fordul. Mutató- és hüvelykujjának hegyei egymást érintik. Ez nem cselekvés-ábrázolás, csak jelkép. A tanítás fogalmát fejezi ki. A balkéz a köpeny szélét fogja csomóra. A test köré csavart egyetlen szál ruhadarab párhuzamosan futó redőkben borítja a törzset, a balvállat és balkart, meg a két lábszárat bokáig. Az arcidomok összhangja a görög szobrokéra emlékeztet. A kissé duzzadt alsóajak viszont hamisítatlan indiai jellegzetesség. A formákat magukba záró vonalak csodálatos szelídséggel hullámzanak. Lejtésük enyhe üteme szinte az arcvonások helyett beszél.

A híres szobrot másolatokról már régóta ismertem. De lehet-e lemásolni egy ilyen remeket? Csak akkor foghatjuk fel, ha megmásítatlan méreteiben és anyagában áll előttünk, ha azt a levegőt lehelli, amit annak idején alkotója szívott magába.

Mire a „Világ kertje“ fölött aranyvörös pompájában leszállt a nap és a tengerparti homokos sétányon szállásomra értem, tudtam már, mi az első ajándék, amit Nagy-Ázsiától kaptam.

CEYLONBAN

Ceylon csakugyan megérdemli, hogy a „Világ kertjének“ nevezzék. Nem csak kókuszpálmái, banánjai, bambuszai, banian-, mango-, kakaó-, szantal-, ében- és orchideafái, nemcsak különféle „Buddha-virágai“ és csodálatos állatai miatt, amelyek a képzelhető legtar-
kább növényvilág közepette élnek. Az emberek is annyi-félék ebben az országban, amennyire csak buddhisták, hinduk, mohamedánok és keresztyének különbözhetnek egymástól.

A művészet és a természet kedvéért szép utat tettem Ceylon szigetén. Közben csupa olyan emberekkel találkoztam, akik nagyon rokonszenveseknek, sőt szeretetreméltóknak látszottak. Meg is kérdeztem a kocsi-
vezetőmtől :

— Úgy-e a rendőrségnek kevés dolga van itt ?

— Van neki épp elég, uram — hangzott a felelet — készenlétben van minden este, mert az emberek sokat verekszenek és más gonosz szokásaik is vannak.

Hamarosan saját két szememmel is meggyőződhettem róla, hogy ezekből a szelídképű déli bennszülöttekből nem hiányzik a virtus. Egy alkalommal feltűnő csoportosulást láttunk. A kocsivezetőm megállította a gépet. Férfiak, nők, gyermekek élénk érdeklődéssel nézték az út szélén döglötten heverő óriáskígyót. A csoport közepén sugárzó arccal állt egy fiatalember. Megtudtam, hogy ő a nap hőse. Ő ejtette el a szörnyeteget. Barátságosan integettem neki és ő boldogan viszonzta a köszöntést. Látszott rajta, hogy csak úgy dagad az önzerttől.

Úgy vettem észre, hogy a félelmes állat leterítése jobban felkavarta a ceyloniak vérét, mint bármilyen más közérdekű esemény. Az egyik faluban, keresztútnál, néhány férfi állt körül egy gépkocsit. Ennek két utasa egészen csendesen és látszólag közömbösen adott elő valamit. Körülötte az emberek hallgatagon vették tudomásul, amit mondott. Utána az idegenek megint kocsira ültek és elhajtottak. Kocsivezetőmtől megtudtam, hogy itt nemsokára képviselőválasztás lesz. Ezek az urak a Gandhi-párt kortesei voltak.

Még sok minden egyéb megragadta a figyelmemet Ceylon szigetén. Apróságok a látszólag eseménytelen hétköznapi életből. Nagy szükségem volt rá, hogy ezeket megismerjem, mert e nélkül nem lehet hozzáférhető az élet legfölségesebb kiteljesedése, a művészet. Átöröklött formai tökéletesség van még abban is, ahogy a ceyloni ember magára csavarja a lehető legegyszerűbben szabott, de gyakran nagyon is szín pompás kendőt és ahogy fejére köti a turbánt. Ázsia és különösen India népeinek minden életnyilvánulása közvetlenül vagy közvetve vallási megnyilatkozás. Keleten minden művészeti forma valamely ősi eredetű vallási képzethez kapcsolódik. Aki ezt nem tudja, soha sem fogja megérteni Kelet igazi varázsát. Egymást követő hosszú évszázadok alatt,

amíg az emberek hajszálra egyféle módon öltözködtek, nemcsak azt tanulták meg, hogy miképpen adjanak legszükségesebb darabokra szorító ruházatuknak magától értetődő formát, hanem azt is, hogy hogyan mozogjanak benne szabadon, fölényesen, a nagy mindenség isteni életüteme szerint. Ez a kifinomodott művészetük hál'Istennek — teljesen öntudatlan.

Láttam fiatal nőket, ahogy nagy, gömbölyű, fületlen lotháikkal jöttek a forrástól. A világ legegyszerűbb teremtményei. Csodálatosan karcsú derekuk egyik oldalra hajlik. Csípőjük a másikra ívelődik, mikor azon nyugszik a nagy edény, melyet vékony karjuk hanyagul elnyúlva fog le. Hasonlóképpen hordja az anya gyermekét, aki úgy ül sokszor egészen lányosnak tetsző fiatal szülője csípőjén, mint lovas a nyeregben. A régi nagy művészeknek, akik ezeket a képtelennek látszó mozdulatokat megörökítették, alig is kellett eszményíteni a formákat. Elvégezte azt helyettük nagyrészben a természet.

Sigiriyában, az ország egyik régi fővárosában, falfestmények maradványai láthatók; a mi időszámításunk ötödik évszázadából valók. Angyalokká bűvölt, földi bájakkal ékeskedő táncosnőket ábrázolnak, felhőkön lebegve, darázsderékkel, széles csípővel és pompásan gömbölyödő keblekkel. Lapos kosarakban virágáldozatot visznek Buddhának. Ceyloni tartózkodásom harmadik napján felkapaszkodtam a másfélezer éves fellegrvárba, hogy megnézhessem a nehezen megközelíthető alkotásokat. Előző nap azonban résztvettem Kandyban a sziget legnagyobb buddhista ünnepén és itt már volt alkalmam eleven valóságban látni Sigiriya falfestményeinek ünnepelt szépségeit.

A városon át körmenetek vonultak. Felcicomázott elefántok cammogtak legelől. Utánuk a sokaság, ragyogó színekben pompázó, hosszú sorokban. Minden kézben tarka zászlócskák, kék, sárga, vörös, fehér és narancs színűek. A zenészek erősen verték a dobot, fújták a sípot, a táncosok ütemesen lejtették azt a táncot, amelyben minden mozdulat szilaj ellentéte az elő-

zőnek. Örömkialtások vegyültek a hangszerek tompa és sikongó változataiba. Az arany és narancssárga ruhás szerzetesek tömegei ragyogó foltokkal élénkítették a megragadó látvány színhatását. Ez az ünnep egyetlen napja az évnak, amikor a népnek megmutatják az ország legszentebb ereklyéjét: Buddha fogát. Férfiak, nők, gyermekek végeláthatatlan festői menetben vonulnak fel a nagy szentséget rejtő üvegszekrény előtt. Összetett kezüket homlokukhoz emelik, két tenyerükhöz tartják a virágot, azután a jelképes áldozatot az oltárra dobják.

Késő éjjelig kitartott a szent helyeken a csoportokba verődött ájtatos tömeg. Az imaházak körül a zarándoklatok szokott képe alakult ki. Énekek hangzottak, a dobok titokzatosan mély dübörgésétől kísérve. Asszonyok és lányok sorra gyujtották a karcsú réz-oszlopokból kiágazó mécseket. Szemük tündöklő fénye versenyre kelt a sötét éjszakában a lobogó lángokkal.

Az ókori Indiában és Ceylonban, Buddha tanítói működésének hatása alatt, valóságos szent örület fejlődött ki. A nagy vallásalapító a himalájabeli Nepal közelében született, alkalmasint Kr. előtt 560 táján és 485 körül halt meg. Tana a mi időszámításunk előtti harmadik évszázad közepén már ellenállhatatlan erővel terjedt el, nemcsak keletkezési helyén: Észak-Indiában, hanem délen is. A Krisztus utáni első századokban gyorsan hódított kelet felé. Ekkor már a hívők milliói sok felekezetre oszlottak, de a számtalan véleménykülönbség két főúton mozgott. Az egyiket, amelyet északnak nevezünk, hasonlíthatatlanul nagyobb tömeg választotta. Ez az ú. n. mahayana — a „nagy kerék“ — felölelte az ősi vallások, különösen az indiai brahmanizmus és hinduizmus tanait és istenképzeteit. A másik a hinayana, — a „kis kerék“ — ragaszkodott az eredeti tanításhoz. A hatodik század közepén már Japánban is erőre kapott a buddhizmus. Indiában viszont ezidétt már hanyatlóban volt. Csak Ceylonban tartotta meg mindmáig az uralmát. A sziget ma is a buddhizmus egyik legerősebb fellegvára. Amit itt hirdetnek, az az

ú. n. déli buddhizmus, az önmegváltás régi hite, úgy ahogy maga a Mester tanította.

Am a nép sohasem vesztette el őskori mivoltát. Nemzedékről nemzedékre öröklődött eszményei újra meg újra feltörnek, mint a talajvíz és tarkára festik a vallásalapító eredeti gondolatát. Az őskori napvallás félreismerhetetlenül döntő tényező maradt a néphit különféle ágazataiban. A buddhista templomok oromfalának egyik díszje a horogkereszt. Ezt az árjakeresztet korokban már majd mindenütt ismerték és úgy tisztelték, mint a Nap jelképét. Ceylonban mindenfelé látható ez az őskorból ránk maradt jelkép. Gyakran Dávid pajzsával együtt, mert hiszen eredetileg ez is igen jelentős kozmikus jelkép volt. Kandyban a szentély küszöbének sárgaréz burkolatán meg éppen az egyszerű kereszt, vagyis a „Napkereszt“ látható egy másik változatával együtt, amely ugyanolyan keresztből és négy egyenlő szára közt egy-egy pontból áll. Meg is kérdeztem az embereket :

— Ezek a jelek csupán díszítő formák ?

— Nem, — felelték — ezek szvasztikák.

Nem lepett meg a válasz, de örömmel hallottam, mert igazolta régi feltevésemet.

Ceylon nemcsak csodás növények és állatok kertje, hanem a legkülönfélébb népek találkozóhelye is. Itt vannak a szinghalézek ; az előkelő osztály. Különösen azok vannak nagyra magukkal, akik kontyukban fésűt viselnek. De természetesen ők is mezítláb járnak, mint a bennszülöttek általában, kivéve azokat, akik mint tisztviselők szolgálják az államot. Azon sem szabad csodálkozni, hogy a repedtsarkú előkelőségek szállókban és a magánosan álló „resthouse“-okban, mint kapusok és pincérek szolgálnak és gondolkodás nélkül fogadják el a baksist. Egyébként a szinghalézek, sőt a tamilok is az ország belsejében többnyire jó sorsban élnek. A falvaikban nemcsak gyékényfalas meg vályoggal bevert fonottfalú házakat láttam, hanem sok faépületet is. Kertjeikben pompás kókuszpalmák, kenyérfák, banánok és más hasznos vagy díszes növények tanúskodtak

a jólétről. Szép rizsföldjeik és teaültetvényeik is vannak. Pénzüket azonban nem helyezik el bankokban és végtelenül takarékosak. Világtól elmaradt életet élnek, lehetőleg csak abból, ami birtokukon megterem.

Más fajták azok az emberek, akik a dzsungel területén szétszórta, falvakban és kis „városokban“ laknak. Ezek szakasztott olyan kócosak, mint a szülőföldjük.

A dzsungel! Ne legyen valami felesigázott, romantikus elképzelésünk Ceylonban erről a fogalomról. Ott, a túltengő forró égővi növényzet, a rikító színek, a pazar virágok és émelyítő illatok hazájában, a dzsungel inkább szégenységet jelent, mint gazdagságot. A fák a dzsungelben nem nőnek magasra és nem nemesek. Nem is lehetnek azok, mert a folyondár, amely a vadont áthatolhatatlanná teszi, megfojt mindent, ami magasra tör.

Különös érzés átrobogni ezen a rengetegen és arra gondolni, hogy a jókarban tartott műúttól alig pár lépésnyire vad elefántok, csitták, medvék, sőt tigrisek is lakoznak, nem is szólva a vaddisznókról, a sakálokról és más kisebb hatalmasságokról. Különben — akármilyen mulatságosan hangzik — a dzsungelnek még zárórája is van. Hét óra körül kiürülnek a vadonon átvezető utak. Az emberek átengedik a teret az állatoknak, melyek ilyentájt vonulnak a forrásokhoz és tavakhoz, hogy szomszédjukat oltsák. Az idegen nehezen érti meg, hogyan lehet az, hogy az őszbozót tőszomszédságában még magányos kunyhók is állnak. Ezeknek lakói feltűnően csekély testi erővel megáldott emberek. És mégis otthonosan érzik magukat, noha csak vékony agyagfalak, vagy könnyű gyékények választják el őket a ragadozók birodalmától.

A dzsungel lakóit azonban másféle lélek élteti, mint bennünket.

Megálltunk egyszer egy gumiültetvényen, hogy lássuk, hogyan nyerek a kaucsukfából az értékes folyadékot. Egy nagyon hervadt, bár éveinek száma szerint éppenséggel nem öreg nő vagdosta csodálatosan finom

kezével az egyik fa kérgét. Fehér folyadék csorgott a fa törzséhez erősített kókuszcsészébe. A nő mögött fiatal lány állott, a megtestesült gondozatlanság. Elragadóan szép, tágranyitott cigányszemei voltak és duzzadt ajkái közt hófehér fogak csillogtak. Fülcimpáit hosszúra nyújtotta a nehéz ezüstkarikák terhe. Ilyen fülcimpákat látni a Buddha-képeken is. Tulajdonképpen nem is tudtam, lánnyal állok-e szemben, vagy asszonnyal, mert Ceylonban 10—12 éves korban adják férjhez a lányokat. Hozzálapulva állott egy 4—5 évesnek látszó meztelen lánygyermek. A kicsike szeméből látszott, hogy nem sok jót néz ki belőlem. Pedig hát mitől tarthatott? Hiszen ott lógott a derekán vékony zsinegen az ezüst talizmán, a horgascsőrű, kétfejű ragadozómadárral. Ez a madár a „garuda“, Visnu isten háttas állata és jelképes ábrázolása. Visnu a leghatalmasabb istenségek egyike. Mint Napistent is imádják. A garudánál jobb védőszellem tehát el sem képzelhető. Minden bajt elhárít. A buddhisták és hinduk nagy tiszteletben tartják.

Igen, ez Ázsia. A régi, hamisítatlan Ázsia, a hit birodalma. Azé a hité, amely az emberek lelkébe olyan megnyugvást és bizalmat önt, amelyet csak a Kelet ismer.

A buddhista megmozdulás mérhetetlen hullámokat vető áramlat volt. Sok helyütt méreteiben is óriási műalkotásokat hozott létre. Buddha alakját ugyan kicsiben is végtelenül sokszor ábrázolták. Azok az alakok azonban, amelyek a tan szellemét tökéletesen fejezik ki, szükségképpen óriások. Buddha, ki földi pályafutását mint közönséges királyfi kezdte, túlnőtt önmagán. Keleti isten, aki a közönségességből emelkedett föl a Nap magasságáig. Az ő lényegét valóban csak óriás formákkal és vonalakkal lehet kifejezni.

Ceylon szigetén, Dambullában éreztem először, mily lenyűgöző hatásúak a buddhista művészetben az életnagyságon felüli roppant formák. Barlangtemplomok vannak ott, amelyeket állítólag Valagambahu király idejében, a Krisztus előtti második évszázad végén alkottak. Nem volt módomban fölülvizsgálni a barlan-

gok történetére vonatkozó szájhagyományt. Az üregekben látható Buddha-alakokról azonban legteljesebb meggyőződéssel állíthatom, hogy sokkal későbbi eredetűek. Valagambahu korában még nem ábrázolták emberi alakban a Megvilágosultat. Buddha személyét és fogalmát akkortájt még csak jelképekkel érzékeltették. De Dambullában nem is tulajdonítottam nagy fontosságot a szobrok korának, csak az óriás alakok művészi értékével törődtem. Különösen érdekelt egy „Nirvana-Buddha“, amelyet mintegy négyszeres embernagyságban vágtak ki a sziklából és érdekelt körülötte a lelkek mélyreható megmozdulása. Lélekemelő és bájos látvány volt, amint férfiak, nők és gyermekek végeláthatatlan sorokban járultak a nagy Nirvana-Buddha elé. Akik nem jutottak közelébe, továbbadták virágos kosaraikat. Ezek pedig kézzől-kézre jutva érték el áldozati céljukat.

Csodálatosan, felfoghatatlanul egységes lehetett az a lelki megmozdulás, amely a buddhizmus fénykorában itt Ceylonban irányt szabott az egész életnek és azzal együtt a művészetnek is. Van azonban egy hely a szigeten, amely a legkevésbé sem tett rám paradicsomi benyomást. Komor vadságával megdöbbeneti még azt is, aki fel volt készülve azokra a nagy ellentétekre, amelyekre csak Ázsiában bukkanhatunk.

Amint már említettem, Sigiriya elbájoló buddhista falfestményeitől vártam legtöbbet. Ezek a festmények csakugyan végtelenül érdekesek, India buddhista művészetének legjobb korából valók. Hanem ami körülveszi őket, ellentmond a buddhizmus egész mivoltának.

A valamikor nagy kiterjedésű falfestmények maradványait csak úgy láthatjuk meg, ha felkapaszkodunk egy fellegrvárba. Kasyapa király otthona volt a vár. A nagy zsarnok Krisztus után 500 körül lépett trónra, és tizennyolc éven át boldogította népét. Egyéb bűnök közt apagyilkosság is száradt a lelkén. Fellegrvára természetes erősség, de hallatlan emberi erőfeszítéssel képezték tovább. A felső vár alatti lépcsőket, tornácokat, kiszögeléseket és medencéket vágtak ki a kőből és a tulajdonképpeni fellegrvár meredek sziklatömegeit olyan

stílusban munkálták meg, ahogyan a kőkorszak mesterei faragták és csiszolták csodálatosan finom eszközeiket.

Kasyapa király lelkét nyilván nemcsak atyjának, hanem sok alattvalójának vére is terhelte. A sziklatömb egyes részeit lépcsőzetes bemetszések tarkítják. Ezekre téglafalak támaszkodtak és támaszkodnak részben még ma is. Legfelül, a ferdén kiugró sziklapárkány alatt csatorna fut, ezt szemlátomást csak olyan emberek vehették ki, akik köteleken ereszkedtek le a csúcsról. Vezetőink váltig bizonykodtak, hogy ezek az emberek „szabad munkások“ voltak. A közelben tátongó hatalmas börtönök azonban feljogosítanak arra, hogy ezt a „szabadságot“ ne a köznapi nyelvhasználat szerint értelmezzük.

A sziklavár egyik oldalán, mintegy félmagasságban, terrasz emelkedik. Innen vezetett fel annakidején az út, egy óriási oroszlán torkán keresztül, a fellegvár leg-tetejére. Onnan, a szédítő magasságban elterülő fennsík-ról, nagyszerű kilátás esik a köröskörül zöldelő, végtelennek látszó növényzetre. Ahogy körüljártattam tekintetemet, leginkább csak őserdőt és mocsarat láttam a tornyosuló viharfelhők alatt. Helyenként azonban kiemelkednek közülök a híres dagabák. Buborékszerű testük, hegyes csúcsuk méltóságteljesen hat még ebben a nagy távolságban is. A mocsárgázok szürkés köde fölél tornyosulva a buddhisták örök jelképére emlékeztetnek, a szent virágra, a lótuszra, amely pocsolyából nő ki és szeplőtlen szirmai az isteni fény felé fordítja. A tájkép, amelyet Sigiriya sziklavárának tetejéről láttam, valóban Ázsia képe volt. Merem mondani, hogy az elmúlt, a jelenkori és a jövőndő Ázsiáé együttesen.

A régi oroszlánból, amelyet részint a sziklából vág-tak ki, részint téglából építettek, már csak a hatalmas mancsok és karmok maradványai láthatók. De az ősi név világosan beszél még mindig a borzalmas multról. „Si“ oroszlánt, „giriya“ géjét jelent.

Sok felejthetetlen napnyugtát láttam Ázsiában, de egyik legcsodásabb a polonnaruvai volt. A régi, szent romok közt majmok tanyáztak, ott ültek az omladozó

lépcsőkön, töredezett falakon, fontoskodó arccal pislogtak hol egymásra, hol a betolakodó idegenre, mint valami komoly társaság, amely roppantul nagyra van a saját jelentőségével. Amikor a kocsiról leszállva, feléjük közeledtünk, kelletlenül ugráltak fel ültükből és farkukat magasan lobogtatva szökdeltek tovább a lemenő nap felé.

Éjszakai utunk Polonnaruvából Habaránába, ahol barátságos fogadó várt ránk, megint a dzsungelen vezetett keresztül. A koromsötétben csöppet sem barátságos az út. A percről-percre sötétedő vadon megtelik hangokkal. Először az éneklőmadarak utolsó dallama hangzik el. Azután a dzsungelfácának majd a baglyok rikoltozása következik. Néha egy-egy sakál vagy csitta szeme világlik elő a sötétből, ahogyan a robogó kocsi előtt az úton átrohan a ragadozó. Egyszer csak eszembe jutott: mi volna, ha valami kis géphiba, vagy a gumiabroncs kipukkadása miatt megállásra kényszerülnék. Ha itt kellene tölteni az éjjelt, fegyvertelenül, védtelenül! A gép azonban jó volt s biztos kéz vezette.

Kocsivezetőmnnek, a sötétbarna bőrű Silva úrnak európaias neve a portugál uralom idejéből való. Vannak Ceylon szigetén bennszülött családok, amelyek annak idején római katolikus hitre tértek. A Silva név itt nem ritkaság, Colomboban is nem tudom hány cégtáblán olvastam.

Minden baj és fennakadás nélkül robogtunk át a dzsungelen. Egy mellékútra térve percek alatt értük el a habaranai menedékházat. Egy ausztráliai fiatalember osztotta meg velem hálószobáját. A ceyloni „rest-house“-okban ismerkedtem meg az indiai fürdés rendszerével. Ez abból áll, hogy az ember belép egy nagy kerek bádogmedencébe és a melléje elkészített öblös lothákból önti magára a melegvizet. A sziget belsejében már csak moszkítóhálók mögött lehet aludni. Colomboban erre még nem volt szükség, ott csak barátságos gyikocskák cikáznak fel-alá a falakon. Ezek a csinos és rokonszenves állatkák a kellemetlen és kártékony férgesek esküdt ellenségei.

Még be sem köszöntött a hajnal, máris indultunk tovább, megint a dzsungelen át, Mihintalle felé, ahol a szentemlékü Mihinda királyfi legendás kőágya mellől gazdag növényzetű, hegyes-völgyes tájat fog át az ember tekintete. Mihintalle híres búcsújáráhely, neve a Krisztus előtti harmadik században uralkodott Ashoka király fiának, Buddha apostolának nevét őrzi. Nemcsak Mihinda kőágyát mutogatják itt, hanem azt a félgömb-, vagy inkább harangalakú emléképületet (dagabát) is, mely az érinthetetlen hagyomány szerint Buddha egyetlen szál haját őrzi.

A művészetet kereső utas valóságos kincsesbányákra talál a régi fővárosok, Anuradhapura és Polonnaruva romjai közt. Az óriási dagabák itt a legtekintélyesebb emlékek. Egyszerű körvonalúak ezek a nagy épülettömbök. Nem isteni, vagy emberi hajlékok, hanem a kegyelet és az égbetörő érzések jelképei. Viharvert falaikat csak újabban kezdik gondolni. Formáik nem juttatják kifejezésre valamely évszámokkal megállapítható kor művészetét. Magas, négyszögletes talapzatukon egy-egy lótuszrosetta tekint a világ négy tája felé és azt hirdeti, ami időtlen : a négy sarkalatos pontnak, a négy égtáznak viszonyát az örök fény és meleg forrásához.

Óriási kő-Buddhák is láthatók a romok közt. Az avatatlan szemében egyforma valamennyi. A régi idők istentől megáldott művészei egy és ugyanazt is akarták velük kifejezni. Az iskolázott szem azonban mindegyikben talál valamilyen sajátos vonást. Nem egyéni akarásból keletkezett ez a különböztető jegy, hanem öntudatlanul nyilatkozott meg. A régi idők művészei tökéletesen kiélték magukat a Buddha-alakok megszámlálhatatlan ismétléseiben. A buddhizmus fénykorával együtt teljesen és végérvényesen kivészett a művészetből az az erő, amely a lelkeket erre az áhitatos munkára sarkalta.

HINDU KÖRNYEZETBEN

Anuradhapurában váltam el kitűnő kocsivezetőtől, Mr. Silvától. Éjfél tájban felültem az India felé haladó vonatra. Reggel hajóra szálltam és áthajóztam a szorosan Danushkodi Pier kikötőbe, ahol homokos part és buja pálmatenyészet fogadott. Innen is többnyire kókuszpalmák közt robogott a vonat tovább Maduráig.

Madura igen forgalmas és színes hely. Aki Ceylonból jön, különösen érdekesnek látja itt a különbséget a buddhista és a hindu környezet közt. Az elhanyagolt külsejű, de annál jellegzetesebb és hatásosabb fellépésű hinduk homlokukon festett jeleket viselnek, amelyek elárulják, hogy Visnu vagy Siva isten imádóinak melyik felekezetéhez tartoznak. A buddhisták nem viselnek jelt a homlokukon. Ők szívesen mutogatják templomaikat, mert vallásuk közösséget hirdet az egész világgal. Szívük mindenkié és készek maguk közé fogadni bárkit. Ezzel szemben a hindu lényét a kasztrendszer befolyásolja. Szentélyeikbe idegen nem teheti a lábát.

Madurában láttam először a hinduk „szent embereit“. Csaknem teljesen meztelenül ülnek az utcák vagy terek nyugalmasabb pontjain, különösen a szent fák alatt. Csöppet se vonzó alakok. Nyíratlan hajuk vállukra omlik, szakálluk kusza és bozontos, egész testük a szent tehének trágyájának hamujával van bekenve. A bozontos fekete szőrzet a test hamuszürkéjével együtt kísértetiesen hat. Híveik azonban nem hagyják őket magukra; közbenjáró imádságért, vagy jó tanácsért gyakran fordulnak hozzájuk. Állandóan nagy a nyüzsgés körülöttük.

A hindu város élénk forgatagában vonzóbb jelenséggel is találkoztam. Egy ház előtt bájos fiatal lányt láttam. Balkezeivel könnyedén fogta össze mellén a kopott szarít, mialatt jobbjaival fehér ékítményeket festett az utca földjére. Ez a festmény az úgynevezett „alpona“. Nem kell hozzá egyéb, mint vízben oldott rizsliszt, meg finom és ügyes kéz. És természetesen olyan tiszta művészlélek, amiről mi nem is álmodunk.

Az alpona jelképekből és jelképes ékítményekből áll. Ünnepnapokra szokták rajzolni a család nőtagjai akiknek így nagy az elfoglaltságuk, mert ünnepnapja sok van a hindunak. A hindu mindenben isteni megnyilatkozást lát, az alponák és más efféle jelek rajzolgatása már maga is imádságnak számít. Az ősművészek sem rajzoltak soha semmit pusztá kedvtelésből, hanem mindig valamiféle varázserőt akartak átsugározni valamire a rajzzal.

Madura legnagyobb nevezetessége a „Nagy Templom“. Azt tartják róla, hogy a Nayak uralkodóház első királya, Viswanath alapította 1520-ban. Az óriási épületen még a 17. században is dolgoztak. Építészeti szempontból legsajátosabb részei a kapuk. A nagy hindu templomokat, amelyek mindig hatalmas épülettömbök, négyszögben futó falak veszik körül, a négy világtáj felé néző bejáratokkal. Ezek a felfelé keskenyedő kapuépületek már messziről is megkapó hatásúak. Hamisítatlan hindu ízlésű alkotások, falfelületükön annyi az ékítmény, amennyi csak rájuk fér. Minden ajtó- és ablakkeret, minden párkány csak úgy duzzad a díszítőformáktól, amelyek egyben jelképek is. A trapézalakú fal-síkokon sűrűn sorakoznak az ékítményes rajzú fülkék, az Isten, angyal és démon alakok, a képzeletbeli jelképes állatok, garudák, nagák és makarák, félig hal, félig elefánttestű lények. Az emberi és állati alakokat növényi ékítmények fonják keresztül-kasul. Ezek a növények voltaképpen mind sokszorosán levezetett lótuszidomok. A lótusz pedig, mint tudjuk, ősi nap-jelkép. Egyszerűen a zürzavarosnak látszó zsúfoltságban mindennek meg van a maga helye és értelme.

A madurai templom legnépesebb bejárata szűk utcára nyílik. Amint beléptem a kapun, a való élet tárta felém azt a nyüzsgedelmet, ami a falakon az ékítmények tobzódásában jelentkezik. Aki először lép a nagy hindu templomba, megzavarodik a folyosók és termek hol félhomályos, hol vaksötét útvesztőjében. A folyosókon szanaszét emberek hevernek. Némelyik az igazak álmát alussza. Egy-egy csoport a kövezeten kuporogva, áhí-

tattal hallgatja a szavalóművészt, aki a hinduk nagy hőskölteményéből, a Mahabharátából mond el részleteket. A sötét csarnokok oszlopai közt valóságosan istenalakok emelkednek. Némelyiket sokáig kell nézni figyelmesen, amíg meglátjuk, mit ábrázol: a szemlélődésbe merült Sívát, ugyanennek az istennek táncoló alakját, vagy fiát, az elefántfejű, nagy hasú Ganesát, vagy feleségét, Durgát, a levágottfejű Nandi bika hátán.

Az istenszobrok valamikor tetőtől-talpig az előírással színekben pompáztak. Ma már többnyire feketék a mécsek lángjának kormától és a sok hívő kezének érintésétől. Azonkívül csepegnek a vajtól, amit a hívők áldozatul kennek rájuk. Azért kenik őket vajjal, mert a vaj a tehéntől származik, ennél fogva szent és gyógyító hatású. Hindu felfogás szerint a tehenet Isten azért teremtette, hogy azt szolgáltassa, ami az embert képessé teszi Isten akaratának teljesítésére. Ezért vallásos tisztelet tárgya a tehén, és ezért tartanak és táplálnak teheneket hindu szentélyekben. Az imádságnak is akkor van legnagyobb hatása, ha tejből, vajból, tejfelből és tehéntrágyából álló áldozat kíséri. A tiszteletadásnak van egy másik módja is, az, hogy a szent szobrot vörös festékekkel mázolják be. A vörös már az őskorban is az élet és egyúttal az életet adó nap színe volt.

A templomban állandóan férfiak, nők jártak-keltek. Mély meghajlással állottak meg az istenszobrok előtt. Két kezüket magasan a fejük fölött csapták össze, azután arcuk elé vitték, elmondták rövid fohászukat és jobbra kanyarodva háromszor megkerülték a szobrot. Mások térdreborulva imádkoztak. Oly otthonosan mozogtak bálványképeik közt, mint a legbizalmasabb baráti társaságban. Valóban bizalmas lábon állnak ők isteneikkel. Mindig maguk körül látják és a legközelebbi dolgaikba is belekeverik őket. A nyugati olvasó nem tudja komolyan venni a Mahabharátát, mert szörnyen gyermekesnek tartja, hogy megrendelésre tűnnek elő az istenek és pillanatok alatt változtatják meg a földi lények sorsát. A hindu szemében épp ez a természetes, ez fejezi ki az isteni valóságot.

A madurai Nagy Templom homályos csarnokaiban, a vajtól csepegő sötét istenszobrok közt, pislogó olaj-mécsek derengésében zszibongott és hullámozott a nép, mint valami nagy vásárban. Mintha delejes álomban láttam volna a felejthetetlen képet.

Kábultan támolyogtam ki a szent helyről.

VASÚTON INDIÁBAN

Indiában kényelmesek a vonatok. Nyugati túristák útleírásaiban rendszeren elsőosztályú kocsikról van szó. Régebben úgy is volt, hogy fehér ember Indiában jóformán nem utazhatott második osztályon. Ma már az a helyzet, hogy a magunkfajta ember ott is nyugodtan takarékoskodhat bizonyos mértékig. Én tehát, mikor a colombói utazási irodában azt kérdezték, első osztályon utazom-e, nyugodtan feleltem, hogy másodikon. Utóvégre nem azért vettem nyakamba a Keletet, hogy páholyból nézzem Indiát.

A legérdekesebb tapasztalatokkal természetesen a harmadik osztály szolgál. Ott azonban már igazán nem jó kísérletezni. Az állomásokon, ha volt időm nézegetni a szegénysorsú bennszülöttek által megszállott kocsikat, még kívülről is éreztem, micsoda kényelmetlenséget kell végigszenvedniök az utasoknak. Férfiak, nők, mocskos gyerekek egymás hegyén-hátán szoronganak a többnyire túlszűfolt szakaszokban. Az ablakokból gyakran meredtek ki nemcsak karok és bámész fejek, hanem meztelen lábak is.

Hogy második osztályon utaztam, nem bántam meg. Indiában ez kényelmes, bőrhuzatos termeszkocsikat jelent, ágyaknak használható, széles, puha ülőhelyekkel. Ezek részint falak mentén, részint középen húzódnak, fölöttük pedig rendszerint még egy sor csapószerkezetű fekvőhely is van. Indiában az ember hosszú utakat szokott megtenni egyfolytában, ezért az első és másodosztályú kocsik egyben hálókocsik is. Aki utazza az éjszakát, annak jegye hálókocsi-jegy. Aki csak

nappal utazik, a fekvőhelyet nem veheti igénybe. Nappal tehát kétszer annyi utas van a kocsiban, mint éjjel.

Az Indiát járó utas maga gondoskodik éjszakai kényelméről. Magával viszi az úgynevezett „bedding“-et. A merev társadalmi eltérések országában nem fejlődhetett ki annyira a hálókocsi-rendszer, hogy a társaságok maguk bocsássanak felszerelt ágyat az utasok rendelkezésére. Mikor tehát eljön az alvás ideje, mindenki leteríti (vagy leterített inasával) az ágyneműt és nyugalomra hajtja fejét. A másodosztályon azonban nem utaznak magasállású angol tisztviselők és katonatisztek, se kényelemszerető globetrotterek, hanem első-sorban bennszülöttek. Ezek pedig nem adják át magukat oly hamar az alvásnak, mint a hitetlen nyugatiak. Akár hindu, akár muszlim a bennszülött utas, alvás előtt letérdel az ágyára. Ha muszlim, gondosan ügyel arra, hogy arcát Mekka felé fordítsa. Ájtatoskodás közben nem szabad az igazhívőt zavarni. Ha útközben ismeretséget köt velük az ember, imádság előtt abbahagyják a társalgást és megkérik az európai utitársat, szíveskedjék nyugton hagyni őket, míg megadják Istennek, ami Istené.

Az utazás általában közel szokta hozni egymáshoz az idegeneket. A keleti ember még könnyebben köt útközben ismeretséget, mint a nyugati. Nagyon helytelen volna ezzel a hajlamukkal szemben visszautasító magatartást tanúsítani, mert az uton folytatott beszélgetésekből rendszerint igen érdekes dolgok derülnek ki. A hagyományos angol szokás természetesen az, hogy a fehér úriember távoltage magától a bennszülötteket. A hódítók ezt azzal indokolják, hogy uralmuk fenntartásának érdekében van. Az átlag-angol érinthetetlen alapelveként tartja be ezt a szabályt. Ha azonban egy elv megmerevedik, rendesen baj lesz belőle. Attól tartok, hogy a magasabb színvonalú angol értelmiség már későn tagadta meg ezt az elvet. A bennszülöttek sokkal szívesebben beszélgetnek olyannal, aki nem angol. Bármilyen fajtához is tartoznak, rendesen nagyon barát-ságosak és a nem angol idegennek könnyen kiöntik a

lelküket. Gyakran csodálkoztam, mily őszintén és bátran panaszojkák el bajaikat és sérelmeiket. Magánügyeikről is sokkal szívesebben beszélnek más nemzetbeliekkel, mint angolokkal. Egyébként ne tévesszük szem elől, hogy a régi hindu vallási törvények szerint minden idegen, akár angol, akár nem angol, éppoly érinthetetlen, mint a kasztok alatti pária. Minthogy azonban az örökké fejlődő élet erősebb minden törvéynél és szervezeti hagyománynál, ma bizony már érintkezik a kasztbeli a nem kasztbeliekkel és természetesen az idegekkel is. Ha a régi szigorúsággal vennék a dolgot, váltópénzhez se nyúlhatnának, mert hiszen azt már érinthették az érinthetetlenek.

Sokat írtak már a keleti baksis-rendszerről. Úriember, különösen idegen, ha kilép az utcára, tüstént kolduskezek nyúlnak feléje. Mivel pedig Keleten általános a jelképes forma, nem is egy, hanem két kezet nyújt a kolduló, vagy kisebb-nagyobb szolgálatért jutalmat váró. Két kezet nyújt akkor is, ha olyan díjazásra van kilátása, amit mi semmiségnek tartunk. A pályaudvarokon minden darab poggyászt egy-egy külön hordár kap kézbe. A szegény kulik szívesebben veszik a könnyű hordoznivalót, de csodálatosan bírják a súlyos terhet is. A poggyászt a fejükre lendítik és úgy nekiiramodnak, hogy a tapasztalatlan utas megijed, mi lesz a holmijával. De semmi baj! Az utitáska szerencsésen bekerül a taxiba, vagy a riksába és a sötétbőrű hordár már tartja is a két markát.

Ha bennszülött úr vagy úrinő száll a vonatba, valóságos kis karaván fut utána. Madura és Madrasz közt fölszállt a kocsimba egy hindu hölgy. Huszonötig számoltam az utána hozott poggyászokat, azután már belezavarodtam. A beddingen, az utitáskákon, kosarakon, nap- és esernyőkön, kendőkön, palackokon és hangszereken kívül hoztak ott a hordárok már nem is tudom, mi mindent. Mikor mindent leraktak, az úrinő az egyik hordárnak átadta a mindnyájuk számára egyösszegben készentartott baksist. Nagy volt a felháborodás, keveselték a díjat. A hölgy fölényes kézmozdulattal intézte

el őket. Véletlenül rápillantottam a kifizetett néhány pénzdarabra : hát ilyen keveset fehér ember semmiképpen sem fizethetne.

Néhány perc múlva már beszédbe elegyedtünk, a hindu utitárs meg én. Hamarosan megtudtam, hogy a hindu hölgy, aki az imént oly kevés társadalmi érzékről tett tanuságot, a női jogokért küzdők táborába tartozik és éppen egy ilyenfajta kongresszusról volt hazatérőben Maiszurból.

De nem minden indiai nővel lehet ám ilyen könnyen megismerkedni.

Sokáig állt egy állomáson a vonat. A kocsi belseje már nagyon poros volt. Indiában nemcsak fel- és le-tölhető üvegtábla, hanem sodronyháló és faredőny is van a vonatszakaszok ablakain. De így sem lehet megakadályozni a por bőséges becsapódását. Igaz ugyan, hogy majdnem minden állomáson beugrik a kocsiba a sepregetők kasztjának néhány érdemes tagja, úgy ahogy leporolja az üléseket, azután az utas orra elé tartja a két markát — de ez csak nagyon rövid időre használ.

Egyszerrel tisztább levegőre vágytam, leszálltam pár percre és sétálgattam a vonat mellett. Egy darabig elnézegettem az állomásépület előtt futkosó és hempergő gyerekeket. Egy bőbeszédű és hangosszavú 6—7 éves kislány volt köztük, barna arcából kiragyogó nagy fehér szeme úgy cikkázott ide-oda, mint a villám, miközben csípőjén hurcolt kisöccse mindúntalan lecsúszott a „nyeregéből“. Azután a majmokat néztem. Éppoly gyorsan szállták meg a kocsik tetejét, mint amilyen hanyatt-homlok törtek be a sepregetők az ajtón.

Egyszerre a közelben feltűnő nyüzsgés támadt. Valami vörös sátorféle közeledett felém. A teteje rúdon lógó ernyőből állott. A rudat díszesen öltözött turbános férfi tartotta. Az ernyőféléről köröskörül vörös szövet lógott egészen a földig. A függöny két szélét elől szorosan összefogta egy szolgáló és fejét kidugva nézte, merre kell mennie. Látni lehetett, hogy háta mögött egy másik nő is rejtőzik, a földigérő, arannyal szegett piros szövet védelme alatt.

Megismertem : egy „pürda“ közeledett a vonat felé, de tőlem tisztos távolban megállott. A körülötte tolongó szolgák közül három a kocsiba szállt. Az egyik szuronyos puskával volt felfegyverkezve. A másik kettő két, egymással szemben lévő felső ágy közt zsinórt feszített ki és arra függönyt erősített.

Kezdet szórakoztatni a dolog. Érdekes utazás lesz — gondoltam magamban — a félig purdává rögtönzött vasuti kocsiban. Ki tudja, milyen előkelő bennszülött úr felesége lesz az utitársam és kit őriz a marcona szuronyos testőr, míg én a függönyön kívül alszom !

Rosszul számítottam. Néhány perc múlva megjelent előttem az állomásfőnök. Nagy hajlongások közt körülményeskedve bocsánatot kért, hogy akaratlanul kényelmetlenséget okoz nekem. Kénytelen azonban arra kérni, legyek tekintettel a régi szokásokra, ne hozzam kellemetlen helyzetbe a purdában utazó előkelő mohamedán hölgyet, azaz a férjét, menjek át egy másik kocsiba. Sokkal jobb helyről gondoskodik, mint amit elhagyok. Átszállíttatja minden poggyászomat. Nekem semmi gondom, fáradságom vagy költségem sem lesz az átköltözés miatt.

Mit volt mit tennem — beleegyeztem. Az állomásfőnök megtartotta szavát, csakugyan kényelmesebb helyet kaptam az előbbinél. Egyébként akarva nem akarva magam elé képzeltem az illető purdahölgyet. Bizonyára olyan mint a többi : túlságos kényelemben tartott, túltáplált fehérnép, akinek féltékeny párjára gyakorolt vonzóereje valószínűleg azok közé az esetek közé tartozik, melyeket „a harmadik nem szokott megérteni“. Indiában, éppúgy mint a közelebbi Keleten, a hajlottkorú nőknél, valami sajátos, jóságos vonás lép az ifjú báj örökébe. Az üdeség viszont már a gyerekkorban is hiányzik a keleti nőkből. A gyermekházasságok végzetesen hatnak testi fejlődésükre. De szervezetük más okokból is korán használódik el.

A vasúton való étkezéssel kezdetben meglehetősen sok gondom volt. Mielőtt elindultam Indiába, idősebb londoni barátaim nyomatékosan figyelmeztettek :

— Ügyeljen rá nagyon, hogy mit eszik Indiában. Vízre, tejre rá se nézzen. Rettenetesen veszedelmes!

Lelkiismeretesen követtem az intelmeket. Víz helyett teát ittam, ahogy különben is szoktam, üresen. A főtt tojástól, narancstól, banántól, egyéb hámozható ennivalóktól nem kellett tartanom. Szállókban, vasuti éttermekben, étkezőkocsikban pedig a tapasztalt angol utazók példáját követtem.

Közben érdeklődve figyeltem, mennyire nem okozott gondot a táplálkozás kérdése bennszülött utitársaimnak. Legérdekesebb a hindu. Azzal kezdi, hogy előveszi a mindig kéznél levő sárga- vagy vörösréz lothát, abból vizet önt a kezére és minden nagyobb körülményesség nélkül megmosakszik. Azután előszed egy nagy banánlevelet, a magával hozott edényből vagy összehajtott kendőből kivész néhány maroknyi rizst és rácsapja a kiterített levélre. Majd ráönti a főtt rizsre a curryt és két kézzel elkezd összekeverni a sötétzöld folyadékot a rizzsel, a berakott gyümölcessel és zöldséggel, meg egyéb hozzávalóval. Mikor ezzel elkészült, jobbkezének három ujjával hajigálja szájába a falatokat.

Aki így eszik, nyilván nem fél a baktériumoktól. Én csak elnéztem a vasuti állomások előtt álló asztalokat és az elárusítók kosarait. Gyümölcsön és ragadós édességeken kívül halomban heverték ott vagdalthúshoz hasonló barna gombócok. A jámbor hinduk kedélyesen fogyasztották ezt a túlfűszerezett növényi táplálékot. Nem tudom, ha ezekkel a légy- és porlepte ételekkel csak egyszer is jóllaktam volna, hazajutottam volna-e valaha Európába.

A száraz évszakban utaztam be Indiát. Mégis volt részem néhány esős napban, de ez még nem volt kellemetlen. India az éghajlati viszonyok szempontjából éppoly kevésbé egységes, mint egyébként. Délen a januári napok forrók voltak. Delhi felé azonban már nemis hűvös, hanem hideg februári éjszakákat dideregtem át. Erre nem készültem fel, amikor Colombóban beszereztem a beddingemet. Voltak olyan éjszakák, éppen Delhi előtt, hogy alig tudtam aludni a hidegtől.

INDIA SZÍVÉBEN

Január 12-én, napkelte előtt legmélyebb álmomból arra ébredtem, hogy nem fekszem guruló kerekek fölött. Jó rég állhatott már velem a vonat a haiderabadi állomáson. Árnyékszerű sötét alakokat pillantottam meg, mikor végre elszántam magam, hogy kinézzek az ablakon. Egy természetes férfi fezzel a fején, feltűnően kémlelt befelé a kocsiba. Most már magamhoz tértem a kábulatból és átvillant az agyamon, hogy ez bizonyára az én emberem.

Úgy is volt. A haiderabadi egyetem „registrar“-ja állt az ablak előtt. Magamra kaptam a ruhámat. Kulisereg özönlött a kocsiba, a barna fiúk fejükre kapták a poggyászsomat és néhány perc múlva már robogott velem a gépkocsi a secunderabadi szálloda felé. Fürdőszobás lakosztályt nyitottak nekem és magamra hagytak.

Alapos fürdés után újra kocsiba ültem és a város szélén fekvő egyetemhez hajtottam.

A haiderabadi Osmania egyetem még csak fejlődésben van. Domboldalokon szétszórta emelkedő épületeinek nagy részét befejezetlenül találtam.

Siettem felkeresni dr. Mac Kenzie urat, a Pro-Vice-Chancellort, akinek aláírásával érkeztek hozzám Európába a levelek és sürgönyök. Rövid, de meleg üdvözlő szavak után tüstént a dologra tért. Elsősorban azt ajánlotta, tegyek néhány bemutatkozó látogatást az egyetemhez közelálló előkelőségeknél. Addig is azonban, ha kedvem tartja, nézzek kissé körül az egyetemen. Vezetőt adott mellém, aki mindenekelőtt elvitt a természet-tudományi intézetekbe. A professzorok örömmel mutatták meg nekem félig kész berendezéseiket. Fiatalemberek voltak, látszott mindegyiken, hogy szívvel-lélekkel igyekszik mielőbb eredményt felmutatni. Érzett rajtuk az úttörő büszkesége. Az Osmania egyetem intézetei még távolról sem tökéletesek. A nagy barak épületek szerények és egyszerűek. De az volt az érzésem, hogy ami itt készül, az nem csupán egyetem, nemcsak a tudomány előrevitelét szolgáló intézmény, hanem valami egyéb is.

Délután elhajtattam a nizám palotájához és az őrség tisztelgése közben beírtam nevemet a látogatók könyvébe. Azután elmentem látogatóba a három úrhoz, akiket Mac Kenzie dr. különösen figyelmembe ajánlott.

A három közül csak Sir Akbar Haidari volt otthon. A boy beszaladt a névjeggyemmel és nagy hajlongások közt mutatta az utat. A kertbe vezetett, ahol társaság volt együtt, néhány férfi és sok nő. A nők valamennyien mohamedánok. Köztük a ház asszonya és több idősebb úrinő. A hölgyek legnagyobb része azonban fiatal volt és a fiúk szabályszerűen foglalkoztak velük. Ugyanúgy tették nekik a szépet, ahogy nálunk szokás udvarolni a lányoknak. A társaság láttára rögtön arra kellett gondolnom, hogy itt már éppoly kevésbé lehet háremélet, mint Európában. Volt azonban egy igen lényeges különbség e között a társaság és a nyugati, vagyis — mondjuk ki kereken — magyar összejövetelek közt. Férfiak, nők, fiatalok, öregek, egyformán csöndesek, halkszavúak voltak. A lányok minden mozdulatán látszott, hogy bár nem kell mindenben követniök anyáik és nagyanőik hagyományát, a feltétlen szerénységre és alázatosságra nevelik őket.

Egyetlenegy akadt csak köztük, aki fesztelen, öntudatos fellépéssel fordult hozzám. Ehhez nyilván azért formált jogot, mert ő volt a társaságban a legkevésbé előnyös külsejű. Először az iránt érdeklődött, milyen véleménnyel vannak otthon két magyar művésznőről, Mrs. Sass-Brunnerről és leányáról, Erzsébetről, akik a múlt évben Indiában voltak s akiktől egy kiállításon képeket vásárolt. Miután megtudta, hogy múzeumi igazgató vagyok, megkérdezte, gyűjtök-e múmiákat, mert az esetben őt is beállíthatnám a múzeumba.

Miután így v. lám társalgás közben megittam egy csésze teát és megettem egy-két erősen fűszerezett süteményt, elbúcsúztam a társaságtól. Sir Akbar kikísért. Közben élénken érdeklődött előadásaim tárgya iránt. Az én figyelmemet viszont a szobák falán függő képek ragadták meg. Ezek nemcsak azt mutatták, hogy az indiai mohamedánok nem szunniták, akik ridegen zár-

kóznak el az emberi alakok ábrázolásától, hanem siiták. A festmények, amelyek nekem feltűntek, nem is voltak a szokásos miniatűrök a Mogul császárok korából, hanem az ajantai buddhista tárgyú falfestmények gondos másolatai.

Biztos vagyok benne, hogy Sir Akbar apja semmi körülmények közt sem akasztott volna szobája falára ilyen egyistentagadó képeket. Sir Akbar azonban, annak ellenére, hogy a haiderabadi bennszülött mohamedán társadalom legtekintélyesebb tagja és annak ellenére, hogy a brit világbirodalomnak egyik elismerten hűséges alattvalója (hiszen azért lett éppen lovag és annakidején a kerekasztal-konferencia egyik tagja) feltétlenül másképpen érez már, mint ősei. Azok a régi öregek ugyanis a maguk hitsorsosain kívül semmit sem vettek tekintetbe. A mohamedán Sir Akbar házában azonban azt jelentik a régi buddhista falfestmények másolatai, hogy a ház ura közösséget vállal már nemcsak a Haiderabad államban élő iszlám hitűekkel, hanem India többi bennszülött lakójával is. Szóval úgy éreztem, hogy itt már nemcsak valami szűk látókörű helyi nagyság, hanem egy olyan indiai úr házában vagyok, amilyenek a leltűnt nemzedék tagjai közt még nem voltak találhatók.

Harmadnap Dr. Mac Kenzie-nél teáztam. Újra találkoztam ott Sir Akbarral. Jelen volt fia, Ikbál és ennek menyasszonya, egyike a legszebb indiai nőknek, akiket életemben láttam. Egyenes tartású, szabályos arcú, okos szemű lány, mosolygásából nemcsak értelem, hanem jóízléssel párosult nemes érzés is sugárzott. Jelen volt a társaságban Navab Mehdi Yar Jung Bahadur, egy komoly és közvetlen úriember, az egyetem Vice-Chancellorja. Dr. Mac Kenzie súgva figyelmeztetett, hogy beszéljek neki előadásaim tartalmáról és ismeressem meg vele nézeteimet, mert ő fog másnap első előadásomon elnökölni.

Feltűnt nekem Mac Kenzie dr. magatartása. Mindíg komolynak láttam őt, meg volt benne az angol, sőt skót öntudat. Az indiai uraknak mégis a legszebb és legbarátságosabb formában adta meg az őket megillető

tiszteletet. Az volt a benyomásom, hogy hivatása magaslatán áll és azok közé az angolok közé tartozik, akik úgy viselkednek Indiában, ahogy kell, ellentétben sok más-sal, aki fölényes magatartásával többet árt a brit uralomnak, mint amennyit használ.

Másnapról kezdve három egymásután következő estén előadásokat tartottam. Az elsőt Navab Mehdi Yar Dzsung Bahadur, a másikon Dr. Mac Kenzie, a harmadikon Navab Mirza Yar Dzsung, Haiderabad állam legfőbb bírása elnökölt. A bennszülött urak is csodaszépen beszéltek angolul és előadásaim végén gondosan megfogalmazott kerek összefoglalásban fűztek megjegyzéseket a hallottakhoz. Búcsúzáskor nem tudtam megállani, hogy kifejezést ne adjak őszinte meggyőződés-emnek, mely szerint Haiderabad a mai India szíve. Csakugyan úgy éreztem, hogy India érverése ott lüktet leg-erősebben.

Január 15-én, kora reggel értem jött gépkocsijával Ikkal Hajdari. Élvezetes és tanulságos körutató tettünk kettesben. Különös érdeklődéssel szemléltém Haiderabad környékén, a síkságon és dombokon szanaszét heverő óriási sziklatömböket, amelyeket valamikor a jégkor-szakban mozgó gleccserek szállítottak oda. Útközben több kisebb-nagyobb hindu szentélyt láttunk. Valamennyi a hindu ájtatosság nyomait viselte. De nemcsak az emberi kéz emelte szentélyek és szobrok ilyen jelle-gűek, hanem a nagy görgeteg kövek is. Vörös festékkel festett vonalak, egyszerű és többszörös körök, napkeresz-tek, horogkeresztek, háromágú szigonyhoz hasonló jelek tarkították felületüket. A fiatal Hajdari nem győzte ismételtetni :

— Ilyenek a hinduk. Mindenhez tudnak imádkozni. Ha meglátnak valami különös dolgot, ha meghal valaki közülük az útszélen, már szentélyt emelnek és imádkoz-nak előtte. Semmi sem elég kicsi nekik ahhoz, hogy imádságra ne adjon ösztönzést.

CSENDES SZEMREHÁNYÁS

Haiderabad városa elsősorban azért is érdekes, mert India legnagyobb és legtöbb szabadságot élvező államának székhelye. Uralkodója a nizám, kinek családja 1740 óta áll az állam élén. A jelenlegi nizám, a brit birodalom egyik legmegbízhatóbb támasza, 1886-ban született és 1911 óta uralkodik. Mai címét — „His Exalted Highness“ — a háború végén kapta hűséges szolgálataiért. Nevét és címeit is ideírom, noha alaposan megnövekedik könyvem terjedelmét. Asaf Jah Muzaffar-ul-Mulk, Nizam-ul-Mulk, Nizam-ud-Daula Navab Mir Sir Osman Alikhan Bahadur, Fateh Jang Ó Magasztos Fensége, az angol hadsereg tábornagya, az angol kormányzat hűséges szövetségese, India Csillaga főparancsnoka stb., stb., stb. Országának állapota arra vall, hogy hivatott uralkodó nemcsak mint az angol birodalom támasza, hanem mint népének feje is. Mikor fővárosában voltam, éppen trónralépésének negyedszázados évfordulóját készült ünnepelni az ország. Engem is biztatott Ikbál Haidari, mialatt végigkocsiztunk a városon és környékén, rendezzem valahogy úgy a dolgomat, hogy az ünnepekre visszatérhessek, mert — mint mondotta — „annál szebb nem volt és nem lesz a világon“.

Haiderabad és Golkonda közt már javában gyakorlatozott a katonaság. Lovasság, gyalogság és katonaiskolások. A díszmenet begyakorlásán fáradozott mind egyik fegyvernem. Nekem a kadétek menetelése tetszett a legjobban. Felszerelésük könnyű volt, csak puskát vittek a vállukon. Még a turbánjukat is letették; halomra rakták a gyepen. Mellettük zenekar állott, amelyben keleti szokás szerint, a főszerpet a dob játszotta. Néhány ütem után a zene elhallgatott, a fiatal katonák énekbe kezdtek. Azután megint a zenekar és újra a fiúk éneke következett: a nizámot dicsőítő himnusz rövid szakasza.

A nagy térség másik részén is akadt engem érdeklő látnivaló. Haidari figyelmeztetett rá, akinél előzőleg már kérdezősködtem az indiai cigányokról. A közelben

egy cigánytábor állott. Nem volt sok köszönet benne. Vigasztalan, szegényes kunyhók szomorkodtak rendetlenül szétszórva a síkságon. Köztük nyomorúságos alakok, akiken nem láttam semmi feltűnőt. Nem látszottak olyan érdekeseeknek, mint India többi lakói. Ez azonban alkalmasint csak felületes benyomás volt. Haidari figyelmeztetett, mikor közelebb mentem a táborhoz, hogy nem lesz jó kíváncsiskodni. Olyan dögletes bűz terjengett a cigánytelep körül, amely a legmerészebb érdeklődőt is visszariasztotta volna. — Ha hindu társaságban lettem volna, egyáltalában nem közelíthettem volna meg a telepet, mert a cigányok páriák.

Barátságos vezetőm azután elvitt a nagy, mesterseges tavakhoz, amelyek a város vízellátására szolgálnak, hazamenet pedig keresztülhajtott az 1591-ben épült Csar Minaron, egy 186 láb magas kapuépületen, amely a Pathar-gathit, vagyis kövezett utat íveli át egy fontos kereszteződésnél. Négy boltozata és négy sarkán egy-egy tornya van, ezért kapta a Csar Minar — „Négy Torony“ — nevet.

A négytornyú kapu közelében emelkedik a város legnagyobb imaháza, a Mekka maszdzsid, amelynek hatalmas livánját a vakbuzgóságáról híres Aurangzeb építtette 1692-ben. Türelmetlensége a hindukkal szemben közmondásos volt, mégsem érvényesült annyira, hogy gyengíteni tudta volna a hindu néplélek hatását az iszlám alkotásaira.

Még egy érdekes kirándulást tettem Golkondába. Erre az útra egy nagyon rokonszenves fiatal muszlim tudós, Habibullah vitt el. Öccsével együtt jött el értem gépkocsijával a szállóba. Kellemes, napos reggel volt. Korán indultunk útnak, hogy lehetőleg ne szenvedjünk a hőségtől. Bejártuk Golkonda várának minden zegézugát és élveztük a kilátást, egyik oldalon a fővárosra, a másikon a hegyekre, a harmadikon a Kutb Sahi uralkodók és hozzátartozóik kupolás sírépületeire.

Visszatérőben azután kiderült valami. Habibullah mester úgy látszik azért rendezte a kirándulást, hogy nekem cukrozva beadjon egyet-mást. Szavait nagyon

megválogatva, hogy sértés ne essék, előadta, hogy a haiderabadi mohamedánok főpapja, aki ott ült előadásomon az első sorban, nem vette jó néven egy állításomat. Megemlékeztem ugyanis arról, hogy Turkesztán mohamedán lakói a régi buddhista templomokat díszítő falfestményekről lekaparták az ábrázoltak szemét és száját, hogy megfosszák őket az élettől, amit hitük szerint minden élőlény képmásába belevarázsol a művész. Hozzátettem, hogy ez őskori hit és nem róható fel Mohamednek, mert hiszen a Korán nem is tiltja az ember művészi ábrázolását. Ez a tilalom csak a későbbi szájhagyomány, a Hadith alapján terjedt el, Ázsia legbelsejében pedig a történelem előtti korokból maradt fenn, sok más babonával együtt.

Akárhogy is forgattam a dolgot, megjegyzésemben nem tudtam felfedezni olyasmit, ami a haiderabadi igazhívők érzékenységét joggal sérthette volna. Megszívleltem azonban a figyelmeztetést és elhatároztam, hogy Calcuttában és Lahore-ban tartandó előadásaimon ezt a pontot nem fogom érinteni.

ELLURA

Aligha tévedek, ha azt mondom, hogy a keleti népek lelkülete a buddhizmusban és a buddhista művészetben találta meg legfejlettebb kifejezését.

Az indiai szobrászat legnagyobb alkotásának a Bombay melletti Elefanta szigetén rejtőző Siva-háromságot tartják. Ez már a buddhista művészet fénykorát követő hindu renaissance remeke. Az ellurai és ajantai barlangtemplomok Buddha-szobraiban több a lélek és az eszme, mint a forma. Ha ezeket látjuk, meggyőződésünkké válik, hogy az elefantai mestermű sohase jött volna létre a buddhista kőfaragók munkája nélkül.

Mind a két helyen valami rendkívül nagyot alkotott a természet. Ellurában felséges ívben kanyarodik a sziklafal és végeláthatatlan síkságot ölel át. A nizam vendégháza — fejedelmi kényelemmel berendezett bun-

galow — körülbelül a sziklakoszorú közepén emelkedik. Előcsarnokából vagy 70 angol mérföldnyire látni el, végig a síkságon. Mikor odaértem, napfényes volt az égbolt. Alig úszott rajta néhány felleg és méltóságos szárnycsapásokkal keringett a magasban egy sasmadár.

Buddha. Ellura

A barlangok félhomályában titáni szobrok látványa nyomasztja a lelket. Háromféle barlangtemplom és kolostor látható Ellurában : buddhista, hindu és dzsain. A Buddha-szobrokon ruha is van, de egyáltalában nem mossa el a test vonalait. Ellenben a dzsain Tirthankarák, akik a hívők szerint önsanyargatás útján jutottak el a tökéletességig, egészen meztelenek. Rendszerint mennyei

kíséretük is van a főalakoknak. Jobb- és balfelől dúskelblű és csípőjű nőalakok állanak, kezükben a hatalom jelvényével, a „csauri“-val. Ez nem más, mint tehénfarok légycsapó. Népies magyarázat szerint ezzel hessetgik el a legyeket az isteni elmélyedésben és mozdulatlanságban élő Tökéletes Lényekről. Az előcsarnokokban örök állnak, ijesztő tekintetű izomemberek, haragos óriások, gyakran többszörös életnagyságban. A tiszteltreméltó főalakok fölött pedig férfi- és nőtestű angyalok élnek túlfinomult földi életet. A túlvilágon, úgy látszik, alaposan élvezik a földi élet gyönyörűségeit. A férfi angyalok kalimpáló lábakkal libegnek a magasban és csípőjükön hordják hozzájuk simuló, pehelykönnyűnek látszó égő szerelmeseiket, egészen úgy, mint kisdedeiket az indiai anyák.

Az ellurái kőfaragás legmerészebb teljesítménye a Kailasza Natha, vagyis a legnagyobb Siva-templom. Ezt az óriás épületet egyszerűen kihámozták a sziklából. Falait szerelmi jelenetek tömege borítja. Európai szem talán megbotránkozik rajtuk, a bennszülöttek azonban közömbösen mennek el az ilyen érzéki ábrázolások mellett. Sohase vettem észre, hogy indiai nő valami feltűnőt talált volna ezeken az alakokon és akár mosollyal, akár szégyenkezéssel elárulta volna, hogy mást lát bennük, mint a kozmikus életfolyamat képeit.

A sziklából kivágott ellurái templom egyetlen kődarabból van. Hossza 270 láb, szélessége 154, legnagyobb magassága 107 láb. Ez a páratlan kézímunka négyszögletes udvar közepén áll. Rang Mahalnak, vagyis festett palotának is nevezik, mert külső fala rikító tarkára van mázolva és belsejét gyönyörű falfestmények díszítik. India régi művészei, az egyiptomiak, mezopotámiaiak, irániak és kínaiak sem hagytak maguk körül színezetlenül. A keletiek színes népek. Bőrük sötét : nem a semleges színek, hanem az élénkek, tiszták és vidámak illenek hozzá. Nekünk, európaiaknak, akik levetkőztük ősi tarkaságunkat, ízlés dolgában át kell idomulnunk, ha élvezni és érteni akarjuk a Keletet.

A buddhista és hindu szentélyek kőalakjait annak

idején csak nagy vonalakban vésték ki és vastag agyag- és mészréteggel vonták be. Befejezettségüket a mintázásnak és festésnek köszönhatték. A festés nemcsak tetszetősebbé és érzékelhetőbbé, hanem érthetőbbé is tette a szobrász munkáját. Ma már nem tudjuk elképzelni, milyenek lehettek a kőóriások a maguk eredeti színességében. A félhomályos fülkékben bizonyára élő alakokként hatottak. Nem úgy értem ezt, hogy a régi művészek a természet-elv alapján dolgoztak volna. Hanem úgy, hogy a hívő szemében élő valósággá akarták tenni az isteni alakot. A keleti ember szemében a kép vagy szobor nem is puszta látszat, hanem az isteni valóságot tartalmazó forma. Történelem előtti eredetű ez a felfogásuk. Az ősemlék szilárdan hitt a varázslat erejében. Az élő lényeket ábrázoló művészt varázslónak, alkotásait élőlényeknek tartotta. A keleti művész azért hozott létre műalkotásokat, hogy kielégítse a vallásban elmerült képzeletet. Ezt az elképzelést követte a kép és ezért nem ítélték meg úgy, mint mi európaiak, a természeti formák alapján.

India emlékszerű művészetéhez hiába közeledünk a mi sajátos érzésünkkel. Figyelembe kell vennünk alkotóik teljesen zavartalan, egyensúlyozott lelkiállapotát és azt, hogy képzelőerejüket úgy tudták egy pontra irányítani, ahogyan mi sohasem volnánk képesek. A barlangtemplomok kőpadlóján gyakran látni ökölnyi mélyedéseket. Ezekben őrlték a szerzetesek és zarándokok a szerény eledelükhöz való gabonát. Így éltek azok az emberek, akik lelküket öntötték az ellurái barlangok kőóriásaiba, mint művészek és lelküket áldozták fel előttük, mint hívők. Ezeken az eszményien nagy és végtelenül egyszerű lelkű embereken át lehet megérteni India és Ázsia lelkét.

AJANTA

A mai India művészi szemléletét már erősen befolyásolják nyugati behatások. Még a nemzeti irányú fes-

Heregnó. Ajanta

tészet is az angol praeraffaelita képek hangulatából merít. De az uralkodó művészi áramlatok mindegyikét áthatja a forró lelkesedés, sőt rajongás az ajantai barlang templomait ékesítő művészetért. Ezek a barlangok nincsenek messze az elluraiaktól és ugyancsak a haiderabadi nizam birtokához tartoznak. Míg Ellurában nyitott hegyoldal hosszában sorakoznak a barlangtemplomok, Ajantában merész ívet leíró mély szakadék homorú oldalára nyílnak. Míg Ellurában együtt élvezzük a buddhista, a hindu és dzsain művészetet, Ajantában csak a buddhizmus szól hozzánk.

Az ajantai barlangokról tulajdonképpen 1819 óta tudunk. Akkor fedezte fel őket egy arrafelé gyakorlatozó angol csapat. Attól fogva állandó csodálat tárgyai. Háromszor kísérelték meg, hogy a falfestményeket a tudomány igényeinek megfelelő módon sokszorosítsák. Az eredetieket azonban a legjobb sokszorosítás sem tudja pótolni. Egyébként magukat az eredeti festményeket is nagyrészt elrontották azzal, hogy védőlakkal vonták be, ami később megsárgult és megbarnult. A falfestmények eredeti színhatása pedig élénk volt.

Az ajantai barlangok falfestményei túlfinomult emberfajta ábrázolnak. Koruk, a Gupta-korszak (IV—VII. század) India történelmében valóságos aranykor volt.

Az ajantai falfestmények élvezetes, szórakoztató elbeszélések. Különféle eseményeket mondanak el Sziddharta herceg, a későbbi Buddha földi pályafutásából.

Egyik ilyen történet a galambról szól, amely egy sólyom üldözése elől kétségbeesetten menekült Szidi királyhoz. A király meg akarta jutalmazni a hozzá való bizalmat. Ráültette a madarat a mérlegre. Azután kivágott saját testéből egy darab

Uávarhölgy. Ajanta

húst, pontosan akkorát, amennyi a galamb súlya. Odaadta a sólyomnak, mert annak „joga volt hozzá“.

Egy másik mesében a jövődöbeli Buddha mint aranylúd élte egyik régebbi életét és kilencvenezer lúd vezére volt. Ksema benareszi királynő azt álmodta, hogy őt aranylúd tanította az üdvösség törvényére. Legfőbb vágya az lett, hogy a ludat láthassa. A király vadásza hálóval fogta meg az aranyludat és a királyné elé vitte. A jövődöbeli Buddha csakugyan felvilágosította a királynét és a királyt is az üdvösség mivoltáról és azontúl nagy tiszteletnek örvendett az udvarnál.

Buddha egyik megelőző életében Indapatta királyának legbölcsebb tanácsadója volt. Ugyanakkor Punraka, a yaksák tábornoka szerelmes volt a nagák, vagyis a kígyók királynéjába. A későbbi Buddha egy kockajáték alkalmával saját magát tette fel nyereleménytárgynak. Így akart a király elé jutni, hogy megtérítse őt.

Efféle történeteket nem lehet drámai módon ábrázolni. Az ajantai barlangok művészei ezt nagyon jól tudták és nem is úgy fogták fel a feladatukat, mint az olasz Giotto, aki a cselekvés magvát kristálytisztán és a lehető legnagyobb közvetlenséggel jelenítette meg. Ajanta művészei, épp ellenkezőleg, megengedték maguknak, hogy a legterjengőbben adják elő mondanivalóikat. Tetszetős részletekkel tüzdelték tele a képfelületet, fűszerezték, díszítették, illatosították a mesét, mint ahogy az indiai ember a saját testétől kezdve az ennivalóig pazarul díszít mindent. Ajanta barlangjainak falaira valószínű földi paradicsomot varázsolt a festőművészet. Megjelenítette az udvari életet minden szépségével, palotáival, koronázott királyaival, hercegeivel és hercegnői-

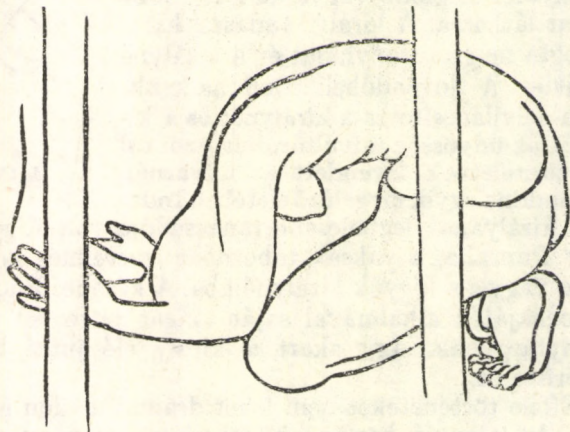

▲ Csábító. Ajanta

▲ „fekete hercegnő“.
Ajanta

vel, tarkaruhás táncosnőivel, a lovasok és elefántok színpompás felvonulásaival és az illatos növényekkel, amelyeken sötét levelek közt érett gyümölcsök pompáznak. Ezek a gyümölcsök sajátos összhangba csendülnek az oszlopok gömbölyű talpzataival és fejeivel, amelyek alakjukkal az indiai edények ősi formáit utánozzák. Dísz tárgyként hatnak itt az élőlények is. Buddha szépséges csábítója, a bikshu szavaira hallgató

Az elítélt táncosnő. Ajanta

úrnő, a „fekete hercegnő“, a törékeny palotahölgyecskék, mind csupa túlnemesített orchideák. Az akkori indiaiak tehát testileg éppoly erőtlenekek lettek volna, mint a maiak? És tizenhárom évszázad óta mégse pusztultak el? Nem! Sőt, éppen ellenkezőleg, ma új fejlődés előtt állnak.

Az ajantai festményeket a legnagyobb odaadással tanulmányozzák, szakadatlanul másolják és utánozzák India művészei. Ezt nem megróvásként mondom, sőt ellenkezőleg. Ez az elmélyedés vezet legbiztosabban nemcsak az indiai művészet, hanem egyáltalán az indiai szellem újjászületéséhez. A csodálatos festményeken ábrázolt élet India lakói számára ma is a valóságot jelenti. Nekünk túlságosan csinosítottnak, édes-

késnek tűnik fel. De ezt az édeskés, túlfinomult életérzést a Keleten a természet oltja a művészbé. A fűszer, az illat ott valóban a „levegőben“ van. A tisztelet nyilvánítás alázatos kifejezései, amelyeket mi túlzottnak tartunk, ott természetesek. Indiai képeken és szobrokon nekünk úgy tűnnek fel az emberi formák, mintha nem lenne bennük csont. Látni kell azonban, hogyan hajlik Indiában az emberi test, hogyan mozog a kéz és láb minden izülete. Az emberek általában kézzel esznek és a kézműves, főként a művészi iparos a legkezdetlegesebb szerszámokkal dolgozik ma is. Ezért ujjainak ügyessége felelős a munkájáért. Az emberek meztláb járnak és lábuk hajlékonysága megközelíti a kezükét. Mi furcsának látjuk az indiai ember lábát, annyira lapos. Művészi formában még laposabbnak rajzolják, vagy mintázzák, majdnem legyezőszerűen szétálló ujjakkal.

A szádhuk, az önsanyargatók, hihetetlenül hosszú ideig tudnak egy lábon állni, miközben a másikat úgy támasztják álló lábuk térdéhez, ahogy mi a kezünket szoktuk csípőnkhez illeszteni. Nem vesztik el az egyensúlyt. De nem szükséges okvetlenül a szent Benareshez utaznunk, hogy az egyensúlyozás művészetét csodálhassuk. Egy asszony haladt egyszer előttem az országúton. Fején jókora terhet vitt. Csípőjén lovagolva ült a gyermek. Egyszerre csak a nő megállt, felemelte az egyik lábát, kihúzott a talpából egy tövist és tovább ment.

India művészei saját életüket, saját fajtájuk formavilágát ültették át az alkotásaikba. Buddha-ábrázolásaik ránk különösen hatnak, azért is, mert a válluk vonala túlságosan vízszintes. Ez azonban szintén olyan testi sajátság, amelyet Indiában, különösen a déli vidékeken, gyakran megfigyelhetünk.

Amikor Calcuttába érkeztem, mindjárt este elvittek egy menyegzőre. Végignézttem az esketési szertartást. Az ifjú pár egymás felé fordulva ült az udvar földjén. Mellettük négy pap; mindegyiknek akadt valami tennivalója. A mantrákat, a varázs-

igéket darálták. A fiataloknak utánuk kellett mondanani. A vőlegény húsz, a menyasszony tizenöt éves lehetett. Áldozati növényeket tartó kezeik egymásba kulcsolódtak. Virágszálakkal is összekötötték a kezüket és úgy esküdtek: a fiú arra, hogy jól fog bánni a feleségével, a lány pedig, hogy engedelmes élettársa lesz urának. A fiatal férj mellett egy széken tiszteletreméltó öreg pap ült. Hosszú fehér szakállá különböztette meg a többitől, különben ugyanolyan félmeztelen volt, mint fiatal paptársai. Ő elnökölt a szertartáson. Egyébként fesztelenül folyt le az egész. A násznép nem is viselkedett ünnepélyesen. A menyasszony atyja gazdag volt és sok vendéget hívott meg. Férfiak, asszonyok, gyermekek tömege nyüzsgött a folyosókon, az ablakmélyedésekben, véletlenül összeverődött csoportokban. Mindenki csevegett és senki se vágott szertartásos arcot. A ruhák is hétköznapiak voltak. Élénken emlékeztetett engem ez a kép az ajantai falfestményekre. Ugyanaz a fesztelenség, ugyanazok a barátságos arcok, ugyanazok a könnyed mozdulatok. Igen, ezen a tömegen is átvonult az az elbűvölő „szelíd remegés“, amely az ajantai falfestmények varázsát adja.

SIVA ISTEN HÁRMASSZOBRA

Ellura és Ajanta után már alig vártam, hogy eljuthassak Bombay-tól nem messze, Elefanta szigetére. Ott rejtőzik egy barlangban India leghatalmasabb szobrászati alkotása. Hogy oda eljuthassak, Bombay-ban is kellett időznöm. A nagy kikötővárosban nem jól éreztem magam. A viktoriánus stílusú nagy középületek közt kedélytelenül járkáltam. Mihelyt lehetett, felkerestem szeretetreméltó konzulunkat, Milkó Ákost. Elefanta iránt érdeklődtem. Milkó szívesen karolta fel ügyemet, baráti úton meg akarta szerezni nekem a Bombay-ben kapható legjobb motorcsónakot. De Mr. Gladstone Solomon, a bombayi művészeti iskola igazgatója, Ele-

fanta legjobb ismerője, a leghatározottabban ellenezte ezt a megoldást. Azt mondta, hogy a szigetre csak vitorlás bárkán szabad hajózni. Az ezzel járó romantika emeli a hatást. Milkó tehát azzal kötelezett nagy hálára, hogy kerített nekem kis bunder-boat-ot.

A VI. György király tiszteletére épült „India Kapuja“ mellől napkelte előtt futott ki velem a tengerre a régies hajócska. Szemközt, egy sziget szürkés-kék tömege mögül felbukkant a vörös napkorong. Egyenest a napnak vitorláztunk, de nemsokára irányt változtattunk és nagy ívben elkanyarodva, két és fél órás hajókázás után értünk célhoz. Mr. Sen, a barlangok kurátora, nagyon barátságosan fogadott. Nyomban a Trimurtihoz vezetett és önérzetesen mosolygott, amikor meglátta arcomon a hatást.

Maheshamurti. Elefanta

A sokszor leírt és teljes joggal csodált mestermű háromfejű óriás mellszobor, Sivának, a „Nagy Istennek“ ábrázolása. A három fej nem jelent három Istent, hanem egyetlen istenséget három arccal. Benne rejlik a keletkezés, a létezés és az elmúlás. A középső fejben látják az alkotó, a jobboldaliban a pusztító, a baloldaliban a fenntartó erőt.

Ott álltam hát a nagy kozmikus gondolat, az örök keletkezés, elmúlás és újjászületés jelképe előtt. A három mellszobor közül az egyik, a középső, kezében gyümölcsöt tart, a baloldali lótuszvirágot, a jobb-

Maheshamurti. Elefanta

oldali kígyót. Az arcvonásokon isteni kifejezés honol. Rendesen azt szokták rá mondani: nyugalom. Én inkább így fejezném ki: szilárd mozdulatlanság. Ami isteni, az tökéletes a maga mivoltában. Nincs szüksége rá, hogy cselekvéssel érthetőbbé váljon. A cselekvés alsóbbrendű lények dolga. Az istenség az örökké mozdulatlan, szilárd pont, a mindenség tengelye. A buddhista művészetnek megadott, hogy emberi alakból le tudja vezetni az isteni szilárd mozdulatlanság tökéletes kifejezését. Buddha nagy tanítványának bizonyult Elefanta-szigetén a hindu kőfaragás, amely ott a világot a Maheshamurtival, a nagy isten képével ajándékozta meg.

A három szürke fej úgy emelkedik ki a barlang félhomályából, mint három megközelíthetetlen felleg. Annakidején színes festékréteg fedte őket és akkor még sokkal döbbenetesebb lehetett a hatásuk. De így is a tökéletesség benyomását keltik. Szokványos vonalak zárják magukba a részletformákat, mint mindenütt India nagy művészetében. A formákat egybefoglaló síkok nem úgy hatnak, mintha faragva volnának, hanem mintha a legpuhább anyagból mintázták volna őket az ismeretlen nagy művész. Ez önt az óriási vonalakba valami leírhatatlan, lehelletszerű könnyedséget, amely azonban egyáltalán nem hat erőtlennül.

Europaiasan gondolkozó művészettudós sohase fog megbarátkozni az elefantai Trimurti-fejek duzzadt alsóajkaival. A szürke kőből faragott ajkak azonban annakidején vörösre voltak festve és nem világítottak ki a félárnyékokból, mint ma, hanem sötét foltként jelentkeztek a világos arcon. Az optikai csalódás jólismert törvénye szerint tehát kisebbnek kellett látszaniok. Mégis volt bennük valami túlzás. Maguk az indiaiak is érez-

Maheshamurti. Elafanta

tékezt, de nem ütköztek meg rajta, mert szerintük a hallgató száj duzzadt alsójaka a gondolatok gazdagságának, a határozottságnak és elszántságnak jelképe.

Mr. Sen megmutatta a többi barlangot is, a hatalmas ajtóőröket és azt az ugyancsak Sivát ábrázoló bálványszobrot, amelynek egyik fele férfi, a másik női jelleget mutat és mint ilyen kettős lény, a mindenség két alaptényezőjét juttatja kifejezésre. Láttam még Siva és Parvati, az isteni házaspár szobrát, amely ugyancsak a mindenség két ellentétes, de közös forrásból, közös cél felé törekvő életerejének megtestesülése. És láttam a táncoló Sivát, kinek művészete az életerők mozgásának ellentétes ütemét és összhangját jelképezi.

Azután teát szolgáltatott fel Mr. Sen, a tengerre néző udvaron, a háza előtt. Magasan a fejünk felett sötét szárnyas csapat keringett a felhőtlen kék égen. Zsákmányra leső dögkeselyűk voltak.

Nemsokára jelentkezett a bárkásom. Itt az idő a visszatérésre, hogy elkerüljük a dagályt. Beültem a bárkába. Mikor a szigethez hajóztam, állandóan működött az evező. Most nem. A szél túlságosan is kedvezett. Belekapott erősen a vitorlába, úgyhogy a bárka oldalt dőlt. Ugyancsak kellett egyensúlyoznom a négy emberből álló legénységgel együtt és gyakran csapott át rajtunk a hullám. Kettős feszültséget éltem át. Az egyiket a szapora hullámverés okozta, a másikat a csodálatra méltó szobrokból kisugárzó delejes erő.

AHMADABAD ÉS AZ ABU-HEGY

Bombay és Jaipur közt két feledhetetlen állomás volt : Ahmadabad és az Abu-hegy. Gudzszerátnak és Radzsputánának e fontos helyeit valami különös szellem élteti, ami elsősorban a dzsain vallás híveinek érdeme. A dzsain-hívők között sok a jómódú ember, a gazdag kereskedő. Így volt ez a multban is. Ezek az emberek szigorú hittételeket és erkölcsi törvényeket követnek. A dzsain-vallás tulajdonképpen az önsanyargatás val-

lása. A megváltó dzsainok, a Tirthankarák, testi életük tönkretételével érték el a tökéletességet. Ebben különböztek Buddhától, aki ezen a hiten fölülemelkedett. A dzsain szekták két főcsoportra oszlanak. A szigorúbb a digambaraké, vagyis az ég ruházatába öltözöttké, ami a teljes meztelenséget jelenti. A fehérruhás szvetambarák a szabadabb felfogásúak. A meztelenség kultusza a kolostori életben fejlődött ki. A megváltó Tirthankarákat Buddha különféle alakjaihoz hasonlóan szokták ábrázolni: vagy merev állásban, vagy keresztbevett lábakkal ülő helyzetben. Van azonban egy lényeges különbség Buddha és a dzsain Tirthankara ábrázolása közt. Ez utóbbi meztelen, míg Buddha testhez tapadó ruhát visel.

A szigorú vallásosságból és erkölcsös életből azonban ne következtessünk valami rideg egyszerűsége a dzsain templomok építészetében, épp ellenkezőleg: a buzgó hívek szívesen áldoztak szent épületeikre, úgyhogy az emberi formák ábrázolásában és ékítményekben duskáló művészi stílus fejlődhetett ki. A dzsain vidékeken tehát pazarul díszített templomokat találunk. Ezek a stílusformák más vallások művészetébe is behatoltak. Ahmadabad építészeti emlékei legnagyobb mértékben az iszlám alkotásai. Az igazhitűek e szent épületein azonban a kőfaragók káprázatos művészi pompát fejtettek ki. Nem túlzok, ha remekeiket a brüsszeli csipkeverők munkáihoz hasonlítom. De önmagukon is túltettek a SzidiSzaiyad mecset fehérmárvány ablaktábláinak áttört rajzában, amikor a sűrű indázattá szétbomló életfákat kifaragták. Máshol horogkeresztek indázott ágai, vagy különféle képpen tört vonalak írnak le ősidőkből származó jelképeket. Ezek pedig egyformán élénkítik a dzsain templomokat, meg az iszlám imaházakat és elevenen élnek ma is az indiai lélek mélyén.

Beléptem egy dzsain templomba. Körülöttem tökéletes csend uralkodott. A fehér márványszobrok és ékítményes faragványok közt egyetlen élőlényt láttam, egy térdelő asszonyt az egyik Tirthankara-szobor előtt, helyesebben a szobor elé helyezett kis márványasztal-

kánál. Ez az asztalka arra való volt, hogy a hívők ráhelyezzék áldozataikat. Mikor a háta mögött megálltam, az ájtatos asszony éppen akkor söpörte le a rizsszemeket, amelyeket másvalaki hagyott az asztalon. Nem tudom, észrevette-e vagy sem, hogy figyelem. Szemlátomást semmi más sem érdekelt a világon, mint az imádság. Összehajtogatott kendőt vett elő, abból rizsszemeket öntött az imént megtisztogatott asztalkára. Tenyere simításával egy síkba egyengette a szemeket, azután hüvelyk- és mutatóujjával kezdett működni, olyan művésziesen, hogy szemem-szám elállt a csodálattól. Keskeny kezei, rendkívül finom ujjai voltak és ezekkel az érzékeny rajzeszközökkel horogkeresztalakban sorakoztatta a fehér szemeket. Nem elégedett meg azonban az egyszerű idommal. A napjelképet gazdag ékítménnyé fejlesztette ki. Többszörösen megtörte mind egyik ágát, oly szabályosan, mintha vonalzót használt volna. Az ájtatos asszonynak imádkozás közben rajzolt horogkeresztje vetélkedett a templomot díszítő kőfaragók remekeivel. Jobb felvilágosítást arról, hogy miként jött létre a keleti népek díszítőművészete és mi annak igazi lényege, nem is kívánhattam volna. Ez a rizskereszt meggyőzően példázta, hogy Kelet díszítőművészetében az őskortól máig érvényesülő elemek imádság közben jöttek létre, mint az imádság lényeges tartozékai, azaz mint az istenségnek szánt áldozatok. Fejlődésük hosszú során pedig sokszor minden képzeletet felülmúló szövevényes utat tettek meg. Egyik vallásrendszerből a másikba vándoroltak, ami sok esetben együttjárt értelmük megváltozásával.

Ahmadabad városa különösen jó hely ezeknek az irány- és szerepváltozásoknak tanulmányozására. Az iszlám hívei, eleinte túlnyomórészt arabok, később legfőként törökök, már történelmük kezdetén „zsákmányoló” népek voltak. Mint hódítók ültek más

Előkelő mohamedán nő

Tamil nő

népek nyakára és haszonélvezői lettek a meghódítottak anyagi és szellemi alkotásainak. Az iszlám hódításainak az eredménye nagy szellemi közösség lett, amely kiterjedt a Közel- és Távols-Keletre. A beláthatatlan egységes terület azonban korántsem volt változatosság híján. India különböző területei tündöklő példáit adják ennek a változatosságnak. Ahmadabad, amelyről valamikor azt mondták, hogy Hindusz tán, sőt az egész világ legszebb városa, muszlim uralkodónak köszöni létét. I. Ahmed szultán alapította 1411-ben és mint a történelemből tudjuk, ettől kezdve száz éven át a gudzszeráti szultánok

uralma alatt élte fénykorát. A város helyén azonban volt egy régi település, Aszaval és ennek a településnek már az iszlám hódítása előtt nagy múltja és egyéni, sajátos jellege volt. Így aztán a város mesébe illő épületein a hindu, azaz dzsain formák szétválaszthatatlanul keveredtek a mohamedán elemekkel. Olyanféle folyamat ment itt végbe, amilyenek Törökország, különösen pedig Istanbul volt tanúja. Míg azonban itt a bizánci kupolaépítés felhasználásával a világ legtökéletesebb téralkotásai jöttek létre, addig Gudzszerát fővárosában az iszlám imaházai, a hindu szellem hatása alatt, ötvösművekkel vetekedő dísztárgyakká lettek.

Mielőtt elhagytam volna a régi főváros tanulságos emlékeit, pihentető szórakozásban volt részem a Kanakaria-tónál, A nagy művészettel tervezett medencét Kutb-ud-Din szultán építtette 1451-ben. Közepén bájos csarnok emelkedik, amelyhez töltésen vezet az út. Felkerestem ezt a helyet is, nemcsak azért, hogy gyönyörködjem benne, hanem azért is, hogy tekintetemet szabadjára engedve, élvezzem a pusztaság lét nyugalmát.

Meleg nap volt. A tó síma tükrén lomhán tespedtek

az alligátorok. A parton viszont élelmes majmok kuk-soltak, arra lesve, hogy jön-e valaki közelükbe, akiből hasznuk lehetne. Nem akartam nekik csalódást okozni, vettem néhány csomaggal a parton árusított olcsó süteményből. Az elemózsia hamar elfogyott. Egy öreg majom ugyanis sokkal szemfülesebbnek mutatkozott a többinél. Óvatosan közeledett hozzám, megállt előttem és ráncos arcában szaporán hunyorgó szemét egy pillanatra se vette le rólam. Mikor aztán a kezemet felé nyújtottam, egyik kezével hirtelen megragadta csuklómat, egyetlen határozott mozdulattal mindent kikapott a tenyeremből és azonmód megugrott.

Gudzserát fővárosát január 27-én hagytam el. Abu-Roadnál kiszálltam a vonatból. Várt rám a megrendelt gépkocsi. A vasútvonaltól balra kanyarodva rátértem az Abu-hegyre vezető országútra. Az út merészen kígyózott fel a hegynek. A környező tájkép megdöbbenően nagyszerű és meglepően változatos volt. Jó ideig haladtunk úgy, hogy nem vesztettük szem elől a mögöttünk elterülő síkságot. Mikor pedig végre eltűnt, festői hegyek, mély völgyek és szakadékok nyújtottak érte kárpótlást. Az út mentén kis hindu szentélyek emelkedtek, sokkarú Siva-és elefántfejű Ganesa-szobrokkal, melyeket az ájtatos hívők imádkozás közben vörösre festettek. Az egyik nagy völgy szegélyén kocsivezetőm a szemközt emelkedő szikla falra figyelmeztetett. Annak tetejét ugyanis barlangok csipkézték. A nehezen megközelíthető szentély mellett szerzetesek sötét cellái tártongtak. Amilyen érdekes volt a hegyek rajza, olyan pompás a növényzet. A lejtőket mindenütt sűrű erdőség nőtte be és nekem úgy tűnt fel, hogy amint följebb és följebb jutunk, a növényzet, ahelyett, hogy igénytelenebbé válna, egyre tropikusabb jellegű lesz.

Achmadabadi ékítmények

Radzsput fiucska

Késő délután volt mire fölértem az Abu-hegy tetejére, s ott megszálltam a Rajputana-szállóban. Az Abu-hegy világraszóló nevezetességei a XI. és XIII. századból való dzsain templomok. Mivel aznap késő volt már, hogy a templomokat megnézhessem, hátralevő időmet a természet csodáinak szenteltem. Felkerestem a legfestőibb pontokat, legutoljára a híres „Sunset Point“-ot, ahonnan legjobban lehet élvezni a napnyugtát. Az út a Nakki-tó mellett vezetett. A víztükör körül zöldelő hegyeken furcsa, üreges sziklák emelkedtek. Olyanok voltak, mint valami óriás szivacsok. Élénken emlékeztettek a régi festményeken ábrázolt

képzeletbeli hegyekre. Meseszerű hatásukat fokozták a környező mangófa és más nálunk nem látható növények. A különös kőóriások közül a legnevezetesebb az, amelyik távolról nézve teknősbékára hasonlít.

Ahogy fölértem a hegycsúcson lévő kilátóra, még teljesebben bontakozott ki előttem az, ami Haiderabadtól kezdve már több helyen feltűnt: a hegyeket és völgyeket szétszórtan borító óriási sziklatömbök rengetegje. Amint lejjebb és lejjebb ereszkedett a nap, egyre sűrűbb köd lepte el a mélységeket. A sötét kövek végül úgy hatottak, mint halványkék ködtengerből kiemelkedő apró szigetek. Ibolyaszínű réteg képződött a láthatáron, a lemenő nap vérvörös korongja alatt és ibolyaszínek úsztak fölötte is a levegőben. A környező növényzet bujaságának ellenére is a jégkorszakra kellett gondolnom. Mintha annak gleccserhordta kőemlékei sötétlettek volna felém a ködös távolból.

Mire szállásomhoz értem, teljesen bealkonyodott. Vacsora után még a folyosóra mentem, ahol kívülem egy lélek sem volt. Friss levegőt akartam szívni. A közelben nyöszörgés, egy-egy zuhanás és újra nyöszörgés hallatszott. Semmi különösebb baj

sem történt. Majmok vettek szállást éjszakára a kerti fák ágain.

Másnap riksán körüljártam a Nakki-tót és a déltáni látogatási idő alatt végigélveztem Adeshwarji Nameshwar, Parasnath és Rikh Devi méltán híres épületeit. A fehér márványból faragott alkotások nem nagyméretűek, de szerkezetük merészsége és díszítőformáik kábító pazarsága egyaránt csodálatraméltó. Az egymás mellett épült templomok közül kettő a legnevezetesebb. A régebbit egy Vimala nevezetű gazdag kereskedő építtette 1031-ben, az újabbikat, a templomon olvasható felírás szerint, egy Tedzsafala nevű áldozatkész dzsain hívő. A nagylelkű megrendelők nem kímélték a költséget. Ennek fejében művészeik se takarékoskodtak munkaerejükkel. A dzsain Tirthankara-szobrok végtelen sorozatban kuporognak végig a márványfolyosó hosszában, mindegyik külön fülkében.

Sokkal csodálatosabbak azonban a kupulamennyezetek, szabályos körökben futó fülkéikkel, lótusz-rozettáikkal, indáikkal és égi táncosnőikkel. Mozgalmasabb, kifejezőbb és elragadóbb ábrázolásokra talán sehol sem ösztönözte a táncművészet a szobrászatot. A minden varázsukat érvényesítő meztelen női testek sokaságukkal és mozdulataik elképesztő merészségével, az arabeszkekre emlékeztetnek. Első pillantásra szélsőleges kavargásuk zürzavarosnak látszik. Az épület összhangját azonban nemhogy sértené, hanem épp ellenkezőleg, csodálatosan kiteljesíti. Ami pedig a mozdulatok merészségét illeti, azon már nem lepődik meg, aki Ceylontól az ellurái és ajantai barlangtemplomokon át megtette az utat az Abu-hegyig. Hiszen ezek a táncok nem emberi táncok. Az érzéki szépségükkel hivalkodó karcsú teremtések a mindenség erőit személyesítik meg. Minden mozdulatukban egy-egy nagy ellentét, sőt szélső véglet jut kifejezésre. Az alsó és felső test, a kéz és láb, a derék és a fej, örök ellentétek játékát űzi. Ebben keresi minden keleti nép ősi táncművészete a kifejezés tökéletességét.

Mialatt köröskörül jártam a templomokban és ar-

comat a fehér márványmennyezet felé fordítva, nyakam fájdulatáig élveztem a táncoló égi nőcskék művészetét, mögöttem lassú csoszogás hallatszott. Amikor megfordultam, fiatal buddhista szerzetest láttam magam előtt. Ő szólított meg. Elmondta, hogy gyalog zárandokolt ide messziről, hogy megnézzék ezeket a műremekeket. Nem tudott betelni a látvány nagyszerűségével. A dzsain-szobrok és az ékítmények beláthatatlan sokasága nem érdekelte. Csak a tánc, a pokolinak is, mennyeinek is beillő tánc volt az, aminek magasztalására mindúntalan visszatért. Ha a nálunk elterjedt vallások valamelyik szigorúan nevelt szerzetesének szájából hallottam volna az önmagának mindenben ellentmondó és önmagát mégis mindenben igazoló művészet dicséretét, csodálkoztam volna. A buddhista szerzetes azonban teljes joggal élvezheti az angyalok démoni képét. Mert ő onnan való, ahol mindenütt tudnak imádkozni az emberek és mindenben meg tudják találni a mindenséget alkotó és betöltő szellemet, annak a véges élőlényekénél felsőbbrendű képét.

JAIPUR, A RÓZSZASÍNŰ VÁROS

Jaipur találó nevet kapott: „The Pink City“ — a rózsaszínű város. Az ilyen elnevezések rendszerint ösztönösen születnek meg. Egyszer csak kimondja valaki azt, amit sok ember gondol.

A város mai képét II. Dzsavai-Szing maharadzsa adta meg. Nem nagyon régen, 1729-ben alapította Jaipur, de az ősrégi szabályok szerint. Egyenes utcák szelik át a várost keletnyugati és északdéli irányban. A fontos épületek rózsaszínűre vannak festve. Ilyen első sorban az uralkodó palotája. Ez a szín kellemes és hangulatos, de bizonyos hanyatlást, ernyedtséget fejez ki.

Európában XIV. Lajos korában az erős kék és a vörös volt a divat. Az „epedő“ rózsaszín a rokokó szerette. A kínai porcellánokon is a XVII. század végén és a XVIII. elején még a zöld, a vörös, a fekete és a sárga

járta. A rózsaszín a XVIII. század színe lett. Ez a kor pedig, bár sok finomságot juttatott érvényre, a hanyatlás kora volt. A Pink City is a hanyatló indiai dicsőség képét mutatja.

Nagy ünnepre érkeztem Jaipurba: a Napisten ünnepére.

Az uralkodó család, mint több más ázsiai dinasztia, a Naptól származtatja magát. Szuryának, az ősi hindu napistennek temploma a városon kívül fekszik, természetesen keleti irányban, egy 350 láb magas hegyen. Ebből az egyébként jelentéktelen templomból szokták behozni az isten aranyozbrát minden január 30-án. Díszes körmenet vonul először a maharadzszához, azután a maharanihoz, az asszonyházba. Az évnek ez a legfontosabb ünnepe a Jaipurba érkezésem utáni napra esett. Első napomat tehát a város utcáinak és épületeinek szenteltem.

Radzsputana legszínesebb városában voltam. A falakat borító rózsaszín már kissé megkopott, de az utcai élet ma is olyan Jaipurban, mint egy mozgó virágoskert. Ilyennek képzeltem el gyermekkoromban a Keletet. Megtaláltam a férfiakon a kék, zöld, vörös és sárga turbánokat, a nőkön a mindenféle színű szárikat és a csillogó ékszerek tömegét, a félig vagy egészen meztelen gyermekeket, a barna arcbőrökből melegen és kedvesen kiragyogó, feketével körülfestett szemeket, az irigyléreméltóan hibátlan, vakító fehérségű fogsorokat, a férfiak fesztelen föllépését, az asszonyok öntudatlan báját, az ösztönös művészetet minden apró mozdulatban. Láttam sok-sok hanyagságot, gondozatlanságot és szemetet és mindez együttvéve valami kellemes mámort árasztott, amit a zavartalan élet mozgása kelt az emberben.

De nemcsak szívet-lelket üdítő és elragadó hangulatképet mutatott Jaipur. Tanulságos is volt. Kelet művészi génusza valósággal ott tanyázott előttem az utcákon, az utcára nyíló kis műhelyekben és boltokban. A főutcán a járókelők közé leterítve heverték a földön a könnyű gyapotszövetek hosszú csíkjai. Az egyik sötét-, a másik cinóbervörös, a harmadik élénk fűzöld, a negye-

dik kanárisárga. Mellettük kerek edényekben a színes oldatok, amelyekből csak az imént vették ki a ruhánakvalót. Könyökig festékes férfiak és nők guggolnak a földön, a színes vízbe merítik a szövetet, kicsavarják, hogy végigteregethessék a többi mellé. Az utcán tolongó emberektől és állatoktól nincs mit tartaniok. Legfeljebb néhány itt-ott elhelyezett nyomtató kővel védik munkájuk eredményét a széltől.

Az utca más részét a rézművesek üzletei foglalják el. A gömbölyded és hengeres sárgaréz-edények közül a legnagyobb méretűek halmokban szegélyezik a bolt előtt a gyalogjárót. Bent a fedél alatt nagyság és minőség szerint csoportosítva hever a többi. A hindu embert el se lehet képzelni az ő lothája nélkül, amelyben az iváshoz és tisztálkodáshoz való vizet hordja magával. A bazároknak ezek az edények a leggyakoribb és legszembeötlőbb tárgyak. A rézedények falán rendszeren rajta van a hagyományos dísz, amely szalagokban körülfutó indákból, levelekből és rozettákból, meg a hindu mitológia népszerű alakjaiból áll. Ezek a díszítő elemek igen régiak. Még a stílusuk is évszázadokra mutat vissza. Alapformájukat keresve, vissza kell mennünk egészen az őskorig. A rézműves két térde közé szorítja az edényt és vagy a puszta vésővel, vagy legfeljebb még egy kalapácsot használva, írja a csillogó felületre a díszítő formákat, amelyeket apjától, az pedig az ő apjától és így tovább minden felmenő ős a maga elődjétől tanult.

A kisigényű jaipuri rézműves buzgón vési-vésegeti a gyermekkora óta megszokott ékítményeket, a jobbra-balra ágazó lótuszindákat és a kelyhüket kitaró virágokat. Előtte semmi minta, az edény falán semmi előzetes ábra. Ezekkel a segédeszközökkel bizonyára nem is tudna dolgozni. Űgyet se vet rá, hogy mellette állok és figyelmesen nézem. Megszokta, hogy míg ő dolgozik, az emberek jönnek-mennek, lármáznak, csevegnek, alkudoznak, lebzselnek. Ő egyet tud: a művészetét, úgy, ahogy azt természetével együtt, mondhatni az anyaméhből hozta magával. Nem nagyigényű ez a művészet, de igazi, a szó szoros értelmében vérbeli.

A jaipuri rézműves, aki a harmadik „varna“-nak, azaz színnek — vagy amint nálunk mondják: kasztnak — valamelyik, felülről nézve igen szerény, de alulról elérhetetlenül magas alosztályába tartozik, nem is tudja, hogy ő milyen nagy művész. Csak azt tudja, hogy munkájáért milyen keveset ad a bennszülött és ehhez képest mily bőkezűen fizet az angol és amerikai világjáró. Arról azonban sejtelve sincs, hogy a messze Európából jött idegen azért áll mellette, mert úgy találja, hogy azok az igénytelen virágok és levelek, amelyek alkotója soha életében egyetlen virágot vagy levelet sem rajzolt, de még csak meg sem figyelt természet után — azok a virágok nagyobb és díszesebb családfával dicsekszenek, mint a jaipuri maharadzsa.

Azok az igénytelenségükben bájos virágocskák és levelecskéik valamikor Egyiptom, Mezopotámia és India legrégebb, a történelem tanúsága szerint legdicsőbb korszakában, tudatosan rajzolt lótuszok voltak. A lótusz pedig nagy virág, szent virág. Gyökere a tó medrének iszapjából szívja erejét, kelyhe azonban a magas égből áradó napsugárnak áldozza a legmagasztosabb szépséget, amit csak virág áldozni tud. Ezért lett a lótusz a legfőbb istenség, a Nap fölszentelt virága. Ezért látták benne India bölcei a Mindenségnek, a végtelen Élet körforgásának jelképét, az isteni tisztaságét, amely azonban a sötét mélységek fertőjét is megjárta.

Hogy a lótusz szent virág, azt tudja minden hindu rézműves, mint ahogy minden hindu férfi és nő mindenkor, mindenütt és mindenben imádja a mindenséget magábafoglaló szellemet. De mit törődik a szegény hindu rézműves az ő együgyű formakincsének családfájával? Ő ma sokkal nyomorultabbul és minden vallásossága mellett is istentelenebbül él, mint a hetvenhetedik ük-apja. Azoknak a régi ősöknek idejében még napfényes reggel volt Indiában. Ma már alkonyodik. A régi, istenes formák megkoptak.

Nekem mégis kimondhatatlan öröm volt látni, hogy az ázsiai élet még ma is ösztönösen termeli a művészetet,

ha nem is oly magas színvonalon, mint hajdanában, de hasonló lélekkel.

Az indiai látogatásomra kiválasztott évszak nemcsak kellemes, hanem különösen érdekes is volt. Ilyenkor van ugyanis a házasságkötések ideje. Az utcákon gyakran láttam nászmenetet, a menyasszonyért vonuló vőlegényt és kíséretét, vagy ünnepi vendégsereggel felvonuló fiatal párt. Ezek a nászmenetek leginkább a legalsóbbrendű varna különféle osztályaihoz tartozó szegény emberek útjai voltak jövődő boldogságuk felé; a sweepereké — sepregetőké, ahogy kísérom, egy származására büszke brahmin mondta, a helybeli szójárás szerint. Az idegen nem igen jöhet rá magától, hogy a különböző szegény mesterségeket folytató hinduk magas származásúak is lehetnek és hogy valamikor lényeges különbség volt közöttük és India másfajta lakói közt. Ma ők is olyanok mint a többiek, míg annak idején a hódító árjakat világos bőrük különböztette meg a meghódított mundáktól és dravidáktól. Ezért nevezték el a különböző társadalmi szervezeteket „varnák“-nak, azaz színeknek.

A Kelet azonban az illúziók világa. Vőlegényi mivoltában még a szegény ember is kitesz magáért, hogy urat mutasson. Vörös selyemdíszbe öltözik. Az aranyhímzéses és rojtos kölcsönvett ruhát együgyű hivalkodással viseli. Megfelelő öltözékben indítják útnak a menyasszonyt is, arannyal átszőtt és hímzett száriban, fején, az arcát mélyen borító kendő felett, koronával. Ha telik a keresetből, a férfi lóháton ül és a menyasszony kocsin követi. Ha nem, gyalogszerrel vonulnak fel. Így is lesz mit böjtölniök az erejükön felüli fényűzésért. India szegénysorsú lakossága egyébként is híres arról, hogy eladósodott és uzsorások karmai közt van.

Egyébként ne higyjük, hogy ezek az emberek boldogtalanok alacsony sorsuk miatt. Még a pária is szentül hiszi, hogy Isten büntetéséből született annak, mert valamelyik megelőző életében nagyon bűnös volt. Isteni igazság érvényesül tehát abban, hogy ő most megvetett lény. Éppen ennek fejében fogja majd egykor, a távo-

labbi jövendőben az élet teljességét élvezni. Gondolnia se szabad hát arra, hogy sorsa ellen való lázadással az igazság menetét megzavarja. Az ő sorsa nem tragédia. Tragikus lelkek ellenben sok esetben azok, akik az alkonyodó Keleten az ő sorsának javításáért küzdenek.

Kodakomat, amennyire lehetett, működésbe hoztam. Az eredmény a nőknől mult, akik babonásan félték a géptől. Szemérmesen, vagy éppen rémulően húzták arcukra a szárit, ha orozva fényképezni akartam. Pedig özönével kínálkozott volna körülöttem a jó alkalom. A lakodalmásokon kívül asszonyok színes csoportjai vonultak az utcákon újszülöttek üdvözlésére, vagy egy-egy anyát kísérve, ki szerencsés szülés és a rákövetkező köteles otthonülés után, először ment ki — hálaadásra, a templomba. Az üdvözlésre igyekvő nők ajándékokat, édességeket, egyéb élelmiszereket, vagy játékokat vittek magukkal. Egyik-másik fejére tett tálcán hordozta gyermekét izléssel csillogó toronyba rakva, az arany- és ezüsfüstbe burkolt nyalánkságokat. De ha rá irányítottam a gépet, még így is arcához kapott egyik kezével. Az eset ünnepélyességét az is fokozta, hogy zenészek haladtak a nők nyomában. Hangszereik több zajt csaptak, mint amennyi dallam jött ki belőlük.

A mozgalmasság kép élénkségét az ölyvek beláthatatlan sokasága fokozta. Itt-ott fellegekbe verődve csattogtatják szárnyukat és hallatják víjjogó hangjukat, „tisztogatásra“ éhesen. Közben akad egy-egy barátjuk is, aki úgy eteti őket, hogy a nekik szánt falatokat a levegőbe dobja. Mindíg akad ügyes madár, amelyik elkapja estében a közprédára szánt darabot.

A legzajosabb és legmozgalmassabb helyeken, a gyalogjárón, a földre kuporodva egy-egy csoport tarkabarkán öltözködött mezítlábas, de nem éppen gondozatlan gyermek látható. „Magániskola“, adta meg vezetőm a felvilágosítást. A turbánok, sapkák és kendők alól derűs szemek mosolyogtak. Ezeket a csemetéket aligha gyötörhetik valami nagyon a tudománnyal. A fényképezőgéptől sem mesterük, sem ők nem idegenkedtek.

Késő délután a „Szelek palotájával“ szemben el-

rekesztették a széles főutca egy részét. Gyékényekből falakat állítottak és ezek mögött nagy sereg asszony telepedett a földre. A nyílásokon keresztül igyekeztem minél többet meglátni a színpompás gyülekezetből. Láttam, hogy sorokban helyezkedtek el és nem volt nehéz rájönnöm, hogy valami vendégség lesz a dologból. Vezetőm mondta is, hogy úgy van, de egyben ajánlotta, hogy menjünk tovább. Ezt a helyet zenának kell tekinteni.

Hazamenet megkaptam a kárpótlást. Gépkocsinkal szembe jött egy újabb nőcsoport. Jómodorú, de öntudatos vezetőm ezeket is „sweeper“-eknek nevezte, de a szeme felcsillant. Akarok-e igazán szép táncot látni? „Ne is kérdezze. Állítsa meg a kocsit.“ A társaságot se kellett nagyon biztatni. Nem voltunk forgalmas helyen, közel a hotelhez, amely a városon kívül volt. Az útszélen volt egy kis letaposott gyeplépcső. Oda telepedtek le a nők és előállították egyik fiatal társukat, kinek sötét száriját ugyan kopott, de alakja olyan finom volt, hogy díszére vált volna bármelyik legjobb varnához tartozó hölgynek. Egy idősebb asszony a földre ült. Dob volt nála, amit puszta két kezével, a legnagyobb szenvedéllyel vert. Csodálatos zengéssel törtek ki a mély hangok a kis hordóalakú szerszám belsejéből. Mondhatom, nem volt közönséges zene. Megpezsdtette az ember véréit. Egy vén banya ki is tört a többiek közül s elkezdett idétlenül ugrálni. Nyomban lefogták, mire megmozdult a fiatal művésznő. Mert az volt! — Meztelen keskeny lábai alig siklottak helyből, de kiapróztak minden pillanatot fel se fogható remegő dobbanásokkal. A bokái köré halmozott ezüst karikák ütemesen csörögtek. Dereka merész ívből lendült ki, mint a rugalmas nádszál, csipője pedig a másik oldalon irt le hihetetlen merész ívet, mintha el akart volna szabadulni testétől. A maga nemében tökéletes teljesítmény volt ez a tánc. Hajszájra olyan, ahogy India ókori szobrászai ábrázolták a tánc művészetét.

A kis művésznő letakarva tartotta elém a kezét, annak jeléül, hogy ő most nem fizetést, hanem tiszteletdíjat kap.

A NAPISTEN BEVONULÁSA

Másnap azután végignézhettem a Szurya-körmenetet. Vezetőm felajánlotta, hogy elvisz egy selyemkereskedő házához, annak elsőemeleti ablakaiból nagyszélesen láthatjuk majd a főutcán végigvonuló menetet.

Kora reggel, amikor megérkeztünk a nagy térre, amelybe a főutca torkollik, már rendkívül mozgalmas volt az élet. A gyalogjárókon nyüzsgött a kíváncsi tömeg. A házak tetejét ellepték az emberek, még inkább az asszonyok. A legtarkább kép volt, amit életemben láttam. Vörös-, sárga-, zöld-, kék-, lila- és rózsaszínű foltok egymás hegyén-hátán. Csak egy épület volt néma, a város büszkesége, a Szelek rózsaszínű palotája, pedig a régi időkben ilyen alkalmakkor éppen az szokott a legérdekesebb és legelevenebb lenni. A „Szelek Palotája” tulajdonképpen sohasem volt palota, hanem egy óriási páholy. Nem teljes épületet kell értenünk alatta, hanem csak egy négyemeletes, zárt erkélyekből álló homlokzatot, keleti szabályok szerint sűrűn rácsozott ablakkal. Ezekben az erkélyszerű páholyokban foglaltak helyet nagy látványosságok alkalmával a jaipuri maharadzsza háremének szépséges lakói. A különös épületet, mely mögött már a királyi palota kertje kezdődött, egyszerűen azért nevezik Szelek Palotájának, mert csakugyan nagyon szellős.

Az az épület, amelyben mi foglaltunk helyet, nem volt messze a Szelek Palotájától. A kereskedő üzlet-helyiségében már találtunk néhány angol hölgyet, akik ugyancsak a körmenetet nézni jöttek. Jó soká kellett várakozni, de nem unatkoztunk. Az ablakokkal pontosan szemközt állt fel egy fegyveres csapat. A katonák mintha most kerültek volna elő valamelyik hadimúzeumból. Sötétzöld kaftánt viseltek, vörös hajtókával és vörös övvel. Fejükön is vörös turbán. Hosszú flintáikkal még tán az abesszín katonasággal szemben is alumaradtak volna. Közben egyre szaporábban gyűlt a nép az utcán. Férfiak, nők, gyermekek, mind oly festői külsővel és érdekes fellépéssel, hogy mindúntalan elő

Anyja és gyermeke.
Jaipur

kellett vennem a vázlatkönyvet és a ceruzát. Legtöbbet izgett-mozgott egy fekete prémkucsmás cingár legény, aki előnyös természetnek hatását derékban szűkre szabott, térdig érő sötétzöld kabátjával is emelte. Kabátjának ujja is szűk volt, vékony lábszárain fehér vászonnadrág feszült. Minden mozdulatán meglátszott, hogy nagyon fontosnak tartja tulajdon személyét. Folyton hadonászott a nádpálcájával. Nem állhattam meg, hogy meg ne kérdezzem, ki ez az előkelő személyiség. Vezetőm felvilágosított, hogy az utcaseprők felügyelője.

De a Napisten bevonulása is megérdelmezte a figyelmet. Az aranyozott szobor ugyan, amennyire távolból megfigyelhettem, nem lehetett túlságosan régi, sőt nem is komoly művészi értékű alkotás. Előtte azonban pazarul felékesített elefántok haladtak. Legelől és Szurya mennyezetes kocsija mögött lovasok ügettek, ugyancsak sötétzöld és vörös egyenruhában, kivont karddal. Az állam főemberei nyitott kocsikban követték a menetet. Ami színt és tarkaságot az előkelőségek ki tudtak fejteni, mind ott hullámozott és kavargott a menetben. Mindehhez járult, a látványosság előnyére, hogy csupa természetes fesztelenség volt az egész, minden fölösleges fegyelmezetség nélkül.

Mikor a díszmenet elvonult és mögötte a nézők tömege összekavargott, gépkocsiba ültünk és Amberba hajtattunk. Az indiai radzsputállamok fejedelmi palotái közt Amber egyike a leghatásosabbaknak. Tó partján, meredek hegyen emelkedik, hegyek veszik körül. A XVII. században épült vár sok tekintetben a XVI. és XVII. századbeli mogulok épületeire emlékeztet. Ezeket azonban, lévén az iszlám művészet emlékei, csupa növényi ékítmény díszíti. Az amberi vár viszont hindu uralkodók székhelye volt, akiket nem kötöttek

a mohamedán vallás szigorú szabályai. Épületein épp ezért emberi és állati lények, különösen elefántok ábrázolásai is láthatók. Egy tekintetben azonban itt is nagy szigor érvényesül. Az asszonyház, a zenana ablakain tökéletes művészettel faragott, sűrű kőrácsokat láttam. Az egyik oldalon pedig magas fal védi a hölgyek lakosztályát azoktól a pillantásoktól, amelyek a szembenfekvő sziklákról érhetnék őket.

Amber várába elefántháton vonultam be. A ringó mozgású, puha lépésű óriást egészen kellemes hátsóállatnak találtam.

Ezen a napon még egy érdekes élményem volt. Délután ellátogattam a múzeumba és a sok érdekesség között találtam valamit, amire igazán nem voltam elkészülve: egész csoport ködedényt a pécsi Zsolnay-műhely készítményei közül. Mondhatom, hogy ezek a műtárgyak, amelyek zománcdíszekkel Zsolnay Terézia és Júlia oly sokat áldozott a magyar stíluskeresés romantikájának, tökéletes összhangban voltak keleti környezetükkel.

DELHIBEN ÉS AGRÁBAN

Január 31-én korán reggel robogott be velem a vonat Delhibe. A pályaudvaron, az ablakon át már megláttam Schwaiger Imre barátomat, fején a világosbarna topyval, gomblyukában világoskék búzavirágcsokorral. Néhány perc múlva már be is futott velünk a gépkocsi a bungalow-jába, egy indiai jellegű fehér épületbe. Schwaiger Imre háza nagy telek közepén emelkedik. Előtte park, közepén fehér márvány dzsain szoborral, melyhez egy bennszülött nő rendszeren el szokott járni, hogy elmondja ájtatos imáit. A ház mögött virágos- és veteményeskertek. Egész tábla búzavirágot termeszt itt Imre barátom. A kis kék csokor ugyanis sohase hiányzik a gomblyukából. Háza tele van indiai, nepali és tibeti műtárgyakkal. Kínai és japáni is akad köztük. A Schwaiger-házat nem is nevezi senki másként, mint múzeumnak.

Alighogy átöltöztem és megreggeliztem, már elő is állott a kocsí. A várba vitt hármunkat, Imrét, lányát, Ionát és engem. A vár falain belül állnak Shah Dzsahan mesébe illő épületei. Valamikor Shahdzsahanabad (Shah Dzsahan városa) volt a vár neve.

Azon a területen, ahol ma Delhi áll, egymásután legalább kilenc város épült. A legrégebb állítólag a Mahabharata, a nagy hőskötemény korában virágzott. Ez az állítás már nem is hangzik holmi szertelen képzelődésnek. Az ugyanis már bizonyos, hogy a Krisztus előtti harmadik, sőt részben a negyedik évezred is Indiának, legalább is a félsziget északnyugati részének fénykora volt. Akkoriban pedig még meg sem írták a Mahabharatát. A Kuru és a Pandu család óriási csatáját a monda szerint Delhi közelében, Kurukshetrában vívták meg. Ez legalább is annyit jelent, hogy a vidék az emberiség legnagyobb hősköteményének keletkezése idejében számottevő gócpont volt. Az ősrégi településnek azonban ma már semmi nyoma. India mai fővárosának legrégebb és tegyük hozzá, legnagyobb műemléke, a Kutb Minar már egy aránylag későn élt indiai fejedelem, az 1193 körül uralkodott Kutb-ud-Din Aibak és utódai korában épült.

Delhi környékén tehát a legrégebb romváros a Ghoridák nemzetségének székhelye volt, amelyhez Kutb-ud-Din is tartozott. Az utoljára alapított város, Shah Dzsahanabad, tulajdonképpen már nem is tartozik a multhoz. Alapjában ugyanaz, amit ma Ó-Delhi-nek neveznek. A múlté mégis minden, ami Shah Dzsahannak (1628—1659) ebben a semmi máshoz sem hasonlítható városában nagy volt. A bámulatos művészi érzéssel megáldott Mogul császár építményei közt az az érzésünk, hogy egy rendkívüli, egyedülálló egyéniség varázshatalmába jutottunk, aki nemcsak azért jelent meg a világon, hogy ragyogjon, aztán letűnjön, hanem hogy évszázadokon át vezércsillagként tündököljön. De hol van ma az a szellem, amely magáévá tudná tenni az ő szent örületét.

A várban lévő régi zenanát, vagyis háremet múze-

umnak rendezték be. Ebben, a szipoj-lázadás idejéből való történelmi emlékek közt, csodálatos indiai és perzsa miniatűrök is láthatók. A gyűjtemény gondnoka, Asfak Ali nagy szakértő. A keletiek nem szorulnak rá, hogy nyugati tudósok nyissák fel a szemüket. Asfak Ali körülvezetett a múzeumban és sorra mutogatta nekem a legválogatottabb mesterműveket. Ezek a festőművészetben azt a helyet foglalják el, amit a szobrászatban a faragott drágakövek. Nélkülözhetetlen tartozékai a Mogulok mesebeli épületeinek.

A császár első feleségének fehér márványpalotáját festett zöld indázat hálózza be, vörös és kék virágokkal. A virágok szirmai ma feketésszürke árnyalatúak; annakidején ezüstösek és fehéresek voltak. Amellett minden egyes ágat, levelet és szirmot domború aranyfogalat keretez.

Ismeretes, hogy Shah Dzsahan, amikor méltó emléket akart állítani forrón szeretett feleségének, Mumtaz-i-Mahalnak (a „Palota Választottjának“), aki neki 14 gyermeket ajándékozott, meghívást küldött minden elérhető országnak minden elérhető építőművészéhez és művészi iparosához, hogy vegyen részt a nagy munkában. Ez a keleti módon elképzelt és rengeteg kéz által megvalósított munka eredményezte azt az építészeti csodát, amelynek Tadzs Mahal a neve.

Elutaztam én is Delhiből Agrába, a régi fővárosba, hogy lássam az építőművészetnek ezt a gyöngyét.

Magas kapuépület nyílik a sírtemplomot körülvevő díszkertre. Egymást derékszögben metsző egyenes utak vezetnek az emlékműhöz, négy irányból. A főút közepén csatorna fut. Vízében élesen tükröznek a zöld gyeptáblákat szegélyező sötét tujafák. Mikor a téglavörös homokkőből faragott nagy kapuból megpillantottam a fehérmárványból remekelt alkotást, a lábam szinte gyökeret vert az ámulattól. Négy karcsú torony közül fehér kupola nézett rám a tábólból és lélekzeni látszott. Igen! Lélekzeni látszott.

A kupola hengeres dobon áll, ami könnyedén emeli a magasba. Hagymaformája van. Négy kis „napernyő-

kupola“ emelkedik átmenetként a nyolcszögletes épület sarkain. Mind a nyolc fal emeletes és mind a földszinten, mind az emeleten csúcsíves fülkékkel tagolt. A négy széles fal közepén egy-egy óriási csúcsíves liván tátong. A Tadzs Mahal épülete tehát szabályszerűen perzsa és mohamedán stílusú. De arányainak felülmulthatatlansága és formáinak szemet-lelket elbűvölő és éltető üteme semmiféle iskolából és stílustörvényből meg nem magyarázható.

A Tadzs Mahal nem a százsoros meggondolásnak és meggyőző számításnak, hanem valami megnevezhetetlen érzésből származó alkotóerőnek köszönheti leírhatatlan báját. Azt éreztem Agrában is, amit Delhiben. Valójában ugyanaz mondható a Tadzs Mahalról is, ami Shahdzsahanabad épületeiről. Ez a művészet díszítőművészet. Rendkívül finom érzésből fakadó, páratlan díszítőművészet. Az ékítményből ered. Nem az építészkotta a legnemesebbet az agrai márványcsodán, hanem a felfoghatatlanul finoman hajló vonalak mestere, olyasvalaki, akinek lelke díszítőformákkal volt tele. A Tadzs, ez a megtettesült ízlés és előkelő mértékletesség, díszítő értékekben kimeríthetetlenül gazdag. Sima és tagolt, üresen hagyott és színes kőberakásokkal élénkített felületei a legnemesebb módon egyensúlyozzák egymást.

A mai ember számára sokszorosan értékes ez az épület. Úgy áll ott a maga helyén, mint valami ítélet a leghivatottabb bíró szájából, amely szerint a díszítőművészet nélküli építőművészet élettelen. Csak az a nemzedék alkothat jó építészeti formákat, amely díszítőformának is tud életet adni. Ami ma megy végbe, az nyomorúság és sivárság. Tengődő élet, amelynek nincs ereje ahhoz, hogy kényszerítő erejű stílus teremtse és amelyre kimondhatatlan átok nehezől.

Ismételten körüljártam az épületet és az volt a káprázatomban, hogy a Tadzs ismét lélekezett. Akármelyik oldalról néztem, mindig lélekezett. — Lélekezett rajta minden: ékítményei, a Koránból vett felirata; mindenekelőtt azonban magasan lebegő kupolája. Mintha láthatatlanul, de érezhetően hullámzott volna minden

része. Shah Dzsahan, ha fenn akarta tartani csodaszép élettársának szellemét az Örökkévalóság számára, elérte célját. Egyetlen építkező, egyetlen művész sem alkotott valami hasonlót, sem előtte, sem utána.

Mint hogy élethivatásomnál fogva nem tartozom azok közé, akik boldog megnyugvással telnek el, ha valami gyönyörű dologgal állanak szemben, azzal az önmagammal feladott kérdéssel zavartam állandóan az élvezetemet, hogy van-e hát valami a Tadzsban, ami nemcsak egyéni érzésen mult, hanem tudatosan tette élőlényé ezt az épületet? Mert bizonyos az, hogy a nagy tökéletességek titka mindig valami végtelenül egyszerű dolog. Bizonyos hát ebben az esetben is, hogy valami egészen egyszerű, kézzelfogható építészeti fogáson mulik a nagyszerű hatás. Meg is akadt a szemem a tornyocskákban végződő, feltűnően keskeny sarokpillérekben. Ismét egy olyan ellentét, ami csak a keleti ember lelkéből pattan ki. Ezek a pillérek súlytalanok a falhoz képest, de létjogosultságuk kétségbevonhatatlan, mert nélkülözhetetlen átmeneti tagok az épületet körülvevő négy torony, az épülettömb és a kupola közt. A Tadzs tündéri betetőzése sokkal nehezebb, kevésbbé légius volna nélkülök.

Holdtölte idejére érkeztem Agrába. Az az álom, ami ott tűnt elő az ég szelíd királynőjének sugaraiban, semmi más álomhoz se fogható.

Tündéri jelenség a fehér márványfelület sejtelmes csillogása a februári holdfényes éjszakának tiszta kék égboltja alatt.

Másnap délután, amikor Agrában, a várban, Akbar-nak, a nagyapának és Shah Dzsahannak, az unokának épületeiben gyönyörködtem, zivatar lepett meg. Mikor elvonult az eső, kiléptem a Divan-i-Hasznak, a Delhiben látható hasonló nevű épület mintájának boltozatai alól a várfal lapos tetejére, hogy élvezzem a kilátást. Azután bementem a nyolcszögletes csarnokba, hol a hagyomány szerint Sah Dzsahan, mint fiának, Aurangzebnek foglya, hű lányának Árának karjai közt, 1666-ban kihehelte lelkét. Utolsó pillantása a felejthetetlen asszony

sírepületére esett. Odanéztem én is. Ragyogó színeket öntött a Tadzsra az eső utáni szivárvány. Az acélszürke égbolt háttéréből előtündökölve mintha ezt a kérdést írta volna a végtelen felületre: Miért ne egyeznék a néphit, a nagy rajongó halálának költői elképzelése, a legteljesebb történelmi valósággal? Elhagytam a várat. Beültem a kapuban várakozó tangába és a közelben kuporgó kígyóbűvölő csábításainak ellentállva a Tadzs-hoz hajtattam.

Nyugtára hajlott már a nap. A fehér épület falát sárgás fény árasztotta el. A februári alkonyat meleg szí-
nét éppoly fogékonyan öltötte magára a márvány, mint éjszaka a hold hűvös fátylát. A boltozatok árnyékai zöldes színben játsztak. Az viszont, amit hátam mögül a nagy maszdzsid vetett, elsötétítette a kert talaját. A négyszögű tó tükre ezüst fényben csillant elő a sötét árnyéklepelből. Csend uralkodott köröskörül mindenütt és a levegőt betöltötte a nagy természetnek az a sajátos engesztelő lehellete, amely annyira széppé tud tenni minden elmúlást; szebbé mint bárminő emberi képzelet. Egy öreg igazhitű csokidár jött le szolgálata végeztével a Tadzs terraszáról a vízhez. Megmosakodott és hozzáfogott esti imájához. Csend volt köröskörül és a napfény egyre szelídebb és melegebb lett. Az öreg szorgalmasan hajlongott. Hangja alig hallatszott oda, ahol én álltam. A Tadzs színei és árnyalatai pedig egyre változtak a természet örök üteme és a fejedelmi alkotó álma szerint, ki most már szintén ott nyugszik, egyetlen mellett.

Nem tudtam tovább ott állani, mert úgy éreztem, hogy túlságosan pogány vagyok ehhez az együtteshez. Mert, úgy éreztem, hogy azt imádkozza körülöttem minden: „Jöjjön el a gyógyíthatatlan lelkű örökké rajongók országa“.

MATHURA

Mielőtt visszatértem volna Agrából Delhibe, meglátogattam az ősi Mathurát, amelynek ma hivatalosan Muttra a neve. Ez a város India legszentebb helyeinek egyike; amellet fontos kereskedelmi gócpont. Szűk utcáiban ódon házak egész sora gyönyörködteti a szemet. E házak homlokzatát díszes fafaragások, ablakaikat sűrű rácsok borítják. Nagyon kellett ügyelnem, mialatt végigkocsiztam a régi városrészen, hogy egyetlen érdeemes látnivalót se mulasszak el. Igaz, hogy tanulmányom szempontjából még a legöregebb mathurai házak is túlságosan fiatalok. Ami a városban legjobban érdekelt, az már lehet arról, mit jelentettek hajdan az olyan régi művelődési középpontok, amilyen például Mathura volt. A Krisztus előtti évszázadokban, amikor Indiában Buddha tanai elterjedtek, nagy jelentőségre jutott Mathura. Később az északnyugat felől előretörő iráni hódítók hatalmát érezte a város, majd a Krisztus utáni első századokban a Távolkeletről idejutott indo-szkithákét. Ezek hozták magukkal a Szíriában, Parthiában és Baktériában otthonossá vált hellenizmust. Majd a Gupta királyok uralma alatt (320—720) Mathura buddhista művészete a legtávolabbi Keletig hatott és többet adott Ázsiának, mint India bármely más művelődési fészke.

Ezt a fejlődéstörténetet azonban ma már csak múzeumi tárgyakról lehet leolvasni. A műtárgyak nem hazudnak. Koruk szellemét sokkal jobban éreztetik, mint az írásművek. Az én szempontomból még az is növelte a muttrai Lord Curson Museum érdekességét, hogy Schwaiger Imre gyűjteménye nagyrészt épp Muttrában talált tárgyakból áll és ezekből sok jutott az ő ajándékaként a Hopp Ferenc Múzeumba.

Rövid muttrai tartózkodásom azzal kezdődött, hogy a múzeumba mentem és az igazgatót kerestem. Végtelenül nyájas és barátságos, fiatalos külsejű úr fogadott. Fellépése egészen igénytelen, modora pedig az Indiában tapasztalható legjobb modor. Ezzel pedig

sokat mondtam. Aki igazán jó modorú emberek közt akar élni, az menjen Ázsiába. A muttrai igazgató, Mr. Agravala egész lénye jóságcs egyéniséget és az ősi hagyományban gyökerező lelki előkelőséget tükrözött. Nem hiába tartozik Mr. Agravala a brahminok kasztjába. A múzeum udvarán és tornácán játszadozott a kisia. A gyermek fejebúbján a fodrász meghagyta a lobogó hajtincset, amely csak a brahminokat illeti meg.

Végignéztam a múzeum kincseit, jegyzőkönyvembe felvázoltam egy sereg indoszkíta díszítőformát, azután az igazgatóval együtt a város megtekintésére indultunk. Felkerestük a Szati Burdzsot. Ezt a négyszögletes tornyot valószínűleg 1570-ben építették az amberi Radzsa Bhar Mal özvegyének emlékére, aki férje halála után annak rendje és módja szerint megégettette magát. Ezt a kegyetlen szokást Indiában szati-nak nevezik. Tudjuk, hogy az angolok, akik egyébként okos hódítók módjára tiszteletben tartják a meghódított népek ősi vallásos szokásait, az özvegyégetésnek szigorú tilalommal vetettek véget. Azért nagyritkán még ma is megtörténik, hogy egyik-másik hindu özvegy rászánja magát a szörnyű tűzhalálra. Amint mondják, legtöbbször nem a maga jószántából teszi, hanem a család erkölcsi kényszere alatt. Hogy ezt a szokást valamennyire megértsük, ismét vissza kell mennünk az emberiség őskorába. Akkoriban az a hit élt, hogy a nő önmagában értéktelen, csak annyiban számít, amennyiben a férfit kiegészíti. A mi természettudományos szóhasználatunk szerint: a férfi az erő, a nő az anyag. Végeredményben ez az ősi felfogás felelős azért, hogy Indiában az özvegy jóformán emberi jogokat sem élvez. A hindu törvények szerint az özvegy nem mehet újra férjhez. Társadalmi helyzete férje halálával még legszűkebb környezetében is alárendeltté válik. Nem ülhet egy asztalhoz családjá tagjaival, nem étkezhet velük együtt. Arra sincs joga, hogy bármily hitvány kis ékszerrel viseljen. Homlokáról lekerül az asszonyok jele, a borsónyi kerek vörös folt.

Ily körülmények közt nem csoda, ha egy hindu nő többre becsüli a tisztességes tűzhalált, mint az özvegyi sorsot.

A tűz ugyanis az elképzelhető legszentebb és legtisztább valami. Az emberiség őskorának egyik legnagyobb szellemi vívmánya a Napvallás volt. Mielőtt a hinduizmus vallási rendszere kialakult volna, az Indiába vándorló árják egy isteni háromságot tiszteltek: Indrát, az eső, Agnit, a tűz és Szuryát, a Nap istenét. A meleget és a fényt adó tűz egyértelmű a Nappal. A tűz ősi felfogás szerint az örök élet és tisztaság jelképe. Ha tehát az özvegyégetésről beszélünk, gondoljunk ezekre az ősi képzetekre. Gondoljunk arra is, hogy az önkéntes tűzhalál az elsenvedett fájdalom fejében boldog újjászületést biztosít.

APRÓSÁGOK DELHIBŐL

Néhány délutánom Delhiben azzal telt el, hogy kis egylovas talyigán, amit Észak-Indiában tangának neveznek, kihajtottam New-Delhibe, hogy „nagyázsiai“ tanulmányaimnak élhessek. New-Delhiben ugyanis két épületet emeltek, hogy elhelyezzék az indiai kormány által Kelet-Turkesztánba, Baludzsisztánba és Perzsiába küldött expedíciók ásatásainak eredményeit. Ezek a történelmi és részben történelen előtti emlékek túlnyomórésztben Stein Aurél felfedezései. Az egyik épületben a Kelet-Turkesztán északi és déli lelőhelyeiről származó híres falfestményeket őrzik. A másokban kisebb tárgyak, bronz-ékszerek és eszközök, fafaragványok, függő képek, selymek s több effélék láthatók.

Az indiai kormány mai székhelyén tanga-kirándulásaim alkalmával szórakoztató látványokban is volt részem. Az alkirály székhelyének terebélyes épületeinél sokkal jobban érdekelt a hagyományos keleti nyüzsgés sok apró részlete: a bölcs közömbösséggel cammogó bivalyok, a bennszülött férfi, aki az egyik nagy állat hátán ülve, piszkosfehér köpenyébe burkolódzva szitta vizipipáját, a vastagbőrű négy lábúak fején és hátán tanyázó, őskeleti állatképekre emlékeztető madarak, a csapatosan kóválygó ölyvek, a Keletről való gyermeki

elképzelést igazoló riktó színek mindenütt, a hanyagul felöltött ruhák, melyeknek redőzete mindig művésziessen esik, a páváskodó fiatal népség fején a hatalmas turbánok, a gyakran viselt, de mindig stílusos szárit viselő barna hindu nők, csuklóikon és bokáikon csengő ezüst karikákkal, a mohamedán nők fehér burkhája, amely tökéletesen beburkolja a testet, csak a szem előtt van rajta rés, az is fátyollal elfedve. Mindez a tarkaság annyira megkapó és oly gyönyörűen illik az én drága szép Keletemhez!

De nemcsak ily derűs képek tárultak elém. Delhi tele van legutolsó, szomorú hőskorából származó emlékekkel. Temetőjében az egyik síron ez a rövid felírás olvasható: „John Nicholson dandártábornok sírja, aki Delhi ellen a rohamot vezette s a győzelem órájában halálos sebtől vérzett el 1857 szeptember 23-án, harmincöt éves korában“. A temető mellett haladó utca túloldalán, a Nicholsonról nevezett sétányon, a férfias bátorság bronzszobra emelkedik. A pöffeszkedésnélküli, utolsó lehelietéig helytálló hős alakja. Arányos idomú arca kora férfieszményképét testesíti meg. Látni a postaépület helyét is, ahol 1857 május 11-én életveszélyes helyzetben adták fel Lahoreba a lázadás kitörését jelentő sürgönyt. Ott az emléképület a fegyvertár helyén, ahol Willoughby hadnagy maroknyi csapatával hősiessen küzdött, míg végül levegőbe röptette a raktárt. Ott a Kashmir Kapu, amely mögött a szomorú emlékü május tizenegyedikén sok fehér tisztet lőttek agyon s amely még mindig viseli a robbantás nyomát, amivel utat törtek az ostromlóknak úgy, hogy négy bátor angol életébe került.

Az angolok a szipoj háborúban korántsem kímélték a maguk bőrét. A „mutiny“ története valóságos hőskötemény. Lucknowban 30.000—40.000 felkelő zárt körül összesen 1480 fegyveres védőt meg 2763 fegyvertelen nőt és gyermeket. Hősiessen kitartottak június harmincadikától egészen október tizenhetedikéig, amikor Have-lock, Outram és Sir Colin Campbell tábornokok felmentették őket. A legvadabb tüzelés alatt rettenetes szen-

vedést álltak ki. Számuk 979 lélekre apadt és felmentésüket mindössze 6500 embernek köszönhetik. Delhit ezzel szemben 40.000 felkelő védte és alig negyedrésznyi angol haderő vette be.

A Victoria-korszak szomorú emlékei után visszazökkentem a hamisítatlan ázsiai keretbe. A tanga kis kétkerekű talyiga. Apró ló húzza; olyanfajta, amilyeneken az északázsiai hódítók lovagoltak be hajdan Indiába. A tanga-kocsis és lova közt bensőséges a viszony. A kocsisnak sok szava van az állathoz, de ostort is eleget pazarol rá. Menet közben szeret közeljutni a lovához. Néha lecsúszik a bakról a rúd tövéhez s ott, lábait lelógatva vagy keresztbevetve, eléggé kényelmetlen helyzetben kuporog. A tangának két ülése van. Az egyik előre, a másik hátra néz. Az utóbbi az utas helye. Azon kell szűkösen elhelyezkednie és állandóan váltogatni az ülés módját, ha nem akarja kitenni magát a folytonos rázás fájdalmas következményeinek.

Így utaztak valamikor a régiek, akik a Távoll-Keletről érkeztek, ha ugyan nem ültek állandóan nyeregben. Eszembe jutottak a szibériai eredetű bronzlemez-ek, meg az északkínai kődomborművek, amelyekeken hasonló talyigák ábrázolásai láthatók. Eszembe jutottak azután a Közel- és Távoll-Kelet² különböző területeiről származó dísz tárgyak és rajtuk a halak és madarak képei, amelyeket edényekre festettek, érmekre vertek, ruhákra varrtak, szíjakra erősítettek vagy falakon ábrázoltak. A tangán ülve, fuvarosom lovacskájának szerszámán sárgarézből kiverve láttam a madarat és a halat. A madár és a hal ma is azt jelenti Indiában, amit hajdan: szerencsét és szaporodást. Minthogy utazásom a házasságkötések évszakára esett, gyakran volt alkalmam látni a hindu vőlegényt, amint ünnepélyes menetben lóháton vonul menyasszonya házához. A ló szerszámát és vörös takaróját aranyozott ezüstlemezből készült halacszkák és madárkák serege díszíti. Ebből is látszik, mennyire ragaszkodik India az őskori hagyományokhoz. A történelemelőtti időkben volt valamilyen egész világra kiterjedő egység a művészetben. A vallásos élet

szolgálatát kifejlesztette a mindenség gondolatát kifejező, általános érvényű formakincset. Görögország ettől elszakadt, az eszményi emberábrázolás kedvéért. A Kelet azonban sohasem tagadta meg a jelképes kifejezési formáit.

MULT ÉS JELEN

Egész könyvet tudnék megtölteni a Delhiben látottak leírásával. De csak arra szorítkozom, ami legszemélyesebb élményem volt.

Sok időmet vette igénybe Schwaiger Imre barátom gyűjteményének megtekintése és „kifosztása“. Kedves házigazdám ebben az időben már közel járt a hetvenhez, de azért még nem engedett a negyvennyolcból. Amikor ő Indiában megtelepedett, a brit uralom és birodalmi gondolat akkor élte ott a fénykorát. Schwaiger Imre meggyőződéses híve lett az angol rendszernek, az angol művelődésnek, sőt mint üzletember is nagyszerűen boldogult új hazájában, jóllehet a háború végéig magyar állampolgár maradt.

Az angolok nem változtatnak ok nélkül szokásaikon és felfogásaikon. Schwaiger Imre ezért, noha régi vágású ember, a mai angol környezetbe is tökéletesen beleillik. Üzleti tevékenysége mellett úttörő munkát is végzett. Ő foglalkozott először komolyan Nepal művészetével. Magához szoktatta a Himalája bennszülötteit, szállást is adott nekik házában, aminek fejében azok hozzá vitték minden értékes műtárgyukat. Gyűjteménye mindenfelé élénk érdeklődés tárgya volt. Angol és amerikai múzeumok indiai, tibeti és nepali osztályaiban pompás darabok származnak tőle.

Imre barátom házában nem mindennapi a hangulata. Egy kis történelem él benne ma is. Találtam nála emlékeket Havelltől, attól az érdeemes angol művészeti írótól, akit a jósors vetett Indiába, mikor a bennszülöttek rontó nyugati behatások alatt kezdték elveszteni érzéküket régi művészetük iránt. Havell in-

telmei ezen a téren jó hatást tettek. Az egyik falon végtelen odaadással, finom érzékkel készült vízfestmény függ. Abanindra Nath Tagore festménye, azé a művészé, aki új fejezetet nyitott India festészetének történetében. Más régi nagyságoktól való képek és bronzszobrok is láthatók Schwaiger dolgozó- és fogadósobájában. Egy érdekes festmény magát a házigazdát ábrázolja, díszes vázával, amelyet műértő kezekkel simogat. A képmás alkotója Tornai Gyula, aki annakidején hosszú ideig élt Indiában.

Egy-két napot annak szenteltem, hogy barátom engedélyével kiválasszam a Hopp Ferenc Múzeumnak szánt ajándékokat. Leginkább kőfaragványokra, sztukko- és agyagszobrocskákra meg kisebb bronzokra pályáztam. Ezek az emlékek nem a dísztárgyakat kereső nagyközönségnek, hanem a fejlődéstani kérdésekre választ adni hivatott múzeumoknak valók. Legtöbbnyire Mathurából vagy Taxilából származnak és fényt vetnek India művészetére, a Krisztus előtti III. századtól egészen az úgynevezett hindu középkorig.

De nem csupa régészeti érték került Schwaiger jóvoltából Budapestre. Hatalmas gyűjteménye van szőnyegekből, selyem, vászon és egyéb szövetekből. Észak-India, Bombay, Gudzsarat, Radzsputana, Kashmir, Benares színeiben tobzódó alkotásaiból is sokat köszönhet neki a Hopp-múzeum.

Készséggel állottak rendelkezésemre Schwaiger Imre irodájának régi alkalmazottai is. (Ezeket Indiában a „babu“ cím illeti meg.) Egyikük, a legöregebb, elkalauzolt a Dzsamna folyó partjára, ahol a hinduk reggelenként szent fürdésüket végzik, halottaikat égetik és az égő meg hamuvá vált rőzsehalmok közt szelíden ballagó szent teheneiket táplálják.

Nem mindennapi élvezet a Jumna partjáról, a keleti oldal felől nézni Shah Dzsahan építményeit. A régi vár délnyugati partjával szemben emelkedik az óriási Dzsami Maszdzsimaház. Ennek közelében terül el a régi Delhi legforgalmasabb üzleti negyede, a keleti érdekességek tarka bogárgyűjteménye. Megtalálható ott

az is, ami a nyugati ember számára kibírhatatlan és most már a bennszülötteket is érzékenyen sérti. A Csauri-bazárban ugyanis nemcsak arany- és ezüstholmit, szöveteket, élelmiszereket és más egyebet lehet vásárolni, hanem szerelmet is, a lehető legszemérmertlenebb tárlásban. Ablakokból meg erkélyekről lépten-nyomon integet fényes nappal egy-egy jobb vagy rosszabb ízlésnek megfelelő szépség az idegen felé. Megkérdeztem az öreg hivatalnokot :

— Mit szól ehhez a rendőrség ?

— Semmit, uram. Ez az angol politika velünk, bennszülöttekkel szemben. Nem akarják ők, hogy megszabaduljunk régi bajainktól. Még azt is elnézik, hogy ezek a nők orvosi felügyelet nélkül folytatják üzletüket.

Delhi környékén a legmaradandóbb hatást a Kutb Minar tette rám. Ez a csodálatos torony a Krisztus utáni XIV. és XV. században épült. Mostani állapotában 238 láb magas. Alaprajza rozetta alakú. Alsó három része pillérek kötegéből áll, amelyek váltakozva hengeresek és sarkosak. Nagy magasságban négy nyitott folyosó fut egymás fölött a torony körül. Ezek szép időben, de különösen ünnepnapon, zsúfolva vannak látogatókkal. A torony tetejére akárki felkapaszkodhat, minek következtében a szűk csigalépcsőkön alig lehet fel-le mozogni. A nyitott tetőn is sűrűn zsúfolódnak a kíváncsiak.

Fent a tetőn sikerült lefényképeznem egy hatásosan elhelyezkedett pathán szépséget. A szédítően magas épületen az lepett meg, hogy a legkisebb ingadozást sem éreztem. A Kutb Minar minden kilengés nélkül, egészen mereven áll. Kővé keményedett habarcs bőséges felhasználásával építették. Olyan, mintha nem is egymásra rakott téglákból és márványlapokból állna, hanem mintázva lenne.

A Kutb Minar közvetlen szomszédságában láthatók egy 1193-ban épült mecset romjai és körülötte terül el az udvar, amelyet Altamis építtetett 1210 és 1235 közt. Az udvartól északkeletre épült Altamis sírja, onnét csekély távolságra a Kutb Minar-nál nagyobbra terve-

zett, de félbemaradt Alai Minar. Egész fejlődéstörténetet olvashatunk le az épületek oszlopairól, pilléreiről és pazar arabeszk-díszéről. Egy részük még hindu jellegű, ami arra vall, hogy hindu kőfaragók dolgoztak rajtuk, az iszlám híveinek szolgálatában. Ahol pedig az arabeszk még teljesen iszlám jellegű, érdekes titkokat sejtetnek a díszítő formák. Nagyrészüik egészen régies és világosan mutatja, hogy még a népvándorlás korából való iráni hellenisztikus hagyaték.

Minden iszlám emléknél régibb azonban itt a Kutbul-Iszlám mecset udvarán emelkedő világhírű vasoszlop. Kumaragupta király emeltette Krisztus után 415 körül, atyja, Csandragupta király emlékére s alkalmassint Mathurában állíttatta fel. A hengeres vasoszlop törzsén felirat látható, tetejét lótusz oszlopfő díszíti. A mű annak köszönheti világhírét, hogy nyoma sincs rajta a rozsdának. A tünemény nyitjára eddigelé semmiféle vegelemzés se tudta rávezetni a kutatókat.

Február ötödikén délelőtt még végigkocsiztam azokon a helyeken, amelyeket Delhiben való tartózkodásom alatt nem méltathattam kellő figyelemre. Ezek között volt az érdekes és mutatós régi csillagvizsgáló, meg a látványnak sem utolsó szeméttelép. Lomha, undok keselyűk végzik itt a takarítás munkáját. Ha idegen közelít feléjük, alig mozdulnak, az ismerős szeméthordó munkásokat pedig valósággal ellepik. Meglátogattam a Ridge-hegyláncot is. Most a neogótikus mutiny-emlék hirdeti rajta az angol dicsőséget. Ez a hegylánc volt ugyanis a Delhit ostromló angol csapatok hadműveleti bázisa.

Aznap este Imre barátom kikísért a pályaudvarra és én azzal az érzéssel ültem a Lahore felé induló vonatba, hogy legalább tízszer annyi időt kellett volna töltenem India mai fővárosában, mint amennyi rendelkezésemre állt.

ÉSZAKINDIAI HATÁROKON

Korán reggel érkeztem Lahore-ba. Az ódon pályaudvaron senki se várt. Kérdezősködtem Bashir barátom, az egyetem assistant registrarja után, ki előadásaim ügyét intézte, de senki se tudta megmondani, hol lakik. Mit tehetek egyebet, — gondoltam — elhajtatok az egyetemre.

Fölültem egy tangára és szokásom szerint belefelejtkeztem jobbra-balra az utcák képébe. Az egyetemen, a registrar hivatalában, megtudtam a keresett címet, aztán az egylovas fogat tovább döcögött velem. Valahol messze, Multan irányában, befordult egy tekintélyes bungalow udvarába. Szolgák jöttek elő, lesegítettek és bevezettek egy fogadószobába, melynek bútorzata félig keleti, félig nyugati volt.

Néhány perc múlva jóságos arcú öregúr jött elő. Fején fezt viselt. Muhammad Bashir édesatyja volt. Jóhírű orvos. Kimentette a fiát, aki még nem készült el az öltözködéssel. Sajnálkozásomra, hogy alkalmatlan időben érkeztem, még ő kért bocsánatot, hogy a fia nem állhat rögtön rendelkezésemre, de nem tudta érkezésem pontos idejét. Kiderült, hogy Delhiből írt levelem még nem érkezett meg.

Az öregúr percről-percre rokonszenvesebb benyomást tett rám. Minden második szavával igyekezett megnyugtanni, hogy senkit sem zavarok, náluk a vendég áldás. A fia kissé kényelmes, ő maga azonban koránkelő ember, már túl van a reggeli imán. Tudtam már Germanus Gyulától, aki hozzá ajánlott, hogy buzgó mohamedán. Sajnálja, hogy a felesége nem üdvözölhet személyesen, de nem hagyja el a purdát, még teljesen híve a régi szokásoknak és idegenek előtt nem mutatkozik. A leányait azonban látni fogom.

Hamarosan Bashir barátom is megjelent és végleg tisztázódott a helyzet. Úgy intézkedett, hogy előadásaim napját szabadon választhattam meg. Mindjárt el is határoztam, hogy nem sietek velük. Elutazom először Taxilába, Peshawarba, sőt fel egészen

a Khaiberig. Csak ha visszajöttem, akkor lépek hallgatóságom elé.

Megjelent Bashir egyik húga is, egy tartózkodó, szerény fellépésű, törekeny alkatú, nagyon barna fiatal hölgy, szelíd arcában nagy bogárszemekkel. Az észak-indiai bennszülött nők viselete volt rajta: sötétzöld bő nadrág, amit ők salvarnak neveznek, térdig érő „kamisz“ (chemise) és efölött fejére borított aranyszegélyes szári. Egész lényéből még a purda szelleme tükröződött, de azért a magatartásában semmi félszegség sem volt.

Reggelihez ültünk. A tea mellé sok minden került az asztalra: lángoshoz hasonló lepények, az egész mohamedán Keleten elterjedt kebab (felaprított ürühús), curry, rizs, édességek stb. Akkor még a gyomorsavam miatt félelemmel néztem a curry-re és mindenre, ami azzal készült. Az öreg Bashir doktor megnyugtatót.

— Ne féljen, a curry nem árt, sőt nagyon egészséges. Nem kap tőle gyomorégést.

Igaza volt. Lahore-tól kezdve ázsiaivá neveltem a gyomromat. Sohasem bántam meg.

Reggeli után Bashir gépkocsiján a városba vitt. Tiszteletemet tettem az egyetemen az illetékes uraknál, véglegesen tisztáztuk előadásaim kérdését, aztán rohantam a múzeumba.

Most már olyan területen jártam, ahol annakidején, időszámításunk első századaiban, mindennél mélyebb nyomokat hagyott a hellenizmus, a szírek és parthusok révén a Keletre terjedt görög műveltség. Ez az ázsiai hellenizmus az emberi művelődés történelmének egyik legérdekesebb fejezete. Akadt is kutatója és magyarázója bőven. Attól azonban távol vagyunk, hogy a tudomány kimondhassa róla az utolsó szót, még kevésbbé a művészetek történelme.

Aki bejárja Lahore, Taxila, Peshawar, egyszóval Északnyugat-India nagymultú városainak múzeumait, rengeteg faragott szürke követ és sztukko-alakot lát. A kövek, a jelzőcédulák szerint, a Krisztus utáni I—II. századból valók. A sztukko-tárgyakat körülbelül két-három évszázaddal újabb keletűeknek tüntetik fel. Az

emlékek mindkét fajtáján feltűnik a hasonlóság az ókori hellenisztikus szoborművekkel. Mintha csak görög mesterek faragták vagy mintázták volna valamennyit.

Tudományos körökben nagy meglepetést keltett, amikor egy brassói orvos, Honigberger János Márton, beszámolt arról, hogy Sir C. M. Wade angol kutatóval 1828-ban a Swat-völgyében utazva, görögös kőfaragványokat talált. Évtizedekkel később egy budapesti születésű utazó, Dr. Leitner Gottlieb Wilhelm már sok ilyen emléket gyűjtött. Ezek nagyrészt a berlini múzeum vette meg. Az angolok és franciák szintén benépesítették múzeumaikat az „indo-hellenisztikus“ művészet alkotásaival és ezek iránt a leletek iránt mindenfelé nagy érdeklődés támadt. Nem is annyira a tárgyak művészi értéke izgatta az embereket, mint inkább az a kérdés, hogyan kapcsolódik egymásba India és a görögség?

A történelmi események eléggé világosan beszéltek. Nagy Sándor hódító seregei jártak Indiában is. Ez a páratlanul erős egyéniségű uralkodó elhatározta, hogy új népet fog létrehozni. Macedon és görög katonáit perzsa nőkkel házassította össze. Utódai új birodalmakat alapítottak Kis-Ázsiában, Iránban és a belsőázsiai Baktriában. E birodalmakban hellenisztikus műveltség uralkodott. Az a terület, amelyet akkor Gandharának neveztek, és amely magában foglalta az India északnyugati részén elterülő Pandzsabot, a „Hét folyam“ országát, tőle nyugatra és északnyugatra Beludzsisztánt és Afganisztánt, ősidők óta olyan művelődési közösségben élt Iránnal, mint az újkori Magyarország Ausztriával.

Aki azonban a stílusformákból szokott és tud olvasni, ezerszer megbízhatóbb felvilágosítást kap a multról, mint a történelmi források bűvára.

A Gandhara-szoborművek Himalája-palából vannak kifaragva, az elképzelhető legszürkébb kőből. De ha jól megnézzük ezeket a szürke kőfaragványokat, meglevenedik előttünk a fajok, eszmék, érzések, a testi és lelki tulajdonságok bizarr keveredése, az életnek

az a mesés ázsiai forgataga, amelyben a valóság a képzelet legmerészebb játékát is meghazudtolja és emellett a való élet értékét mindenütt fokozza a mindent bearányozó képzelet.

A lahorei múzeum egyik büszkesége a trónon ülő Kuverának, Észak isteni urának szobra. Sokáig azt hitték, hogy egy indoszkitha királyt ábrázol. Nem is tévedtek nagyot, mert az indoszkithák északi hatalmasságok voltak és Krisztus előtt 126 körül megdöntötték a baktériai birodalmat. Ezzel még nem fejezték be hódításukat, hanem tovább nyomultak Dél felé, elfoglalták Indiának azt a részét, amely politikailag ma is a legfontosabb egészen Mathuráig. India döntő fontosságú eseményei mindíg Északon zajlottak le. A nagy ind hősköltevényben, a Mahabharatában megénekelte sorsdöntő küzdelmet is Delhi környékén vívták. Mikor ez a csaták csatája dühöngött, valamikor a történelemelőtti időkben, még nem voltak lefektetve Manu törvényei, még nem voltak mereven elkülönítve a társadalmi osztályok. Akkoriban még keveredtek India különböző népei, sötétbőrű bennszülött dravidák és Északról jött világos testszínű árják, mint ahogy Ázsia legkeletén is keveredtek az Északról Délre törekvő hunnok, tatárok, mongolok és mandzsuk a kínaiakkal. És ugyanúgy, mint ahogy ezek fölfalták uraikat a legtávolabbi Keleten, ugyanúgy nyomták rá bélyegüket Indiában is az őslakók a hódítók testére-lelkére. Színessé tették őket és gondolataikat is átszínezték saját őseredeti vallási képzeleteikkel. Az árják, képzelt tisztaságukban, elkülönítették magukat a bennszülött dravidáktól és mundáktól, de kénytelenek voltak fejet hajtani új meg új északi hódítók előtt. Jöttek a parthusok, az indoszkithák, kiket fehér hunnoknak is neveznek, jöttek a pathánok, a Mogulok uralma alatt álló dzsagatai törökök és jöttek végül az új-árják, kikkel ismét beteljesedett Manu törvénye, a most már igazán könyörtelen elkülönítés. Ahogyan az angol nem veszi fel klubjaiba a bennszülöttet, úgy zárták ki a régi árja hódítók maguk közül birodalmuk területének őslakóit. Ezeket azonban csak az isteninek tekintett frott

törvény választotta el a varnák, vagyis kasztok tagjaitól, míg a „szabadelvű“ fehér hódítókat a gőgös faji öntudat és az ebből származó sértő modor, amilyen a bennszülötteknél még az alacsonyrendűekkel szemben sem tapasztalható.

Ma már ott tartunk, hogy az angolt Európánál jobban érdekli India, de ezt a birtokát csak alkalmazkodás árán tarthatja meg. A régi hódítók is kénytelen-kelletlen alkalmazkodtak a túlnyomó többségben lévő meghódítottakhoz. Az indoszkíták, kiket a hunok Kína szomszédságából űztek el, Baktriában már fölvtették a hellenizmus életformáit, sőt magukkal hozták Indiába is. Ott azonban idővel teljesen lekopott a hellenizmus máza. Néhány évszázad multával India a régi alapon újjászületett. Ha szemügyre vesszük, évszázadról-évszázadra haladva, India műemlékeit, a formákról egyszerűen leolvashatjuk ezt a fejlődést. Aki ért hozzá, a formák között föl fogja fedezni a szellemet is, amely a változásokat létrehozta.

Kuverát drámai felfogással ábrázolta, királyi széken ülve, az egykorú művész. Nem egészen keleti módon. A mozdulaton, ahogyan magas hivatottságának tudatában, arcán komoly méltósággal felveti a fejét, érződik a Laokoon-csoport és a Nagy Sándor-szobrok hatása, egyben az örök romantika, amely a vállalkozó szellemű embereket a távolba hajtja. A karok és lábak fesztelen mozdulatából is hiányzik az a szertartásosság és hagyományhoz való ragaszkodás, amely a régi uralkodók tiszta keleti stílusú ábrázolásait jellemzi. A királyi palást nehéz, festői redőzete már messziről elárulja a görög mintát. A meghitt dísz tárgyak azonban, a kart átfogó pántok, ékkövekből összerakott rozettával, meg aztán a nyaklánc, egészen ázsiai jellegűek. A mellre omló nehéz lánc csatja két, szembe néző sárkányfej. Nehéz eldönteni, mennyiben készültek már kínai minta után és mennyiben utódai még a régi babilonai sárkánynak. A jobb kézben kormánypálca helyett dárda van, vastag, nehéz, romboló fegyver. De ha az esetlenné alakított dárdahegyet szakavatott szem nézi, észre fogja venni,

hogy ugyanez a szerszám könnyebb kiadásban megtalálható másutt is: a magyarországi ősi lovas vándor-
népek hagyatékában.

Egy mellékalak is látható az istenség mellett, álló helyzetben. Alkalmasint testőr. Ennek ábrázolásába már nagyon beleszólt az évezredes udvari illemtan, éppen úgy, mint valamikor az ókori Egyiptomban és Mezopotámiában. Az alárendelt személynek kis méretekkel kellett beérnie az istenség óriás alakja mellett. Ezen a kisebb személyiségen hadi dísz látható: térden alul érő, derékba szabott kabát, mint a cserkeszeken és a kozákokon, nehéz, egyenes kard és a derékszíjon egy sallang, amelynek vége kis, hullámos metszésű hüvelybe szolgál. Ez is olyasvalami, amihez hasonlót az erszámra találnak Magyarországon a népvándorláskori sírokban.

Minduntalan megakadt a szemem az indo-hellenisztikus kőfejeken. Tojásdad metszésű, szép finom arcok. Semmi kétség: a görög Apollon és Adonisz éppúgy divatot csinált az akkori Ázsiában, mint a Prince Charming a mai Európában. A görög művészek által szerkesztett arcél, többé-kevésbé hangsúlyozottan, közös jellemvonása a Gandhara-fejeknek. Tekintetük azonban nem merészen a távolba, hanem befelé, a lélekbe irányul. A szemhéj bágyadtan nehezedik a szemgolyóra és keskeny nyílást hagy neki. Ez a nyílás hosszúra metszett, megfelel a száj alakjának. A szájnak pedig nincsenek keményen ívelt húsos ajkai, mint a görög szájaknak. Ezek az ajkak illedelmes, nyájas mosolyra derülnek, ahogy Ázsiában általában szokás.

A Gandhara-művészet felfedezői európaiak voltak. Természetes, hogy európai szemmel nézték az indohellenisztikus alkotásokat és azt látták bennük, amihez a szemük hozzászólt; a görög vonásokat. Mi sem természetesebb, minthogy a szakirodalom eláradt a görögség dicséretével. Miután pedig a Gandhara-művészet a buddhizmust szolgálta és Buddhát ez a művészet ábrázolta először emberi alakban, a tudós kutatók bevitték a köztudatba, hogy India a görögség nélkül nem is jutott volna el a természet koronájának, az emberi

alaknak ábrázolásához és ezzel a művészi tökéletességhez.

Mikor azonban ez a vélemény kialakult, sok mindenről nem tudtak még a tudósok, amit csak később sikerült felfedezni. Amellett úgy látszik, egy dolgot vagy nem tartottak szükségesnek, vagy nem mertek figyelembe venni.

Nekem nagyon is feltűnt, hogy a szürke kőből faragott Buddhák fejei tulajdonképpen nem is olyan nagyon görögösek. Úgy találtam, hogy Bashir barátom inasa, meg más jóképű pathán férfiak, sokkal jobban hasonlítanak ezekhez a szobrokhoz, mint bármelyik görög isten vagy hérosz. Még a vékony selymes bajusz is közös jellemvonása a régi szoborműveknek és a ma élő pandzsábi aranyifjaknak. Tudjuk pedig, hogy a görögök a fiatalságot teljesen csupasz arccal, az idős embereket pedig szakállal és bajusszal ábrázolták. A hosszúfürtös gandhara hajviselet sem emlékeztet a görögre.

Mindent összevéve: külsőségekben sok görögöset mutathat fel ez a művészet, de lelkeségben annál kevesebbet. A legnehezebb és legérdekesebb kérdések nyomán nem is a görög, hanem az ázsiai művészet mivoltáról nyerhetünk értékes felvilágosításokat. Egyre jobban izgatott a dolog. Csak tovább-tovább Északra, a Közel- és Távols-Kelet közötti nagy országútra!

Meg se háltam a vendégszerető Bashir-házban. Összecsomagoltam a legszükségesebbeket és este vonatra ültem.

Reggel érkeztem a sokat emlegetett Taxilába, melyet az ókorban Taxashilának neveztek. Valamikor rendkívül fontos hely volt, a buddhizmus egyik főösszege. Ma vályogházakból álló sivár kis falu, amilyen rengeteg van Törökországtól a Sárga-tengerig. Tanulságos és emellett romantikus romterület.

Romantika! Ne ijedjünk meg a szótól. A tudományak is van romantikája. Ha nem volna, nem is tudna fejlődni. A bátor úttörő, aki meg meri tenni az első lépést, amelyről nem tudhatja, csak sejtheti, hova vezet, mindig romantikus lélek. Gyakran állítják szembe

a romanticizmussal a klasszicizmus fogalmát. Ellentmondásnak hangzik, de úgy van, hogy India északnyugati sarkában éppen a klasszicizmus kutatói voltak romantikusok. Bátorság kellett hozzá, hogy ezen a helyen otthonosan egymás mellett lássák a Keletet és a Nyugatot, a két ősellentétet, amiről Kipling, a láng-lelkű költő azt állítja, hogy sohase fognak találkozni.

Mikor a keletkutató tudomány nagy romantikusai, Sir Aurel Stein, Albert Grünwedel és Albert von Lecoq, nekiláttak Belső-Ázsia feltárásának, elsősorban a klasszikus műveltség hatását akarták felderíteni. Ezek a nagy fölfedezők mind magukon hordták a tárgyilagosság páncélját. Tudósok voltak a javából. A tények szentek voltak előttük és nem engedték meg maguknak, hogy előítéleteknek hódoljanak. Azonban európaiak voltak. Műveltségük a görög és római klasszikusok tanulásán alapult. A tökéletességet mégis csak a görög eszményképben látták.

Stein Aurélnál tárgyilagossabb szellemet el se tudok képzelni. De vegyük csak kezünkbe útleírásainak angol kiadásait és vessünk egy pillantást a könyvek magatervezte kötéseire. Mindegyiknek a tábláján ott van a tojásdad arany pecsét, a Chotanban talált Pallasz Athéné alakjával. Miért lett ez és miért nem az ősi indiai módon, keresztbevetett lábakkal ülő Buddha a nagy utazó választott jelképe? Azért, mert ifjúkori első nagy vágya, mely — érdekes — sohase teljesült, a hellenisztikus Baktria volt!... Sohase fogom elfelejteni az öreg Grünwedelt, amikor a Turfanból hozott agyagszobrokra mutatva felkiáltott:

— Hiszen ezek szemetek! Ezer számra préselték őket. Megtaláltuk a mintáikat is. Alig várom, hogy nyugalomba vonuljak és az antikokkal foglalkozhassak.

Barátságos, napsugaras, lapályos völgy tárult elé, amikor kiszálltam a taxilai állomáson. A háttérbenombok és hegyek emelkedtek. Tőlem balra, észak felé, tovább kanyargott a völgy, a nagymultú, a titokzatos út, népek és eszmék útja.

Először is a múzeumba mentem, ahol az ásatások-

ból származó leleteket őrzik. Az igazgató az Indiában megszokott nagy előzékenységgel mutatta meg kincseit és útbaigazításokkal látott el, ha meg akarom tekinteni a régi várost és a kolostorok romjait. Arany ékszerek kerültek elő a szekrényekből; annyira görögök, hogy görögöbbek már nem is lehettek volna. A kiállított agyagszobrok közt azonban egyszerre csak magam előtt látok egy férfialakot, perzsa öltözetben, térdigérő kabátal, hosszú nadrággal. Fején csúcsos süveg, derekán ékszerekkel kivert öv. Ezek a gyöngysorokból álló ékszerek Magyarországon is előkerülhettek volna, a népvándorlás legjellemzőbb leleteivel együtt. Viselőjük arcát hegyes perzsa szakáll kerüti, arcélét és szemét viszont görög stílusban mintázták a művész. Figyelmemet csaknem teljesen lekötötte az iráni hellenizmusnak ez a jellegzetes példája.

A megrendelt tanga előállt és kigördült velem a falun keresztül vezető útra. A bozóttal benőtt dombok előterében hosszúkás, lapostetejű dísztelen vályogházákat láttam. Helyenként régi falakat találtam, itt-ott még agyagból készült, festett Buddha-szobrokat is, kifejezetten görög redőzetű palástban. Az arcformákon látszott, hogy a művészeket más-más mértékben fogott a görög iskola.

Február 14-e volt, Észak-Indiában is tavaszi nap. Az enyhe levegő, a derült ég jól illett a hely szelleméhez. Lankás dombhátra nyílt kilátás a távolban kéklő hegyek felé. A sötét bokrocskákkal tarkított dombok még legelőnek is kopáraknak látszottak. Bizonyára nem ilyenek voltak, amikor Taxila fénykorát élte. Eltűnt mind a kettő: a föld gazdagsága és a buddhizmus. A hajdani jámbor zarándokok ösvénye ismét a hódítók útja lett. Elvadultak rajta az emberek, elvadult a föld is.

Hosszúra nyúltak már az árnyékok, amikor visszaértem a város romjaihoz. Egy részükről még le lehet olvasni a régi paloták alaprajzát. Felismerhetők rajta a fogadótermek, a tanácstermek, az asszonyház és a kisebb helyiségek. Még jobban érdekelték a sztupák, amelyeknek egykori, Himalája-palából faragott szobor-

díszre már különféle gyűjteményekben, egyebek közt a budapesti Hopp Ferenc Múzeumban talált új otthont. Az itteni indo-hellenisztikus sztupák egyszerű, gömbölyded építmények. A faragványok alsórészüket díszítették. Néhány épületről a kődomborművek még ma sem tűntek el. Egyiküknek homlokzata a legérdekesebbek közé tartozik, amit valaha láttam.

Féloszlopok és félpillérek tagolják a falakat, korinthusi stílusban faragott oszlopfőkkel. Az oszlopfők azonban már jobbra-balra kiugró ívelt gyámokban folytatódnak, amelyeket semmiféle görög építkezésből sem ismerünk. Ezek hordozzák a lépcsőzetesen kiugró görög architrávot. Legfelül a párkányt is görögös gyámok tartják. Az oszlopok és pillérek közt viszont, a középső mezőben, boltozatos fülke van, ami már indiai jellegű. A csúcsban végződő ívelt homlokzat megfelel az úgynevezett „kudu“-nak, a régi indiai építészetből ismert „napablak“-nak. Tetején pedig — rendkívül érdekes jelenség — kétfejű madár áll. Ez a Garuda, a napisten szent madara, melyet, mint jelképes állatot, a buddhizmus is átvett. Jobbra-balra, a két szomszédos mezőben, ismét egy-egy fülke. A középsőtől balra nyúló egy régi indiai kapuépítményt utánoz, egy toranát, aminőt négyesével, a négy világtáj irányában, szoktak a sztupák körül építeni. A jobbszárnyon látható fülke már egészen görögös, fönt háromszögű oromfallal.

Ez tehát az indiai hellenizmus. Egyesek a görög szellem sorsdöntő érvényesülését látják benne, mások kereken tagadják Indiára gyakorolt befolyását. A két álláspont híveinek marad még elég kutatnivalójuk. A végleges megoldás el fog húzódni az örökkévalóságig.

Bashir barátomtól ajánlólevelet kaptam Dr. Hyat Malik professzorhoz Peshawarba. Mikor február 12-én kora reggel megérkeztem ebbe a nevezetes határvárosba, legelőbb megint az egyetemre kellett hajtatnom. Ott tudtam meg, hogy Dr. Malik a városon kívül fekvő egyetemről nem messze lakik. A tanga, letérve az országútról, néhány perc múlva egy erődítményhez ha-

sonló, laposfedelű vályogépület kapuja előtt állott meg. Olyanféle volt a ház, mint egy régimódi magyarországi kúria. A boy egy szőnyegekkel bélelt szobába tessékelt, ahol kis ideig várakoznom kellett.

Kisvártatva magas, barna férfi állt előttem, bokáig erő pongyolában és szandálban. Megnyugtató mosolya hibátlan fogsort és derűs szempárt villantott felém.

— Bocsánat a hajnali zaklatásért — kezdtem. — Bashir barátom bátorított, hogy, bár ismeretlenül, keressem fel önt, Dr. Malik. (Ázsiában éppúgy, mint Amerikában, nagyobb tekintélye van a doktori címnek, mint a professzorinak. Malik különféle német és angol egyetemeken valami hat doktorátust szerzett.)

— Nagyon örülök. Nálunk áldás a vendég. Érezze magát otthon.

Mielőtt a boy a vendégszobába vezetett volna, megkérdeztem vendégszerető házigazdámtól:

— Nem tudom, nem szalasztottam-e el tegnap a karavánt? Nagyon érdekel a hét nagy eseménye.

— Mindjárt utána nézünk.

Néhány perc múlva már jött is a boy a hírrel.

— Jön a karaván!

Rohantam ki a Kodakkal. Malik professzor háza a város legszélén van, néhány lépésre az országúttól. Csak ki kellett állnom az út szélére és közvetlen közelből élvezhettem „Ázsia érverését“. Mert így kell neveznem azt, ami szemem előtt lejátszódott.

Előttem síkság. A háttérben hegyóriások. A síkságon át út vezet a nagy távolságban derengő hegyek közé. A hegyek alján vékony fekete vonal, melynek eleje mozgó foltokra szakadozik s minél közelebb ér, annál világosabban vehetők ki a cingár lábak, amelyek lomhán ringó tömegeket hordoznak. Most már szabad szemmel is láthatók a megterhelt tevék.

Negyedóra múlva előttünk vonultak el. Nem szép állatok, de meg kell adni, van bennük előkelőség. Vékony lábszárakon esetlen paták. Kócos gyapjúval borított kétpúpú testükben, ütemesen mozgó nyakukban és fejükben, mely minden lépésnél úgy lökődik előre, mint

a kígyó feje, van méltóság és kellem. Ázsia szívében a teve ugyanoly méltó élettársa az embernek, mint a mi Alföldünkön a ló. Ezek a puha, zajtalan lépésű állatok mindennél jobban kifejezik Ázsia stílusát és az ázsiai élet ütemét. Merem állítani, hogy ugyanez az ütem lüktet a legművészibb ázsiai táncokban, amelyeket a táncosnő nemcsak a lábával, hanem a fejével is lejt. Hiszen a csárdásban is meg van a szilaj ló toporzékolása. És amint a mi táncunkhoz hozzátartozik a kopogós sarkú harmonikás csizma, ugyanúgy megkívánja a stílus, hogy az ázsiai táncosnő mezítláb libegjen és dobogjon a szőnyegen.

Nagyszerű látvány volt, ahogy a tevék elvonultak előttem. Ázsia egész történelmét fölidézték a képzeletben. De nemcsak a fegyvercsinálta históriát, hanem az emberi kéz, az emberi szellem keletről nyugatra és nyugatról keletre vándorolt értékeinek történelmét is. Fölényes türelem és bölcs nyugalom képe volt, ahogy a nagy darab állatok ellépkedtek a hátukon jobbra-balra ringó tekintélyes málhákkal. Egyik-másik ilyen mázsás csomag sötétkék és vörösbarna mintás szövetekbe volt burkolva. Gépemet gyors egymásutánban kattintgattam el.

Turbános, bőnadrágos afgánok jönnek gyalog a karavánnal. Némelyik tevét hosszú kötélén vezetik. Malik professzor szolgája egyszer csak veszekedni és dulakodni kezd az egyik legénnyel. Amint odanézek, látom, hogy a dühösen hadonászó afgán tulajdonképpen nekem tart. Hogy hogy merem levenni az állatja képét? Bele fog döglenni! — Szerencsére „a karaván halad“ és tovább sodorja magával a dühöngő afgánt, akiben fölédredt a hit ősi tilalma. A kis esetet mindenesetre eltettem emlékeim közé, mint adalékot a keleti embernek a művészettel szemben elfoglalt álláspontjához.

Déli étkezés előtt a múzeumba siettem. Muhammad Khan, a peshawari igazgató, amint ezt már távolkeleti kartársaimtól megszoktam, tárt karokkal fogadott. Gyűjteményének tárgyai nagyrészt Gandhara-kőfaragványok voltak. Találtam köztük egészen parthus

jellegűeket. Egynémelyik griffet ábrázoló dombormű a Magyarországon talált népvándorláskori bronzgriffekre emlékeztet. Az igazgatóval a múzeumépület tetejéről végigtekinthettük Peshawart és környékét. Innen láttam néhány történelmi jelentőségű sztupát, köztük a legnagyobbat, amelyet Indiában valaha emeltek. Ma már sivár, kifosztott omladék valamennyi. Muhammad Khán azonban kezembe adta azt a hengeres, bronz ereklyetartót, amelyet a legnagyobb sztupában találtak. A rajta lévő felírás szerint Kanishka indo-székita király készítette, a Krisztus utáni második században. Indiában nagyon kevés műtárgy keletkezési idejét lehet hiteles felírás alapján pontosan megállapítani. Ezért oly különösen értékes ez a peshawari lelet.

Délután a bazáron döcögött végig velem a tanga. A különféle arcú, színű és testalkatú ázsiaiak között az afgánok tették rám a legerősebb benyomást. Az az érzésem, hogy ezek a hatalmas testalkatú irániak a jövő emberei. Bennük van a legtöbb fizikai erő s a legtöbb komolyság. Jóllehet, most semmi szervezett hatalmat sem képviselnek, mégis, akárhol fordulnak meg, délen vagy északon, India többi lakói közt úgy hatnak, mint komondorok a nyájban. Aki hallgatag arcukat látja, azt kérdi magától, mi fog még ezektől kitelni. Hiába akasztották meg nemrégén országuk fejlődését, él bennük hódító őseik öntudata.

A tevekaraván már a hanok, vagyis vendégfogadók udvarain pihent, amikor hazafelé hajtattam. A bazár iparosai és kereskedői azonban még javában dolgoztak. Az élénk színű selymekre szaporán nyomták, csak úgy szabad kézzel, az arany és ezüst mintákat. Buzgón varrták a papucsokat és a hagyományos módon vészték és ötvözték az ékszerek hagyományos díszeit.

Mikor alkonyatfelé hazatértem, a professzor fogadószobája üres volt. A sarokban egy hatalmas vízipipa égett. Alighogy körülnéztem, belépett egy fiatal ember, amint kiderült, Dr. Malik szomszédja és barátja. Hellyel kínált meg és szippantott néhányat a narghiből. Úgy látszik a pipa ott mindenkié. Megkértem, vezessen

egy kissé a ház körül. Kiléptünk az udvar nyugati oldalán, a síkság felé nyíló kis ajtón.

— Ez csakugyan érdekes ház — mondotta vezetőm — a legutolsó emberi hajlék Peshawarban s egyúttal a legszélső Indiában. Itt már a határon vagyunk.

— E szerint az angol birodalom legszélső házának vendége vagyok — tódítottam nevetve. — És mi ez az erődhez hasonló, csupaszfalú épület?

— A határmenti őrház. És az a hely, ahol most állunk, már szabad terület, független az angol birodalomtól. Az afridi nép lakja. Ellenben itt, a Khaiberszorosba vezető út és mellette a vasút vonal már angol. Az angolokkal szerződéses viszonyban vannak az afridik, ők az országút őrei. Felelősek a Kabulból jövő karavánok biztonságáért, fegyveres kíséretet adnak melléjük.

— Hiába — jegyeztem meg —, az angolok értik a dolgukat. Számukra értéktelen területen fékentangják a nyugtalan szomszédot. Semleges „országot” tartanak fenn a birodalom és Afganisztán között. Így olesón védik magukat és a legfontosabb kereskedelmi utak egyikét, amely természetesen mégis az övék.

— Nem is lesz ennek jó vége. Húsz-huszonöt év az egész.

Felelet nélkül hagytam a megjegyzést, amelyet nem először hallottam Indiában. De ismét gondolkodóba ejtett az angolok gyarmati politikája. Tiszteletben tartanak minden ősrégi hagyományt, ami gyarmataik rengeteg népét egymástól eltéríti. A géppuskák, ágyúk és repülőgépek az ő kezükben vannak. Amellett bölcsen vigyáznak arra, hogy lehetőleg kevés fegyvert tartsanak Indiában. Minél több a fegyver, annál könnyebben okozhat bajt. Így állandósítanak egy helyzetet, amelyben a rendet csak ők tarthatják fenn. Ha az angolok ma otthagynák Indiát, beláthatatlan ideig nem volna ott béke. Sőt India elvesztése alapjaiban rendítené meg nemcsak az angol birodalmat, hanem az egész művelt világot. India lakóinak nem érdeke, hogy az angol uralom ott összeroppanjon.

De nem érdeke — Angliának sem! Már pedig az a mód, ahogyan az angol urak, főként a polgári tisztviselők és katonatisztek elkülönítik magukat a bennszülött értelmiségtől, akárcsak a járványos betegetől, a végén rosszra fog vezetni.

Ma már nem a maharadzsa India nagyjai. Nekik és a többi arnyékuralkodóknak, akik kizárólag az angoloknak köszönhetik hatalmukat, befellegzett. Már ki-fejlődött Indiában az az értelmiség, amely nemcsak a régi felfogás szerint magas színvonalú, hanem a korszerű követelményeknek is helytáll. Már láttuk, hogy a keleti társadalmi formák szebbek a nyugatiaknál és az igazi jó modor hazája a Kelet. A szellemi életet élő indiai ember lelkisége azonban nem merül ki a társadalmi formák vak tiszteletében, úgy mint az átlagangolé. A művelt bennszülött indiai ma már többre tartja magát az országában uralkodó angolnál, mert azonfelül, hogy nyugati iskolát végzett, szellemi életének beláthatatlanultja is van. Arra az elevenbe vágó sérelemre pedig, hogy az angol hódító nem hajlandó beereszteni őt a társaságába, a maga módján válaszol. Ma már neki is vannak klubjai, amelyekbe viszont angolokat nem vesznek fel. India segítségére áll amellett manapság az a napról-napra, hogy ne mondjam óráról-órára növekedő érdeklődés a Kelet iránt, ami lehetlenné teszi azt, hogy a színes népfajok — a jövőben nevetséges elbírálás tárgyai legyenek. Ilyenformán lassanként változik a helyzet. A bennszülött társadalomban új erőtevényezők alakulnak ki és semmiféle kormányzati ténykedés, semmiféle intézmény sem lesz elegendő arra, hogy ezeket a tényezőket az angol fölény érdekében lehessen felhasználni. Ezekkel már csak egy új társadalmi szellem bírkózhat meg. Új kasztok már nem fejlődhetnek ki Indiában, hiszen a régiek napja is leáldozóban van.

Amint így tűnődtem, lassan lement a hegyek mögött a nap és kopott, sötét nőalakok surrantak el előttünk. Eltűntek a határszéli őrház közelében álló kis zárt épületek közt. Salvárt és szárít viseltek, mint az

északindiai nők általában. A mi faluvégi cigányainkra emlékeztettek.

— Miféle népek ezek? — kérdeztem.

— Afridik. Nincs rajtuk sok látnivaló. Nagyon szegény emberek és bújnak az idegen tekintet elől.

Mégis meg akartam nézni a tanyájukat, de szomszédunkon láttam, hogy elég volt már neki a séta. Vissza mentünk hát a házba és magammal hívtam a boyt. Az egyik afridi hajlékhoz mentünk, amelyet kis kőkerítés zárt el a külvilágtól. Be akartam menni a parányi udvarban álló házikóba, de a boy visszatartott. Bizonyára nem tartotta hozzám méltónak, sem pedig tanácsosnak, hogy megbolygassam a bennszülötteket. Hátha éppen a purda ajtaján akartam volna belépni. A közelből azonban előkerült néhány kíváncsi ember, köztük egy kövér mohamedán mészáros, akinek nem messze volt a bódéja. Megkérdezte, mi érdekel. Mialatt beszélgettünk, megjelent két afridi nő, egy idős asszony, meg egy fiatal lány. A kis vadvirág a romantika képe volt a közel és a távol Kelet határán!

Azt mondtam a mészárosnak, hogy szeretném lerajzolni a lányt. Megkértem, beszéljen velem s bírja rá, hogy üljön nekem rövid ideig. A lány tizenhárom-tizennégy éves lehetett és rendkívüli szépség volt.

Várakozásom ellenére könnyen értem célt. A lányka ugyan szótlan maradt. Helyette az idősebb nő, aki talán az anyja volt, kimondta a boldogító igent. A boy beszaladt a házba papirosért, a lány pedig leült egy fehérre meszelt emelvényre, amely útszéli pihenőhelyül szolgált.

Munkához láttam. A kis afridi szépség összekuporodva ült előttem, ajkait nyitva felejtette, nagy fekete szemével a levegőbe bámult, olyan mozdulatlanságban, ahogyan élőlényt még sohase láttam. Tagjaiban, szemében, szájában úgy szűnt meg a mozgás, mintha kibűvölték volna. De mozdulatlansága nem volt élettelen. Tekintete a semmibe veszett, mégis beszélni látszott. Mintha azt mondta volna, amit az ábrázolás varázsla-

tába jutott szellemek mondtak az ősművészeknek : ide parancsoltatok, engedelmeskedem.

Mikor kész lettem a rajzzal, valami aprópénzt nyujtottam át neki. Közömbösen fogadta el. A vénasszony mosolyogva jegyezte meg :

— Ő fáradt a rajzzal és még pénzt is ad neki.

Én meg azt gondoltam magamban : mégse lehetnek ezek holmi jött-ment szolganépek. Nem, ezek nem cigányok és nem páriák, hanem harcosok ivadékai !

*

Malik professzor izletes konyhát tartott, de nem sokat adott a változatosságra. Kebab, curry, tejberizs, rendszerint ez volt az asztalon reggel, délben, este. A boy indiai szokás szerint saját kezével szolgálta fel a vékony lángost, a „csapati“-t. Én is megszoktam, hogy kés-villa nélkül egyem. A kebab kitűnően ízlik, ha az ember a csapati egy-egy leszakított darabja közé fogva szedi ki a tányérból. Az erősen cukrozott tejberizs tetejét csillogó ezüsfüst borította, részben a legyek ellen, részben csak úgy, hogy szebb legyen. Házigazdám mosolyogva erősítette, hogy így még jobb is.

Étkezés után átmentünk a nagy fogadószobába, és a nagy állólámpa alatt az egyik sarokban feketéztünk. A szoba túlsó fele félhomályban volt. Malik professzor hallgatagon eregette a füstöt a narghiből. Én aznapi élményeimről beszélgettem. Közben előkerült a szomszéd, akivel sétálni voltam a határon. Bejött a boy is, aki az asztalnál szolgált fel, meg a szakács és végül beállított egy lassú mozgású, komoly arcú, turbános férfiú. Tekintélyes, őszbecsavarodott szakálla hennával vörösre volt festve. Letelepedett ő is a szőnyegre. Ez a tagbaszakadt, bizalomkeltő pathán a „csokidar“ volt, éjnek idején ő őrizte a ház környékét.

„Minden pénzt“ megért nekem ez a hangulatos ázsiai kép, ez az eszményi demokratikus együttes, amelyről oly sok szépet olvastam már könyvekben, különösen abban, amelyet kedvenc íróm, Kakuzo Oka-

kura írt. Ez volt az a meghitt óra, amikor a békés otthonban a távolról jött idegennel a híreket és a gondolatokat, a tudnivalókat és tapasztalatokat kicseréli a keleti ember. Malik professzor, a Pandzsabi Egyetem dísze, a hatszoros doktor, csakugyan valóreváltotta az iszlám testvériségéről szóló tételt. De nemcsak nemes és bölcs demokrácia volt abban az együttesben, amit ott tapasztaltam a határszéli bungalóban, hanem az is, ami az ősrégi indiai felfogás szerint várható a gurutól, a tanítótól, a bölcsök bölcsétől: az egyszerű élet és a szellemi emelkedettség együtt.

Az öreg csökidár láttára nem állhattam meg, hogy elő ne vegyem megint a ceruzát és papirost. Nyugodtan ült ő is, szívesen vette, hogy lerajzolom. Mikor meglátta a rajzot, azt mondta:

— Magamra ismerek.

A hű szolga képmását emlékül a házigazdának ajánlódoktam.

A KHAIBER-SZOROSBAN

Borús reggel volt, amikor Malik professzor udvarába befutott a megrendelt gépkocsi. Rajtam és a kocsivezetőn kívül beült egy boy is. Hármásban indultunk hát neki az útnak, amelytől nemcsak felejthetetlen látningalókat vártam, hanem azt is, hogy valósággá érleljen bennem néhány fogalmat, amelyekből eddig kénytelen-ségből csak elméleteket szerkeszthettem.

A Khaiber-szoros a természetalkotta kapuk egyik legfontosabbika. A közvetlen kapcsolatot jelenti India és Kelet-Ázsia közt. Irán és a török nép nyomult be ezen a kapun át a félszigetre. A történelemben nagyon fontosak az írott források. De az én szememben az, amit könyvből és okiratokból ki lehet olvasni, még korántsem igazi történelem. Ismerni kell az események színhelyét. Látás nélkül történelmet tanulni épp úgy nem lehet, mint hallás nélkül zenét. Az úton tehát az a kérdés foglalkoztatott: mit fog nekem mondani a Khaiber-szoros?

Jóllehet, esőre állt az idő, nem engedtem felhúzni a kocsii fedelét. Hamarosan mögöttünk maradt az erőd és az afridi tanya. Az uton szembejött kendőbe burkolódzva a kislány, akit előtte való nap lerajzoltam és nagy, félnék szemekkel nézett rám. Néhány perc múlva a sorompónál voltunk. Egy határőr hivatalos nyomtatványt tartott elénk. Abból megtudtam, hogy aki tovább akar haladni Afganisztán felé, határátlépési díjat fizet. Miután ez megtörtént, minden akadály nélkül haladtunk tovább, most már hegynek fel.

Jamrud erődítménytől két út vezet át a szoroson, egyik a gépkocsiké, másik a tevekaravánoké. A harmadik lenne a vaspálya, de az egyáltalán nem csábított. Igaz, hogy a gépkocsi sem az igazi. Legszívesebben lóháton, tevéen, vagy gyalogszerrel tettem volna meg az utat. Ehhez azonban sajnos nem volt időm.

Amint bejutottunk a hegyszorosba, éreztem, hogy a Khaiber csakugyan a legnagyobb dolgok egyike, olyasvalami, amin óriás területek, népek és nemzetek sorsa dől el. Világtörténelmi tényező, óriás üttöér az emberiség szervezetében.

Egy gyors út a Khaiberen keresztül olyan, mint valami erős kábítóital élvezete: megrészegett. Mély völgyekben halad az ember és magas sziklafalakat lát, amelyek kétoldalt hol kitágulnak, hol összeszorulnak. Figyelmemet megragadta, hogy a hegyóriások oldalából éles rétegekben sorakozó sziklahasábok szögellnek ki. A sötétszürke sziklák kőanyaga ugyanaz a Himalájapala, amelyből a hellenisztikus Gandhara-szobrokat faragták. A karavánút jóval mélyebben kanyargott, mint az a műút, amelyen bennünket vitt a gépkocsi. Időnként erődítmények, őrtornyok és emberi hajlékok tűntek fel. A mély völgyben hosszan nyúlt el egy karavánszeráj; közelében kis fehér imaház emelkedett, az Ali Maszdzsid. A nagyon szerény, mind a négy oldalán nyitott épület négy sarkában és az alacsony kupola tetején egy-egy parányi tornyocska meredez. A különben nevezetes épületet valósággal elnyomták a kétfelől emelkedő, szaggatott felületű hegyóriások sötét tömegei.

A tornyosuló sziklahullámok komorságát növelte az is, hogy csak apró foltokban nő rajtuk silány fű és csenevész bozót.

A köd is megtette a magáét. Sokhelyt beburkolta a hegyek csúcsát, de nem ülte meg őket állandóan. Hol leszállt, hol felszakadt, szeszélyes foltjai kergetősdit játszottak. Ahogy szűkebb helyeken haladt a kocsi, különösen amikor az első hegyóriások meredtek rám félelmetes tömegeikkel, túlcsigázott képzeletem szinte megfogható alakokkal népesítette be a tájat. Mintha lovaseregek vonultak volna át a szoroson. Legelől zenészek poroszkáltak, némelyek a sípot fújták, mások mélyen dübörgő hangokat vertek ki az üstdobokból. Mihelyt elhallgattak, fegyveresek nagy serege vette át a hangot. Majd ismét zenészek következtek és így tovább. Így vonultak be annak idején az északi turániak azon az úton, amelyet a Természet a hódítók számára alkotott.

Egy helyen fehérruhás, bőna drágos, köpenyeges khasszadarak állították meg a kocsit. Vállukon puska volt, de szándékuk békés. Sőt mi több, üzleti — és még csak nem is zsarolási — céllal állták utunkat. Azt kérdezték, akarunk-e régiségeket venni, már tudniillik olyan régiségeket, amelyekkel kereskedni, legalább is nekik, tilos. A közelben emelkedik az óriási Shpola Sztupa. Bár nagy része már romokban hever, de azért a romok közt kutatni még ma is érdemes. Mikor hajlandónak mutatkoztam a vásárra, az egyik khasszadar vállához csapta lobogó fehér köpenye szélét, meg a puskát — amellyel könnyedén és bizalmasan bánt, akár holmi nádpálcával — és elrohant.

Néhány perc múlva már újra a kocsinál volt és fél-életnagyságú sztukkofejet tartott a kezében. Rögtön felismertem, hogy a sztupáról való egyik bodhiszattva letört feje. Homlokán abroncs, azon a Nap és a Hold képe. Vonásai görögösek. Arca valamikor, míg le nem kopott róla a festék, krétafehér lehetett. Ajkai most is égővörösszínűek voltak, ami gyanut is keltett bennem. Egy pillanatra arra gondoltam, hogy talán hamisít-

vánnyal van dolgom. A stílus azonban rácáfolt a gyanúra. Megkérdeztem, mi az ára.

— Hét rupi — volt a felelet.

— Ötöt adok érte.

A khasszadár gondolkodott, én pedig csendesen megérintettem a kocsivezető hátát, aki már indítani is készült a kocsit. A jóképű dugárus társaira nézett. Azok megnyugtató fejbólintással biztatták: add oda. — Így lett az enyém, azaz a Hopp Ferenc Múzeumé a kis fej. Nyomban elhatároztam, hogy visszajövet magam is körülnézek a Shpola Sztupa omladványai közt.

Átrobogtunk Landi Khotálon, ahol a gurka őrség a kocsi közeledtére fegyverbe lépett és feszesen tisztelgett. Mit lehessen tudni, gondolhatták, hátha valami nagy parancsnok siet a határra.

Landi Khana állomástól nagyszerű kilátás nyílt egy mélyenfekvő völgybe és benne az afgán határállomás épületeire. Ezek mögött ismét hatalmas kúp emelkedett. Elgyönyörködtem a kékeslila ködbe burkolt tájban és megettem a magammal hozott villásreggelit. Egy határőr friss vizet hozott. Nyugodtan megittam, tudva, hogy itt nem kell félni a víztől, úgy mint a ragályoktól fertőzött, forró Indiában.

Hazatérőben csakugyan megállottam a Sphola Sztupánál. Művészi díszreiből már semmi sincs a maga helyén. De sivárságában is nagyszerű ez a rom, hiszen a legnagyobb buddhista emlékművek közül való. Keresgélni kezdtem a kő-, téglá-, sztukko- és agyagtörmelékek halmazában. A közelből egy fiú jött a segítségemre. Sikerült még néhány agyagszobortörédeket találni, ezek azonban sajnos, már nem voltak fejek. A helybeliek ugyanis a szobrok fejait ütik le legelőbb, hogy eladják az idegeneknek. A mi leleteink görögösen redőzött ruhába burkolt végtagok töredékei voltak. De ezek is jellemző emlékei annak a művészetnek, amely itt valamikor hellenisztikus hatás alatt virágzott.

„Mit fog mondani nekem a Khaiber?“ — kérdeztem magamtól, amikor elindultam. Azt mondta, hogy a buddhizmus született hódító volt. Nemcsak lelkeket

hódított, nemcsak meggyőződéses híveket szerzett a tannak, hanem össze is tudta tartani a híveket. A nagy uralkodók, népeik és birodalmaik javát szolgálta, mint egységesítő erő.

„ÍGY ÉLTEM EGYKOR...“

Peshawarban tett kirándulásom után részletekben élveztem Lahoret. Nem töltöttem zajos napokat ebben a nagyszerű északindiai városban, de annál több alkalmam volt a szemlélődésre. Itt, a Bashir-család körében éltem leginkább ázsiai életet.

Igaz ugyan, hogy Bashirék köre, amint általában a lahorei jó társaság, csak egyik oldalról mutatja meg Ázsia képét. Lahore az új életre vágyó India egyik erőssége. Legszámottevőbb személyiségei vagy szikhek, vagy muszlimok. Az öreg Bashir buzgóbb mohamedán, mint bármelyik hittestvére. Kertjében ott van a magánhasználatra szánt kis imahely, amely maszdzsidot jelképez, arasznyi magasságú fehér falakkal és Mekka felől, tehát nyugati oldalán a kiblah-val. Említettem már, hogy lányai viszont szabadabb életet élnek, mint a régi-módi mohamedán nők. Amikor ők születtek, a művelt családoknál már megszűnt a purda intézménye. Egyikük egyetemre is járt. Csak anyjuk él tovább is visszavonultan. A nemzeti viselethez azonban a fiatal Bashir-hölgyek is ragaszkodnak. Még abban is hívek a multhoz, hogy jóval tartózkodóbban és csendesebben viselkedtek, mint a korukbeli nyugati nők. Ha a mieink utánozni akarnák az ő magatartásukat, feltétlenül félszen hatnának, míg az ázsiai hölgyek, az ő nem egészen felszabadult mivoltukban, sohasem azok. Ma már különben klubjuk is van Lahore-ban, ami óriási vívmány, ha meggondoljuk, hogy húsz évvel ezelőtt még purdában élt valamennyi.

Jónak láttam, hogy a Bashir-családnak beszéljek otthonomról, származásomról, szüleimről és családomról. Így bizalmasabbá vált a viszony közöttünk és az

ő életük is közvetlenebbül nyilatkozott meg előttem. Mondanom sem kell, hogy páratlan vendégszeretetben volt részem. Csak két dologhoz kellett hozzászoktatnom szíves házigazdámát: ahhoz, hogy ne kívánja, hogy tiffinre, vagyis villásreggelire hazajöjjenek, mert az nekem nagy idővesztés lett volna, aztán meg, hogy ne kelljen kiszolgáltatni magamat, keleti szokás szerint, mindintalan a cselédséggel. Az inas meg is jegyezte rólam — rosszalólag:

— Dr. Takács is a too military gentleman (túlságosan katonás úriember).

Fölvilágosítottam Bashirt, aki nekem a bizalmas megszólást továbbadta, hogy otthon igazán nem tartozom a legkatonásabb emberek közé.

Bashirék minden tekintetben a lehető legfigyelme-sebbek voltak irántam. Gondjuk volt arra is, hogy szabad időmet — amiről jóformán csak este lehetett beszélni — kellemesen és tanulságosan töltssem el. Magam is szívesen ismerkedtem meg a lahore-i társasággal, amelynek ők oszlopos tagjai voltak. Első előadásomat megelőzően Bashir barátom egyik unokabátyja, Mian Bashir Ahmed, tekintélyes lahorei ügyvéd hívott meg teára. Gondozott park mélyén fekvő bungalow-jában szép és érdekes társaságot találtam. A haladó szellemű indiai muszlim elemet képviselték az egybegyűltek. Ez azt jelenti, hogy fenntartásos hívei az angol kormányzatnak, de mindenesetre őszintébben húznak ahhoz, mint a régi hindu intézményekhez. Nagyon jellemző például, hogy Bashir Muhammad barátom sajátmagának és családjának szigorúan igazhívó voltát összeegyeztethetőnek találja azzal, hogy igazgatósági tagja legyen a Young Men Christian Associationnek.

Hölgyek is voltak a vendégek közt, valamennyien színes selyem nemzeti viseletben. Noha már mind a mérsékelt haladó nemzedék tagjai voltak, mégse felejtettem el köztük egyetlen pillanatra sem, hogy a Keleten vagyok. Ősanyáik zenével és tánccal mulattatták uraikat és parancsolóikat a purda zárt falain belül. Valami kedves utórezgése még mindig volt a régi szolgálat-

tételnek abban, ahogy egymást felváltva szórakoztatták a vendéget. Nem emlékszem már, mi mindenről csevegtem velük, de nem is ez volt a fontos, hanem a stílus, ahogyan a háziak kedvembe jártak. Valami igen finom szellemi maradványa volt ez a régi Keletnek.

Házigazdám leleplezett a társaság előtt; elárulta, hogy ceruzával és vázlatkönyvvel járom a világot.

— Kérjék meg Takács doktort, hogy rajzolja le a szép Mumtazt.

Ennek fele se volt tréfa. Amennyire a lahorei hölgyeket ismertem, merem mondani, hogy Mumtaz volt közöttük a legszebb. Barna szemeinek kedves mosolyában sok melegség volt, na meg valami megbocsátható, gyermekes kacérság. Úgy tett, mint aki kitüntetésnek veszi, hogy az idegenből jött világ vándora lerajzolja. Mosolyogva ült elém. Nem éltem vissza a türelmével, könnyen és simán készült el a kis vázlat. Emlékül ott hagytam a szép modellnek, amit nem bánok, de sajnálom, hogy nincs róla fényképmásolatom.

Másik este vacsorára hívtak egy családhoz, ahol ugyan európai módon terítették, de a fogások nemzetiek voltak. A vendégeket nagyjából a mi szokásaink szerint ültették, némi keleties módosításokkal. Én a háziasszony balján kaptam helyet, baloldali szomszédom egy közép-termetű barna úr volt, hasonlított kissé a mi Freistädter pasánkra. Bemutatkozáskor nem értettem a nevét. Franciául szívesebben beszélt, mint angolul.

— Amint hallom Uram, Magyarországból jött — kérdezte tőlem vacsora közben.

— Úgy van, feleltem. Nagyon sajnálom, hogy nem jöhettem hosszabb időre.

— Tudnak-e még Önöknél Vámbéryről ?

— Hogy tudunk-e ? Egyik leghíresebb orientalistánk volt. Akinek van valami köze a Kelethez, az mondhatni, legelsőnek róla vesz tudomást.

— Emlékeznek-e még arra az esetre, amikor a bokharai emír leleplezte idegen voltát ?

— Hogyne emlékeznénk. Ez a legismertebb és legérdekesebb kalandjainak egyike. Könyvében van is egy

fametszet, amely rémült arccal ábrázolja az emír előtt, aki ujjával rámutatva, így kiált: „Esküszöm, ön angol!”.

— Hát azt tudja-e, hogy ki volt az az emír?

Nagyot néztem. Nem tudtam, hogy értsem a kérdést.

— Az én nagybátyám.

Kiderült, hogy Zakir herceg mellett ülök, aki most, mint a trónfosztott afgán uralkodóház tagja, Lahoreban él. Fia már angol katonaiskola növendéke. Beszéd közben szóba került a kommunizmus. Meglepetésemre Zakir herceg kifejtette, hogy abban semmi rosszat sem talál. Sehogy se fért a fejembe, miért foglalkoztatja annyira a kommunizmus a lahorei jó társaság tagjait. Zakir herceg ugyanis nem az első, aki Pandzsab fővárosában a kommunizmusról beszélt előttem. Azon a kellemes teán, Bashir Ahmed vendégszerető házában is szőnyegre került a kérdés. Aki pedig szóvátette, nem volt más, mint a szép Mumtaz. Mikor átadtam neki ceruzavázlatomat és barátságosan beszélgetni kezdtünk, egyszerre csak azzal a nem neki való kérdéssel lepett meg. „Mi a véleménye a kommunizmusról?” — Annyira csodálkoztam a kérdésemre és még inkább azon, hogy kinek a szájából jön, hogy alig tudtam hirtelenében megfelelően válaszolni. Az volt az érzésem, hogy ezek a felvilágosodott indiaiak ugyanúgy kacérkodnak a kommunizmus gondolatával, mint annakidején nálunk az „intellektuel”-szalonok divatos társadalomtudósai, akik talán nem is sejtették, milyen veszedelmes dolgot műveltek, amikor falra festették az ördögöt.

APRÓSÁGOK LAHOREBÓL

A pandzsabi egyetemen tartott két előadásomra nem kellett annyit készülnöm, mint a haiderabadiakra. Így több időm maradt a város megtekintésére, ami nagyon kapóra jött. Lahore-ban sok a látnivaló és az Iszlám művészetének egyik remek stílusváltozata pompázik a büszke régi városban.

Hajdanában, a tizedik században, Kabul királyai uralkodtak ott. Azután Mahmud Ghaznavi ragadta magához a hatalmat és hirhelt rabszolgájával, Malik Ayazzal kormányoztatta Lahore-t. Fontos hely lehetett a város később is, a középkorban, még sem tudunk sokat a sorsáról, egészen a Mogul-korszakig. Ismeretes, hogy Akbar itt lakott 1578-tól 1598-ig és ő nagyobbította meg a várat. Dzsahangir uralma alatt bőrtönözték be a szikhek nagy guruját, aki az Adi Granth című szent könyv összeállítója volt. Shah Dzsahan építtette a Mogulok fényes palotáját, Aurangzeb pedig a nagy dzsámit. Ebben az időben azonban megkezdődött már a város hanyatlása. Befolyásra jutottak a perzsák és véres háborúk folytak a szikhekkal, akik 1775-ben urak lettek Lahore-ban. Fejedelmük, Randzsíd Szingh alatt élte a város utolsó fénykorát. 1849-ben került angol uralom alá.

Minthogy nem utikönyvet írok, mellőzöm a lahorei erődben emelkedő palota és a város mecsetjeinek leírását. Meg kell azonban emlékezni a Mogul épületek egyik nagyszerű, hangulatkeltő sajátosságáról, az úgynevezett nakkashi munkáról. Ez alatt színes csempéket kell értenünk, amelyek mozaikszerűen borítják a hatalmas téglafalakokat. A csempék díszjele elsősorban az arabesk, de gyakori az ember- és állatábrázolás is. Különösen nevezetesek és elragadóak az erőd falán a pazarul felszerszámozott elefántok képei. A nakkashi csempemozaikok színhatása rendkívül kellemes. A nagy iskolára valló színösszetételben pompásan érvényesülnek nemcsak a tiszta, hanem a tört színek is, a vörös és a citromsárga mellett a narancssárga meg rózsaszín, a sötét- és világoskék, meg a fekete mellett a lila.

Rendszerint tangán jártam be azokat a városrészeket, ahol a régi Lahore építészeti emlékeiben lehet gyönyörködni. Közben nem egy érdekes élményem akadt. A lahorei bazárban ugyanolyan vegyes népség tarkállik, mint Peshawarban. A kézművesek élete sok ősi hagyományt őriz. Egy alkalommal valósággal megdöbbenem, mikor egy aranyműves kezében olyan korsót lát-

tam, amely élénken emlékeztetett a nagyszentmiklósi kincsre. A híres aranyelet jellemző darabjai itt még az élő művészet tárgyai közé tartoznak.

Kevésbé vonzó látvány volt egy népies gyógyszerár. A földön kiterített gyékényen hevert a fölszerelés. Olyan tárgyak is voltak közte, amelyeneket középkori kodexekben lát az ember. Kiszáritott gyíkok, kígyók, sőt krokodilok, állati koponyák és hasonló, tudósi tekintélyt adó furcsaságok közt nyalábba kötözött gyógyfüvek, porokat tartalmazó csészék és folyadékokkal telt üvegek sorakoztak egymás mellett. Az utca porát úgy látszik, csak akkor takarítják le ezekről az „orvosságokról“, amikor egy-egy merész beteg rájuk fanyalodik, vagy talán akkor sem.

Az élelmiszerkereskedések sem biztatóbbak. A nyüzögő ürücombokat legyek serege lepi el, ugyanígy a laci-konyhákat. Az édességeket még védik valamennyire azzal a bizonyos vékony ezüsfüst-réteggel, amelyet peshawari látogatásom alatt ismertem meg.

Virágzó intézmény Lahore utcáin, főként a bazárban a kéregetés. Mikor a Moti Mezdzsíd-ot látogattam meg, vezetőm tanácsa ellenére elkövettem azt a könnyelműséget, hogy a zsebembe nyúltam. Szerencsére nem jutottam odáig, hogy elővegyem az erszényemet, mert a maszatos gyereksorda pillanat alatt rajtam lógott. Kicsi hijja, hogy le nem vertek a lábamról. Fel se tudtam szállni miattuk a tangára, csak intettem a kocsinak, hogy hajtson hamar egyedül tovább. Azután kiöklöztem magamat a tömegeből és a tanga után futottam. Mikor a baksist követelőők lassanként elmaradtak mellőlem, akkor tudtam csak felkapaszzkodni. Ilyen esetekben megnyugvással gondoltam arra, hogy Londonban, elindulásom előtt, beoltattam magamat.

Bashir Ahmed is elvitt egy érdekes kirándulásra, saját gépkocsiján. Ő mutatta meg nekem a Csalburdysi nevű négytornyú kaput, majd pedig Aurangzeb császár költőnő-lányának kertjét és sírépületét. Azután együtt kocsiztunk el a nyoicvan hektár kiterjedésű Shalimarkertbe, amelyet Shah Dzsahan rendeletére építettek

1637-ben. Lahore szomszédságában ez a kert ugyanaz, mint a versaillesi park Párizs, a nymphenburgi München és a schönbrunni Bécs mellett. Nyílegyenes utak, csatornák és medencék derékszögben szelik át egymást. Az épületek már csak részben a régiiek, de azért még el lehet képzelni, milyen előkelő, az élvezetek legművészebb formáit kimerítő élet zajlott itt hajdan. Vezetőm megmutatta a rejtett, hűvös kamrákat is, ahol a palota lakói a forró napsütés elől szoktak volt meghúzódni.

Megtörtént velem Lahoreban az is, hogy én működtem mint vezető. A Bashir-család házától nem messze van egy tér, amely a régi jó időkben a gyémántpiac nevet kapta. Annakidején csakugyan gyémántokat árultak ott. Kíváncsi voltam a helyre és előzékenységből mind a két Bashir eljött velem. Ők még soha életükben sem jártak ott. Sajnálatomra az elhagyatott térségen mást mint port és piszkot nem találtam.

SZIKHEK

Február huszadikán látogattam el Észak-India egyik legérdekesebb városába, Amritsarba. A szikhek fővárosa ez. 1577-ben alapította Ram Dasz, a negyedik guru-fejedelem. Amritsar azt jelenti: „nektár-medence“. A város ugyanis egy szent tó körül épült, azon a területen, amelyet Akbar engedélyezett a szikheknek. Nagy ellenségük, Ahmed Shah Durani 1762-ben lerombolta a templomukat. Két év múlva újraépítették és uralkodójuk, Randzsid Szingh aranyozott bronzlemezekkel fedette be. Ezért nevezik Arany Templomnak Amritsar legnagyobb nevezetességét és legérdekesebb látnivalóját.

Érdekes népek maguk a szikhek is. Reformált hinduk, akik nagy tanítójuk, Nanak elvei szerint élnek. Ezért is nevezik magukat szikheknek, vagyis tanítványoknak. Vallásuk legnagyobb ereje az, hogy tagadja a kasztrendszeret. Ez a felfogás azonban csak Govind Szingh alatt (1675–1708) érvényesült teljesen s odáig

fokozatos fejlődés vezetett. A szikhek esetében megújult az a hódító és szervező szellem, amely a történelem folyamán rendszerint India északnyugati részén bontakozott ki. Viszont annyiban változott a szerepük, hogy nem Északról törtek be, mint hódítók, hanem épp ellenkezőleg, az Északról jövő afgánok ellen védték hazájuk területét. Életük örökös harc és háború volt egészen 1849-ig, amikor már angolokkal kerültek szembe. Az európai hódítóknak nem tudtak ellentállni, de hamarosan igen kedvező elhelyezkedést találtak a brit birodalomban, amelynek ma ők a leghűségesebb alattvalói és legvitézesebb katonái. Nemcsak India területén teljesítenek szolgálatot, hanem a legtávolabb Keleten is. Singapore, Hongkong és a sanghai-i engedményes angol területek rendőrsége szikhekből áll, akik e távoli állomáshelyeken kifogástalanul teljesítik kötelességüket. A sárga faj tömegeiben nemcsak hatalmas termetük és barna arcszínük különbözteti meg őket, hanem fekete körszakálluk is. Az óhitű szikhek ugyanis öt „kakkar“ tiszteletbentartására kötelezik magukat. Első a „kesh“, vagyis a nyíratlan arc, második a „kacsh“, a rövid alsónadrág, a harmadik a „para“, a vas karperec, a negyedik a „kanga“, a fafésű és az ötödik a „kirpan“, a vasfogantyús kés köré csavart haj.

Ezek azonban csak külsőségek. A szikhek nagy ereje erkölcsi felfogásukban és magatartásukban rejlik. Törvényeik szigorúan tiltják a bálványimádást, a képmutatást, a kasztrendszeret, az özvegyégetést, a nő zár alatt tartását, a borital és a dohány élvezetét, a magzatelhajtást, a rágalmazást és a hinduk szent helyeire való zarándoklást. Emellett minden szikhnek kötelességévé teszi a törvények tiszteletét, a háladatosságot, az emberszeretetet, az igazságosságot, az igazmondást és a becsületességet.

A szikhek nagyon komoly erőt képviselnek. Mikor kissé belepillanthattam felfogásukba és intézményeikbe, újra igazoltnak láttam azt a feltevésemet, hogy Észak-India népei közül világnézet és szervezkedés dolgában mindíg azok jutottak előbbre, akik szembehelyezkedtek

a hinduk legnagyobb gyengéjével, a kasztrendszerrel. Ezt tették a szikhek előtt az Iszlam hívei és ezt tették már a mi időszámításunk előtti századokban a buddhisták. A legdicőségesebb uralom, amelyet India valaha látott, Asoka király birodalma a Kr. előtti III. évszázadban, buddhista alapon fejlődött.

Amritsarba érve, egyenest az Arany Templomhoz siettem. Tó közepén emelkedik és a partról gondosan épített töltés vezet hozzá. Négyszögű épülete nem nagy, de aranyozott, nyitott saroktoronyai, középen a kupolával, derűs hatásúak. A tó négyszögű medence, kövezett parttal. A templom és környezete nagyon jó karban van tartva. Mikor beléptem, a papi szoigálatot teljesítő aggastyán éppen a szikhek szent könyvét, a Granth Szahibot olvasta. Alacsony ottománon ült a nyitott könyv előtt és kecskeszőr csaurival legyezte lapjait. Az ájtatos zarándokok a padló közepére helyezett tálcába dobták adományaikat és letérdelve énekelték a könyv szent verseit. Az északi oldalon, a pap jobbján, zenekar foglalt helyet és vonós hangszerekkel meg dobbal kísérte az éneket. Csodálatosabb dobolást soha se hallottam. A zenészek ujjukkal és tenyerükkel felváltva szaporázták a szinte felfoghatatlan ritmusokat.

Pazar színekben pompázik a templom belseje. Falait festett virágok, egyéb ékítmények és a legszentebb könyvből, a Granth-ból való felírások díszítik. A templom tetején, a gazdagon díszített szellős csarnokban, alkalmam volt látni, hogyan dolgoznak a régi vágású indiai festők. Egyikük éppen az idő viszontagságai okozta hiányokat pótolta. Virágokat festett a falra, a régi stílusban, csak úgy emlékezetből, minta nélkül, nagy munkaszeretetre valló ügyességgel.

Láttam a templom gazdag kincstárát is. Mennyezetét harmincegy ezüst pillér tartja. Szekrényekben nyugszik itt három aranyozott buzogány, egy panká, két csauri, egy színaranyból készült kárpit, smaragd, rubin és gyémánt berakással, egy arany függő, a templom kisméretű képe és néhai Nau Mihál Szingh gyémántokkal, gyöngsorokkal és függőkkel díszített arany

homlokabroncsa. Ezeket a drágaságokat ki szokták vinni a templomból, mikor körmenetben hordják körül a Granthot.

A csillogó emléktárgyak után másfajta érdekeségekben volt részem. Egy megnyerő, komoly külsejű szikh férfi látva, hogy érdeklődő idegen vagyok, hozzám lépett és felajánlotta, hogy megmutatja nekem azt, ami az ő szempontjukból különösen fontos. A töltésen a partra mentünk és balra, déli irányba kanyarodtunk. Ahogy a kövezett úton megkerültük a napfényben csillogó víztükröt, nők jöttek velünk szembe és velük egy aggastyán. Mindenikük vesszőnyalábbal söpörte az út kövezetét. Semmi feltűnőt se találtam volna ebben és abban sem, hogy e szentelt környezetben meztláb járnak, ha nem tűnt volna fel első pillantásra testük és ruhájuk különös gondozottsága. Arra gondoltam azonnal, hogy itt valami fogadalomról lehet szó. Vezetőm megerősített a föltevésemben. Csakugyan a szikh közösség előkelő hölgyei teljesítettek jámbor szolgálatot azzal, hogy azt a legalacsonyabbrendű munkát végezték, ami a hindu Indiában a társadalom legalsóbb osztályainak dolga. A szikh világnézet bátorságáról tanúskodik, hogy így szembe mer helyezkedni a hindu társadalom és vallás alapelveivel.

Az út mentén emelkedő épületek mind gazdag szikh urak szállásai és imaházai. Időnként idejönnek Amritsarba, hogy eleget tegyenek vallási kötelezettségüknek. Bementünk azután a tó keleti partján álló tekintélyes épületbe, a szeretetházba. Egy nagy csarnok egyik része a konyha, a másik étterem volt. A földön asszonyok ültek. Öltözetükön látszott, hogy jó és kevésbé jó sorból valók vegyesen. A mindennapi kenyeret, a csapatit szaggatták ki gyúrt tésztából. Bárki jön ide, legyen szikh, vagy más vallású, ismerős, vagy ismeretlen, barát vagy ellenség, vendéglátásban részesül.

A közelben van még egy szálloda és egy tekintélyes kórházépület. Ezekben is ingyen áll minden azok rendelkezésére, akik szállást keresnek, vagy gyógyíttatni akarják magukat. A jótékony célra bőséges pénzforrá-

sok vannak, mert minden szikh tehetségéhez mérten áldoz a nemes intézmény fenntartására.

Amritsar nagyforgalmú iparúzó és kereskedő város. Nemcsak szőnyegeiről híres, hanem selyemszöveteiről és pashmináiról is. Ezek azok a rendkívül finom gyapjukendők, amelyeket a Himalájában élő kecskék egyik fajtájának gyapjából készítenek. Gyönyörűek az amritsari hímzések és elefántcsont-faragványok is. A bazár élete ugyancsak mozgalmas, Észak-India legkülönbözőbb emberfajtai találkoznak itt.

De azért Amritsarban sem fenéig tejfel az élet. Sok a szegény ember, különösen a hinduk közt. A forgalmasabb helyeken itt is kolduló gyermekek alkalmatlankodnak. Ahogy Lahoreból hozott kísérőmmel gyalog mentem az utcán, éreztem, hogy időnként valami hozzáér a lábam szárához, a bokámhoz, meg a cipőmhöz. Ezekkel az érintésekkel jelentkeztek alázatosan a kis kéregetők. Mikor pedig felültem a tangára, a taliga után rohantak és amelyik csak tehetette, a lábamhoz nyomta a homlokát. Közben torkuk szakadtából kiabáltak baksisért.

Utoljára néztem meg Amritsar szomorú nevezetességét, azt a helyet, ahol 1919 április 13-án Dyer tábornok tíz percig lövette a népgyűlésre összesereglett tömeget. A vérengzésnek 359 halott és 1300 sebesült áldozata volt. A Dzsallianwala Bagh nevű nyilvános kertben történt a szörnyű mészárlás, amelynek sötét árnyéka még ma se tűnt el a bennszülött társadalom lelkéből. A kert kőfalán itt-ott még látszanak a lövések nyomai. A véres tett bizonyos fokig megmagyarázható azokból a rémlátásokból, amelyek az 1857-i lázadás óta izgatják az angolok képzeletét. Kétségtelen az is, hogy az észak-indiai muszlimok közt komoly zavarok támadtak a kalifátus megszüntetése és a háborúban szenvedett súlyos véráldozatok miatt, meg a külföldről eredő lázítás hatása alatt, amiben a Szovjet derekasan kivette a részét. Bizonyos, hogy mind a mohamedánok, mind a hinduk társadalmi berendezkedésében vannak intézmények, amelyek fogékonnyá teszik őket a kommunista

tanok iránt. Mindez azonban nem indokolja eléggé a Dzsallianwala Bagh-ban lefolyt eseményeket. Erkölcsi jóvátételnek volt szánva, hogy 1921 februárjában a connaughti herceg, Anglia királya és India császára nevében, Delhiben megnyitotta az indiai parlamentet.

Annál elítélendőbb az az angol társadalmi mozgalom, amelynek eredményeként Dyer tábornok, akit rémtette miatt a hadbíróság nyugdíjazott, a hivatalos ítélettel szemben díszkardot és 26.000 font kárpótlást kapott. Meg lehet érteni, hogy az indiai kiválóságok nagy része, köztük Rabindranath Tagore is lemondott az angol királytól kitüntetésül kapott lovagi rangról, amivel a „Sir“ cím jár. Nagy baj az, hogy az Indiában élő angolok nagy része nem is igyekszik megismerkedni a bennszülöttek gondolkörével és érzésvilágával. Az átlag-angol sohase szánja rá magát, hogy elolvasson egy könyvet az indiai vallások valamelyikéről. Megtörtént velem is, hogy olyan angolt világosítottam fel a hindu vallás elemeiről, aki élete nagyobb felét Indiában töltötte.

ÖTEZER ÉVES EMLÉKEK

Február huszonkettedikén kora reggel indultam Lahore-ból utolsó érdekes kirándulásomra, Harappába. Utikönyvem figyelmeztetett, hogy ott nem állnak meg a postát szállító vonatok. Közlekedési eszközökre és szállásra meg nem számíthat az utas. Harappának csakugyan nincs állomása, Montgomery-ben kell leszállni a vonatról. Az állomásfőnök kerített valahonnét egy nyomorúságos tangát. Elég gyötrelmes volt az út Harappáig. Sohasem nyeltem annyi port, mint akkor. Az agyagos területen a nagy szárazság folytán állhatott elő a feneketlen porréteg. Aznap erősen fújt a szél. Az eső is szitálni kezdett. Vastagon ülepedett rám a letakaríthatatlan finom por, amit az esőcseppek még alaposabban tapasztottak a ruhámra.

No de amint Harappába érkeztem, elénekelhettem én is a peleskei nótáriussal: „Elfeledek minden bajt“.

Krisztus előtti III. és IV. évezredből való tárgyakat láttam magam körül. Hajdanában tekintélyes város volt Harappa. Több mint három mérföldet járhat az ember a romjai közt. Az indiai régészeti bizottság 1920-ban fogott hozzá a nagy telep feltáráshoz és most is dolgozik rajta. De kutattak itt már sokkal régebben is. Igaz ugyan, hogy nem tudományosan, de mégis eredményesen. A környék lakói széthordták a régi téglákat, hogy felhasználják saját épületeikhez.

Az évszázadok és évezredek óta lerakódott magas földréteg alól rendkívüli értékek kerültek elő. A kiasott romok az emberiség történelmének legérdekesebb, döntő fontosságú átmeneti korából valók. Ezt a kort tudományos néven kalkolitikusnak nevezik. A megjelölés azt jelenti, hogy abban az időben az emberek már értettek az érc és bronz feldolgozásához, de még használtak kőszközöket is. A Harappában, valamint a Szindhben fekvő Mohenjo Daro környékén végzett ásatások derítették ki, hogy India északnyugati része és Mezopotámia hajdan kapcsolatban volt egymással s hogy az óriási terület műveltsége egységes volt.

A harappai leleteket csaknem kivétel nélkül ismertem már képekről. Ennek ellenére nagyon megleptek az eredetiek, különösen amikor a híres pecsétnyomokon az elefántok és tehének ábrázolásait láttam. Ugyanolyan nagynak látott formákban vésték ezeket a mai indiai művészek ősei, aminő idomokat pireneuskörnyéki barlangok falán, őskőkorszakbeli festményeken látunk. Az egyik szekrényből előkerült egy teljesen időtlen jellegű kőszobrocska, egy torzó, amelynek formái a lehető legélesebb megfigyelésre és teljes művészi elfogulatlanságra vallanak. Eppúgy alkothatta volna egy mai művész, mint a négy-ötezer évvel ezelőtt dolgozó indiai mester.

Nem győztem csodálni a harappai őskori művészet megfigyelő alkotóerejét. Természetesnek találtam, hogy e leletek hatása alatt újraértékelték India történelmét. Abban az időben ugyanis, amikor az Indus-völgy bámulatos műtárgyai készültek, még szó sem lehetett a várják

bevándorlásáról. Egyébként a mai indiai életformák túlnyomórészt idősebbek minden árjaságnál. Egy kis festményen érdeklődve láttam a lábujjhegyen guggoló alakot. Szétvetett térdei nem érintik a földet, a test súlya a két egymáshoz szorított sarokra nehezedik. Hindu vezeklők hosszú időn át tudnak megmaradni ilyen tartásban, de Japánban is divatos még ez az ülés-mód. Érdekes az is, hogy a gondosan égetett cserépek egy részét szép türkizkék máz fedi. A festett cserépedények halomszámra vannak elraktározva Harappa kis múzeumában. Törmelékeik is nagy mennyiségben találhatóak a romok közt. Van ott egy nagy épület, közepén folyosóval, kétoldalt benyíló sorával — ezek valószínűleg gabonaraktárak voltak. Más, hasonló helyiségek, valószínűleg üzletek voltak. Az ősi városban pezsgő üzleti élet lehetett. Az indusvölgyi kereskedők ma is kitűnő üzletemberek.

Borús időben, a megszokott porfelhőben kocsiztam vissza Montgomery vasútállomására. Késő este érkeztem meg Lahoreba. Másnap még bementem a városba, elgyönyörködtem az Arany Mecsetben, a Vazir Mecsetben és a várban. A múzeumban feljegyeztem egyet-mást és kora délután mentem haza. Miután azonban estére már bejelentettem távozásomat, megjelent előttem a házi-asszony. Angolul egy szót sem értett, csak férje és gyermekei tolmácsolásával tudtam vele beszélni. Volt valami megható a komoly, szerény öreg hölgy megjelenésében. Jóságos arca, tiszteletet keltő lénye ellentmondott annak, hogy a purda szükségképpen alacsony szellemi vonalat jelent. De rácsófoltt erre az egész Bashir-család élete és magatartása is.

A LÁTHATÓ HŐSKÖLTEMÉNY

Delhi, Lahore és Peshawar óta otthonosan éreztem magamat Indiában. Lahore-ból Delhi irányába utaztam, anélkül, hogy visszatértem volna oda. Takarékoskodnom kellett az idővel, mert calcuttai előadásaim ki voltak

tízve április első hetére. Közben pedig még három fontos helyet kellett megnéznem. Hogy ezt megtehessem, az éjszakákat is ki kellett használnom.

Február huszonnegyedikén Lucknow-ban, Oudh állam fővárosában vettem szállást. A városnak régente nagy jelentősége volt, különösen a XVI. és XVIII. században, a Mogulok uralma alatt. 1732-től kezdve Oudh navabjai birtokolták a hatalmat és 1764-ben fővárosukká tették Lucknow-t. A történelem tanúsága szerint kevés uralkodóház volt méltatlanabb a trónra, mint az övék. Emléküket az erkölcstelenségek és gonosztettek hajmeresztő krónikáján kívül egy sereg, hanyatló ízlésről tanúskodó épület őrzi.

A navabok épületeinél érdekesebb az angol gyarmatbirodalomnak az a darab története, amelyet a Residency romjairól és a mellette lévő kis temetőről lehet leolvasni. Említettem már, milyen hősiezen védekezett itt a maroknyi csapat a túlerőben lévő ostromlókkal szemben, míg csak meg nem érkezett az aránylag kicsi felmentő sereg. Közben pokoli szenvedést álltak ki a szűk helyre beszorult védők, asszonyaikkal és gyermekeikkel. A lázadók közvetlen közelből tüzeltek rájuk. Az ádáz ostrom pusztításainak nyomai ma is láthatók. A helytartóság épületeinek szitává lőtt falain pedig állandóan ott leng az Union Jack, az angol birodalmi lobogó.

Mialatt a védők a közvetlen közelből tüzelő ágyúktól és puskáktól szenvedtek, a nők és gyermekek a nagy pincehelyiségben várták sorsuk beteljesedését. Itt szenvedtek lázasan a járványt hordozó legyek ezreitől, itt pusztultak el halomszámra himlőben. A halottak eltemetése is életveszéllyel járt, mert túl a temető falán beirányzott fegyverrel, tüzelésre készen várt az ellenség. Éjszaka kellett örök nyugvóhelyükre kísérni a bátor katonák és ártatlan gyermekek tetemeit.

Egy öreg hadastyán vezetett körül a gyászos helyen. Töviről-hegyire megmutatott és megmagyarázott mindent. Soha se részesültem ilyen alapos szemléltető történelmi oktatásban. Megrendítőbb romantika se vett körül sohasem.

A GANGES PARTJÁN

Február huszönötödikén délután érkeztem meg Benaresbe. Az állomáson mindjárt rámakaszkodott egy rosszképű, öreg vezető. Lerakodtam a Clark-szállóban és nyomban nekiindultam a városnak. Alig vártam, hogy kint legyek a hotelből, ahol valami kibírhatatlan turista-társaság nyüzsgött, itta a whiskyt és minden percben ordítva hívta a boyt, ahogy megkívánja a nyugati úrhoz méltó virtus.

Különös érzéssel indultam Benares megtekintésére. Sehogy se tudtam függetleníteni magamat attól a benyomástól, amelyet annak idején Hans Heinz Ewers híres könyvéből nyertem. Legelőször is az tűnt fel, hogy Benares rendetlenül épült város. Miután első utam a Gangeshez vezetett, keresztül kellett haladnom rajta. Az utcák élénkségét még tarkították a gyakori nászmenetek, a felcíomázott vőlegényekkel, a hallgatóság fülét nem kímélő zenészekkel, az aranyozott kocsikkal és a lövöldöző puskásokkal. Ezekben a napokban kezdődött a tavasz ünnepe és az emberek hagyományos módon vörös és sárga folyadékokkal locsolták és ugyanilyen színű porokkal hintették be egymást. Festékes arccal, bemázolt ruhákban jártak az utcán. Alkonyodott, amikor Siva híres aranytemplomához értünk. A tangával nem lehetett megközelíteni az épületet, mert kanyargó, szűk sikátorok veszik körül.

Az ellenszenves vezető jóvoltából párját ritkító jelenetnek voltam tanúja. Kis nyílásra figyelmeztetett, amelyen Siva szentélyébe lehetett látni. A közepen álló, kőből faragott nagy Lingam körül imádkozó nők tolongtak. Volt köztük egy rendkívüli jelenség, aki nagyon megérte a kíváncsiságot. Minthogy felém fordulva állt, szemközt láttam az arcát, amely a mámoros elragadtatás perzselő tüzeiben lángolt. Az egetverő buzgóság megtestesítője volt ez a nő. Látszott minden mozdulatán, nedvesfényű szemének minden villanásán, hogy lelkének egész szenvedélyével imádkozik és vakon hisz. Arca kipirult, szeme tüzelt, mikor megsímogatta

a Lingam tetejét, utána pedig saját arcát, homlokát, szemét és mellét. Sok embert, különösen sok nőt láttam imádkozni Indiában, de ilyen határtalan vakbuzgalommal egyet sem.

A hindu művészet legjobb korszakaiból való épületeket nem igen látni a mai Benaresben, a hinduk hét szent városának legszentebbikében. Ősi neve Varanasi volt. A hinduk ma Kashi néven emlegetik és még hozzáteszik a Dzsi jelzõt, amely a hely megkülönböztetett szentségét jelenti. Beláthatatlan idők óta szellemi fővárosuk Benares. De az, amiből az átlagutazó legtöbbet lát, legvisszásabb oldaláról mutatja be.

Kora reggel kell elindulni a Gangeshez, ha az ember látni akarja, ami Benaresban a legérdekesebb; a szent fürdést. A folyó magas partjáról széles lépcsők vezetnek le a vízhez. Ezeket Ghatoknak nevezik. Meg van mindeniknek a maga külön neve. Egyikben-másikban különösen élénk és érdekes az élet a szent fürdés alkalmával. Ilyenek elsősorban a Shivala és a Kedar Ghat.

Amint szokás, csónakot béreltem és azon hajóztam el a folyón a ghat-ok előtt. Fejemben kavarogtak régi olvasmányaim és kíváncsi voltam, vajjon mi igaz abból, mi nem, amit Benaresről írnak és beszélnek. A látottak arról győztek meg, hogy azt, ami itt történik, aligha lehet a valóságnál színesebbre festeni. Saját szemmel láttam a Gangesben úszkálni a döglött állatok hulláit, amelyeket a víz sodra a folyó közepén továbbított. S mi alatt ezeket az ár a folyó közepén sodorja, a ghat-ok aljában nyugodtan fürödnek a különböző kasztokhoz tartozó férfiak, nők, gyermekek. És nem elég, hogy testüket fürösztik itt és a ruhájukat mossák, fogmosásra is használják a Ganges szent vizét és isznak is belőle, nem annyira, hogy szomjukat oltsák, mint inkább, hogy vallási kötelességüknek eleget tegyenek.

Mondanom sem kell, hogy kiolvastam néhány, a hinduizmusról szóló könyvet, mielőtt elindultam Indiába. Benares azonban a szellemi előkészület ellenére is megdöbentett. Mi európaiak a Ganges vizében csak a halálos veszedelem forrását tudjuk látni és a szent

fürdést, meg a ragályokat terjesztő hullák bedobását a szent vízbe egészségügyi szempontból bíráljuk. Mi csak egy szempontból, csakis emberi szempontból tudunk hozzászólni ahhoz, ami Benaresben történik. Nem tudjuk magunkévá tenni azt a mindenségre irányuló felfogást, amely a hindut élteti. Tudomásul vesszük, hogy a hindu elsősorban nem is embernek tekinti magát, hanem a mindenség egy részének. Az pedig szerinte örökös folyamat, a „számszárá“, amelyhez egyformán tartozik minden elképzelhető lény és amelyben mindenütt benne van a világot létrehozó szellem is, mert abból ered és abba torkollik minden. Ezt a tantudomásul lehet venni és meg is lehet érteni, csak hogy a tudomásulvétel és megértés nem minden. E gondolatokon és felfogáson kívül van még valami: az élet, az évszázadokon és évezredekken át átélt élet, amiben részesek vagyunk mindnyájan és aminek mivoltáról és hatalmáról sokszor feledkeznek meg az Ázsián kívül élők.

A Ganges partján ülnek a szádruk is, akiket nálunk helytelenül fakíroknak szoktak nevezni. („Fakír“ nem a hindu, hanem a muszlim aszkéták neve.) Ezek a szádruk olyan helyzetben állnak, ülnek vagy fekusznak a Ganges partján, aminőt nyugati ember nem hogy megtalálni, de utánozni se tudna. A legképtelenebb testtartásokban töltik az időt mozdulatlanul, csaknem teljesen meztelenül, a szent tehén trágyájának hamujával bekent testtel. Ez is érthetetlen az előtt, aki nem tudja átélni a multat. A köznapi életben is sok mindent csinálnak a keletiek, amit mi a legnagyobb megerőltetéssel sem tudnánk végrehajtani. Itt van mindjárt a keresztbevetett lábakkal való ülés. India lakóinak hajlékony végtagjai kibírják, a mieink nem. Benaresben, a Ganges partján okvetlen rájövünk, ha másutt nem jöttünk volna rá, hogy a Kelet és a Nyugat sohase találhat egymásra.

A legnagyobb boldogság, amit egy hindu elérhet, hogy Benaresben hal meg, testét ott égetik el, hamvait ott dobják be a Ganges szent vizébe. Évszázados szokások szabályozzák, hogy mely ghat-okban égetik a

halottakat, melyekben nem. A legfontosabb halottégető-hely a Dzsabszain Ghat. A máglyák környezetéhez itt is hozzátartoznak a békésen pihenő és farkukat csóválva sétáló tehenek.

Említettem már, hogy a különböző ghat-okban nem egyformán mozgalmas az élet. Azokon a fürdőhelyeken, amelyeket a felsőbb varnák tagjai látogatnak, nagy kerek ernyők sokasága lepi el a partot. Fürdés után ezek alatt hűsölnek a hívők. Az így kialakuló kép a mi strandjaink életére emlékeztet. Míg az öregek az ernyők alatt pihennek, a fiatalok a forró napban sütikéreznek. A férfiak levetkőzve, a nők ruhástól lépnek a szent vízbe. A fürdés végeztével a szabad ég alatt öltöznek át oly ügyesen, hogy sohase mutatják magukat meztelenül; már tudniillik a fiatalok. Az öregek tudják már, hogy nem érdemes takargatni magukat.

Még a vízben voltam, amikor a fürdőzők tömege már ritkulni kezdett és a nők nagy része fejére emelt lothákban vitte haza a szent vizet. Egy sugárzó szépségű, nádszálkarcsú hindu hölgy hercegnői mosollyal fogadta egy jóképű ifjú udvarlását, miközben úgy állott a ghat lépcsőjén, mint a peplont maga köré csavaró római matróna híres szobra.

APRÓSÁGOK BENARESBŐL

Benaresben akadt néha egy kis szabad időm. Hogy ez se maradjon kihasználatlanul, készenlétben tartottam a vázlatkönyvemet. A szállóm előtt ténfergő alakok közt feltűnt egy kis hindu táncosnő, aki minden teke-tória nélkül, nyílt utcán mutatta be művészetét. A körülállók biztatták: „Nács! nács!” — mire a kislány azonmód táncolni kezdett. Miután láttam, hogy műsorát hamar kimeríti, azt mondtam a boynak, hívja a lányt a folyosóra, ahol árnyék volt, hogy lerajzoljam. Mialatt egy-két vázlatot készítettem róla, kábító meleg nehezedett rám. Ahol én laktam, abban az épületrészben az ajtók sorjában az oszlopos folyosóra nyíltak. A folyosó

pedig csak egy lépcsőfokkal volt magasabban, mint az udvar. A meleg elől a szobámba kíváncsoztam és jól lehet előre sejtettem a választ, csakúgy odavetve megkérdeztem a boytól, nem folytathatnám-e a rajzolást odabenn? A jámbor hindu kétségbeesett arccal jelezte, hogy ez lehetetlen, mert a kislány nagyon alacsonyrendű lény.

A vallás kényszerítő erejével szemben ma már a jó vérből való hindu is itt-ott megalkuvásra kényszerül. A hindu társadalomban minden osztály nélkülözhetetlen, mert amivel az egyik foglalkozik, azzal nem foglalkozhat a másik. A négy nagy varna: a papok, a katonák, a földművelők és kereskedők, meg a különböző ipari és szolgai munkát végzők szervezetei csak nagyobb keretek. Ezekben belül minden foglalkozási ág közt átléphetetlen határ húzódik. De nem kell azt hinni, hogy Indiában a felsőbbrendű ember durván, vagy akár csak modortalanul bánik az alsóbbrendűvel. Aki alatta van, isteni törvény folytán van alatta. Mégis ezek a nyomorultak, különösen akik a házban és a ház körül a piszok és ürülék eltakarítását végzik, jobban kerülik a magasabb osztálybeliek tekintetét, mint ezek az övékét. Lopva surrannak élethivatásuk színterére és úgy végzik a dolgukat, hogy lehetőleg senki se vehessen róluk tudomást. Ha az ember meg akarja őket jutalmazni, hívásra se szabad belépniök a szobába. Csak megállnak az ajtó előtt és félénken nyujtják kezüket a baksisért.

Egy indiai úricsalád, ha rendes életmódot folytat, de semmi különös fényűzést sem enged meg magának, körülbelül tíz szolgálattevő személyt tart. A legalsóbb cselédek a mehtarik, akik ugyan kaszton kívüliek, de még mindig nem páriák. Megesik, hogy magasabb kasztból való ember szolgaszerepet vállal, de igényt tart arra, hogy megkapja a neki járó címet. Észak-Indiában a muszlimok közt csak úgy

Táncosnő.

repked a „khan“ titulus. Ahány pathánnal találkoztam, az mind khan volt. Az egyik azt mesélte nekem, hogy Mahmud Ghaznavi, mikor elfoglalta Delhit, minden katonáját kháni rangra emelte. Ez a cím szállt aztán apáról-fiúra. Ilyenformán mindennapos dolog, hogy a háziúr vagy háziasszony az asztal körül mezítláb felszolgáló inast Ahmed khánnak vagy Juszuf khánnak szólítja. A leghitványabb szolgálat teljesítését viszont nagyobb mohamedán házaknál is hindu mehtarikra bízzák.

Ezek a visszasságok végzetes társadalmi gyengeségre vezettek. Ezek miatt nem tudja fenntartani magát saját erejéből India és nem tud egységgé összeolvadni. Ma az a helyzet, hogy a különféle társadalmi osztályba tartozók, a más-más vallásúak és nemzetiségűek, a más-más nyelvet beszélők egyesíthetetlenek. India legnagyobb elméi küzdöttek azért, hogy megszűnjön ez az állapot. A nagy uralkodók, elsősorban a legnagyobb, Asoka, azért tették magukévá Gautama Buddha tanát, mert megtagadta a kasztrendszer, és így alkalmas volt arra, hogy tetterős, egészséges társadalom alapjává váljék. A mai nagy gondolkozók és látnokok, élükön Gandhival, ugyancsak attól várják India megváltását, hogy az embert embertől elzáró, a társadalmat erőtlennítő kegyetlen törvények megszűnjenek. De kérdés: miye marad a nyomorult hindunak, ha kiölik belőle a hitet abban, hogy bármily balcsillagzat alatt született, mégis része a nagy mindenséget teremtő, a végnélküli körforgást irányító világszellemnek, ha nem hihet többé abban, hogy valaha, valamikor egy eljövendő földi életben, utolsóból első lehet?

Ázsiában érdekes szellemi mozgalmak keletkeztek azzal a céllal, hogy a különféle vallások tanáiból összeválogassák azt, ami a nagy tömegek boldogulására és haladására vezethet. A mozgalmak harcosai mind díszei a bennszülött értelmiségnek. Számuk egyelőre csekély, de ezek lesznek az új Ázsia megteremtői. Ők fogják megtalálni a lelki felszabaduláshoz, a népek egymáshoz való közeledéséhez és akadálytalan fejlődéséhez vezető utat.

SARNATH

Benares közelében fekszik Sarnath, egy igen nagy multú hely, amelyet főképpen műemlékeiért érdemes felkeresni. Az indiai buddhizmus legszentebb helyeinek egyike Sarnath. Ami Buddhával itt történt, az Jézus Krisztus hegyi beszédjével hasonlítható össze. A mai Sarnath területén volt ugyanis az „őzek ligete“, ahol Buddha először fejtette ki tanait a világ előtt. Ezért látjuk a Buddhát mint tanítómestert ábrázoló szobrok talapzatán az őzet, mint jelképet és ezért találkozunk még Japánban is szelíd őzekkel a nagy Buddha-templomok kertjeiben.

Sarnath műemlékei közt díszhely illeti meg Asoka király csiszolt szürke homokkőből emelt híres oszlopának maradványát az oszlopfővel, fölötte a körbenfutó domborművekkel és ezek fölött három oroszlánnal. Az oszlopfő eszményített lótuszkehely, lefelé hajló szirmokkal. A jelképes lótuszkehelynek ez a fajtája Persepolisből indult el világhódító útjára. A persepolisi emlékek a Krisztus előtti VI. századból valók, Asoka király pedig a Kr. előtti III. században uralkodott. Kétségtelen tehát, hogy birodalmában a művészetet is áthátolta az ó-perzsa ízlés. Az oszlop tetejéről különböző irányba tekintő nemes ragadozók is perzsa származásúak. Olyan oroszlánokat azonban sohase faragtak Perzsiában, amelyekben annyi természetfölötti kifejezőerő volna, mint a sarnathiakban. Asoka király kőfaragója nem volt aggodalmas, tárgyilagos másoló, hanem szabad szellemű alkotóművész, aki merész ívelést tudott adni a formáknak. Nyilván valami nagy gondolatot, isteni erőt akart érzékeltetni az oroszlánok ábrázolásai-val. Ezért vitt fölfokozott kifejezést az állatok zárt szájába, kiszögellő pofacsontjába, sörényébe, izmó, karmos lábaikba. A Távol-Kelet nagy mesterei is ilyen felfogásban ábrázolták a legfelsőbb szellemet jelképező sárkányt.

A három oroszlán nem holmi cifraság az oszlop tetején, hanem sokatmondó jelkép. Ósidóktól fogva a Nap

jelképe az orozslán. Ezért jutott be a legrégebb buddhista művészet formakincsébe. A lótuszkehely és az orozslánok közt, mint az utóbbiak közvetlen talapzata, még egy gyűrű is húzódik. Ezen a kőfaragó háromszor ábrázolta az üdvösség tanát jelképező kereket. A kerekek közt három remekbe faragott állat látható : egy zebubika, egy elefánt és egy vágtató ló. Igazi ósásziai mesteri ábrázolás mind a három. Azt értem ezalatt, hogy a mester erőteljes nyomatékkal adott külön életet a formáknak, a távolkeleti ember érzésének megfelelő módon.

A sarnathi múzeum a keletázsiai indo-szkitha uralom sok emlékét és a Gupta-korszak buddhista művészetének legjellemzőbb iskolapéldáit őrzi. Mikor végeztem a látnivalókkal, a tangám után néztem. A fuvaros ott ült az út szélén, a kocsi mellett. A rúdja Benaresnek volt fordítva. Felültem és kiadtam a jelszót : Dhamekh Sztupa. Az én emberem zavartalanul hajtott Benares felé, a sztupa viszont a hátunk mögött volt. Eleinte arra gondoltam, hogy hátha tud egy kerülő utat, amelyen könnyebben jut a nevezetes épülethez, mint toronyiránt. Mikor azonban láttam, hogy kétséget kizáróan Benaresnek tart, tele torokból kiáltottam a fülébe utam célját. A kocsis rámnézett és dühös vállvonogatással adta értéseimre, hogy füttyül rám, a különöc idegenre. Neki elég volt. Egyenest hazafelé tart.

Erre már méregbe jöttem. Éppen szembe jött egy fogat. Leugrottam a tangámról és megállítottam a kocsit.

— Beszélnek az urak angolul ?

— Igen.

— Hát akkor kérem, mondják meg ennek a gazembernek, ha nem fordul azonnal vissza és nem hajt a Dhamekh Sztupához, átadom a rendőrségnek. Fizetni pedig nem fizetek, amíg oda nem visz, ahova én akarom.

A nagyobb hatás kedvéért olyan zamatos magyar káromkodást rögtönöztem, amilyen csak a szókinccsemből tellett. Alkalmasint ezek a varázsigék hatottak legjobban. Utóbb eszembe jutott, hogy kevés országban léphetnék fel idegen létemre ilyen határozottan. A dolog

vége az lett, hogy mégis csak megláthattam és körüljárhattam a Dhamekh Sztupát. Ez az óriási kőhalom a VII. században épülhetett. Erre vallanak nemcsak a talapzatát díszítő végeláthatatlan faragványok, hanem a felírtos kő is, amelyet belsejében találtak.

Jámbor kínai zarándokok, Fa-Hian, az V. század elején és Hswen Chang a VII. század első felében, meglátogatták Sarnathot is. Az ő naplóiából tudjuk, hogy nagy kolostorépület volt akkor ott, amelyben ezerötszáz szerzetes lakott egy óriási Buddha-szobor közelében, továbbá két hatalmas sztupa és Asokának hetven láb magas oszlopa emelkedett ott. Ma is láthatók a kolostor romjai, köztük néhány Asoka idejéből való kőfaragvánnyal.

GAYA

Mielőtt elértem volna Calcuttát, még egy buddhista szempontból fontos hely várt rám: Bodh-Gaya. Itt következett be a nagy vallásalapító megvilágosodása, itt vált a bodhiszattva, a „bölc ember“ Buddhává. Itt emelkedik a legérdekesebb templomok egyike. Ez a templom tulajdonképpen sztupa, mint mindazok az épületek, amelyek a Buddha által nevezetessé vált helyeken épültek. Képzeltető, hogy volt itt sztupa már a legrégibb időkben is. Ma is áll még egy régi építmény kőkerítésének több pillére. Ezek a hagyomány szerint Asoka idejéből valók. Valószínű azonban, hogy körülbelül egy századdal újabbak, vagyis a Krisztus előtti második században állították fel őket. A héteemeletes nagy templom egyes emeleitei kudokkal, vagyis napablakokkal megszakított, élénken tagolt párkányok válsztják el egymástól. Háromszor építették teljesen újjá; egyszer a XIV. század elején, másodsor az 1877-i kormányzói engedély alapján, harmadszor 1884-ben. Egy kisebb sztupa viszont nagyon régi eredeti mivoltában maradt fenn. Az ilyen szent épületek mintájára emelték a T'ang-korszak kínai pagodáit a hetedik és nyolcadik században. A templomtól nyugatra látható

még ma is a híres pipal-fa. Ez alatt ülve érte el Sziddharta Shakya Muni a tökéletességet, itt világosodott meg a lelke teljes elvonultságában, minden cselekedet nélkül, tisztán szellemének ereje által. Itt lett Buddhává. A fa alatt vörös homokkőből faragott ülőhely van. Ez az úgynevezett vadzsraszan, vagyis Gyémánt trónus. A buddhisták szerint ez a világ közepe.

Meglepett a szent épületek körül uralkodó tökéletes csend. Mintha egyedül engem várt volna Gaya, senki más. A templomok keleti bejáratánál egy sárga szárít viselő kislány állt és áldozati virágokat árult. Szerényen, sőt tartózkodóan viselkedett, mintha rá is átragadt volna a szent hely cselekvés nélküli varázsa. A tó iszapos vizében álló Asoka-oszlop mellett egy-két férfi fürdött.

CALCUTTA ÉS SIR HASSAN

Az 1936-os esztendő szökőév volt. Február huszonkilencedikén láttam meg Calcuttát. Az állomáson Sir Hassan Suhrawardy egyik tisztviselője várt. Kompon keltünk át a Hugli-folyón, amely a Calcuttával egyesített Howránál ömlik a tengerbe. Ködös, esős idő volt, piszkosnak, sárosnak látszott minden. Nem bántam, mert a város arculatától amúgy se vártam sokat. Calcutta óriási jelentőségű kereskedelmi és forgalmi központ, történelmében azonban 1690 az első fontos évszám. Mégis meg kell, hogy ismerje mindenki, akit India szellemi élete érdekel. Én pedig különösen emlékezetes napokat töltöttem ott, nagyon kellemes környezetben.

Sir Hassan, aki vendégül látott, a legmelegebb szívű, legjobb emberek egyike. Nagy szerepet játszik Calcuttában, mint a bengáli vasutak főorvosa és a muszlim társadalom egyik kimagasló tagja. Meggyőződéses angolbarát politikus, magas egyetemi méltóságokat visel. Már elődjei is jóhangzású nevet szereztek maguknak. Az utca, amelyben „Kashana“ nevű háza áll, a Suhrawardy Avenue.

Házának udvarán nagy örömmel, tárt karokkal fo-

gadott. Abban az időben már harmadik éve élte magános özvegyi életét. Feleségét akkor vesztette el, amikor éppen úton volt Budapestről hazafelé. Emeletes házának földszintjén bocsátott rendelkezésemre egy kis lakosztályt, ugyanazt, amelyben néhány évvel azelőtt Germanus Gyuláékat látta vendégül.

Calcuttában megint neki kellett látnom az egyetemi előadások előkészítésének. Felolvasásaim tárgya elsősorban „Nagy-Ázsia művészete“ volt, az a tanulmány, amelynek legfontosabb része 1933-ban a Hopp Ferenc emlékkiállításról szóló könyvecskémbe jelent meg és amely azóta, nagy meglepetésemre, Amerika egyetemein talált leginkább visszhangra. Főként a vetítésre szánt képek összeállításával volt dolgom, ami nem okozott nagyobb megerőltetést. Amíg ezzel foglalkoztam, inkább pihentem, mint dolgoztam. Rám is fért a pihenés, mert Colombo-tól India északnyugati, majd északkeleti sarkáig szokatlanul erős adagokban szedtem magamba Ázsia művészetét.

Rendkívül figyelmes házigazdámnak első dolga volt, hogy összehívjon téára egy társaságot, ahol bemutatatható a nekem való embereknek. Ott voltak legközelebbi munkatársaim, Shadid Suhrawady, Sir Hassan unokaöccse, a calcuttai egyetemen a művészet-történet tanára, azután Mrs. Stella Kramrisch, aki ugyanennek a tudománynak télen a calcuttai, nyáron a londoni egyetemen előadója. Erről a csodálatos munkakerővel rendelkező hölgyről a bennszülöttek is elismerik, hogy legjobban ismeri India művészetét. Mrs. Kramrisch különben bécsi leánykori nevét ma már csak a tudományos irodalomban használja, mert férje után dr. Neményi Lászlónénak hívják. Neményi doktor budapesti ember és a calcuttai egyetem közgazdasági magántanára. A társaság többi tagjai is túlnyomórészt tanár-emberek voltak. Az európaiak közül nagyon kapóra jött nekem A. H. Harley professzor, az Islamia College igazgatója és egy Hiroshige-féle színes japáni fametszetgyűjtemény irigylésreméltó tulajdonosa.

Érdekesebb tagja volt a társaságnak egy tudós

spanyol gróf, ugyancsak helybeli egyetemi tanár, aki keletiességekben túltett az összes keletieken. Fülére simuló fehér selyemturbánt viselt, hozzá testhezálló térdigérő fekete kabátot, nőiesen szabott magas nyakkal s a kabátnak hegyesre szabott ujjai a kézfit is takarták. Régi ismerősre is találtam Suniti Kumar Chatterji professzor személyében, aki a calcuttai egyetemen irodalomtörténetet és hindu bölcséletet adott elő. Még 1935 nyarán ismerkedtem meg vele Budapesten. Sir Hassan teáján így nem mindennapi eszmecserére nyílt alkalmam. Ez volt az, amire régesrégén vártam.

Shadid Suhrawardy is rendezett tiszteletemre hasonló összejövetelt, angol szokás szerint az egyetemen. első előadásom megkezdése előtt. Itt beszélgetés közben szóbakerült kedvenc keleti íróm, Kakuzo Okakura, aki India szelleméből és művészetéből kiindulva építette fel Ázsia egységének elméletét. Amikor kiejtettem Okakura jelszóvá vált mondatát: „Asia is one“, szomszédaim tovább idéztek abból a könyvből, amelyet minden könyvek közt leggyakrabban, legszívesebben olvastam. Ebben a pillanatban indiai barátaim közt az az érzés lepett meg, hogy otthon vagyok.

Calcuttai előadásaimmal kapcsolatban jól esik visszagondolnom azokra a bevezető- és záróbeszédre, amelyeket elnökeim, Shadid Suhrawardy, Sir Hassan és Suniti Kumar Chatterji tartottak. Mindenki örül, ha mások szépeket mondanak róla. Ezek az urak nem elégedtek meg azzal, hogy udvarias szavakat intézzenek hozzám, hanem kifejezésre juttatták azt is, hogy magukévá teszik azt, amit előttük kifejtettem. Már ezért az egyért is érdemes volt Indiába utaznom.

„OH BAJADÉROM !“

Mikor március hetedikén utolsó előadásomra jelentem meg az egyetem épületében, kedélyesen mosolygó arcok fogadtak. Mindenki tudta már, hogy a Magyarországról jött vendég hogyan szórakozott előző éjszaka.

Ha erre gondolok, magamnak is mosolyognom kell : akkor ért Calcuttában a legnagyobb bosszúság.

Szóvátettem egyszer Neményiéknél, hogy szakszerű kutatásaim fejében elhanyagoltam Indiában egyet-mást. Így például nem áldoztam elég időt az „isteni“ bajadérok művészetének. Egy napon aztán nagy alakú borítékot nyomtak a kezembe. A borítékból meghívó került elő, ezzel a szöveggel :

„Murshidzada Kazim Ali Mirza Bahadur requests the pleasure of the company of Prof. Dr. Zoltan de Takács at an Evening Party on the occasion of the Circumcision Ceremony of his sons to be held at Sikunder Munzit, Garden Reach, on Friday, the 6th. March, 1936. at 9 p. m.

R. S. V. P.

to

Nautches.

Sikunder Munzit
Garden Reach.“

A levélből az tűnt ki, hogy kilátásom van egy nagy eseményre : a fiatal hercegek körülmetéltetésének ünnepén előkelő összejövetelel veszek részt és az ünnepély jelentőségéhez méltó művésznők táncában gyönyörködhetek. Neményi doktor és felesége kissé gyanúsán mosolyogtak, de nem fürkésztem, hogy van-e emögött valami hátsó gondolat.

Mikor azonban hatodikán este hozzájuk készültem, hogy együtt indulhassunk az érdekesnek ígérkező ünnepélyre, megszólalt a telefon. Sir Hassan hívott fel az Anglo Indian Clubból.

— Nézze, professzor — kezdte —, maga még nem járt abban a klubban, ahol mi indiaiak találkozni szoktunk az angolokkal. Ezt pedig nem mulaszthatja el. Nem szabad elutaznia Calcuttából anélkül, hogy ide eljőjön. Mindjárt elküldöm magáért a kocsimat.

Sohase jöhetett rosszabbkor Sir Hassan megtisztelő meghívása, de bajosan térhettem ki előle. Mindenesetre tudattam vele, hogy hova készülök és hogy elő-

zöleg vacsorára várnak. Házigazdám azonban kötötte magát hozzá, hogy bevezet a számomra szerinte fontos klubba. Tudtam róla, hogy nagy angolbarát, életének egyik legnevezetesebb eseménye volt, hogy saját testével fedezte Bengal kormányzóját, amikor politikai merényletet kíséreltek meg ellene. Nem akartam megbántani érzékenységét és abban a reményben, hogy nem tart soká vissza a klubban, beültem a gépkocsiba.

Az Anglo Indian Club egyike a szokványos angol társasköröknek, már tudniillik az olyanoknak, aminőket az angolok Indiában tartanak fenn. Ezen az estén meglehetősen néptelen volt. Sir Hassan, aki elémjött, tágas nyitott erkélyre vezetett. Itt két újságot olvasó úr élvezte az üdítő, esti levegőt. Az egyik parszi, a másik örmény lehetett. Bemutakoztunk egymásnak, Sir Hassan whiskyt rendelt. Ha jól emlékszem, beszélgettünk is. Azután Sir Hassan körülvitt az épületben, megmutatta az olvasótermet, a billiárd- és kártyaszobákat, az éttermet stb. Seholy éltélény. Kivéve a mosdót, ahol, amikor benyitottam, két természetes svábbogarat láttam mozogni a padlón.

Most már Sir Hassan se tartóztatott tovább. Gépkocsiján elküldött Neményiekhez, akik leplezetlenül bosszankodtak a rámkényszerített közbiztonság miatt. Kis idő múlva Sir Hassan is megjelent, nyilván azért, hogy helyrehozza ami zavart okozott.

Gyorsan elfogyasztottuk a későn feltálat vacsorát és elindultunk a calcuttai éjszakába. Más ismerősök is csatlakoztak hozzánk. Áthajtottunk a Howrába vezető hídon és még jó darabon kocsiztunk tovább, egy zsákutcáig, amelynek végén tágas kapu nyílt. A hiányos világításban is ki tudtam venni, hogy egy ódon palotához érkezünk, amely valaha jobb napokat láthatott. Az udvaron élénk jött üdvözlésünkre egy szálas termetű, de már kissé megrokkant úr, Testhezálló sötétzöld kaptánt, fekete prémsapkát és szűk fehér vászonnadrágot viselt. Réveteg tekintete, reszketős feje elárulta a deliriumos embert. Ez volt az előkelő házigazda : Murshidzada Kazim Ali Mirza Bahadur.

A külső udvarról a belső udvarra vezettek minket. Efölött ponyva volt kifeszítve, köröskörül sűrűn egymás mellett székek álltak, amelyek már csaknem kivétel nélkül el voltak foglalva. Nagy férfiközönség volt. Közben elvértve néhány nő is. Amennyire emlékszem, rajtunk kívül mindnyájan bennszülöttek. Szolgák jártak a sorok közt hideg vízzel és betel-lel. Azt rágták a vendégek csaknem valamennyien. A középen nagy gyékény volt kiterítve, erre irányult a nézők figyelme.

A gyékény közepén meglehetősen öreg és elhízott nő mozgott. Időnként néhány tánclépést is tett, de művészete leginkább az éneklésben merült ki. Énekelve adott elő valami verseket. Szomszédaim azt mondták, hogy csupa Krishna-dalok. A tisztos korú dámának hangja már alig volt. Nem tudom, a dohányzástól vesztette-e el, vagy az ivástól.

Ez az isteni bajadér — mint barátaimtól megtudtam — azelőtt egy kereskedő felesége volt. Nyilván akkor még vonzóbb jelenség lehetett, mert egy maharadza annyira belebolondult, hogy nem átallotta meggyilkoltatni az imádott nő férjét. Az angol kormányzat szükségesnek látta, hogy megfossza trónjától a lobbanékony államfőt. Ezzel a nő sorsa is rosszra fordult, de úgy látszik, még mindig tudott maga iránt érdeklődést kelteni.

Malatt a nagymultu nő a gyékényen ide-oda lépdelt, egy hegedűs, meg egy dobos járt nyomában és zenével kísérte táncát. A dobos igazán ügyes volt és jobban érdekelt az ünnepelt művésznőnél. A táncmutatóvány mindvégig változatlanul egyhangú és unalmas volt és sehogysem tudtam megérteni, mért tart ki oly lakadatlan, jobb ügyhöz méltó türelemmel a bennszülött közönség. A híres Szabolcska-vers jutott eszembe: „Tudja a jó Mindenható, mi van azon sírnivaló...”

Mikor végre elhagytuk az ünnepség színhelyét, barátaim felvilágosítottak, hogy a legtöbb idegent, aki az indiai bajadérok művészetére kíváncsi, hasonló kiábrándulás éri.

BOLYONGÁSOK CALCUTTÁBAN

Calcuttában Suniti Kumar Chatterji professzor volt fáradhatatlan vezetőm. Amint már mondtam, sokoldalú és eleven észjárású ember. Azért hangsúlyozom ezt, mert keleti utamon nem egy ízben tapasztaltam, hogy az odavalósiak, akármennyi jóindulattal, melegséggel, sőt áldozatkészséggel fogadják is az idegent, nem eléggé leleményesek. Nem jut eszükbe maguktól arra gondolni, vajjon nem érdekelhetné-e vendégüket ez vagy az a dolog. Amit kértem, azt megkaptam (most elsősorban Indiáról beszélek!), de ami iránt magamtól nem érdeklődtem, arra nem igen figyelmeztettek. A dicséretes kivételek közé tartozik Chatterji professzor. Ő sohase várt arra, hogy számonkérjek valamit. Épp ellenkezőleg, csupa kezdeményezés és ösztönzés volt. Sokat segített nekem szakértelmével művészeti téren is.

Különös örömmel jött el velem a nagy calcuttai Indian Museumba. Sok mindent láttam ott, amit az ő ujjmutatása nélkül talán észre se vettem volna. Valószínűleg elkerülte volna például a figyelmemet egy üveg-szekrény, amelyben egész halom közönséges női ékszer volt kiállítva. Az ilyenfajta műtárgyakat egyébként meg szoktam figyelni, mert rendszeren érdekes, szerencsétlőzónak tartott, jelképes díszítőformák láthatók rajtuk. A calcuttai múzeumi szekrényben látott kar- és lábpercecek legfeljebb nagyságuk és súlyuk által tűntek fel. Chatterji azonban figyelmeztetett, hogy ebben a gyűjteményben ne az ékszerek művészi értékét bíráljam, hanem nézzem az egészséget úgy, mint különös érdekességet. A nehéz bronz-, réz- és ezüstpántok ugyanis mind egy és ugyanazon krokodil gyomrából kerültek elő. A jöcvtágyú állat míg élt, a folyó egyik kanyarulatában szeretett tanyázni. Oda jártak fürödni a környék szépségei. A derék kételtű úglátszik annyira vonzódott a gyengébb nem iránt, hogy a szó teljes értelmében megette a nőket. Amit nem tudott belőlük megemészteni, megmaradt az utókor számára a calcuttai múzeumban.

A professzor elvezetett a nevezetes Kali Ghathoz is.

Ebben a nevezetes templomban Kalinak, Siva isten borzalmas formában ábrázolt feleségének, — aki hajdan emberéleteket követelt — mostanában kecskéket szoktak áldozni. A szent helyen egyébként nincs különös érdekesség, az épület maga legfeljebb háromszáz éves. Sokkal jobban érdekelt egy másik templom, egy olyan hindu felekezet imaháza, amely a buddhista és hindu vallásból válogatja össze tanait és a kettőnek egyesítésére törekszik. Ennek az irányzatnak sok híve van az indiai értelmiség körében, Chatterji maga is közéjük tartozik.

Amint említettem, Chatterji sokat foglalkozik nemcsak a letűnt korok, hanem a mai India művészetével is. Egyízben elvezetett abba a városrészbe, ahol Calcutta művészei laknak, tudniillik azok, akik alkotásukkal a hinduk vallási igényeit elégítik ki. Egy helyen összezúfolva dolgozik a megszervezett művésztársadalom. Festők is vannak itt, de több a szobrász, aki agyagból mintázza a különféle hindu istenségek szobrait. Útcára nyíló helyiségekben dolgoznak. Így hát kényelmesen tanulmányozhattam műhelytitkaikat, amennyiben ilyenmiről szó lehet. A nyitott helyiségek és az utcák szélei tele voltak készülőkélben levő kisebb-nagyobb szobrokkal. A munka ott folyt a hullámzó mindennapi élet közepette. Érezni lehetett, hogy ez ősidőktől fogva így történik. A járókelők tömege és a művészek háznépe közben öntudatlanul jelenítette meg ugyanazokat a kifinomult testformákat, amelyeknek sokszor gyermekien keresetlen, de kimeríthetetlenül érdekes életnyilvánulása évezredekken át ösztönözte vonzó alkotásokra India művészeit.

ÖRÖKRE EGYEDÜL

Calcuttai látogatásom végére tartogattam azt a zarándokútat, amelyet megtenni szent kötelessége minden Indiát járó magyar embernek.

Este ültem vonatra. Sir Hassan kikísért az állomásra és gondoskodott róla, hogy a legjobb kocsiban

kapjak helyet. Közben mosolyogva mutatott a mongolos arcú harmadosztályos utasokra :

— Látja a Darjeeling-népet ?

Csakugyan, egészen másfajta emberek voltak, mint akik Calcuttában nap-nap után, lépten-nyomon láthatók. Szinte átmenet nélkül lép át az ember a barna árja környezetből a sárga mongolba.

Hálótársam a kocsiban egy angol kisdíák volt, egy darjeelingi college növendéke. A magaslati vidék isten-áldotta egészséges levegője ugyanis arra vitte az angolokat, hogy ott több iskolát alapítsanak. A szülők természetesen szívesen küldik gyermekeiket ezekbe az intézetekbe.

Korán reggel érkeztünk Kurseong állomásra, ahol a darjeelingi utasok autobuszba szálltak át. Biztosítottam magamnak a vezető melletti ülést, hogy minél kevesebbet veszítsek az elem táruló nagyszerű kilátásból.

Kígyózó utakon, szédítő völgyek fölött, csodálatos növényzet közt kapaszkodott a gépkocsi a magasba. Ennek a tájképnek megvan a maga sajátos varázsa. A szédítő lendülettel mélységbe szaladó hegyhátakon rendkívüli változatossággal burjánzik a növényi élet. A hegyoldalakat helyenként kerek, zöld bokrok, teaültetvények borítják. De látni olyan fákat is, amelyek ellentmondanak a környék magaslati jellegének és szinte forróégyövi hangulatot keltenek. Megkapó a mély völgyek alján a zöld legelő képe is. Nem emlékszem, hogy valaha ily páratlan szépségű hegyvidéket láttam volna. Az égbolt felhős volt, nagy ködtömegek húzódtak fel a mélyből. Ennek persze nem örültem, mert a Himalájához közeledtünk és nem szerettem volna megjární Darjeelingot úgy, hogy legalább egy pillantást ne vehessek a hóborította hegyóriásokra. Végre az igen magasan fekvő Gum állomáson ritkulni kezdtek az eget borító felhők. Rájuk esett a napsugár, ragyogóvá tette fehérségüket és a nagy égcsínkék nyílásokon át megjelentek a tépett tarajú havas csúcsok.

— Melyik hegy az ? — kérdeztem hirtelen a vezetőmtől.

Egyszerre többen feleltek, mintegy varázsütésre :
 — Az ott a „Kincsin Dzsunga !“.

Ez a név egyszerre mintha a múltba, gyermekemlékeim közé röpített volna. Merem mondani, hogy hamarabb ismertem a térképet, mint a betűt. Mint kisgyermek, valósággal szerelmes lettem a földgömbbe és az öreg Stieler-féle atlaszba, családi könyvtárunk egyik tisztes darabjába, amelyet 1869-ben adott ki Justus Perthes. Zsenge képzeletemet megragadták a színes határvonalak, meg a különféle hegységek tetszetős rézmetszetű ábrái. Még lefekvés után az ágyban is szerettem nézegetni a térképet és gyakran aludtam el párnám alatt a Stieler-atlasszal. A nagy buzgalom következménye az lett, hogy a könyv végül rongyokban fejezte be pályafutását. Közben elmagyaráztattam magamnak az országokat, folyókat és hegységeket. Az európaiak kevésbé érdekeltek. Túlságosan közel voltak és nem ékeskedtek eléggé hangzatos nevekkel. Nekem már akkor a Davalagiri, meg a Kincsin Dzsunga kellett. Le is néztem azokat a gyerekpajtásaimat, akik ezeket a falusi füleeknek szokatlan neveket nem tudták tőlem megtanulni. Velük nyaggattam egy öreg bábaasszonyt is, aki gyakran fordult meg házunkban, minthogy édesapám orvos volt. Nehezen vertem belé Ázsia földrajzát és nyelvbotlásain nagyokat nevettem. — Ma már bizony nem tudok olyan jóízűen nevetni. Csoda-e hát, ha a Kincsin Dzsunga tündöklő fehér csúcsának láttára egy pillanatig még arról is megfedekeztem, hogy a Himalája tövében vagyok, azon a tájon, amelyet Kőrösi Csoma Sándor szelleme leng körül ?

Március nyolcadika volt. Ez a nap beleesett a tavasz ünnepébe. Napok óta egész Indiában vörösre festett vízzel locsolták össze az emberek egymás ruháját. Itt a darjeelingi uton is nagyban folyt ez a hagyományos multság. Maskarás csoportokat is lehetett látni. Némelyek álszakállt hordtak, mások fején hegyes süveg ékeskedett. Nagy volt a jókedv mindenfelé és zajlott a vidám harc, amelynek fegyvere az életet jelképező vörös folyadék. Mint nálunk a húsvéti öntözéskor, itt

is a nők voltak a szenvedő felek. A fiúgyermek kitar-
tóan hajszolták a leányokat.

A házak falát itt-ott jelképes rajzok díszítették. Köztük leggyakrabban a horogkereszt szerepelt. Egyéb-
ként a Darjeeling közelében fekvő helységek még nem
igen árulták el, hogy a buddhizmus egyik legfőbb erős-
ségének, Tibetnek közelében járunk. Feltűnt ugyan a
fehér hegyoldalban néhány lamaista jellegű fehér csor-
ten (palackalakú pagoda), de a tavasz megünneplése
az említett módon nem a buddhista, hanem a hindu élet
egyik jellemző megnyilvánulása. A jelmezes népi játékok
is arra vallottak, hogy a hinduk errefelé túlsúlyban van-
nak a buddhisták fölött.

Darjeelingbe érkezve, első dolgom volt, hogy az
autobusz végállomásán, a bazár mellett, két riksa-
kulit fogadjak. Egy nem lett volna elegendő, mert a nagy-
kiterjedésű hegyvidéki városban állandóan magaslatokat
kell mászni, hogy az ember a nevezetes helyekre juthasson.

Embereimnek (érdekes néprajzi példány volt mind
a kettő) elkezdtem magyarázni, hogy a temetőbe akarok
menni. Azt kérdezték, a régibe-e vagy az újba. Erre a
kérdésre nem voltam elkészülve, de úgy okoskodtam,
hogy szegény Kőrösi Csoma Sándor, aki kevés híjján
száz esztendeje húnyt el itt Darjeelingben, nem feketet
olyan temetőben, amelyet ma újnak neveznek. Menjünk
hát a régibe.

Északnak kanyarodva, egy kertes házakkal sze-
gélyezett utcán kapaszkodtunk fel az orszáigútra és ezen
nyugatnak fordulva, haladtunk egy mély és meredek
völgy irányában. Néhány perc múlva, egy kanyarodó-
nál megpillantottam azt, amiért jöttem és amit fény-
képekről már tökéletesen ismertem. A darjeelingi régi
temető rácskerítése mögött, néhány lépésnyire a be-
járattól, ott áll a jellegzetes síremlék, a csattri-szerű
tetővel ellátott hatszögletű pillér. Az oldalán messziről
kivehetők a feliratos táblák. Az egyik a bengali Royal
Asiatic Society, a másik a Magyar Tudományos Aka-
adémia, a harmadik a nagy halott szülőfaluja, a három-
szék-megyei Kőrös kegyeletét hirdeti.

A temető kapuja előtt leszálltam a riksáról és leemeltem kalapomat. Urrá lett rajtam egy érzés, amely még sohase fogott el, sehol a világon.

A legteljesebb, legszomorúbb egyedüllét érzése volt ez. Mikor útrakészültem és indulás előtt hazamentem szülőfalumba, hogy búcsút vegyek édesanyámtól, az ő nagy kérdése ez volt :

— Nem fogsz-e ott félni, annyira egyedül, fiam ?

Ez azóta se jutott eszembe. Nem gondoltam rá sem akkor, amikor Marseillesben hajóra ültem, sem amikor Colomboban elváltam utitársaimtól és egyedül maradtam, sem amikor vadidegen kocsivezetővel a ceyloni dzsungelken robogtam keresztül éjnek idején. Később is, mikor Kína belsejében jártam, olyan helyeken, ahová barátaim tanácsa ellenére merészkedtem, ahol kevéssel előbb még banditák garázdálkodtak, vagy a chüyangi ütött-kopott fogadóban, ahol egymásután vertek fel és igazoltattak a különféle őrzérek, vagy a chüfui országút fűzfái alatt, ahol riksakulimon kívül csak a telihold mosolygó kerek ábrázata volt a társaságom — ha ilyen alkalmakkor eszembe is jutott, hogy Istenem, mégis csak egyedül vagyok, sohasem éreztem a magánosság súlyát. Sőt ! Akárhol is fordultam meg Ázsiában, mindig úgy éreztem magamat, mintha otthon volnék.

Darjeelingben azonban, Kőrösi Csoma sírjánál, teljes erővel hatalmába kerített a szomorúság, az elhagyatottság érzete. Elfogott ez anélkül, hogy szándékosan felidéztem volna. Míg riksámmal odaértem, egyebet sem csináltam, mint jobbra-balra figyeltem. Igyekeztem emlékezetembe vésni mindent, ami körülöttem látható volt. Eszembe se jutott, hogy előkészítsem magamat a nagy benyomásra, amelyet Kőrösi Csoma Sándor sírja fog rám gyakorolni. De nem is volt erre szükség. Megszállt a sohasem tapasztalt érzés váratlanul, észrevétlenül.

Közben ellepte a völgyet a köd. A mélység közvetlen a temető mellett tátongott, a sírkert nyugati szélén, abban az irányban, ahonnan egykor a nagy magyar vándor jött a Himalájához, hogy annak tövében örök

nyugvóhelyet találjon. A meredély szinte végtelennek tűnt fel. Az átellenben égnek ágaskodó hegyóriásokat elnyelte a fehéres szürkesség. Minden, de minden eltűnt azon az oldalon, amelyhez egykor az Erdélyországból idejutott rajongó kutatót a honszeretet eltéphetetlen szálai fűzték.

Kár volt a tájért, amelyet eltakart a köd. Ez a feneketlen és határtalan káosz azonban éppúgy illett a halott Csoma környezetéhez, mint annakidején az élőhöz a Zangra és Phuktal kolostorok tökéletes magánya. Az északi buddhisták hite szerint a bodhiszattva az az eszményi lény, aki önszántából, szíve szerint mond le a megváltó Nirvanáról mindaddig, amíg csak egy parányi szenvedés van a világon. Ha volt emberi lény, akinek szelleme megközelítette ezt a nagy eszmét, a mi Kőrösi Csoma Sándorunk az. De ki is lehetett volna más? Jött-e ide másvalaki olyan országból mint ő? Hozta-e annyi szenvedés emlékét magával? Jött-e valaki olyan országból, amely annyi áldozatot kívánt volna, mint az övé? Mit is mond róla Gérard, a tibeti utazó, aki őt 1827-ben kanumi magányában meglátogatta? . . . „Függelenségének magasztos érzelmeit oly magasra fokozza, ahogy ez szokásos talán hazájában, de én már hibának bátorodom mondani. Társalgás közben gyakran levert . . . Elhagyatva és mellőzve érzi magát . . . Mindamellet nagy búskomorságában is hangsúlyozta előttem, hogyha tibeti nyelvtanát és szótárát majd . . . átadhatja az angol kormánynak, a világ legboldogabb embere lesz és örömmel hal meg, tudván, hogy beváltotta szavát . . .“

Hogy is ne lett volna levert? Hogy is ne érezte volna magát minden elismerés ellenére is elhagyatottnak és mellőzöttnek? — Jó barátja, William Moorcroft tanácsára hozzáfogott a tibeti nyelvtan és szótár megírásához. De életének végső célja nem ez volt. Kőrösi Csoma Sándor a Székelyföld fia volt, annak a népnek sarja, melyet az Attila hunnjaitól való származás hite éltet. Ezeknek a hunnoknak őshazáját kutatni indult el Csoma 1819 novemberében „a történetek nagy hazá-

jába“, hogy elnyerje ott a halhatatlanságot. Örökre elnyelte a távolság, örökre elválasztotta szülőhazájától. Csoma nem akart megállni sem Indiában, sem Tibetben. 1842 márciusában — akkor is március volt! — azért fogott újra vándorbotot, hogy most már Tibeten áthatolva, meg se álljon Mongolországig, a hunnok őshazájáig, amely után annyira fölcsigázta vágyát a székegy nemzeti hagyomány, Deguignes híres könyve, — a korabeli keletkutatók bibliája — és Klaproth elmélete az ujugurokról, akikben Csoma a magyarok elődeit látta.

Darjeelingben megállott az óramutató. A világ legmagasabb hegységére néző temetőben ott nyugszik a bodhiszattva-lélek világfájdalma és vele együtt az örök magányra ítélt, örökké kielégíthetetlen magyar vágyódás. Hogyne sujtott volna rám a darjeelingi temetőben az egyedüllétnek végtelenül szomorú érzése!

Mi magyarok kicsi nemzet vagyunk és a külön magyar sors sokszor bánt nagy fiainkkal is mostohán. De Kőrösi Csoma Sándort Kelet nagy hódítója, az angolok is magukénak vallják. Csoma Sándorban azáltal jutott kifejezésre a lélek páratlan nemessége, hogy ő egész életét nem tekintette egyébnek, mint tartozásnak. Tartozott vele, hite szerint, elsősorban szülőhazájának, de tartozott angol barátainak is, akik tudományos munkájában támogatták. Pedig ő legkevésbé se gondolt arra, hogy eszményi magányosságban végzett kutatómunkájával az angol birodalom érdekét is szolgálja. Tökéletesen hiányzott belőle minden gyakorlati érzék. Az angolokkal azonban vállalta a közösséget, mert lángelméje megérezte vele, hogy amikor ezt teszi, kora legeszményibb törekvésű hatalmával vallja magát egynek. Az akkortájt gyors emelkedésnek indult angol birodalomról el lehet mondani, hogy előbbre vitte a világot. Az angol szellem virágzása az egyetemes emberi fejlődésnek döntő tényezője lett. Csoma Sándor, amikor a Royal Asiatic Society szolgálatában dolgozott, részese lett annak a nagy munkának, amelyet az angol szellem a Keleten az emberiség érdekében vállalt.

Amíg a sírnál időztem, nem tudtam megszabadulni

az egyedüllet érzésétől. A hely azonban, amellett, hogy szomorú, szép is. Elképzelhetetlen fínomvonalú bambuszligetek, meg a tenger színe feletti óriási magasságot meghazudtoló fák és virágok gyönyörködtették szememet. A ködök előterében a képzelhető legtökéletesebb ékítményeket rajzolta ki a darjeelingi növényzet. Miután kiszakítottam magam a temetői környezetből, keleti irányban az Observatory Hill tetejébe vitt fel a riksa. Ott emelkedik, fehér imazászlók erdejétől körülvéve, a híres Dordzsellinggáon. A sárgaruhás pap, mihelyt a zsebembe nyúltam, a legnagyobb készséggel imádkozott értem. Kezembe nyomta az illatos füstölőpálcát. Ezt meggyújtottam és a vasedényben izzó parázs hamujába állítottam. Míg a baksis iránt fogékony, de egyébként bizonyára jámbor férfiú lelkem üdvösségét gondozta, az én szemem az izzó parazsat és illatos füstölőket rejtő üst alakján akadt meg. Üreges, úgynevezett csöves talpon állott a tojásdad vasedény és élénken emlékeztetett azokra a bizonyos „szkitha üstökre“, amelyeket az ókori euráziai lovasnépek magukkal vittek mindenüvé, így hazánk területére is.

Sétatér is volt a közelben, elhagyatott térség. Csak néhány nepali gyermek hancurozott rajta. Minthogy ebédidő közeledett és a riksa-kulik türelmetlenkedtek, a város forgalmasabb részére vittem magamat és jobb társaság után kezdtem körülnézni.

Két szőke szakállú hittérítő szerzetessel akadtam össze. Elmondtam nekik, ki vagyok, honnan jöttem és hogy tudomásom van arról, hogy él itt egy magyar vendéglős. A barátok jól ismerték honfitársamat, akit Iván Józsefnek hívnak és nyomban hozzávezettek. Alig száz méternyire volt a vendéglő. Iván tüstént átvette tőlem a kulik fölötti parancsnokságot. Saját hazai nyelvükön lehordta őket, amiért túlságosan magas bért követeltek, nem engedte, hogy az egészet kifizessem és nyomban meg is szabadított tőlük. Miután nála megebédeltem, eljött velem gyalogszerrel, várost nézni.

A bazárban mozgalmas élet volt. Nepaliakkal, tibetiekkel, bengáliakkal találkoztunk. Különösen feltűntek

a nepali nők. Ruházatuk díszére válna bármely néprajzi, sőt történelmi múzeumnak. Pompás gyöngy- és ezüstdíszek zörögnek nyakukban, csuklóikon és bokáikon. Sok olyan ékítményt láttam ezeken a népies ötvösműveken, amelyeknek családfája végtelennek mondható. Nem egy népvándorláskori formát ismertem fel rajtuk. A hegylakók ruhaszövevei, különösen a női ruháké, szintén rokonságot tartanak azzal az euráziai népművészettel, amely hazánk területétől kezdve a belsőázsiai hegyvidékig, alapvonásaiban egységesnek látszik.

Újabb és újabb látnivalók akadtak és nem engedték szétszóródni gondolataimat. Egy öregasszony járt-kelt a bazár forgatagában és közben gépiesen forgatta a kezében tartott kis imádkozó-malmot. Széles, ráncos arcán nekünk tépelődő nyugatiaknak elképzelhetetlen tökéletes lelki nyugalom honolt és az istenség iránt való kötelességtudó bizalom. Nem messze, egy árok szélén, egy faház oldalának támaszkodva, tarkaruhás asszonyok és lányok sütkéreztek a tavaszi napsugárban. Betértünk egy kis régiségkereskedésbe. Tulajdonosától, egy ráncos-arcú, gyérszakállú öreg embertől, hogy valami emléktárgyam legyen, megvettem egy bronz kapcsot, amely arra szolgál, hogy a hegyvidéki anyák nyakukba erősítsék vele pólyás csecsemőiket. Ez a tárgy is szép bizonyítéka a díszítőelemek sok évszázados életbenmaradásának. A kapocs hosszúkás részein ugyanolyan indadísz fut végig, aminőt ezerszámmra látni nálunk is a népvándorlási kori sírokból kiásott bronztárgyakon.

Nemsokára elbúcsúztam készségezes vezetőmtől, hogy a társaskocsin leereszkedjem a hegyi úton Calcutta felé. Indulás előtt még volt időm lefényképezni egy leendő utitársamat, egy teljes díszbe öltözött nepali leányt. Kurseong állomáson pedig, hol hosszabb időt töltöttünk, egy másik lépett a kocsizhoz. Ő kezdte a beszélgetést „how do you do“ köszöntéssel. Kiderült róla, hogy világlátott hölgy. Előzőleg Calcuttában élt. Most pedig, hogy úgy mondjam, „falu szépe“ itt a hegyekben. A neve Náni Komini. (A nepali lányok mind Náninak nevezik magukat.) Szívesen vette, amikor vázlatkönyvemben

megörökítettem arcvonásait és örült az érte járó bak-sisnak. Búcsúzaskor már nem is „good bye“, hanem csak „bye bye“ volt a köszöntése.

Egyre sűrűbb lett a köd a völgyek és erdők fölött. Nehéz szívvel távolodtam attól a helytől, amely minél több szomorúsággal tölti el, annál jobban vonzza a magyar lelket.

Sűrű erdőn haladtunk át éppen, amikor néhány ember integetésére meg kellett állnunk az esti szürkületben. Baloldalt mély szakadék tátongott. A kocsivezető és a bennszülöttek elkomorodva bámultak a mélybe. Az út szélén álló emberek élénk taglejtésekkel magyaráztak valamit, miközben a sötét völgybe mutogattak. Az előttünk haladó gépkocsi zuhant le a szakadékba. Kirándulókat szállító magánautó volt.

ORISSZÁBAN

Calcuttaból déli irányba haladva, előbb Puri, majd pedig Madras környékének csodálatos templomait akartam megtekinteni, hogy legkésőbb március tizenhatodikán elérjem Colombot. Onnan hajón készültem tovább folytatni utamat Kobeig.

Puri szellemi központja Orissza tartománynak. Nevezetessége egy hatalmas Dzsagannat-templom. A Dzsagannat név a mindenség urát jelenti, aki alatt Krishnát értik. Krishnában pedig Dzsagannat alakjában apját, Vishnut tisztelik, aki eredetileg Napisten volt. Puri temploma azonban — jóllehet, ezt látogatja a legtöbb idegen — korántsem olyan érdekes, mint a várostól északkeletre fekvő Kanarak Nap-temploma, amelyet a világ „Fekete pagoda“ néven ismer. Középkori építmény. Állítólag meg volt már a IX. században. Mostani alakjában valószínűleg a XIII. század közepéről való.

Gépkocsím, amely forró napsütésben tette meg az utat Kanarakba, a fekete pagodától tisztos távolban állt meg, mert a mély homokban nem tudott továbbjutni. Így gyalog kellett megtennem vagy két kilomé-

tert. A meleg időjárásnak megfelelő kényelmes öltözék volt rajtam, khaki színű short, mégis ömlött rólam az izzadság, mire a templomhoz értem. Az úgynevezett dravida stílusban emelt kőépület, mikor még teljes egészben állt, Szuriya napisten kocsját ábrázolta. Szentélye eredeti alakjában maradt fenn. Fedelje gúlaszerűen lépcsőzetes. Kis távolságra hatalmas kőlovak láthatók, csatlósokkal és letiport alakokkal. A lószobrok valamikor a templomhoz tartoztak, amelynek oldalán nagy kőkeretek mutatják, hogy valóban kocsialakú volt.

A kanaraki templom nem tartozik a legnagyobb gonddal és elmélyedéssel alkotott műremekek közé, de a maga nemében rendkívül érdekes. A híres szentély a kőfaragók bámulatraméltó erőpazarlásával készült. Lépcsőzetes testét tört vonalakban kiugró-bemélyedő párkányok tagolják. A párkányok felülete tele van ékítményekkel és fülkékkel. Minthogy az épület gúlaszerű teste nemcsak magasságában, hanem szélességében is erősen tagolt, a kiugró és bemélyedő részek is megkapták díszüket, amelyek leginkább emberi alakok.

A kanaraki faragványok ismét olyan ábrázolások, amelyek a Nyugaton vallásos épületen elképzelhetetlenek volnának. Leplezetlen érzéki felfogással ábrázolt meztelen szerelmespárok népesítik be a Nap templomát. Leírásuk nem tűri meg a nyomdafestéket. A hinduk azonban nem ütköznek meg az ilyesmin. Itt is érvényes az, hogy a keleti ember ősidőktől fogva minden művészi ábrázolásban jelképet lát. A kanaraki templom művészi faragványai is a nagy kozmikus vallási felfogást tükrözik. A nap éltető melege és világossága forrása annak a folyamatnak, amelyben örök ellentétek változnak. Ezek pedig semmiben se mutatkoznak közvetlenebbül, mint a férfi és nő egymáshoz való viszonyában.

Az érdekes templom megtekintése alaposan kifárasztott, mert a szentélyt fedő gúlaszerű tetőzetre is felmásztam. Mikor a kocsimhoz igyekeztem, pár lépésnyire tőlem egy sakál ballagott el. Minthogy nem tudtam mennyre haragos természetű állat, néhány követ

kapartam elő a homokból. A sakál azonban nem törődött velem, lustán vonszolta magát tovább.

A kocsi falvakon ment keresztül, amelyek legkevésbé se voltak érdektelenek. Az egyszerű, szegényebb házak falain még festményekeket is láttam: többnyire mértani idomokká egyszerűsített fehér fák, lótuszrozeták és sugárzó napkorongok ábrázolásait. Ezek sokhelyütt nemcsak a házak falát, hanem az előttük elterülő talajrészt is díszítették. Lényegében ez a népies falfestészet is abból az eszmekörből ered, amely közvetve a kanaraki Naptemplom szobordíszében érvényesült.

Jókora út volt a forró napsütésben Bhubaneswarig, de megérte a fáradságot. Ez egy régi templomtelep. Már az ötödik század végén állt egy híres Dzsagannat templom, amelyet Yayati nevű király építtetett. Ez a király arról nevezetes, hogy kiűzte Orissza területéről a yavanákat, akik alatt India népei, mint tudjuk, tulajdonképpen a görögöket értették. Miután azonban Orisszában sohasem uralkodtak görögök, a kutatók szerint ez esetben buddhistákra kell gondolni. A görögök és buddhisták azonosítása pedig amellet érvel, hogy a hellenizmus valóban igen fontos tényező volt India ókori történelmében. Gondoljunk csak arra, hogy a Gandhara-területen, a buddhista szobrok rengetegében mennyi görög formát találunk. Nagyon valószínű tehát, hogy a régi Indiában a görögség térfoglalását számon tartották azokon a helyeken is, amelyek a buddhizmusnak az északnyugati területektől távoleső erősei voltak.

Orissza máig fennmaradt épületein már nyoma sincs a buddhista stílusnak. Úgy tudjuk, hogy annakidején, mikor a yavanák kiűzése után virágzásnak indult a hindu szellem, hétezer hindu szentély vette körül Bhubaneswar szellemi központját, a Nagy Tavat. A hétezerből, azt állítják, ma is áll még vagy ötszáz, amint Murray könyvében olvassuk: az „omladozás különböző állapotában“. Ezt úgy kell érteni, hogy nagyrészüknél éppen csak hogy nyoma van meg. Néhány híres templom őrzi még a régi dicsőség emlékét. Ezeket azonban annál

érdemesebb meglátogatni. A hindu építészetnek e méltán világhírű emlékei a VII. és XII. század közt épültek és az indiai építészet két nagy stílusát képviselik. Ezek közül az egyiket a szakemberek északinak, vagy indo-árjának nevezik. A másik az úgynevezett dravida-stílus. Az indo-árja stílusban épült templom hindu neve: „sikhara“, a dravida templomé: „vimana“, vagyis Isten szekere. (A kanaraki templom esetében láttuk, hogy a vimanának valóban szekér alakja van.) A vimana név különben használatos minden olyan hindu szentély megjelölésére, amelynek tornya van. A sikhara tornyának domborulata keskeny szénaboglyára emlékeztet. A torony fedelét egész magasságában végigvonuló, sokszor erősen tagolt bordázat élénkíti, amely bambuszszárak kötegére emlékeztet. A csúcson lóuszrozetta a befejező tag. A vimana tornya tagolás tekintetében épp ellentéte a sikharának. Ez a torony ugyanis, amint Kanarakban láttuk, lépcsőzetes gúla, tetején a bejárat-tal keresztbefekvő, domború fedéllel. Az emeleteket elválasztó párkányok szokott díszje a patkóalakú kudu, vagyis napablak.

Bhubaneshwar óriási élményem volt. Ott kaptam a legösszhangzóbb képet a hindu művészetről. A legnagyobb hindu templomok India más területein, vagy újabbak, vagy átalakultak az idők során. Bhubaneshwarban még az első nagy fénykor erőteljes fejlődésének eredménye látható: a templomépítésnek olyan művészete, amely a díszítőelemekkel a lehető legpazarabbul bánik. Aki készületlenül áll meg a bhuaneswari templomok előtt, belekábul a formák végtelen gazdagságába. Aki azonban nem sajnálja a fáradságot, hogy megismerje ez épületek szerkezetét, látni fogja, hogy megvan ezekben is a tökéletes rendszer, még pedig olyan rendszer, amelyet a hindu építészek történelem előtti őseiktől örököltek. Minden hindu templom építésénél az alap gondolat a Mindenség jelképes kifejezése: a négy világtáj. A falak tehát Észak, Kelet, Dél és Nyugat felé néznek. Ennek megfelelő az alaprajz és a falak külső díszje is. Ami tehát ezeken túlságosan bonyolultnak és

zürzavarosnak látszik, kivétel nélkül a mindent átfogó és egységesítő alap gondolatot szolgálja.

Bhubaneshwar nevezetes templomai közül első helyen kell említeni a Lingarádzsát, amelyet egyszerűen Nagy Templomnak szoktak emlegetni. Szentélyét és előcsarnokát Krisztus után 1000 körül építették. Ugyancsak Shiva tiszteletére épült a Paraszurameshwara, Bhubaneshwar legrégebbi temploma, Krisztus után 750 körül. A tornya már fiatalabb, a X. századból való. Rama életének jelenetei, elefántok és lovak díszítik. 950 körül épült a Mukteshwara, amely az angol szakemberekre gyakorolt hatásával a „vízszintes gótika“ (horizontal gothic) elnevezést érdemelte ki. Jóval újabb, a XI. és XIII. századok közt épült a Radzsarani, amelynek szobordíszje különösen megkapó. Sikharájának párkányain csábtáncokat lejtenek az érzéki szépségükkel feltűnően hivalkodó táncosnők, kiknek testét ékszereken kívül alig fedí valami. Még a földi gyönyörűségekről való lemondást is ilyen csábító megjelenésű nőalak példázza: a bajadér, aki karcúságát derekának kígyózó elhajlásával érvényesítve, egy lábon áll, míg a másiknak bokájáról lefejtí az ékes abroncsot, mint áldozatot, amelyet el akar dobni magától.

A hindu művészet pompájával és túlélrettségével szemben enyhítő hatásúak a közeli Udayagiri és Khandagiri szoborművei. Mindkét helyen sziklás dombok oldalába mélyedő barlangkolostorok tátonganak, rendkívül érdekes faragott bejáratokkal és a homlokzatukat díszítő domborművekkel. Ezek egészen más világba vezetnek, mint a bhubaneshwari faragványok. Udayagiri és khandagiri művészete távolról sem olyan érett, mint ezek, hiszen a Krisztus előtti II. századot képviseli. Khandagiriban az úgynevezett Elefántbarlang falán, valamint Udayagiri legnevezetesebb barlangján a Rani Gumfán sem takarékoskodtak a művészek a domborművekkel. Ezek valószínűleg dzsain legendákat ábrázolnak. Különösen érdekes köztük a vadászat szárnyas antilopra és elefántra, meg a nőrablás. A Krisztus előtti II. évszázad női, túlrett kebleik ellenére is fejletlen

hajadonok az orisszai táncosnőkhöz képest. Sovány, hajlékony végtagjaik a bhubaneshwari és kanaraki telt idomokhoz úgy viszonylanak, mint Botticelli Venusa a Tizianéhoz. A művészi összhangot kereső szemnek jól esik az a bájos kezdetlegesség, amellyel a régi dzsain szentélyeik falain találkozik, mert több üdeség és közvetlenség szól belőle.

De meg több eredetiség is. Azért mondom ezt, mert amint kiléptem a Rani Gumfából, nyomban láttam valamit, ami stílusával is a pár perccel előbb élvezett ókori indiai szobrászat tárgykörébe kíváncsított. Két zarándoknő éppen térden állva köszöntött egy harmadikat. Ennek egész mivolta azt a benyomást keltette, hogy valami nagyon szentéletű tekintélyes személy lehet. Társnői térdreborultak előtte; ujjaikkal végigsimították lábszárát és bokáját, miközben homlokukat lábaihoz érintették. A csonttalannak látszó vezeklő alakok meghajlásában felismertem azokat a vonalakat, melyeket, ha India régi festményein, szobrain lát az avatatlan szem, a valóságnak ellentmondó stílusművészetnek fog fel.

TAMIL VIDÉKEN

Gyors ütemben kellett folytatnom utamat dél felé Madrasig, ahol annakidején, mikor Madurából Haiderabadig utaztam, csak órákat tölthettem el. Most kedvemre gyönyörködhettem a híres tartományi főváros legérdekesebb látnivalójában, a hindu isteneket ábrázoló dél-indiai bronzszobrok csodálatos gyűjteményében. A múzeum világhírű remekei közt első helyen áll a táncoló Shiva, a Nataradzsa (tánckirály). Darázsderekű, szélesvállú alak. Jobb lábával a földönfekvő Malára, a tudatlanságot jelképező törpére tapos, míg a balt könnyű mozdulattal lendíti magasra. Négy karja eközben négy ellentétes mozdulatot ír le.

A táncoló Shiva szobra, amelynek Auguste Rodin is lelkes bámulója volt, mindennél jobban kifejezi a különbséget a keletázsiai és a nyugati művészet közt.

A nyugati műértő szerint ez a Shiva éppen csak a táncmozdulat miatt érdemes látnivaló. A táncoló Shivának azonban négy keze van. Az egyikben kisdobot tart, a másikban lobogó lángot. A harmadik kéz, tenyerével kifelé, elutasító mozdulatot tesz, a negyedik a fel lendített ballábra mutat, amely a hinduk hite szerint, az ember igazi támasza. Az isteni hajfürtökben oroszlánfej, kígyó és holdsarló látható — megannyi fontos Shiva-jelkép. A táncoló isten dereka körül tigrisbőr csavarodik. Ennek is megvan a maga külön jelentősége. Egy alkalommal ugyanis tízezer bölcs akarta elpusztítani Shiva istent. Rászabadítottak hát egy felbőszült tigrist. Az isten kinyújtotta jobbkezének kisujját, körmenék egyetlen mozdulatával lerántotta a vérszomjas állat bőrét és a teste körül csavarta. A másik támadó egy vad bika volt. Ezt baltával terítette le. A harmadik merényletet Mara, a csalódás és rémület démona intézte ellene. Az isten jobblába nagyujjának nyomására kettétört a szörnyeteg hátgerince.

Ezen a legendán kívül még egyéb is olvasható a táncoló Shiva bronzszobrából. Fején fonatokban repked jobbra-balra a hosszú haj. A jobboldali fonatokon női alak foglal helyet: a Ganges jelképe. A baloldali varkocsok közt kígyó látható, amely ez esetben az örökkévalóságot jelenti. Mindezek elmaradhatatlan tartozékai a táncoló Shiva szobrának. A művész feladata tehát tárgyi szempontból erősen kötött. Annál nagyobb a szabadsága azzal szemben, amit valóságosságunk nevezünk. A két sajátos szempontból a tárgyi kötöttségből és a természeti lehetetlenségek nem ismeréséből az tűnik ki, hogy Indiában a művészi alkotás egységét is másképpen fogják fel, mint nálunk. Nem a szemmel felfogható, hanem a gondolati egységre helyeznek súlyt.

A madrasi múzeum másik kimagasló nevezetessége az Amaravatiban épült sztupa fehér márványkerítésének domborművű díszje. Ez a maga nemében páratlan alkotás az indiai szobrászat egyik legnagyobb büszkesége. Végtelenül sok bájos vonás jellemzi a rajta lévő

domborműveket. A délindiai Andra uralkodók korában élt művészek pompásan tudtak ábrázolni sokadalmat és cselekményt a maguk gyermekesen közvetlen módján. Mint az indiai ábrázolóművészet általában, ezek a „dzsatakák“ is a női test szépségeinek valóságos himnuszai.

Madras közelében van Mamallapuram, az emberi alkotószellem egyik csodája. Ezen a területen a Krisztus utáni VII. században a Pallava királyok uralkodtak. Köztük különösen dicsőséges volt I. Naraszimhavarman. Azzal örököltette meg nevét, hogy az akkoriban szegényes kis község közelében templomokat faragtatott ki a tengerpart sziklafalából. A templomok közül öt a parttól nem nagy távolságra, nyugat felé egy csoportban van. Az egész csoporttól északra emelkedő sziklafal déli oldalán mítoszi alakok, félistenek, emberek és állatok, elefántok, őzek, bikák sokasága lepi meg az embert az óriás formák olyan tömegével, amely Michelangelo sixtusi kápolnájának embergomolyagával vetekszik. A sziklából kivágott öt templom a hinduk képzeletében mindent felülmúló nagy hősköltevény, a Mahabharata szereplőinek nevét viseli. Ezek a nevek azonban utólagos elkeresztelések és a környék lakosságától származnak. Mamallapuram templomai eredetileg mind Shiva-templomok voltak; az örök pusztulás és újjászületés nagy gondolatát kifejező istenség dicsőítését szolgálták.

Nem akarom olvasóimat terhelni a nagyszerű kőfaragványok részletes leírásával. Páratlan élvezet volt végigmennem a sziklás hegygerincen és elgondolnom, hogyan lett a hegyből egy csoport templom a régi művészek jóvoltából, akiket éppúgy mondhatnák építészeknek, mint szobrászoknak. A sziklafalon és a templomon ábrázolt alakokon nem tudtam, mit csodáljak jobban, az egyszerűséget és nagyvonalúságot-e vagy fel fogásuk merészségét.

Az utolsó nagy benyomás közvetlen a tenger partján várakozott rám. A zajló hullámok mellett még egy gazdagon díszített, kitűnő arányokban épített templom emelkedik. Itt már nem telt sziklából, úgyhogy

faragott kövekből kellett építkezni. Beértem azzal, hogy a templom összhatásában gyönyörködjem. Miután körüljártam az épület folyosóját, nem tudtam ellentálni a csábításnak, hogy megfürödjek a tengerben.

Mikor a parti templomtól visszafelé haladtam, egy nagyobbfajta, de egyszerű épület ablakain át gyermekkoromból ismerős, kedves zsvaj ütötte meg fülemet. A ház iskolaépület volt. Mikor odaértem, benéztem az egyik nyitott ablakon. A mamallapurami tanítómester észrevett. Barátságosan köszöntöttük egymást és a tanító beinvitált. Megkértem, hogy ne zavartassa magát és folytassa a tanítást, nagyon érdekel. Amit láttam, a budapesti pedagógiai szemináriumban aligha menne mintatanítás számba. Sthalasayanathy tanító úr hangosan mondott valamit, amit azután utána harsogott az egész gyermekkar, fiúk-lányok vegyesen; gyerekkoromban, Kővár vidékén pontosan ezzel a módszerrel verték a fejünkbe a tudományt. Lehet, hogy azóta sokat fejlődött az emberiség, ha nem is minden tekintetben. De kötve hiszem, hogy a rengeteg tanügyi újítás, amit az én időm óta bevezettek, olyan nagy eredményeket hozott volna a nemzetnevelés terén, mint sokan képzelik.

A madrasi és Madras-környéki nagy élmények után megállás nélkül utaztam Colomboig. Utoljára még mohón fogadtam magamba a tengerparti pálmák és a köztük nyüzsgő színes emberek felejthetetlen látványát. Megilletődött lélekkel mondtam búcsút Indiának és Ceylonnak. Fájdó szívvel hagytam el a kedvessé vált területet és ugyanakkor eltöltött az izgatott kérdés, vajjon milyen eredménnyel fogok járni Kínában és Japánban?

Még Calcuttában voltam, amikor egy reggel házigazdám, Sir Hassan, ezzel fogadott:

— Bajosan fog elutazhatni Japánba. Nézze, mi van az újságban! Nagy katonai forradalom. Minisztereket gyilkolnak. Ki tudja, mi lesz? . . .

Azt feleltem, hogy ez semmit se változtat az utitervemen. Mikor Görögországba készültem, mindenki

azt jósolta, hogy fogok látni forradalmat, mert anélkül ott egy esztendő se mulik el. A jóslat nem vált be. Elmaradt az élmény, amire számítottam. De volt részem már forradalomban Budapesten, anélkül, hogy bármi bajom is esett volna. Gondoltam, megúszom majd baj nélkül Japánban is.

Új élményekre szomjas lélekkel szálltam Colomboban a Hakusan Maru fedézetére.

SINGAPORE, HONGKONG

Március tizenötödikén érkeztem Colomboba. Másnap kötött ki a Hakusan Maru. Idejében elszállásoltam magamat a hajón s mihelyt elhagytuk a kikötőt, szemügyre vettem a titársaimat.

A társaság kevésbé volt érdekes, mint Marseille-től Colomboig a Hakone Marun. Sok japáni volt a hajón, többnyire sportemberek, akik a téli olimpiászról tértek haza, amint nemsokára megtudtam, nem nagy dicsőséggel. Európai nyelveket alig egy-kettő tudott közülök, azok is csak néhány szót. Nem voltak barátságatlanok, de nehezükre esett az idegenekkel való érintkezés. Leginkább maguk között töltötték az időt.

Az asztalnál eleinte japáni társaságba kerültem, a Sakamaki házaspár mellé. A férfi „professzor“ volt, egyike a töméntelen japáni professzoroknak, akiknek címét nem kell túlságosan komolyan venni. (A Távol-Keleten, akárcsak Amerikában, rengeteg embert neveznek professzornak. Gondoljunk csak arra, hogy magában Tokióban 16 egyetem van. De közülök egyedül a császári egyetemnek van igazi tekintélye.) A professzor felesége, Yoshiko San, igen bájos teremtség volt. Hawaiból jöttek és szemlátomást büszkéek voltak arra, hogy amerikai állampolgárok. Volt a hajón egy angol úr. Társalgás közben az az érzésem támadt, hogy politikai ügynök lehetett. Hongkongban elhagyta a hajót. Feltűnő jelenség volt egy orosz nő, aki „veszedelmes“ korát élte, Párizsból utazott Shangaiba, ahol férje hajóskapitány.

Ő maga divatszalon-tulajdonos volt és legújabb kreációit vitte magával. Kifogástalan magaviselete ellenére démonnak tűnt fel a cseresznyevirág-bájú japáni hölgy mellett. Velünk utazott még — last but not least — Dr. Faverey, holland-guyanai születésű néger orvos. Jólmenő szemorvosi rendelője volt Amsterdamban, de kénytelen volt hazát változtatni, minthogy Hollandiában is van már fascizmus. A szumatrai Medanban egy rendelőt készült átvenni. Bízott a jövőben, mert az erős napsütésben izzó ország, amint hallotta, a szemorvosok Eldorádója. Magas, sovány ember volt, jóságos arcával, szerény fellépésével, mély műveltségre valló társalgásával felkeltette rokonszenvemet.

Az alsó fedélzeten Singapore-ba utazó kínaiak táboroztak. Az asszonyok egész nap rakosgattak, rendezgettek, a férfiak többnyire majongoztak. Mindenki figyelmét magára vonta egy tíz év körüli, nagyon eleven kisfiú, aki meglepő ügyességgel hajigálta a karikákat a pecekkel kivert táblára és állandóan nyert. A nyereséget a vesztes fél tenyerére mért ütésekkel számolta el. Hindu munkások is nagy számmal utaztak a fedélzeten. Fel-tűnő volt a különbség a hallgatagon méléző, vagy önmagukba mélyedő hinduk és a mindig egymással foglalkozó kínaiak csoportjai közt. Eszembe jutott Okakura megállapítása, hogy Ázsiában két szellemi áramlat érvényesül: Confucius kommunizmusa és a Vedák individualizmusa.

Március huszonegyedikén érkeztünk a Távól-Kelet kulcsához. Sziklaszigetek csoportjai közt öblösödik Singapore kikötője, melyet a természet alkotott fontos erősséggé. Pompás forróégyövi növényekkel benőtt szigetek mellett haladt el a hajónk. Még le se horgonyoztunk, már mellettünk úszkált egy sereg apró csónak. Barna legények kiabáltak fel a fedélzetre: „Ten cents! Ten cents!” Közben félreérthetetlen mozdulattal mutogattak először ránk, aztán a víz tükrére: Tessék bedobni tíz centet, mi majd kihozzuk a víz alól. Legügyesebb volt egy őszbecsavarodott vén betyár. Szájában vastag szivar füstölgött. Ha látta, hogy berepül a vízbe

egy pénzdarab, szája üregébe fordította a szivar égő végét és lemerült. Másodpercek mulva megint kint volt a feje a vízből, kezében a tíz cent, fogai közt a füstölgő szivar.

Első singaporei napomon rendes turista módjára, gépkocsin jártam körül a várost. Az erősen kínai jellegű utcák képét nem a nagy részben már nyugatias épületek, hanem a köztük nyüzsgő nép teszi érdekessé. A maláji bennszülöttek szinte elvesznek a kínai tömegben. Kellemesen lepett meg az utcák és házak tisztasága. A singaporei kínaiak életébe valósággal be lehet látni a nyílt utcáról. A házak nagyrészt árkádosak. Az időjárás nagyon esős, egész éven át naponta váltakozik forró napsütés meleg esővel, ezért van szükség védett gyalogjárókra. A lakosság keveset tartózkodik bent a lakásban, többnyire a nyitott ajtók előtt ül az árkadok alatt. Férfiak, nők nadrágban járnak. Nagyon tetszetős a nők pijama-viselete: magasnyakú, rövidujjú, derékba-szabott kabát, hozzá bő nadrág. Az anyák indiai módon csipőjükön hordják kisgyermeküket.

Singapore-ban nemcsak a kisemberek, hanem a nagy gazdasági tényezők is nagyrészt kínaiak. Az előkelő nyaralók negyedében, amint kérdezősködésemre megtudtam, minden feltűnő jólétre valló ház tulajdonosa egy-egy kínai rizs-, selyem-, vagy másféle iparfejedelem. Valamennyin túltesz a „tigris“ cégérű hatalmas palota ura: ő a gyógyszerkirály. A képzelhető legizléstelenebb pöffeszkedés jellemzi az újjgazdag hajlékát. Ami rikító formát és színt össze lehet zsúfolni falkárpiton, bútoron, szőnyegen, tükrön, mind ott van, de még a háló- és fürdőszoba is idegennek szánt látványosság. A kocsiszínben megmutatják a házigazda díszautóját, amelynek elején természetes színekkel kimázolt tigris alakja díszeleg.

Annál őszintébb gyönyörűségem telt a híres fűvészkert és a kormányzósági épület csodálatos délszaki növényeinek rengetegében. Pálmafák, banánok, ananászok gazdag ültetvényei közt vezetett utam, mintha valami gazdagon illusztrált természetrajzi mű lapjait forgattam volna. Meglepő a rokonság a singaporei növényvilág

és a rokokó művészet alkotta chinoiseriek jellege közt. A legyezőpalmák természetihven kerültek a XVII. és XVIII. század exotikumai közé. De nemcsak a növények, az emberek is. A singaporei kuli rövid nadrágja és széles, kerek csúcsos szalmakalapja pontosan olyan, mint Watteau, Gillot, Huet, Boucher, Pillement és más rokokomesterek képein.

Március huszonhetedikén érkeztünk Hongkongba, ahol ugyancsak egy napunk volt a város megtekintésére. A szigeten fekszik a nevezetes kikötőváros és nem kell különös szakértelem ahhoz, hogy megértsük, miért követelték annakidején hadizsákmánynak ezt a helyet az angolok. Jól esett a hongkongi pihenő, mert az előző napokban derekas monszun szenvedtünk el a tengeren. Étkezéseknél alig három-négyen ültünk az asztalnál. Szerencsére jól bírom a nagyobbfajta hintázásokat is és kevés szebb dolgot ismerek, mint a hajó oldalához csapódó hullámokat, amelyek tajtékozva porlanak szét a vaspáncélon, azután nagy távolságra omolnak vissza, mint valami szétterülő fehér lepel.

Hongkongban felmentünk a Peak tetejére, kilátást nézni. A borús időben is megkapó tájkép tárult szemünk elé. Engem különösen meglepett a távoli hegyek sajátos alakulata. Jól emlékeztem ezekre a vonalakra a romantikus kínai tájképekről.

A kikötőben feltűnt, hogy a rengeteg dzsunk fedélzetem alig látni férfiakat. A városban futkoshatnak kenyér után. A legtöbb bárkát és csónakot nők hajtották. A gyerekeket pórázzal kötik a jármű oldalához, a csecsemőket az anyák hátukon hordják. Az élettől elgyötört szegényasszonyok kitartóan rángatják az evezőt, mialatt kicsinyeik tágranyitott, vagy álmos szemekkel néznek körül a világban. Mi vár rájuk? Szakadatlan munka, a négyszázmillió kínai világ létalapja és fenntartója. A kínai nem arra született, hogy közügyekkel foglalkozzék és hogy harcoljon. Ezért veszi el rendszeren a játszmat a hódító ellenséggel szemben. De ő erről nem vesz tudomást. Csak dolgozik tovább, mintha semmi se történt volna. A többit a jövőre bizza.

KÍNAI FÖLDÖN

Március harmincadikán kötöttünk ki Shanghaiban, hol igen sokan szálltak ki. Első utam Dr. Komor Mátyáshoz vitt. Ő az, aki Keleten újra kezdi a Komorok egykor dicsőséges üzleti pályafutását. Keletre készült. Első tanulmányait a Hopp Ferenc Múzeumban végezte. A viszontlátás örömeire mindjárt ajándékba is adott nekem, a Hopp Ferenc Múzeum számára hat kínai porcelláncsészét a X.—XII. századokból.

Örültem az ajándéknak, mert régóta vágytam ilyen Sung-korszaki darabokra. Mikor Hopp Ferencről átvettem a múzeumot, a fazekasművészet termékei érezhetően hiányoztak belőle. Az öregúr sohase szeretett porcellánt gyűjteni, mert — mint mondotta — a porcellán eltörik. Egy komoly kínai gyűjtemény se nélkülözheti azonban a legjellemzőbb Sung porcellánokat. A fazekasművészet Kínában a IX. századtól a XII-ikig élte fénykorát. Később, a XVII. és XVIII. században, a híres nagy mandzsu császárok idejében bizonyára gondosabban iszapolt és fehérebb porcellánt tudtak előállítani, de már nem dolgoztak a Sung-korszak nemes ízlésében. Hajdanában ugyanis nem annyira a porcellán anyagára, mint inkább a tárgyak alakjára és mázaira voltak figyelemmel. Szavakkal ki sem fejezhető finom árnyalatokra színezték, különböző réz- és vasoxidokkal, a mázakat. Némelykor nem is tudja az ember, hogy sárgásnak mondja-e, vagy szürkésnek, kékesnek-e vagy zöldesnek, szürkéskékeknek-e vagy kékeszürkének. Ezekért a túlfinomult színköltevényekért rajongani tudnak a kínaiak, akárcsak a jadeit áttetsző testében úszó halvány színelhőkért, vagy azokért az árnyalatokért, amelyek a különféle minőségű teák színeinek és ízeinek osztályozását teszik lehetővé.

Komor Mátyás azután körülvitt a városban. Természetesen leginkább a kínai negyed érdekelt. Derült tavaszi nap volt, semmi se zavarta élvezetemet. Megfordultunk a madárkereskedők utcájában, ahol nagy dalolást csapnak, az üzletek falaira akasztott kalitkák-

ban, a kínaiak dédelgetett madarai. Gazdáik azt hiszik, azért énekelnek olyan szépen, mert napkeltekor és naplementekor sétálni szokták vinni őket a tiszta levegőre.

Megnéztük Shanghai legrégebbi teaházát. Merészen felhajló ereszei délkinai stílusra vallanak. Megnéztük a régi kormányzósági palotát, tiszta kínai ízlésben épült kőkertjével, ahol virágok helyett merészvonalú, mesterségesen összerakott sziklák díszlenek. Délután elmentünk a Dolgorucki-féle híres magángyűjteménybe, ahol nagy öröömre néhány jó régi kínai képet is láttam. Elvetődöttünk a híres tolvajpiacra is, amelynek hivatalos neve a szépen hangzó „Jade Bazaar“. Sok hamisított régiség közt néhány szerény eredetit tudtam felfedezni és megvenni a múzeum számára.

Másnap hajnalban úszott ki a Hakusan Maru a shanghai kikötőből. A Wang Pon lefelé lassan értük el a tengert, amelynek vize mérföldeken át sárga az iszap-tól, amit a folyó belesodor.

KORATAVASZ JAPÁNBAN

Április elsején, kora reggel, szigetet pillantottunk meg a fedélzetről a napfényes ködön át. Ez volt Tsushima, amelynek közelében 1905-ben borzalmasan pusztult el az orosz hajóhad. Ez aztán már visszavonhatatlanul Japán — gondoltam magamban. Közben megláttam a mindennapi hirdetések fekete tábláján a szigorú rendelkezést is, hogy tilos fényképezni, rajzolni és a földtani alakulatokat megfigyelni! Igen, ez csakugyan Japán.

Ettől a pillanattól kezdve olyan élesen figyeltem meg mindent, ahogy csak tudtam. Emlékezeti képek is jöttek segítségemre: elsősorban Hiroshige színes fametszetei. Néhány nappal előbb még kínai tájképeket láttam, kínai hegyeket, cukorsüveghez hasonló csúcsaikkal. Most sajátos alakú, gömbölyded sziklatömbök emelkedtek a tengerből, ezeket mintha valami belső erő feszítené szét. Lejtőik gyakran írnak le tört vonalat.

A vulkáni erő, amely létrehozta őket, emlékül hagyta vonalaik különös feszültségét. Körülöttük gyakran sorakoztak kisebb sziklák, régóta kialudt tűzhányók tölcéséreinek maradványai. Ez már nem a vízmósásos Kína, hanem a tűzhányókból született Japán. Sok köd és tört színek. A napsugár egyszer-egyszer kibújik a felhők közül, majd megint visszahúzódik. Kisebb-nagyobb szigetek egymásután. Baloldalt Shimonoseki, jobboldalt Moji. A tenger újra kiszélesedik. Alkonyatkor festői naplementét várunk, de hiába. Ködfelhők mögött tűnt el a nemes égitest.

Másnap reggel kikötöttünk Kobe-ban. Borongós szürke idő volt. A vámvizsgálat nem volt túlságosan kellemetlen, de a kérdőívek kitöltésekor sokat körülmenyeskedett a parti rendőrség. Viszek-e magammal könyveket és mi a címük? Vannak-e barátaim Japánban és kik azok? Milyen célból utazom Japánba és mely városokban akarok tartózkodni? Sok gondot ugyan nem okozott ez a vizsgálat, mert hiszen a japáni szellemi együttműködés egyesületének meghívója világosan beszélt, de az volt az érzésem, hogy a sok kérdezősködésnek valami komoly oka van. Érdekes különben, hogy tőlem, mint magyar állampolgártól, nem kértek vízumot. Mi magyarok ennyivel könnyebben juthatunk el Japánba, mint más nemzetek fiai.

Mikor mindezen túlestem, partraszálltam és villamosvasúton tettem meg az utat Kyotoig. Tágranyílt szemmel figyeltem a látképet. A táj szürke volt. Esőfelhők lógtak az égen. A természet megkésétt és így éppen hogy csirázott a tavasz. Itt-ott szerény, fehér- és rózsaszínű foltok tűntek fel: a koratavasszal virágba borult szilvafák. Otthonos érzésem támadt: a tavasz itt olyan, mint nálunk. Nem úgy mint Indiában, ahol a magunkfajta embernek idegen természet kell megkülömböztetnie. Ismerősek a sötét fenyők is; a gyöngéd ezüstös és szürkészöld árnyalatú bambuszligetek pedig a távoból füzesekre emlékeztetnek.

Az élénk és változatos növényzetet itt-ott nehéz szürke házfedelek szakítják meg: shinto szentélyek,

meg buddhista templomok tetői. Az előbbiek a túlevelű hinokifa kérgéből vannak és két végükön jobbra-balra hatalmas x-alakú kiszögellések, a jellemző chigik ágaskodnak. A buddhista templomok fedele tiszta cserép és jellemzők rájuk a fedélsarkok gyönyörű hajlása. Az első mélyreható benyomást ezeknek az épületeknek környezetükkel remekül összhangzó, nagy és szigorú formái gyakorolták rám.

Kyotóban előre rendelt szobám volt a legjobb szállóban és így letettem eredeti tervemről, hogy környezettanulmány céljából valamilyen régi divatú japáni házba költözsem. Mihelyt elhelyezkedtem, beláttam, hogy jobb is így. A gyönyörű fekvésű Miyako Hotelből, ahonnan elragadó kilátás nyílik a keleti hegységre, a Higashiyamára, jobban tájékozódhattam.

Az örömrész, hogy végre valahára a Felkelő Nap országában vagyok, használt az étvágyamnak is. Vacsoraközben, asztalom mellől, kiláttam az üvegfalon át a sötétbeborult hegyekre és a Monju-pagodára. A japáni tavasz virágozott körülöttem és még valami, amiről annyit írtak már azok, akik megszerették velünk Japánt: a keleti mosoly. Ez a mosoly a régi Kelet lelkéből virágozott ki. De úgy vettem észre, hogy ennek a híres és utánozhatatlan mosolynak is kezd már bealkonyodni a Távols-Keleten.

A japáni mosoly lélektanát kutatók arra az eredményre szoktak jutni: ez a mosoly arra való, hogy hátsó gondolatokat leplezzen. Én ezzel nem tudok egyetérteni. Meggyőződésem, hogy a keletiek azért mosolyognak, mert mosolyogni szebb, kellemesebb és illedelmesebb, mint komor arcot vágni. Ez a kifinomult mosoly ha rejtelmes, azért rejtelmes, mert művészi. A keletiek évezredek óta művészek, a mi művészetünk ehhez képest újkeletű. A művészetet pedig nem lehet máról-holnapra megtanulni. Nálunk hosszú éveken át virulhatnak emberek anélkül, hogy a legcsekélyebb közülük is volna a mű-

Japáni mosoly

vészethez. A keleti emberről nálunk azt tartják, hogy ravasz, álnok és hízelgő. Ez az általánosítás persze éppúgy nem áll meg, mintha a nyugati emberre vonatkoztatnánk. Azt viszont meg kell adni, hogy a keleti ember, ha hízeleg, legalább ízléssel teszi. Nálunk viszont, szerény tapasztalatom szerint, minél ízléstelenebb és együgyűbb a hízelgés, annál gyorsabban vezet célhoz.

A KIMONÓ

Kora tavasz volt, amikor megérkeztem Japánba. A cseresznyevirágok még várattak magukra, a szilvafák már kivirágoztak. Sugawara no Michizane, a Fujiwara-korszak nagy államférfia és költője, akit Temmangu név alatt mint nemzeti szentet tisztelnek, virágzó szilvaággal látható a képeken. Mikor ellenségeinek áskálódásai bukását idézték elő, az egész Japánban ismert rövid költeménnyel fordult szilvafáihoz. „Uratok elhagy titeket, de azért ne feledjétek el a tavaszt!”

Mikor Ashikaga Yoshimasa Shogun híres ezüst pavillonjának, a Ginkakujinak környékén, az erdővel benőtt Higashiyama tövében járkáltam és a tavaszelő lila árnyalataiból kivillanni láttam a szilvafák fehér- és rózsaszínű virágait, úgy tűnt fel nekem, mintha az ország szívverését éreztem volna. A japáni udvar színe a lila (murasaki), a császári szék felett lilaszínű a függöny és száz kimonó közül, több mint kilencven mutatja a lila különböző árnyalatait. A kora tavasznak ez a bájos színe méltó háttér ad nemcsak a szilvafavirágok üde színeinek, hanem a fehér és vörös díszbe borult fáknak is. A szilvafa ágai átmenet nélkül törnek elő a szilárd és vastag fatörzsekből, mint éles kardpengék. Mi sem jelképezheti jobban a harcias japáni szellemet. De a japáni nő művészetre nevelt lelkét se jellemzi semmire jobban, mint a fátyolszerű lila árnyalat és a testetleket szelíden fegyelmező selyemburok, a kimonó.

Ki ne ismerné Japánon kívül is mindenütt a világot a kimonót, de hány idegennek van róla tökéletes

fogalma? Láttam én is elég sok kimonót, mielőtt még kiérkeztem volna Japánba, de más dolog ám környezetükből kiszakított dolgokat és egészen más ott látni azokat, hol szervesen tartoznak az élethez.

Amire nálunk azt mondják, hogy kimonó, azt a japáni érdemetlennek tartja erre a névre. A japáni nőnek ugyanis kétféle ruhája van: az egyik, amiben az utcán jár és a társaságban jelenik meg: ez a kimonó, a másik az, amit hölgyeink a kimonóval azonosítanak: ez a yukata. Az utóbbi a japáni nő pongyolája. A kettő közül természetesen a kimonó a díszesebb, de nem olyan művészetlenül díszes, mint az, amelyet idegenek számára kiviteli cikk gyanánt állítanak elő. Az igazi japáni kimonó nem is érvényesülhet a mi környezetünkben. A nyugati nőknek túlságosan nehéz és kényelmetlen volna. Sőt, már ott tartunk, hogy még a japáni nő is kezdi kényelmetlennek és nehéznek tartani a kimonót. Az értelmiséghez tartozó lányok és asszonyok többnyire szívesen követik a férfiak példáját. A dolgozó városi nők és hivatalba járó lányok is inkább járnak szoknyában, mint kimonóban. A kiszolgálólányok és mások, kik egyenruhaként viselik a tarka kimonót, örülnek, ha szolgálati idejük leteltével könnyű blúzt és szoknyát ölthetnek.

Van azonban egy nagyon fontos érv a kimonó mellett: A kimonó jobban áll a japáni nőnek, mint a nyugati ruha. A japáni nő a világ legbájosabb teremtese. Alakja azonban nem nevezhető tökéletesnek. A legtöbb japáni gyermeket az anyja a hátán hordja, úgyhogy a mellén keresztbefutó kettős pánt a kicsike térde hajlásába és hóna alá illeszkedik. Erre a két pontra nehezedik a gyermek teste, ki anyja hátán úgy ül, mint valami kis béka. Azonkívül a japániak otthon a földre terített gyékényen ülnek, olyan helyzetben, amely nekik csak azért nem tűrhetetlen, mert kisgyermekkoruktól kezdve hozzászoktak. Úgy foglalnak ugyanis helyet a gyékényen, vagy a gyékényre helyezett párnán, hogy először térdre ereszkednek, egyik lábuk fejét a másiknak talpára helyezik, azután ráülnek a két sarkukra.

Az anya hátán eltöltött első évek, azután a folytonos térdelve ülés azt eredményezi, hogy az alsó végtagok megrövidülnek és kissé meghajlanak. Bizonyos fokig legtöbb japáni karikalábú.

Ezért nem áll hát jól a japáni nőnek a szoknya, különösen ha rövid. Nipponban a hölgyek minél jobban akarnak tetszeni, annál inkább kitartanak a kimonó mellett.

Ez a ruha nemcsak megjelenésüket, hanem felépésüket is előnyösen befolyásolja. A japáni nő legnagyobb ékessége a szerénység és az utolérhetetlenül ízléses tartózkodás. Míg a japáni nő kimonóban jár, ez a két tulajdonsága leírhatatlan bájjal párosul. Az európai ruha viszont a szerényen mosolygó és hajlongó japáni nőt igénytelenné, sőt esetlenné és idétlenné tudja tenni.

Egy szó mint száz : mikor a japáni nő érvényesülni akar, felveszi a kimonót, de egyre több esetben mond le ma már az érvényesülésről. A lánygyermekeket már az elemi iskolába sötétkék vagy fehér matrózzruhában és bokorugró szoknyában járatják. Az egészséges testre rendkívül nagy súlyt helyeznek a japáni iskolában. Az alsóbb- és középfokú lányiskolákban éppen ezért nincs helye a kimonónak. Ha azután az iskoláslány kivételesen felkerül az egyetemre (diákkisasszony igen kevés van Japánban), akkor felébred női öntudata. Felölti a kimonót, gyakran az alsótestét deréktól bokáig fedő, sötétlila vagy sötétkék hakamával.

A japáni nő gyermekesen hiú ősi viseletére, a kimonójára. Ez azt eredményezi, hogy rendkívül nagy gondot fordít öltözetére. A kimonó tudniillik, mint említetttem, legkevésbé sem olyan egyszerű dolog, amilyennek nálunk képzelik.

Először is gondoljuk meg, hogy a kimonó lényegében ma is az, mint amit a japáni nő már a IX. század végén is hordott. Igaz ugyan, hogy a Fujiwara korszakban (897—1185) a tökéletesen felöltözött előkelő japáni hölgy tizenkét réteg ruhát hordott magán, amelynek uchibakama volt a neve. E tizenkét rétegnek egyhar-

madrésze hozzátartozik még a mai öltözethez is, mint nélkülözhetetlen alkatrésze a korszerű kimonónak.

A tulajdonképpeni kimonó alatt van még egy másik, vörössel bélelt, mintázott, rendszerint sárgásbarna vékony szöveteiből. Közte és az igazi kimonó közt a japáni nő fehér gallért vesz, amely kilátszik a kimonó nyaka alól. A legbizalmasabb ruhadarab az ing és egy kis könnyű mellény. Nagy súlyt helyeznek arra, hogy a kimonó szövete és még inkább az öv, az „obi“ díszes legyen. Az öv színe mindig más mint a kimonóé s mindig erősebb és élénkebb. Az ünnepélyes alkalmakkor használt obit arany- vagy ezüstszálakkal szőtt vagy hímzett minták szokták borítani. De maguk a kimonók is gazdagon színezettek. A színek megválogatására különös gondot fordítanak az évszakok szerint. Meleg időben élénkebb, a téli hidegben sötétebb színű kimonót viselnek.

Körülbelül január végén kezdődik a szilvafa virágának ideje, amely márciusig tart. A cseresznye április első felében virágzik; a nagy bazsarózsa április végén vagy május elején; kora májusban az azalea és a vistarja; június elején az iris, július végén és augusztus elején a liseron; augusztus elején a lótusz, november első három hetében a krizantémum és egész november havában a juhar; amelynek vörös leveleit szépségüknel fogva szintén a virágok közé számítják.

A jónevelésű japáni hölgy, kimonója megválasztásakor feltétlenül tekintettel van az évszakok és hónapok virágaira. Vannak ugyan minták, amelyeket bármikor lehet viselni, ezek azonban többnyire csak az otthoni kimonót, meg a yukatát díszítik.

A kimonó szabásának kialakult törvényei vannak. A kimonónak bő ujja van és olyan gallérja, amely a mi férfikabátjainknak felel meg. Elöl a kimonó balszárnya hajlik rá a jobbra. A kimonó aljának alsó függeléke a sode. A ruha alsó széle a suso. Leányoknál a sode hosszú, mélyen térden alul ér, miért is külön neve van: furi-sode. Az asszonyoknál jóval rövidebb. A gallér hátul alacsony, leesik, a nő nyakát fedetlenül hagyja, hogyha

meghajtja a fejét, a nyak vonala minél bájosabban érvényesüljön.

Az „obi“-nál igen fontosnak tartják azt, hogy milyen alakú lapos csokorra van kötve. Régente elől kötötték meg. Ma a háton, olyan művészettel, hogy rendszerint második személye segítsége is szükséges hozzá. A csokor alatt két keskeny pánt fogja át az övet. Az egyik a középén átvonuló, finoman mintázott lapos selyemzsinór, csokra fölött díszes csattal. A másik egy egyszerű kendő, amely elől az obi alá rejtőzik és amelyet, hogy az obi szövete alól ki ne kandikáljon egy második mintázott kendővel fednek. A csokor szárnyai általában egyenesek. Fiatal lányoknál gyakori és menyasszonyoknál szabály e szárnyak kitergetése, miáltal a csokor pillangóalakot nyer. A menyasszonyok másik dísze a shimada, a magasra tűzött konty, amely együtt jár azzal, hogy a haját elől-hátul és kétoldalt kipárnázzák. Ezt a régi divatot a geishák megtartották, a társaság-beli hölgyek már elejtették. Leggyakoribb a sima hajviselet, hátul a nyakon lapos konttyal. Tért hódít azonban a rövidre vágott haj és az apródfrizura is. Fiatal lányok néha hátul két varkocsba kötik a hajukat.

Nevetséges tévedéseket kell tisztáznunk a lábbeli kérdésében. Az átlagos nyugati ember nem tud különbséget tenni a japáni és a kínai arc között; ugyanúgy viselet dolgában is tájékozatlan. Nem tudja, hogy a kimonó ma kizárólagosan japáni viselet és meg van győződve róla, hogy a japáni nők mesterségesen kicsinyítik, sőt, megcsonkítják a lábukat. Pedig ezt, a lábfő lekötés által való visszafejlesztését, a császárság bukása óta a kínai nők se csinálják. A japáni nő fehér vászonharisnyát visel, mely alig ér pár ujjnyival bokán felül. Ennek neve „tabi“. A tabinak elől bemetszése van, amely elválasztja a nagyujjat a többitől. Az első és a második ujj közé illeszkedik a saru két pántja. Ez a lábbeli egyébként csak síma talp. Ha fából van és mellső és hátsó magas sarkon áll, akkor „geta“, ha gyékényből vagy nemezéből készült, akkor „zori“ a neve. A getát hordják az utcán, különösen nedves időben. Jobban öl-

tözött nők azonban még az utcára is zorival mennek. Bent a házban nem viselnek lábbelit, kilépnek belőle a küszöb előtt.

A yukata, a kényelmes otthoni viselet már sokkal egyszerűbb a kimonónál, bár a szabása egyező. Szöveve nem selyem, hanem gyapot, legtöbbszörre nyomtatott kék mintákkal. Nyáron semmit se vesznek alája és tabit se húznak, csak getát vagy zorit, ha kilépnek a házból. Otthon, a lakásban mezítláb járnak, nők, férfiak, gyermekek egyaránt. Így töltik általában az esti órákat a forró fürdő, a furo után, amelyet vacsora előtt vesznek. Aludni is yukatában szoktak. A yukatához is járulhat azonban fényűzés gyanánt az obi. Ez az öv azonban puha selyem és könnyebb, mint az, amelyet a kimonóhoz használnak.

A japáni nő öltözködése tehát művészet, de érvényesül benne a dolog természeténél fogva, a divat is. A lényeges különbség a japáni és nyugati nők ruházódása közt, hogy míg nálunk a divat évről-évre és gyakran igen szélsőségesen változik, addig a Távol-Kelet, legalább is elvben, hűségesen ragaszkodik a multhoz.

A kimonó hűséges fegyvertársa a japáni nőnek. Viselőjét nemcsak szépíti, hanem nemesíti is. A japáni nő viselete nem azt a célt szolgálja, amit a nyugati nőé. Nem az érzéki hatásra számít, inkább a lelkeség kifejezésére törekszik.

NIPPON KÜLÖN VILÁG

Arra a kérdésre, hogyan éreztem magamat Japánban, különbözőképpen felelhetek. Sokszor voltam ott nagyon, sőt, túlzás nélkül mondhatom, végtelenül boldog. De ott szereztem művészetkutató pályám legkeservebb tapasztalatait is.

Ha nem lettek volna komoly céljaim, egész japáni tartózkodásom csupa szórakozás, zavartalan, kellemes időtöltés lett volna. Én azonban azt a feladatot vállaltam, hogy a japániak legérzékenyebb oldalára tapint-

sak. Ennek meg kellett adnom az árát. Nippon lakói ázsiaibbak minden ázsiaínál. Nem csoda, ha ők tartják magukat hivatottaknak arra, hogy Ázsia felett főhatalmat gyakoroljanak. A tájékozatlan azt hiszi, hogy haladottságukból merítik erre az erkölcsi jogot. Aki ismerős a helyzettel, éppen ellenkezőleg látja. Az ázsiai vezetőszerepre való hivatottság érzete vallásos hit a japániaknál; már tudniillik azoknál, akik cselekvő vagy gondolkodó tagjai a nemzetnek és nem élik a nép önfelelt egyszerű életét. Náluk az elhivatottság hitének forrása az, ami minden nemzeti erőnek s végeredményben a nemzeti létnek is a forrása: a nagy nemzeti szentség, a Tennó, a császár személye.

Ez a szentség úgy áll az ország fővárosának szívében, mint az igénytelen egyszerű japáni kis emberek házacskáiban, a kis fülkékben, a különböző istenségek szobra, vagy festett képe. Az ilyen műtárgyak pedig rejtett szentségek. Vannak szentképek, amelyeket egyáltalában sohase lehet látni. Mások csak az év egyetlen napján kerülnek kiállításra. Rendes szokás az, hogy egyszer egy esztendőben, november elején „szellőztetik” a nevezetesebb templomok kincstárait, a bennük őrzött műtárgyakat. Különben vagy egyáltalában lehetetlen, vagy végtelenül nehéz hozzájuk jutni.

A leggazdagabb gyűjtemények egyike maga a császári palota. Ami azonban ott van, valósággal elveszett az emberiségre nézve. A festmény örvend minden műtárgyak közt a legnagyobb megbecsülésnek. Minden keletázsiai műveltség alapja az a kínai tanítás, hogy a festészet az írásból, ebből a nála még nagyobb, szent, ősi művészetből származik. A festészetet tehát dicsfény övezi Kínában és ezt a szent fényt még erősebb bővítőre fejlesztette az ősvallás, a shinto szelleme, amely áthatja Nippon egész lelkületét.

Legrégibb és legállandóbb vágyaim egyike volt, hogy megláthassam Kyotóban a világhírű Sumitomo gyűjteményt, amelyben mesébeillő kínai bronztárgyakat őriznek. Egy látogatás abban az épületben, amelyet az előkelő pénzember dédelgetett áldozati bronzédé-

nyeinek és varázstükreinek építettett, a legnagyobb élmények közé tartozik. A múzeumot különben kert veszi körül, kígyózva terpeszkedő fenyőfákkal, gömbölyűre nyírt sűrű bokrokkal és fehér kavicsal borított utakkal. Növeli a Sumitomo-otthon varázsát, hogy a Higashiyamának, Kyoto keleti határhegységének lejtőjén fekszik.

A gyűjteményről az alapító, Sumitomo Kichizae-mon báró, saját költségén adott ki egy hatkötetes díszes katalógust. Ebben minden egyes tárgy képe megtalálható a legjobb japáni papiroson, a legtokéletesebb fénynyomatban, sőt egyik-másik fametszetű sokszorosításban. Sumitomo báró a hat ívrét kötetet megküldte ajándékkul minden érdemes érdeklődőnek, többek közt a Hopp Ferenc Múzeumnak is. Mikor halálát közeledni érezte, meghagyta fiának, a mostani tulajdonosnak, hogy adjon ki még egy pótkötetet azokról a tárgyakról is, amelyek a nagy jegyzék kinyomatása után kerültek a gyűjteménybe.

Kyotoba érve, a bárótól levélben kértem engedélyt a gyűjtemény megtekintésére. Nyomban jött a kedvező válasz és másodszeri kérésem is ugyanilyen eredménnyel járt. Sőt, akkor még vendéget is vittem magammal, Chauncey Hamlin urat, a buffaloi múzeum igazgatóját és feleségét, kik tőlem kértek Sumitomóhoz ajánlólevelet.

Ez ugyebár mind a legszebben hangzik? Azonban nem volt mindig így. Volt idő, az alapító halála után, mikor a híres gyűjtemény láthatatlanná lett; a szakemberek mérhetetlen keserűségére! Akkor költöztették át ugyanis a nagyértékű bronzokat Osakából Kyotoba.

Nos, ebben az időben látogatta meg Japánt Gustaf Adolf svéd trónörökös, akiről a nagyközönség nem igen tudja, hogy él-hal a művészetért és a régiségekért. Szakörökben azonban annál pontosabban tartják nyilván, hogy jobban ért a régiségtudományhoz, mint a legtöbb professzor. A kínai bronzok kérdésében meg éppen párját ritkító avatottsággal dicsekedhetne, ha nem volna a legszerényebb és legizlésesebb emberek egyike.

Gustaf Adolf Ő Fensége természetesen el se tudta volna képzelni japáni útját a Simitomo-gyűjtemény megtekintése nélkül. Bejelentette hát szándékát Sumitomo bárónál. — Na, és, ki találja ki, hogy mi volt a felelet? — „Nagyon sajnálom, nem lehet! — Igen körülményes volna kicsomagolni a tárgyakat.“

Gustaf Adolf azonban nem azért volt Gustaf Adolf, hogy ne tartotta volna élete egyik legfájdalmasabb csalódásának, ha a híres gyűjtemény megtekintése nélkül kellett volna elhagynia Japánt. — Mire való hát a svéd követség? A svédek, gótok és vandalok királyának külügyi képviselője meg is tette hát a kellő lépéseket a Gaimushonál, mire Sumitomo báró saját felséges császára kormányától kapott barátságos felhívást az engedékenységre.

„Nem!“

Ezúttal azonban a makacsságok makacssága, a minden emberi képzeletet felülmuló japáni csökönyöség is megtalálta a maga megérdemelt ellenfelét. Gustaf Adolf Ő Fensége utóvégre, amellett, hogy mindenkinél szenvedélyesebb régész, mégis csak egy koronának is a várományosa, aki előtt ennél fogva nyitva volt az út a tenno udvarához is, amely az ő esetében hajlandó volt megmozdulni. Erre azután csak egy válasza lehetett a hí alattvalónak. Megtette a nagy kivételt. Boldog volt, hogy megtehetette. Rendezett a bronzaiából egy ragyogó kiállítást és ha már így kellett tennie, nyitva tartotta a gyűjteményt három napig a nagy nyilvánosságnak is.

Ezek után tessék elképzelni, mire lehet elkészülve az, aki nem egyéb mint múzeumi igazgató és hozzá még nem is a Metropolitan, vagy a British Museum feje, hanem a csak egy fiatal gyűjteményé, valahol az igen távoli és igen bizonytalan mivoltú „Austria-Hungary“-ben. Nipponban ugyanis legtöbb ember még ennél a fogalomnál tart.

Japánban a hivataloknak külön fogadószobáik vannak. A felek nem szoktak bemenni a tisztviselők irodáiba. — Jó darabig várakoztam a kyotoi múzeum igen szerény fogadóhelyiségében, egy élém tett csésze

tea meg a parázstartó — hibachi — előtt, míg megjelent egy idősebb és egy fiatalabb tisztviselő társaságában a múzeum igazgatója, Wada San. Miután névjegyemet már előre beküldtem volt, előadtam élıszóval is, hogy Budapestről jövök, Magyarországból, hol az állam tulajdonában lévı keletázsiai mővészeti múzeum igazgatója vagyok és a Kokusai Bunka Shinkokai meghívására jöttem Japánba.

Wada San elkezdett gyorsan beszélni és nagyhirtelen kijelentette, hogy igen sok dolga van, nem állhat személyesen rendelkezésemre. Ezt magamban helyeselttem, minthogy igazán nem miatta jöttem a múzeumba, hanem a képek miatt, amelyeket ott őriznek. Itt van Tanka San — rámutatott a fiatal kollégára —, ő majd segít nekem.

Egyedül maradtam Tanka úrral, ki komoly arccal kijelentette, hogy tőle tulajdonképpen semmi se függ, de azért igyekszik megtenni mindent az érdekeemben. A festményeket egy bizonyos Doi úr őrzi, szintén fiatalember, reméli, hogy ő is segítségemre lesz. Ők ketten mindenesetre jó barátok és a haladó szellemet képviselik. A többiek mind öregek és nagyon tartózkodók az idegenekkel szemben, akiknek semmit se szeretnek megmutatni. Az egészből azt vettem ki, hogy itt legalább is jó néven vennék tőlem, ha nem törném magamat a Távols-Kelet festőmővészetének remekeiért.

Igyekeztem megértetni fiatal pályatársammal, hogy nálam olyasmiről van szó, amire az a meghatározás illik legjobban, hogy halálos szerelem, még pedig olyan szerelem, amilyenről régi regényekben szoktak írni: X. Y. úr az arcképe után beleszeretett N. N. kisaszszonyba. Én is veszettül gyönyörködtem azokban a végtelen gonddal készült hasonmásokban, amelyek a „Kokka“ folyóiratban és a Shimbi Shoin vállalat kiadványaiban az eredetieket helyettesítették. A japáni mővészeti ipar büszke lehet valóban ezekre a sokszorosításokra, amik azonban mégsem az igaziak. A másolat mindig hamisítás. Merem állítani, hogy minél jobb, annál félrevezetőbb meghamisítása az eredetinek.

Nekem az igazság kellett. Ellenségemnek tekinttem mindenkit, aki ezt nem tudta, vagy nem akarta megérteni.

Okakura írja „Japán ébredése“ című művében: „Büszkék vagyunk rá, hogy idegen hódító sohase mocskolta be Japán földjét. Idegen támadási kísérletek csak erősítették szigetlakói mivoltunkból származó előítéleteinket s átalakították azzá az akarattá, hogy tökéletesen zárjuk el magunkat a világ többi részétől“.

Okakura, ez a nagy elme és nagy hazafi ismerte a fajtáját. Tapasztalatból tudom, hogy az az idegen, ki azért jelenik meg Japánban, hogy tanulmány tárgyává tegye az ország művészetét, különösen pedig, akiben ez a tanulmány észrevehetőleg élménnyé fokozódik, a bennszülött szemében olyan, mint egy szép Helénát rabló ellenség. Mi nyugatiak azt hisszük, ha valaki eljön hozzánk, gyönyörködik művészetünkben és behatol lelkületünkbe, akkor ezzel hódítottunk, alkotó szellemünk kifelé hatott, gyarapította nemzetünk súlyát, erejét. A japáni nem így érez. Ő legalább is tudata alatt azt hordozza magában, hogy aki nemzetének nagy alkotásait meglátja, megfosztja őt valami nagy értéktől, a szentségtörésnek egy fajtáját követi el.

Ne felejtjük el, hogy a japáni nép, amellet, hogy igen magasra küzdötte fel magát, lelkieben ősember maradt. A kettő nem zárja ki egymást. A műszaki eredmények gyors elsajátítására való rátermettsége ne tévesszen meg senkit se. Idegen értékeket minden ellenvélemény nélkül átvenni és újra kicserélni azok szoktak, akiknél a gyorsütemű átalakulás csak a felületen megy végbe, a szellemi élet mélységét nem érinti. Ha a japáni lélek legmélyebb jellemvonásait keressük, úgy találjuk, hogy az mind a történelemelőtti felfogásban gyökerezik. A japáni lélekben éppoly otthonos ma is a „tabu“ fogalma, mint az ősidőkben. A művészet a felkelő nap országában, ha nem is olyan tabu ma, mint eredetileg volt, alapjában mégis az. Mikor az altamirai barlangokban felfedezték az ős-kőkorszak művészeinek csodálatos falfestményeit, csodálkozva állapították meg, hogy olyan

rejtett sötét helyen díszelnek, ahol egyáltalában nem láthatók.

Igaz természetesen az is, hogy a japáni szobrok, amelyek nagy részben fafaragványok és a képek, amelyek selymen, vagy papíron készült vízfestmények, sokkal kényesebb holmik, mint a mi műemlékeink, de azért a nagy kíméletet igénylő tárgyak féltése még sem elég magyarázat ahhoz az idegenkedéshez, amellyel tulajdonosaik a tanulni vágyó külföldit fogadják.

Doi és Kanda urak el kezdték mutogatni nekem a múzeumukban őrzött képeket. Naponta hármat-négyet. Ha esett az eső, egyet se. Ez már a Távolságon így szokás, nem is szabad rajta csodálkozni. Azonban ifjú barátaim azt is megengedték maguknak, hogy bizonytalanságban tartsanak. Ígéretet tettek másnapra, feltéve, hogy . . . Ha látták arcomon az elkeseredést, megjelent az övéken a híres japáni mosoly. Ha szemrehányást tettem szűkkeblűségükért, azt kaptam feleletül: „Nem panaszkodhat, sokkal többet látott, mint Reidemeister“. Ha lett volna bennem némi hiúság, ez a felelet kissé meg is vigasztalt volna, mert Reidemeister dr., a berlini múzeumok keletázsiai művészeti szakértője és nagy ajánlólevelekkel jött a Németországgal barátkozó Japánba. Számomra azonban gyenge vigasz volt az, hogy nálamnál kevesebbet látott.

HEIAN-KYO

Arra nagyon ügyeltem, hogy az idő ne teljék hiába. Ha nem találhattam meg számításomat a múzeumban, felkerestem Kyoto templomait. Ezekben bolyongva elértem azt, amit óhajtottam: a japáni múltban éltem.

A régi szellemtől még ma is áthatott várost úgy jártam be, hogy lehetőleg történelmi képet kapjak róla. Kyotónak mondhatni minden fontosabb épülete egy-egy érdekes fejezet az ország és a keletázsiai művelődés történelméből. Japánnak ez a fontos városa a nyolcadik század előtt egészen jelentéktelen kis falu volt és Udá-

nak hívták. Fellendülését annak köszönhette, hogy egy bölcs belátású császár, Kwammu Tenno, 794-ben ide helyezte át országát székhelyét. Kyoto alapításánál azt követte, ami akkor a legtávolabbi Keleten uralkodó eszmény volt: a kínai példát. Új fővárosát, amelyet Kwammu császár Heian-kyonak, a béke és nyugalom fővárosának nevezett, az akkori kínai birodalom fővárosáról, Changanról mintázta. Szentül hitte, hogy a hely a hegyek közt szerencsésen fekszik, vagyis, hogy védelmébe vette a mindenség négy öre, délen a vörös madár, keleten a kék sárkány, nyugaton a fehér tigris és északon a fekete harcos. Mi maiak, ha nem is gondolunk rá, akkor is úgy érezzük magunkat Kyotóban, mint valami Istentől megáldott és különös hivatásra kiszemelt helyen. Uccái északdéli és keletnyugati irányban haladva derékszögben metszik egymást. Északdéli irányban széli át a Kamogawa folyó, melynek partjait híres régi hidak kötik össze. A folyótól nyugatra nagy és híres kert közepére építették a császári palotát, amely különben már régen eltűnt. Tűzvész áldozata lett az az épület is, amelyet a hatalmat magukhoz ragadó nagy hadvezérek, a XVI. század folyamán átalakítottak. A mai épületek az 1854-i tűzvész utáni időkből valók. A nagy palotától délnyugatra fekvő Nijet, Kyoto egyik legvonzóbb és legdíszesebb épületét Oda Nobunaga építtette 1569-ben.

Ezek a császári paloták azonban nem uralkodnak hangsúlyozott fekvésükkel és méreteikkel a város fölött. Éppúgy, mint ahogy hosszú ideig nem uralkodott Japán felett az istenként tisztelt, de hatalmától megfosztott császár. Nyolcszázhetvenöt éven át volt Kyoto Japán fővárosa. Hetvenhét császár székhelye volt ezalatt. A nyolc és háromnegyed évszázad folyamán sok fény, dicsőség és művészi pompa mellett rengeteg elemi csapást és vérzivatarat is látott. Földrengések, viharok, tűzvészek, éhínségek és járványok pusztították, 1177-ben rettenetes történelmi nevezetességű tájfun sepert rajta végig. Ez alkalommal lett lángok martaléka a régi királyi palota és a polgárok házainak egyharmada. A hataloméért küzdő főnemesség véres versengését is

megérezte mindig a város, míg csak el nem érkezett a XVII. század elejével a Tokugawa shogunok uralma, amely meghozta a császári fővárosra a XIX. század derekáig tartó dicstelen békét.

Az irodalmat és a művészetet azonban soha semmi sem tudta tönkretenni Kyotóban. Amikor Japán a XIX. század második felében új életet kezdett, akkor is egész sereg szellemi kiválóság működött a régi fővárosban, kiknek orozslánrészük volt abban, hogy Nippon új dicsőséges korszakába lépett.

Kyoto a mai fővárosnál azért is jobban érdekelt, mert több közösséget éreztem benne az ázsiai szárazfölddel, mint Tokyóban. A régi nagy templomokban, amelyeket sorra jartam, üdén érezhető ma is a Kelet-Ázsián diadalmasan végigvonult buddhizmus érverése. A templomépületek tiszta stílusformái közt még el lehet vonatkozni mindattól, amivel a Nyugat az idők folyamán a Távol-Kelet életét megzavarta, szunnyadó ösztöneit rossz útra terelte, sőt veszedelmessé is tette. A nagy japáni templomépületek közt még érezhető a Kelet legszebb érzéseiből kitermelődött eszmék ereje. A templomok egy része még eredeti mivoltában áll. Mások újabb keletű épületek, miután az eredetiek faanyaga a gyakori tűzvészek martaléka lett. Azonban az újabb faalkotmányok, amelyek amellet még mindig többszáz évesek, nem különböznek lényegesen a régiektől.

Azok az épületcsoportok, amelyeket a Keleten egyszerűen „templom“-nak neveznek, gyönyörű kertekben emelkednek. Ezek a kertek műreemekek. Fáik, bokraik, tavaik, szigeteik, hidaik és kavicsozott utaik nem holmi szeszélyes ötletnek köszönik létüket. Minden részükben egy-egy komolyan megérlelt gondolat jut kifejezésre. Ami e kertekben van, csupa jelkép. Nélkülözhetetlen tartozéka a kertnek a nagyjából teknősbéka vagy darumadár alakú tó. Ezek az állatok ugyanis a hosszú élet jelképei. Ugyancsak nélkülözhetetlenek a szigetek, a folyóvizek és vízesések. A szigetek némelyikét kis hidak kötik össze a parttal. A folyóvíz vagy keletről folyik, délre és azután nyugatra kanyarodik, vagy nyugatról

keletre. Az előbbi a természet rendjét, az utóbbi az ellenkezőjét fejezi ki. Eredete a tóban, a hegyben, vagy sziklák közt van, vagy egy út mellett, amely kivezet a távolba. A kertnek egyáltalában kapcsolatban és összhangban kell lenni a rajta kívül eső nagy mindenséggel, a teremtő szellemmel. Még a különös alakjuk miatt összegyűjtött és műtárgyként megbecsült kövek is a mindenség eszméjét képviselik.

A különböző vallási ténykedésekre külön épületek szolgálnak. A templomépületek területére emeletes kapun át jut az ember, amelynek neve sammon. Külön épület az áldozati csarnok, a harangláb, a főtemplom, az alapító csarnoka, az ereklyét tartalmazó pagoda, a buddhista kánon elhelyezésére szolgáló „rinzó”, a papok lakóhelye, amelyhez hozzátartoznak a sokszor igen díszes fogadótermek, a kincstár, a konyha, a szertartásos kézmosáshoz való víztartó, a dobtoronny és az áldozatul állított kőlámpák.

Bár mindezek az épületek csak a legnagyobb templomoknál vannak meg teljes számmal, csodálatos vonzóerőt gyakorolnak a kisebbek is. Szívesen választottam volna bármelyiket hosszabb tartózkodási helyül. Japánban a templomoknak csakugyan valóságos törzsvendégeik vannak. Férfiak, nők — különösen ha tehetősebbek — gyakran, a vallásosabbak naponként keresik fel, természetesen leginkább a híres templomokat, nemcsak azért, hogy imádkozzanak, hanem, hogy barátilag elszórakozzanak az apáttal és a többi papokkal, gyönyörködjenek a templom különböző épületeit díszítő műremekekben és a kertben, megigyanak egy-egy csésze teát vagy esetleg ott is ebédeljenek. A távolról jövők szállást is kapnak a templomokban. Különösen szeretik igénybevenni ezt az írók és művészek, kik a csendes környezetben nyugodtan élhetnek hivatásuknak. A templomokban őrzött festmények közt sok olyan van, amelyet egy-egy művész hálából festett a szíves vendéglátásért. A templomlátogatók különben mind kötelességüknek tartják, hogy a barátságos fogadtatást lehetőségükhöz képest valami adománnyal viszonyozzák. Ré-

gen, amikor még nem voltak Japánban nagyobb igényeket kielégítő szállók, előkelő idegenek is szálltak meg nagy templomokban, mint pl. ifjúkorában, világköri útja alkalmával néhai V. György angol király és testvére, Clarence herceg a kyotoi Nishi Hongwanjiban.

Valósággal gigászi hatásúak egyes kyotoi templom-épületek, mint a Nanzenji sammonja, ez a palotának beillő méltóságteljes kapuépület. Hatalmas oszlopaihoz, körülfutó erkélyfolyosójához, merész arányú fedeléhez a legjobb kínai épületek szolgáltatták a mintát. Más templomok könnyed szerkezetükkel bájolgják el a látogatót, mint elsősorban a híres arany pavillon, a Kinkakuji.

Ami a hatodik századtól kezdve Korea és Kína építészetében nagyszerű volt, azt átültették Japánba és ott az ország szellemének és a természetadta pompás faanyagoknak megfelelően módosították.

A föld egyetlen országa se hatott rám természeti szépségeivel annyira, mint Japán. A tűzhányók működése amilyen borzalmas lehetett, olyan nagyszerű idomokat alkotott, amikor a hegyek, völgyek és szakadékok rajzát létrehozta. Olyan tájakat, amelyenkről azelőtt azt hittem, hogy a legszabadabb festői képzelet alkotásai, egyszerűen megtaláltam a valóságban! Látukra szinte megcáfoltnak éreztem a tételt, hogy a Távolság-Kelet művészete eszményítő és nem valószerű művészet.

Az ország legszebb pontjain emelkedő templomok és kolostorok, a természeti formákkal tökéletes összhangban, felséges kilátásokkal jutalmazták annak fáradságát, ki hozzájuk zarándokol. A Kyoto környékén fekvő hegyoldalokon egykor a cserép- és porcellánégető-kemencék kéményeinek sokasága füstölgött. Itt termelte Kiyomizu és Awata azokat a zománcdíszes edényeket, amelyek, különösen régente, amikor Nippon művészetének legnagyobb alkotásait még nem ismerte a világ, több jóbarátot szereztek a Felkelő Nap Országának, mint mostani nehéziparosai és kihívó magatartású katonapolitikusai.

A keleti hegyek mentében egész sor templom emelkedik. Ez a Higashiyama-lejtő valóságos szentföldje Kyotónak. A sötét túlevelű faóriások közt úgy éreztem, hogy szent emberek lelkei közt járok, kik Indiában kezdték meg halhatatlan körforgásukat és Kínán át vándoroltak a buddhizmustól megszállott régi japáni császárváros templomaiba.

Legrégibbek voltak ezek közt a várostól távol fekvő kolostorok és templomok a Hiei Zan tetején. Valamikor rendkívül nagy jelentősége volt ennek a vallásos településnek. Az újjáépített templomoknál többet ér ma a kilátás a megrendítően nagyszerű erdős hegyláncokra. Ezek közt úgy bujkálnak a völgyekből felszakadó fehér felhőfoszlányok, mint a multak szellemei. A hegytetőn viszont a fogaskerekű vasút végállomásának barjában, ugyanazon a helyen, ahonnan valamikor vakbuzgó papok és zsoldosaik csapata zudította Kyotora a polgárháború üszkét, ma kiránduló diákok isszák az Asahi sört, míg kis barátnökik „ice cream“-et szopogatnak.

A Hiei Zantól délre, a tulajdonképpeni keleti hegy-ség mentén, egymástól csekély távolságban sorakoznak a különböző buddhista felekezetek templomai. A templomok sora ezután délnyugat felé kanyarodik. A Chion In domboldalból kiemelkedő sötét kapuépülete már a népszerű Maruyama Park felett uralkodik, amelyhez nyugat felől a Gion templom mellett vezet a főbejárat. A Maruyama Park és a Kiyomizu dera között még két kisebb templom rejtőzik. Ezekből kissé délnyugatra emelkedik a pompás Yasaka pagoda. Tovább délnyugatra három nevezetes templom. Legdélebben fekszik a nevezetes buddhista templomok közt a Tofukuji, egy fenyő- és juharfákkal benőtt szakadék közelében, melyen át merész szerkezetű fahíd vezet.

Mindezeknek a tiszteletreméltó faépületeknek közös jellemző vonása a fedelek gigászi mérete, az ereszek merész rajza és a környező dús növényzet. A kínai fedelek felhajló sarkai régebben arra a gondolatra ösztönöztek azokat, akik szerettek a formák származásának kérdésével foglalkozni, hogy e hullámvonalakhoz a fel-

peckelt sátorponyvák adták a mintát. Mikor először álltam egy ilyen szinte félelmes méretű tető alatt, el se tudtam képzelni annak sarkait másképpen, mint a magasba emelve. Ha nem lettek volna olyanok, azt hittem volna, hogy nyomban összeroskadnak.

Kora tavasz volt, amikor végigjártam Kyoto nevezetes templomait és palotáit, azzal az érzéssel, hogy az aránylag rövid idő alatt, amit bennük tölthetek, sűrített adagban élem át egész életemet. Ott voltam, ahova majdnem három évtizeden át vitt a gondolat. A templomkertek fenyőóriásainak villámvonalszerű, cikázó, vihártépte ágai és a fekete prunusok apró fehér és vörös virágai régen magamba szívott stílusformákat töltöttek meg az élet teljességével. Némelyik virágbaborult szilvafa szépcsendű nevet örökölt a multból, a fa maga pedig elevenné tette a széplelkű természetbarát történetét, kinek emlékére a nevet adták.

Az épületek fő látnivalói a fogadóhelyiségekben voltak. Azt nyujtották, amire legjobban vágytam — a japáni ízlést elsősorban jellemző festményeket. Ezek a képek legtöbbszörre az ide-oda tolható papirosfalakat, a fusumákat borítják. Vagy egyszerűen tussal készültek és ez esetben nagyobbbrészt képzeletbeli tájképek, ködökből kiemelkedő hegyekkel, vízpartokkal, kínai épületekkel, fenyőfákkal és egyéb eleven rajzú növényzettel. Az ilyen ékítményes jellegű színes képek gyakran ábrázolnak virágokat, fenyő-, cseresznye- és szilvafákat, bambuszokat és más, Keletráziában kedvelt növényeket vagy állatokat. Ez utóbbiak közt sárkányok, tigrisek, darvak és merészen átalakított oroszlánok a leggyakoribbak.

Ezek az élettél teljes színfoltok rendesen arany háttér előtt pompáznak. Mintha az arany végtelenségből, valami mesebeli arany légkörből tűntek volna elő. Ékítményes rajzú arany fellegek vonulnak át ezeken az ábrázolásokon, egymást egyensúlyozó részekre bontva a költői lendülettel festett kompozíciót.

Japánban Momoyamáról (a Kyoto közelében levő barackhegyről) nevezik a festmények stílusát. A Mo-

moyamán emelkedett ugyanis Toyotomi Hideyoshi shógun palotája, amelyet e nagy katona és politikus 1594-ben építtetett. Ez a palota tette országszerte divattossá az aranyban és erős színekben pompázó fuszumákat és byobukat, a tolható papirosfalakat és a két-, négy- vagy hatszárnyú ellenzőket. A Momoyama stílusban bontakozott ki Japán legsajátosabb művészi ereje, abban érvényesült az igazi japáni ízlés. Abban kapott szárnyra a fegyveres hűbéres nemesség lelkületével egyivású teremtdörő. A Momoyama-képek esetvonásaiban az az élet lüktet, ami ábrázolásaik tárgyaiban, a fodros virágszirmokban, az éles sziklaormokban, a karcsú ívekbe csapkodó hullámokban, a kígyótestű tigrisekben, a lobogó tollazatú hoo madarakban, a kihívó tekintetű sasokban, a szomorúan hajlongó füzekben és a zöld és barna foltokká alakított fenyőóriásokban, amelyeknek erőteljes ágai mint gomolygó felhők vonulnak át egyik falfelületről a másikra, mintha át akarnák fogni az egész épületet.

Néhány évtizeddel ezelőtt nem méltatták érdeme szerint ezt a festészetet. Akkor a japániakat is a buddhista művészet érdekelte legjobban. Az a művészet, amely Indiából származott és Kínán, meg Koreán át jutott Japánba. A buddhizmus művészetének e hódítása nagyon sokat jelentett. Ázsia meghódítása volt az egy közös gondolat, közös erkölcs és közös ízlés nevében. A buddhizmus közös nevezőre hozta a Távol-Kelet népeit Indiától Japánig. Azon az örökké emlékezetes tavaszon azonban, amelyen szemtől-szembe kerülhettem a helyszínén a japáni művészettel, feljegyezhettem magamnak mint első élményeim egyikét, hogy a mai művészi ízlésben valami új nemzeti állásfoglalás nyilatkozik meg. Japánban az vonzza újra az embereket, ami hozzátartozik az elzárkozás idejéhez, amikor az ország urai felmondták a barátságot a külvilágnak.

Én azonban, míg naphosszat bolyongtam felváltva a templomok kertjeiben és fogadótermeiben, csak a tavaszt éreztem, a kora tavaszt, amely sejtelmességével sokszorosan fogékonyvá teszi az embert. Ígykeztem

telíteni magamat emlékezeti képekkel, elraktározni a látottakat a szűk esztendőkre, mikor újra távol kell lennem a forrástól. Közben sokszor dideregtem. Az épületeket még tökéletesen áthatotta a téli hideg. A budhista templomokba nem szabad cipővel belépni, a tükörsíma fapadlók és a leterített gyékények pedig jéghidegek voltak. Nem törődtem vele és másnap éppoly ruganyosan kezdtem újra. Később sokkal erősebb megpróbáltatásokban volt részem.

NARA

A japáni ember csak azt teszi meg, amit — ő akar. Önmagát szigorúan fegyelmezi és emellett a konokságig hajlíthatatlan. Ha valamire nem hajlandó, érzéketlen marad minden kéréssel, könyörgéssel szemben. Sőt ezt fegyelmezetlenségnek tartja és nem helyezkedik bele annak lelkiállapotába, aki „elköveti“. Reidmeister dr. Berlinből, aki midőn nem tudott hozzájutni azokhoz a műtárgyakhoz, amelyeket szeretett volna megtekinteni, méltatlankodva hivatkozott a szívességekre, amelyeket ő tett otthon japáni szakmabeli vendégeinek. Semmi érveléssel sem ért céljt. Tapasztalatom szerint Nipponban egy út vezet eredményhez: az ország szellemének elsajátítása. Ha látják az idegenen, hogy felfogásban, érzésben közel jutott hozzájuk, kinyílnak bizonyos mértékig ők is. — De csak akikben megvan az ősi japáni virtus. — Azok ellenben, akiknél a velük született önzés, zárkozottság, vagy éppen makacsság, nyugati — az ő esetükben többnyire amerikai — önzéssel, üzleti ridegséggel párosul, egyáltalában képtelenek arra, hogy másokkal együttérezzenek.

Ők maguk is könnyen adják meg magukat sorsuknak, ha vágyaik nem teljesülnek. A japániak (férfiak és nők egyaránt) hamarabb szánják el magukat az öngyilkosságra, mint más népek gyermekei. A szerelmi öngyilkosságok statisztikája például egy országban sem oly kedvezőtlen, mint náluk. A japáni ember lelke mé-

lyén nem tartja magát a saját urának. Lelkével is ősei-
nek tartozik. Ugyanaz a hit tölti el, amit Krisztus előtt
félezer évvel Kung Fu-tze állított aranyzabályként kínai
honfitársai elé. A konfuciusi törvény mögött azonban
ott van a még magasabbra fokozott indiai gondolat az
isteni valóságról, ami mellett minden egyéb ami a vilá-
gon van, csak kép, csak látszat. A földi élet pedig csak
átmeneti valami. A bushido követelte harakirit sok év-
századdal előzte meg az indiai özvegyégetés és a kínainak
se értékes az élet, ha „elvesztette az arcát“. A halál-
megvetésnek is felfedezhető tehát a nagyázsiai száraz-
földi gyökere. Az ázsiaiak lelki élete egyetlen irányban
összpontosul. Ennek következtében érzéketlenné válnak
sok minden egyébbel szemben. Mi nyugatiak részben
határozatlanabbak vagyunk, részben viszont ragaszko-
dóbbak sok mindenhez, ami a kétségbeesett ember szá-
mára is kívánatosná tudja tenni az életet.

Különben arra a kérdésre, hogy milyen a japáni
ember, nem tudnék közvetlen és egyszerű feleletet adni.
Ott kezdem, hogy ha végigmegyek egy japáni városban
az utcán, vagy beülök a villamosba, a legkülönbözőbb
arcokat látom magam körül. Ha azután azt kérdené
valaki tőlem, melyik arcon ismerem fel a sok különböző
közül az igazi japáni fajtát, őszinte válaszom az lenne :
„Nem tudom!“.

Nem tudom pedig egyszerűen azért, mert senki se
tudja. Bizonyos, hogy a japáni nagyon keverék nép.
Részben északról, részben délről jövő bevándorlásoknak
és beszivárgásoknak meg hódító hadjáratoknak köszöni
létét. Tudjuk azt is, hogy a mai japániakat másfajta ős-
lakók előzték meg hazájukban, az ajnuk, kiknek cse-
kély számú maradványait olyanformán tartogatják ma
az északi szigeteken, mint a maradék indiánokat az
Egyesült Államokban. Arra azután, hogy a hódítók hány-
féle elemből tevődtek össze (mongolokból, mandzsuk-
ból, malájokból stb.), nem lehet határozott választ
adni.

Bizonyos azonban, hogy a sok különféle nép cso-
dálatos egységgé alakult, amelynek mondai alapja talán

éppen azért vésődött olyan mélyen a lelkekbe, mert nem kielégítő a másik alap, a vérségi kapocs.

Bőven pótolta ezt a körülbelül kétezer esztendőös együttélés.

Hogy a Kelet más mint a Nyugat, azt régen tudtam, mielőtt még Japánba érkeztem volna. Azt is tudtam, hogy a kínai és a japáni mélységesen különböző emberfajta. Készületlenül talált azonban az a benyomás, amelyet az ázsiai szárazföld és a szigetország közti különbség gyakorolt rám.

Azzal, hogy a japániak Ázsia angoljainak és egyúttal poroszainak is nevezhetők, keveset mondunk. A japániak és a szárazföldi ázsiaiak közt nagyobb a különbség, mint az angolok és a többi európaiak közt. Amellett a japáni lélek sokkal fegyelmesebb, mint a porosz. Az ázsiai szigetországban a mindenre kiterjedő szabályoknak olyan tömegével találkozunk, amilyenről még Nagy Frigyes népe sem álmodhatott.

Köztudomású, hogy a japáni műveltségnek a kínai az alapja. A Felkelő Nap Országának fejlődésében, egészen az 1868-ban bekövetkezett nagy átalakulásig, minden újabb lépés egy-egy új kínai hatás következménye volt. A kínai szellem és életformák hatása megállapítható már azokon az emlékeken is, amelyek Nippon történelemelőtti korából valók. Ez az egyébként mondai korszak nem vezet vissza a legködösebb multba. A mi hazánkon abban az időben a nagy népvándorlás hullámai csaptak át. Különösen nagy győzelmet ünnepelt a kínai szellem Japánban a VIII. században, mikor Kína egyébként is hatalmasabb volt, mint valaha. Az akkori japáni szellemi élet, a buddhizmus egyik aranybetűkkel írt fejezete.

Kyoto közelében fekszik Nara, Buddha legnagyobb bronzszobrának városa. Nara szent hely. Mintha ez a város és a világforgalmas Tokyo, vagy éppen Osaka, nem is tartoznának egy országhoz. Terjedelmes parkok terülnek el itt a tiszteletet keltő régi templomok körül, kryptomeria-óriásokkal és sok-sok legelővel. A gyepen szelíd őzek csoportjai sétálnak. Ha ezek a jámbor álla-

tok bárki emberfia közeledtét veszik észre, nyomban ott teremnek, mert tudják, hogy aki Narába jön, abból kinéz valami az ő számukra.

Mikor a szelíd állatok közrefogtak, úgy, hogy alig tudtam szabadulni közülök, elfeledtem, hogy Japánban vagyok. Nem éreztem én akkor magam körül sem ilyen, sem olyan országot, hanem egyszerűen Nagy-Ázsiát. Hiszen éppen a nagyázsiai gondolatnak köszönhették a narai őzek, hogy ott tartották őket állandó környezetnek az óriási Birushana Butsu közelében.

Roshana Buddha, japáni néven Birushana Butsu, a „Nagy Megvilágosító“ a hívők szemében a mindent magábefoglaló lény és egyben a mindenség életadója. Ami csak a világon van, mind belőle ered. Ez az Indiából származó ókori keletű gondolat, a legnagyobb szellemi mozgatóerő, amely valaha egész Ázsián áthatolt, szembeállta magát a legtávolabbi keleti szigetországban a Yamato nép őspanyjának, a napistennőnek kultuszával. A hittérítő Giogi, aki megjárta Kínát és onnan hozta magával a Tendai buddhizmus rejtélyes bölcsességét, népszerűvé tette a Roshana Buddháról szóló tant. Az akkor uralkodó Shomu császárt azonban, ki lélekben teljesen egy volt a nagy pappal és hódolni akart a mindenséget betöltő isteni lénynek, súlyos lelkiismereti kérdések gyötörték. Mit szól ehhez a Napistennő? Őt illeti Japán Területén minden tiszteletben az elsőség.

Mikor tehát a jámbor életű Shomu császár 736-ban arra a gondolatra jött, hogy bronzba önteti óriási méretekben a Roshana Buddha szobrát, előbb elküldte Giogit Isébe, a nemzeti nagy istenanya szentélyéhez, hogy puhatolja ki, vajjon nem hoz-e szerencsétlenséget az országra a minden addiginál nagyobbra tervezett buddhaszobor.

Hét napot és hét éjszakát töltött a kiváló pap egy fa alatt a szentély kapujának közvetlen közelében, miután felajánlott volt már egy buddhaereklyét a nemzeti istennőnek. Az egy heti figyelmes várakozás meg is hozta az epedve várt eredményt. A szentély kapuja ki-

pattant és jóslat hangzott el, amelyet a bölcs pap csak kedvezően magyarázhatott.

Giogi sietett vissza felséges urához, aki midőn meghallotta a kedvező hírt, a rákövetkező éjszaka álmot látott. Megjelent neki a nagy istennő és felhatalmazta a buddhaszobor felállítására.

Ilyen előzmények után a legnagyobb lelkesedéssel és áldozatkészséggel fogtak a Birushana Buddha bronzbaöntéséhez. Giogi bejárta az országot és mindenütt gyűjtött a szoborra, amelyet felséges ura eredetileg szándékozva láb magasra tervezett és Shigarakiban, az akkori fővárosban akart felállíttatni. Itt tették meg 744-ben az első öntési kísérleteket. Két év múlva azonban Narába költözött át az udvar és ennél fogva itt került sor a megvalósításra. A császár maga irányította a munkát, sőt az udvarához tartozó urakkal és hölgyekkel együtt sajátkezüleg hordott földet az öntőmintához. 747-ben kezdtek el az öntést és 749-ben készült el a világ legnagyobb bronzszobra, amelynek népszerű neve egyszerűen „Nagy Buddha“ — Daibutsu lett.

A szobor bearanyozására a nemes ércet sikerült megtalálni Oshuban. Az eredeti terv azonban, amint az eredmény mutatja, túlmerésznek bizonyult. A szobor „csak“ 53 láb magas lett. (Így is hét lábbal magasabb a másik, jóval ismertebb, későbbi alkotásnál, a kama-kurai Daibutsunál.)

Mai alakjában alig tudjuk elképzelni eredeti mivoltát. 859-ben leesett a feje és újjal pótolták. 1180-ban leégett a föléje épített templom s az új fej összeolvadt. 1567-ben újra tűzvész pusztította a Daibutsu templomát, a Todaijit és ekkor harmadszor is elpusztult a bronzóriás feje. Csak a tizenhetedik század végén öntötték újra, az eredetihez nagyon méltatlan formában.

A felavatás ünnepélyén tízezer pap vett részt. Ehhez egy megható történet fűződik. A jámbor vállalkozás mozgó ereje, Giogi csak éppen hogy befejezve láthatta élete nagy művét. A felszentelést követő napon meghalt. A szertartás vezetéséhez már nem is volt ereje. A halálánál azonban megjelent egy Bodhi nevű indiai pap.

Giogi boldogan üdvözölte őt, mint olyant, ki a szent földről jön és ezért méltóbb arra, hogy felavassa az óriási Buddha-szobrot.

Ez történt Japánban a nyolcadik század közepén. Így érzett akkor együtt a felkelő nap szigetországa az ázsiai nagy szárazfölddel. Úgy tekintett rá, mint édesanyjára.

Ne higyjük, hogy ez az érzés kihalt a mai japániakból. Nagy tévedés volna azonosítani az országot azokkal, akik népének erényeit kiaknázzák. Mert japáni és japáni közt óriási a különbség. De a XVII. század elejétől a XIX. század közepéig eltelt kétszázhetven év nagy idő. Egy társadalom se maradhat hosszú időn át büntetlenül elzárkózva a világtól. És hozzá még egy olyan társadalom, amelyik őskori nézetekből meríti legnagyobb erkölcsi erejét.

A több mint két és fél évszázados elszigetelődés alatt az ország lakói elszoktak az idegenektől. Elszoktak attól, hogy olyan nézőpontok is vannak a világon, amelyek az övéktől különböznek. Kifejlődött a szigetlakók világnézetében a japáni glóbuszi gondolat. Kifejlődött az a felfogás, hogy másokra nem kell tekintettel lenni. Emellett az egyéni hajlamok is egyoldalúan fejlődtek, amit hatalmasan előmozdított a családi szervezet szigorúsága és a hűbéres társadalmi berendezkedés, ami a törzsek és tartományurak örökös ellenségeskedéseivel és harcaival jár együtt.

Mindennek van előnyös és hátrányos oldala. A hagyományokhoz való ragaszkodás megbecsülhetetlen erkölcsi és stílusfejlesztő tényező. A régi szokások tiszteletbentartása nagy erőt és ellenállóképességet, melletts különös vonzóerőt is ad a társadalomnak. Japán a lelkes barátok megszámlálhatatlan tömegét köszöni annak, hogy ott az idegen elragadóan kedves régi szokásokat talál, tele művészettel és azokkal a bájos lelki tulajdonságokkal, amelyeknek kifejlesztésében e művészi megnyilatkozásoknak igen lényeges szerepük volt. Akinek volt alkalma megismerni Japánban a hagyományos társadalmi életet, szerelmese lett az ottani elragadó

szokásoknak. De éppen azért, mert a hagyományos életmód szerint élő japáni annyira meg tudja nyerni a vele barátkozó idegent, különösen fájdalmasan érinti azt, ha a lelkek elszigeteltségét kell tapasztalnia.

A keletázsiai ember lelkét egészen betölti az a felfogás, mely szerint mindenben, ami a világon van, két ellentétes erő érvényesül. Az egyik, kínai nevén „Yang“, megvalósul a fényben, az égben, a férfiban, a jóban, a másik, a „Yin“, a sötétségben, a földben, a nőben, a rosszban stb. Aminek a jellege nem ennyire egységes, abban a két ellentét megfelelő keveredésben, ilyen vagy olyan arányban érvényesül. A felfogásukra vezető törekvés az, amit a kínai „tao“-nak, útnak nevez. A külvilágtól elzárkózott szigetlakóknál nem húzódnak meg az ellentétek észrevehetetlenül, a szívek rejtekében. A japáni férfi és a japáni nő, annak ellenére, hogy egy tő hajtásai, akárcsak a yang és yin és egymás szerves kiégésítői, a legcsodálatosabb ellentétet mutatják.

AZ EZÜST PAVILLON

Hétéves voltam, amikor egyszer a jó öreg Vasárnapi Újság 1869-i kötetében lapozva japáni képekre bukkan-
tam. A kor stílusában készült fametszetek, képzeletet
ösztönző vonalakkal és kissé sötét árnyalatokkal, azóta
se mosódtak ki emlékezetemből. Kora tavasszal volt,
egy késő délután. Csoda-e, ha egy kisfiú a mezőváros-
kában, ahol a mindenséget egy patakocska és körös-
körül közeli dombok láncolata képviseli, vágyakozó
tekintetét e dombok fölött a távolba irányítja? Csoda-e,
ha ez a fiú a japáni művészet másodkézből való példá-
nyainak élvezete után a halvány holdkorongban meg-
pillantott valamit, amiről nem tudta, hogy első kövec-
skéje egy görgetegnek, amely magával ragadja őt, fel-
tartózhatatlanul egész életére? És csoda-e végezetül, ha
az élet megtépázott vándora egy félévszázad után még
mindíg nem tagadta meg a gyermekévek látomásait, ami-
kor Kyotóban rálépett az ezüst pavillonhoz vezető útra?

A Jishoji templom, amelyet mindenki Ginkakuji-nak, azaz ezüst pavillonnak nevez, Kyotonak, a régi japáni fővárosnak keleti szélén, a „Keleti hegység” — „Higashiyama” — lejtőjén fekszik. Párdarabja Kinkakujinak, a még ismertebb arany pavillonnak, mely 1397-ben épült.

Ha a japáni művészet gyökereit keressük, akkor e két népszerűvé és világhírvé vált épületcsoport körül hiába kereskedünk. De ha meglep a vágy, hogy átéljük, amit a japániak csináltak a művészetből (a kínai művészetből!), akkor siessünk a Higashiyamához, amely a túlfinomodott ízlés legmagasabb fokozatát képviseli.

A japániak művészete az ízlés szempontjából csodálatraméltó. India a gondolat mélységének birodalma. Kína a művészi kifejezési eszközök kimeríthetetlen forrása. Japán, a maga mindent átható fegyelmezettiséggel, az ízlés csúcspontját, a csiszoltságot, a mértéktartást jelenti. E tekintetben azonban minden azokban a meseszerű épületekben és berendezésekben teljesedett ki, amelyek Kyotot a város két szélén díszítik.

A nyugaton fekvő Kinkakuji terve Ashikaga Yoshimitsu shógun agyában született meg. A shógunok voltak a hadsereg főparancsnokai, a valóságos hatalom birtokosai, helyesebben bitorlói. Yoshimitsu őse, Ashikaga Takauji 1334-ben fosztotta meg a hatalom gyakorlásától a japáni történelemben „szerencsétlen” melléknevet viselő Go Daigo császárt.

Az Isten fia azonban egyszer s mindenkorra a császár maradt, akinek meg kellett elégednie palotájában a lelki és szellemi felsőbbiséggel. Mi lehetett hát a japáni nép egyik jövevény fiának szemében irigylésre és csodálatraméltóbb, mipt ez a magányos magasság, minden közönséges világi dolog felett, amely semmire se teszi rá a kezét és mégis a felhők felett trónol. Úgy, ahogy azt minden mesterek mestere tanította és megvalósította.

E legnagyobbnak tanítása azonban a végeláthatatlan ázsiai szárazföldről jött, a Középső Birodalom

templomaiból, kolostoraiból és műtermeiből. Onnan, a művészetek tengerentúli hazájából jöttek a hírek is a Megvilágosodottnak a szülőföldjéről, a messze-messze hegyek mögül. Kínából jött a nemes ital is, amely inkább szellem, mint anyag és amely egy elmélkedő szekta szentéletű szerzeteseinek mámorító ösztönzésül szolgált arra, hogy elmélyedjenek az önmaguk által való megváltás rejtelmébe. A kínai chan-szekta papjai a tea élvezetét körülményes szertartássá fokozták. Mély és szigorú erkölcsi és művészi tartalmat adtak neki. A résztvevők számára az együvé tartozás erős kötelékévé tették.

Japánban lelkesedéssel és felcsigázott vágyakkal fogadták és a hazai ízléshez idomították a Kínán át oda jutott és átfogalmazott indiai gondolatokat, meg a kínai művészetet. A hatalmas Ashikaga shógunok azonban a hozzájuk került műalkotásokban élő gyöngéd szellemek legalázatosabb szolgálói lettek. Epedve szívták magukba a kínai tájfestésnek a mindenséget eszményítő formáit és költői képzelettel felfokozott kifejezést adtak neki, nemcsak festményeikben, hanem nagy művészettel tervezett kertjeikben is.

E kényurak, kik, mint igazi buddhisták, hatalmuk gyakorlásában semmi egyebet sem láttak, mint durva átmeneti állapotot egy sokkal magasabb és nemesebb léthez, epedve vágytak egy-egy magányos házacskára tökéletes nemes egyszerűségére és az annak megfelelő keretre, a tájképszerű kert szellemes és képzeletet ösztönző formáira.

Magányukban összegyűjtöttek minden elérhető kínai vagy legalább is kínai stílusban alkotott tusfestményt, értelmes és szellemes ecsettel készült szépírási mesterművet, rejtelmes színű mázakkal díszített agyagműves alkotást, a kézművesség és ízlés legnagyobb teljesítményei közé tartozó lakkdobozt és bútort; vendégeik tisztelőtére teaszertartásokat rendeztek; különböző illatos füstök felismerésében iparkodtak túltenni egymáson és virágokat csoportosítottak a mindenség szellemét jelképező kompozíciókká; szóval a szemlélődő chan-buddhizmusból, amelyet anyanyelvükön

zen-nek neveztek, nemes művészetet csináltak és ezt velük született ízlésük himnuszává magasztosították.

1483 az ezüst pavillon keletkezési éve. Alkotója, Ashikaga Yoshimasa, Yoshimitsu shógun második utóda volt. Az úton, amelyet nagybátyja az arany pavillonnal mutatott neki, jellemző lépést tett előre. Az arany helyett az ezüstöt választotta. Nem a meleg, hanem a hideg fényt. Nem az aranyban bugyogó vér tetterejét és tettekészségét, hanem a természetet letompító és elaltató ezüstös fagy ködös nyugalmát. Nem a színes gazdagságot, amely tovább él még a letompított aranyban is, hanem a világtól idegen ködös varázst, a szépségtől ittas kínai festők álmképét, azokét, akik a tökéletességet a tus fekete és sötét árnyalataiban, fehér selyem- és papírfelületen képzeltek el. Tehát a legegyszerűbb színességben, amely azonban a legnagyobb ellentéteket tudja elővarázsolni.

Ashikaga Yoshimasa, a Ginkakuji megálmodója, páratlan művészlélek volt. A buddhizmus legtisztább eszményét valósította meg, a zen szellemét, amely ki akarta ragadni a kerülő úton messzevezető következtetések és az ösztönöket visszafejlesztő tantételek útvesztőjéből az eredeti gondolatot, a mindenséget létrehozó egyedüli valóság felismerését. Ami Ashikaga Yoshimasa álmából nőtt ki, az a tökéletes igénytelenségben élő és mégis királyi dicsfény övezte nemeslelkű ember ósásziai eszményképének művészi gondolata volt. Olyan gondolat, amely az indiai brahminoknál született, Kínában különös művészi kenetet nyert és Japánban az ízlés legigénytelenebb és egyben legeragadóbb virágává finomult.

A gondolatot végig lehetett gondolni, az álmat végig lehetett álmodni, de megvalósítani már kevésbé. Az ezüstfalú hajlék úgy, ahogy a shógun elképzelte, soha se fejeződött be. Itt áll ugyan előttünk a remekbe ácsolt bájos faépület, felfelé keskenyedő tömegével és egyetlen emeletével, amelyet a földszint messze kiugró ereszen körülfutó folyosó és az ugyancsak messze kiugró, bájosan könnyű fedél koronáz. Az ezüst falbur-

kolat azonban sohase valósult meg. A gondolat túlságosan szép volt ahhoz, hogy megvalósítható legyen. A japáni festők ezüsthétkéi idővel megsötétültek. És Ashikaga Yoshimasának, a rajongónak gondolata bizonyára olyan mérsen finom és keresetlen egyszerű volt, hogy sohase lehetett volna megvalósítani.

A kis épület egy tó vizének tükrére néz, amelyből kis szigetek emelkednek ki és amelyet keleten meredek part határol, Kyoto keleti hegységének, a Higashiyamának lejtője. A vizet pedig kert veszi körül, amelyet a nagy Sóami alkotott, aki sok különböző művészetnek, a festészetnek, a teaszertartásnak, a kertépítésnek nagy mestere volt és aki mindezeket a művészeteket egyetlen közös szellem szolgálatába tudta állítani. Yoshimasának és udvari művészenek együttműködése és együtthaladása azonban a lehető legtökéletesebb összhangot valósította meg, azt az összhangot, amely a teaszertartások szűk helyiségében, a chashitsuban kovácsolja össze a résztvevők lelkét. Abban a helyiségben, amelyben nyoma se képzelhető el semmiféle kényszernek, ahol soha se támadhat tisztátalan vagy rossz gondolat, ahol a szabadság és egyenlőség honol és ahol mégis az elképzelhető legerősebb és egyben a leggyengédebb és legmegfoghatatlanabb kapocs fűz össze mindenkit.

Egyszerű, finom és összhangzó minden a Ginkakujiban. Egyetlen lélek jelenléte érezhető ott, amely azonban sokféleképpen nyilatkozik meg. Ott van az úgynevezett ezüst homok, a „gin shadan“ és a belőle összehordott kis „holdra néző halom“, a „kogetsudai“. Erről várta a nagy úr boldog remeteségében a hold keltenek elragadó színjátékát. Ott van a patakocska, a „sen-getsu-sen“, a „holdat — vagyis a benne tükröző holdat — mosó forrás“, a tóból kiemelkedő „átszellemlő szemlélődés köve“, a halhatatlanok pillérjének kis hídjá, a nagy hegy oldalából kiömlő bájos kis víz-esés vékony sugara, a hegyoldali forrás, amelyből a teához való vizet merítették és a tájkép sok más bensőséges titkos szépsége, ami mind nemes gondolatokat testesít meg és a költészet kimeríthetetlen forrása.

A tavaszi égbolt felhős volt. A levegő sem hűvös, sem enyhe. Valami érezhető, de megfoghatatlan lilaszürke árnyalatba burkolódzott a természet. Zölden sötélett előttem Higashiyama, amikor áthaladtam egy kis hídon, a Biwa-tó csatornája fölött és rátértem a célomhoz vezető egyenes útra. Tekintetem jobbra esett, honnan egyenes irányban csörgedezett elő a víz a hegy lábánál. Közelgő tavaszi pompát sejtető cseresnyefák sorakoztak a víz két partján. Egyelőre még bimbókat se láttam rajtuk. A megkésített tavasz még mindig a szilvafák virágainál tartott. Vaskos törzsek meredeztek a kerítések mögül. Egyenes, vékony ágak szöktek elő ezekből a törzsekből, mint valami kardpengék. Megkésített hópelyhek, fehér virágocskák kelyhei világítottak le róluk.

A tavasznak ez édes kis hírnökei mögött a túlleveleek borította nagy tömb emelkedett. Hullámos hegyhát kis nyereggel. Ez a „Tsukimachimine“, a „Kelő holdra eső pillantás“. Ahogy tovább mentem, ezek a szépségek elmaradoztak. Kislakások, külvárosi boltocskák és teaházak közt jutottam egy lépcsőhöz, amely kapuhoz vezetett. A lépcső alatt néhány hangulatrontó gépkocsi várakozott.

A természet koronája legkevésbé sem alkalmas arra, hogy fokozza a mindenség összhangját. Sem amikor pusztítja saját fajtáját, sem amikor élvezeteit hajhássza. A Távol-Keleten a Nyugatról jött túristák a legnagyobb álmrombolók. A férfakkal még csak megvolna az ember. Ezek beérik azzal, hogy asszonyaik és gyermekeik — főképpen lányaik szórakozására kiadják a szükséges pénzt és becsületes nyárspolgári meggyőződésük ellenére feláldozzák a hotel kényelmét a látnivalók lehető legfelületesebb elintézése kedvéért. Sokkal veszedelmesebbek azonban a művelődés nőnemű bajnokai, akik gyakorta nem éppen vonzó külsővel, de magas helyekről szerzett ajánlólevelekkel jelennek meg és olyan szívósággal küzdik ki maguknak az utat a féltve őrzött nevezetességekhez, aminőt kifejtteni a férfiak nem igen tudnak. Tolakodó érvényesülésük a hivatottakat valósággal elemi csapásként sújtja.

A nyugati művelődésnek ezek az amazonjai szabad idejükben, két cigaretta közt, a teaszertartás és a japáni kert kedvtelésének hódolnak. Az ikebana, vagyis a virágrendezés művészete már kevésbbé érdekli őket, mert abban semmire se lehet menni egyszerű ránézéssel, sajátkezűleg kell megcsinálni mindent, az pedig unalmas dolog. A teaceremóniát viszont azért nem kedvelik, mert akkor a résztvevőnek sarkán kell guggolnia. A japáni, ha leereszkedik, olyan tornaműveletet hajt végre, ami a gyakorlatlan nyugati embernek perceről-percre fokozódó fájdalmat okoz.

De meg azután a japáni tea is olyan „funny“. A közönséges zöld tea szokatlanul világos, csaknem színtelen, mint a víz! És egyáltalában nincs íze! Illata csak gyakori élvezet után jelentkezik, amihez azonban a Japánt járó amerikai nőnek rendesen nincs ideje. A teaszertartások sötétzöld porteája már egyáltalában nem ízlik. Mindezekben felül a vendéglátó teamester, aki a szobácskában a függőképet keretező fülke mellett ülve, előírt kézmozdulatokkal készíti a teát, nem valami mulatságos jelenség.

A függőképen — a kakemonón — pedig, ott a tokonomanak nevezett fülkében, mi is látható tulajdonképpen? Néhány tusvonás! Semmi szín. Első pillanatra olyan semmitmondó ez is, mint amilyen ízetlen az első korty a japáni teából. Na meg azután pedig kinek van ideje és kedve ahhoz, hogy megtanulja a kínai írást és elsajátítsa a keletázsiai ember alapjában idegen gondolkodási módját, hogy e néhány igénytelen ecsetvonást felfoghassa és értelmezhesse.

Marad hát a kert, amelyre csak rá kell pillantani és azt mondani: „lovely!“ A hozzájutás a Tourist Bureau gondja, vagy a Hotelé, vagy éppen a hatalmas követtségé, amelynek kedvéért megengednek sok mindent, amit megtagadnak az egyszerű műkedvelőnek, vagy szakembernek. Azután nekiindul a társaság. Az autók megrohanják az egyébkor zárt palotákat. A vendégeket hamarosan áthajtják a látnivalókon. A Kokusai Bunka Shinkokai — a nemzetközi szellemi kapcsolatokat elő-

mozdító egyesület — vagy a Pan Pacific Club lunchöt ad tiszteletükre. Ezen azután valamelyik írónő, az elszellemeskedő irodalmi ízetlenségek szerzőinek fajtájából, a bevált kaptafák szerint tart egy szabályszerű „előadás“-t. A keletázsiai kertművészetet kedvelő hölgyek úgy érzik, hogy most letudták a nagyfontosságú tanulmányutat; joguk van hát arra, hogy férjeik jövedelméből elkészíttethessék otthon, Amerikában, a divat követelményei szerint megcsodált kertek másolatait, amelyek úgy viszonylanak az eredetihez, mint az európai színpadok tipegő kínai és japáni hölgyecskéi a valódiakhoz.

Április 7-én szerencsém volt. Mikor a kapun át egy folyosóba jutottam, hol az előírás szerint lehúztam a cipőmet, Ginkakuji már üres volt. Én pedig ott álltam végre fogékonyan a várt nagy benyomásokra.

Ezek felülmúlták minden várakozásomat. Rövidke kis teaszertartás volt a bevezetés. Gyakorlatlan térdemnek és bokámnak egyelőre éppen elég; türelmemnek, amelyet a további látnivalók utáni vágy kemény próbára tett, túlságosan is hosszú. Az egyik pap kísérletet tett arra, hogy a szokott módon vezessen tovább. Csütörtököt mondott a módszere. Egy kábítóan szép hatrétű ellenző előtt újra térdre ereszkedtem. Nem is tudom, hogyan szakadtam el tőle. A festmény egész felületén semmi egyéb, mint fűszálak, a tompa, az élénk és a halványzöld különböző árnyalataiban, szelíden csillogó ezüst háttér előtt. A karcsú szálak valami szélnek alig nevezhető fuvallat hatása alatt hajladoztak bájosan ide-oda, mint az édes kis japáni nők hátai. — Egyetlen vonal se mozdul a képen úgy, mint a másik és mégis a legtökéletesebb összhangban van mindenik a másikkal. Az ilyen festmények a legnagyobb teljesítményei annak a kincset érő, kifinomodott japáni ízlésnek, amelyet a felkelő nap országainak fiai a mai napig se vesztek el. Ki festette a képet? Nem tudni. Bizonyos csak az, hogy a templommal nem egyidős alkotás, amely egy-két századdal Yoshimasa után került az ő egykori remeteségébe. Semmi esetre se származik Soamitól, akinek a hagyo-

mány tulajdonítja. Ez a hagyományos név annak a nagyrabecsülésnek a jele, amellyel az utókor az alkotásnak és ismeretlen alkotójának adózik.

Az egyik épületből a másikba lépve régi álmok új birodalmaiba jutottam. Az egyik papirosfalon új kép bontakozott ki szemem előtt: szent őrülettől sugalmazott sziklás tájkép, bokrokkal, fákkal és nagy kilátással a távolba. Ez csak a zöld tea mámorából és a legtávolabbi Keletnek a lehetetlent is lehetségesnek látó képzeletéből születhetett. Alkotója a XVIII. század egyik nagy költője és festőművésze: Taigado Ikeno. Tusvonásai éppoly egyszerűek, mint amilyen szellemesek. Az avatatlan szem megdöbben láttukra. A hozzáértő és finomult érzékű sokszorosan levezetett és a mindenséget sejtető formákat lát bennük. A szomszéd helyiségben Taigado kortársának, Buson Josának festményei. Tájképek, fűzfákkal, könnyű vonásokkal odavetve, mintha szélhajtotta tusfelhők volnának a fényét rég vesztett aranyporral festett ködben.

Más papirosfalakon tussal festett még régibb tájképek elhalványult maradványai. Ezek még talán csakugyan a nagy Soamitól származnak. Az előkelően egyszerű faépület, amelyet ezek a festmények díszítenek, még mentes a későbbi hozzáadásoktól. És végül — mindent felsorolnom nem lehet — a japáni szobrászat rendkívül jelentős nemzeti kincse, a shógun fából faragott képmása is itt van még mindig és gondoskodik róla, hogy a nagy műbarátnak és korának lelke ne tűnjék el. Egyenes tartásban és mégis fesztelenül ül az ábrázolt. Ölébetett két keze, összefogott és egymáshoz tolt hüvelyk- és mutatóujjakkal az örök szemlélődést jelképezi. A két nyitott szem komolyan néz a távolba, mint annakidején, amikor még elevenen várta, hogy megjelenjék a Higashiyama mögött és felszálljon az égboltozatra az ezüst hideg fénye, amely a Ginkakuji faláról elmaradt. Széles redőket vet a szerzetesi öltöny az előkelő szikár alakon. A nyugalom és méltóság megtestesülése. Annak az embernek a méltósága sugárzik róla, aki semmi erőszakra se hajlandó és aki mégis tiszteletet

követel. A teamester eszményképe ül itt előttünk, aki-
nek lelke látszólag kis dolgokkal telik meg, de olyan kis
dolgokkal, amelyek neki a világgal szemben megrendít-
hetetlen szilárdságot biztosítanak. Szeretárasosan, ha-
gyományos beállításban ül a Ginkakujiban ma is az
egykori gazda, mert a Kelet művészete nagyon szereti
az előírt típusokat. Ez a shógunképmás, szigorúan ha-
gyományos stílusformáinak ellenére is, csupa lélek és
egyéniség. A benne kifejezésre jutó lélek pedig abban a
Kínától megtermékenyített japáni talajban fogamzott,
amelynek határa nem terjed túl a Higashiyamán és el-
ragadó kihangzásán, a kis kerten, a hegy lábánál.

Úgy éreztem, hogy első látogatásom a Ginkakujiban
és kertjében valami kis ajtót nyitott ki előttem. Szűk és
alacsony volt ez az ajtó, mint a teamesterék, a chajinok
házaeskáinak ajtaja. Úgy éreztem azonban, hogy ezen
az ajtócskán át pillantottam be a japáni művészet lel-
kének mélyére.

O HANA-MI SAKE

Egy alkalommal, amidőn Kyoto nyugati részének
szépségeit látogattam sorra, a Kitano Jinshában, az
egyik leghíresebb shintó templomban azzal a kéréssel
állottam elő, hogy mutassák meg nekem a templom leg-
nagyobb nevezetességét, a szent hely történetét ábrázoló
híres tekercset, a Kitano tenjint.

Nem rohantam meg a tiszteletreméltó kannu-
shikat, a shintó papokat, előkészítés nélkül. Ők olyan
szentélyeket szoktak őrizni, amelyek el vannak függő-
nyözve és abban a tudatban nőttek fel, hogy ami a leg-
szentebb, az a dolog természeténél fogva láthatatlan.

Először csak a múzeumba kértem bebocsáttatást.
Azután — gondoltam — valahogy csak adódik talán
alkalom a Kitano tenjin megtekintésére is. Minden
különösebb ellenszegülés nélkül nyitottak ki egy egészen
újdivatú páncélajtót. Gyanús volt ez a nagy készség.
A sötét helyiségben a legmagasabb igényeknek megfe-

elő vastárlók és üvegszekrények. Mindjárt az első tárlóban, amelyre kézilámpán rávilágított, ott terpeszkedett a Kitano tenjin — vadonatúj másolata.

Egyelőre hallgattam és szemügyre vettem a többi kiállított tárgyat. Eredetiek és másolatok vegyesen. Mondanom sem kell, hogy a világhírű nagy értékeknek csak illuziót rontó helyettesei voltak láthatók. Közben a kulcsokkal felszerelt pap nagyhirtelen, mintegy lopva, kinyitott egy erős páncélszekrényt s kiragadott belőle egy becsavart kakemonot (függőképet). Gyorsan hozzáléptem. Megmutatta. Gyönyörű tájkép volt, egy XVIII. századbeli festőtől. Újra összecsavarta és eltűnt vele. A páncélszekrényt már előzőleg becsukta féltő óvatossággal. Mikor végignéztam a kiállított tárgyakat, újra kerestem a papot. Ez a fáradság nem volt hiábavaló, mert az előszobájában ott állott egy pompás ezüstbronz kerek tükör, domborműves hátlapján ritka látványossággal. Nippon képe díszítette a bronzöntésnek ezt a remekét. Igen érdekes vonalvázás ábrázolás volt, valami átmenet a térkép és a valóságos tájkép közt. A nagy hajlongások közt elősiető papnövendékekkel beüzentem a papnak, hogy szeretnék vele beszélni. A fiú ismételt nagy hajlongások közt távozott. Vártam, vártam. Senki se jött. Jó idő multával azonban sértő nevetés hangzott ki a pap szobájából.

Mit tehettem egyebet, megállapítottam, hogy a művészeti tanulmányoknak indult vállalkozásból néprajzi felfedezés lett. Lenyeltem a tapasztalatot és felkerestem a másik szentélyt, a Hirano Jinshát. Itt megkaptam a kárpótlást; de itt se művészeti, de még nem is néprajzi, hanem most már természeti érdekesség alakjában. A templom kertjében megpillantottam az első virágzó cseresznyefát.

Ez a látvány sok mindent feledtetett. Nemcsak a közvetlenül megelőzőleg történeteket, hanem a kora tavaszi időjárás kellemetlenségeit is. Nincs olyan hangulat Japánban, amelyik ne válna az ország természeti szépségeinek javára. Különös varázsa van annak, ha sűrű ködök fedik a hegyeket és völgyeket. Nagyszerű

tud lenni még az esős idő is, annak ellenére, hogy a víz sokszor nem cseppekben, hanem sugarakban zuhog az égből. A szélviharok rettentő pusztításokat szoktak végezni a minden oldalról tengerostromolta országban, de a pusztulás nyomában maradt kép is rendkívül érdekes. A Miyako Hotel közelében van a kora Tokugawa-korszak japáni építészetének egyik legnagyobb büszkesége, a Nanzenji, hova esténként többször átsétáltam, gyönyörködni a holdfényben, a nagy kapuépület — a sammon — sötét tömegében és a környező óriási erdei fenyők vihártépett ágaiban, amelyek fenyegető szörnyetegeknek látszottak.

Van szóval Japánban sok minden, ami a cseresznye-virágzással versenyez. Sokszor hallottam az ottaniaktól, hogy a japáni cseresznyevirágzásnak érdemén felüli a híre. Én azonban ebben a kérdésben is, mint sok másban, a régi nézethez csatlakozom. A „sakura“ bűbáját nem lehet eléggé méltatni. Szép a hatyúdala is, amikor bájos virágai kilehelik rövid életüket. A japáni művészet soha se lett volna azzá, ami, ha Nippon nem volna a cseresznyevirágok országa.

Azt a tanácsot kaptam, ha szép cseresznyefákat akarok látni, menjek ki Arashiyamába. Követtem a jó tanácsot, de kissé korán jártam ott. A vékony ágakon még csak az első virágok jelentkeztek. El se tudtam volna képzelni valami bájosabbat, mint ezeket az alig fészlő halványrózsaszínű szirmokat a szépségéről híres tó, a Hosokawa Ike ködös tükrének és a távolban szürkellő nagy hegytömegeknek előterében. Arashiyama egyik legnagyobb vonzóereje a Daikakuji templom, a vérbeli japáni festők nagy alkotásaival és bájos kertjével, amelyből a tóra esik kilátás. Az előtérben hosszú ágaikat ideoda nyujtogató fenyőfák sötétlettek. A háttérből már a virágzó cseresznyék halványrózsaszínű foltjai integettek felém.

A cseresznyevirágzás megeleveníti egész Japánt. Ha kivirágzanak a fák, seregestől vonulnak ki hozzájuk az emberek ünnepelni a tavaszt. Az iskolásfiúkat és lányokat tanítóik és tanítónők vezetik ki a nemzeti virá-

gokhoz, szinte végeláthatatlan sorokban. De ennek az éremnek is van másik oldala. Cseresznyevirágzás idején trágyázzák a rizsföldeket, nemcsak a trágyadombok, hanem az árnyékszékek tartalmával is. Éppen Arashiyanában, amikor a tavasz legbájosabb hirnőkei jelentkeztek, volt alkalmam tapasztalni.

Sokkal általánosabb azonban egy más kísérő tünet. A cseresznyefa virágzásakor Japán a részeg emberek országa. Kora reggeltől késő estig az. Nem ment a fejembe, hogyan lehetséges, hogy a szorgalmas japáni kisember akkor kezdje az ivást a virágzó fák alatt, amikor különben a munkát szokta kezdeni.

Míg teljes díszükben vannak a fák, egyik hely sem olyan látogatott Kyotóban, mint a terjedelmes, hegyvölgyes, rózsaszínben úszó Maruyama Park. Itt látható, mindjárt a bejárat közelében, a kert legnagyobb nevezetessége, a rudakkal alátámasztott, kétszáz éves Gionno-yo-zakura, az „éjszaka virágzó cseresznyefa“ is. A tekintélyes faaggastyán nevét onnan kapta, hogy lámpákkal aggatják tele, amelyeknek fénye esténként megsokszorozza a virággal dúsan megrakott ágak hatását. Nincs is hiány ilyenkor látogatókban. A cseresznyevirágzás egy-két hetében az esti órákban csak úgy hullámszik a nagy néptömeg a Maruyama-park fái közt.

Gyakran mentem át a kerten reggelenként is, amikor a napirendemet kezdtem. A kerti utak és gyepek tele voltak ilyenkor az előző napon folytatott mulatozás nyomaival, a papiroshulladékokkal tudniillik, mert ezekbe csomagolva hozta magával a nép az ennivalót és a sakés üvegeket. A sepregető asszonyok még el se takarították a szemetet, mikor már új kirándulók jöttek, férfiak, asszonyok, gyermekek; letelepedtek a chabudaira — az asztalhoz hasonló alacsony ülőhelyre — és hozzákezdtek az evéshez-iváshoz. Korán reggel már ittas emberektől volt hangos a kert. Zenészek is akadtak, rövid fehérmintás kék kabátban, csúcsos, kerek szalmakalappal. Ahol nem voltak jelen, ott is felhangzott az ütemes tapsolással kísért ének. Akármerre ment az ember, mámoros alakokba botlott, akik bambán rö-

högtek, hamisan énekeltek, dulakodtak barátaikkal, kik segíteni akartak rajtuk, vagy éppen álomtól elnyomva horkoltak az utcai padokon, vagy a vasúti kocsik üléssein. Cseresznyevirág és részegség Japánban egyet jelent. Az ilyenkor fogyasztott rizsbor meg is kapta a maga jellemző nevét: o hana-mi sake — virágot néző sake.

Az ősrégi rizsbor nevét nem szabad csak úgy közönséges módon kiejteni. Nélkülözhetetlen járuléka a különös megtiszteltetést kifejező „o“ szócska. A japáni nem mondhatja egyszerűen azt, hogy sake, hanem azt mondja: „o sake“, tiszteletreméltó sake, mert a sake hajdanában áldozati ital volt. Viszont egy japáni se mondaná a Nyugatról behozott szőlőborra, hogy: „o budosha“. Az egyszerűen csak budosha. A teát ellenben szintén megilleti a megtiszteltetés. Az sem egyszerűen cha, hanem „o cha“. Sok stílus van ezekben a megkülönböztetésekben és az egyszerű nép, amikor hazája tündéri virágdiszben úszik és amikor a természet a Felkelő Nap országában önmagát mulja felül, bármily közönségesen is viselje magát, soha se feledkezik meg ezekről a szertartásos finomságokról, amit legtávolabbi őseinek vallási életéből örökölt.

HORYUJI

Időszámításunk 586. és 587. esztendejében Shotoku herceg, a buddhizmus lelkes hirdetője, Nara közelében templomot alapított, amelynek neve „Horyuji“ lett. Shotoku herceg Yomei császár második fia volt. Nagynénjének, Suiko császárnőnek uralomrajutásakor (593) ő lett a trónörökös és az ország kormányzója. Uralma előtt jutott diadalra Japánban a buddhizmus. Ezért nyerte halála után a magasztaló Shotoku Taishi nevet. A nagy államférfi és valláshirdető azonban súlyt helyezett rá, nemcsak a buddhizmus miatt, hanem egyébként is, hogy a szomszédos Koreával és minden keletázsiai műveltség ősforrásával, Kínával benső lelki kapcsolatban legyen. A Horyujihoz tartozó épületeken Suiko

idejében (593—607) éveken át dolgoztak. Ma huszonegy épület tartozik a templomkörzethez. Különösen nevezetesek a nagy déli kapuk, az aranycsarnok, az ötemeletes pagoda, a nagy olvasóterem, az álmok csarnoka és a Chuguji nevű apácakolostor.

Horyuji a Távols-Kelet buddhista művészetének egyik legnagyobb büszkesége és mondhatjuk, legszen-
tebb helye. Rajta látható legvilágosabban, hogy mennyire hódolt Japán annak idején az Indiából származó tannak. A szigetország legszebb korában épült, abban a korban, amely Japán mai életének fordítottját jelentette. Ez az oka, hogy akik a japáni szellem és különösen a japáni művészet fénypontját keresik, elsősorban Horyuji felé fordulnak.

Horyuji azonban végtelenül fontos nemcsak a japáni, hanem az egész keletázsiai művészet szempontjából is. Ott áll a legrégebb japáni buddhista templom, amely egyúttal a legtökéletesebbek közé tartozik. Ez a templom pedig nemcsak akkor szokott szóbakerülni, ha a japáni művészetről beszélünk, hanem akkor is, ha a már elpusztult legrégebb kínai és koreai templomok képét igyekszünk magunk elé képzelni. A vörös faoszlopok, tetejükön a kétoldalt szétágazó gyámokkal, közöttük a fehér falak és rajtuk a nemesen hajló cseréptetők láthatók a korábbi kínai domborműveken, a Loyanghoz közelfekvő lugmeni és Pekingtől nem messze, a yünkangi barlangtemplomokban. Ha tehát Kína abban a szerencsés helyzetben volna, mint Japán, hogy tudniillik megmaradtak volna ott is a régi műemlékek, akkor Horyujinak valószínűleg kisebb lenne a jelentősége. Vonzóereje azonban semmi körülmények közt se lehetne csekélyebb. Horyuji valósággal örök tavaszt jelent Japánban, a nagyázsiai szellem örök tavaszát.

Esős tavaszi nap volt, 1936 április 15-e, mikor először láttam meg ezt a nevezetes helyet. A sűrűn közlekedő villamos vitt oda Kyotóból. Az állomástól még jókora gyaloglásba került, míg a templomhoz értem. A külső nagy kapun áthaladva először a középső kapuhoz, a Chu-monhoz jutottam, amely a Wado-korszakból,

vagyis a 708—714 közé eső évek valamelyikéből való. Két hatalmas Ni-O áll a kapu két oldalán egy-egy fülkében. Ezek a fából faragott óriások tulajdonképpen a hindu Indrát és Brahmát ábrázolják. Ők tartják távol a templomoktól a rossz szellemeket. Az egyiket vörösre, a másikat zöldre szokták festeni, kifejezést adva ezzel a kozmikus felfogásnak, a világon mindenben érvényesülő ellentéteknek. Harcias mozdulatba meredve, duzzadt izmokkal és dühtől torzult arccal fogadják az idegent. A szakértő megállapítja róluk, hogy nem hiába készültek abban a VIII. században, amikor az indiai Elefantában a Shiva Trimurtit ábrázoló legtökéletesebb szoborművet alkották és Kínában minden idők legnagyobb festője, Wu Tao-tze működött.

A legnagyobb élvezet azonban a Kondóban vár a látogatóra. Az egyik legfontosabb látnivaló itt egy bronzszobrokból álló Háromság. A középső szobor ülő alak: Shakya Muni, a történelmi Buddha, ki mellett kétoldalt egy-egy szent áll. A baloldali Nikko, a jobboldali pedig Gwakko bosatsu. E szent lények orvosságot tartanak a kezükben, amivel azt fejezik ki, hogy hivatásuk enyhíteni az emberiség szenvedésén. Mind a három alak mögött lótuszszírom alakú dicsfény pompázik, felületén a lótusz kelyhével, indáival és ezek körül lángokkal. Shakya Muni dicsfényében hét Buddha-elődje látható. E nagy művet 623-ban öntötték bronzba az akkor már halott Shotoku herceg emlékére. A szoborcsoport alkotója a japáni szobrászok első nagy mestere, Tori Bushi, kinek ősei azonban még koreaiak voltak.

Koreának azonban nemcsak ennyi köze van a Kondóban őrzött műtárgyakhoz. Ami annakidején Japánban nagy művészetet jelentett, mind Koreából jött. A Kondo legfontosabb látnivalói a négy falat borító festmények, amelyek együtt a buddhista paradicsomot ábrázolják. E falfestmények olyan eljárás szerint készültek, amilyenel az indiai Ajanta egész Keletázsia befolyásoló művészei dolgoztak. Buddháik, bodhiszattváik és más mennyei alakjaik arcvonásaikkal, arányaikkal és ruházatukkal is nagyon emlékeztetnek Ajantára. A magas-

ságban repkedő hihetetlenül karcsú és hajlékony angyalok testvérei megtalálhatók a kínai Lungmenben és Yünkangban, de mindenekelőtt Koreában. A hozzáértők ma már nem is kételkednek abban, hogy e falfestmények, a Japánban látható legfelségesebb budhista falfestmények, tulajdonképpen koreai alkotások. Legtöbb híve annak a véleménynek van, hogy 610-ben festette őket Doncho, egy szentéletű koreai pap.

A trónoló Buddhák feje fölött repkedő angyalok édestestvérei azok az enyhén hullámzó vonalakkal rajzolt és ugyancsak légies alakok, amelyek a tamamushi-szekerény oldalait díszítik. Ezt a nevezetes műtárgyat, amely Suiko császárné szentélye volt, azért nevezik tamamushi-szekerénynek, mert a sarkain végigvonuló, áttört művű aranyozott bronzveretet a tamamushi-bogarak csillogó sötétzöld szárnyaival rakták ki. Nevezetes a régi és ma már nagyon megsötétült szekrény azért is, mert egy ma már nem használt olajfestékkel dolgoztak rajta. Egyébként a tamamushi-szekerény képei és a méltán világhírű falfestmények egyaránt nehezen hozzáférhetők a teremben uralkodó sötétség miatt. A horyuji Kondója nem nagyon magas épület. Falai az idők múltával megsötétültek, de eredetileg sem lehettek nagyon világosak. A régi szentélyeket titokzatos homály töltötte be. Építőik nem tartották szükségesnek azt, hogy nagy ablakokon át bocsássák be a világosságot.

A keleti népek festői nem alkották azt, ami „érdek nélkül tetszik“. Ők mint hívők dolgoztak a hívők számára, hogy imádkozzanak ez alkotások előtt, az istenség fogalmát és az isteni erőt lássák bennük. A Horyuji és más távolkeleti templomok papjai ma is így vélekednek. Látják, hogy a szakértők — köztük nagy számmal idegenek is — szorgalmasan keresik fel templomaikat, minél világosabban, minél közelebből akarják látni a szentképeket, de nem helyeslik ezt. Szemmel láthatólag ellenszenves nekik az a templomlátogató, aki féltve őrzött műtárgyaik közvetlen közelébe akar férkőzni és nem elégszik meg a felületes rápillantással, mint az átlagos hívő, ki az istenek ábrázolásai előtt háromszor

összeüti tenyerét, azután elmondja rövid imáját, vagy mint az amerikai turista, aki lefizeti az előírt beléptdíjat, a világhírű látóvalók előtt bólint egyet és azt mondja, „very nice“ és gyorsan tovább megy.

Mondanom sem kell, hogy sok bajom volt a közömbös és hajlíthatatlan cerberusokkal Horyujiban is, meg másutt is. Persze nem adtam meg egykönnyen magamat. Voltak győzelmeim is, ha nem az első, akkor a második vagy harmadik alkalommal.

A már említett korszakos alkotásokkal azonban távról se merítettük ki a leghíresebb és legismertebb látóvalókat. Nem szabad hallgatnom az elragadó Amida-háromságról, amelyen a középső bronzalak a lótuszvirágon ülő Amida Buddhát, az örök és végtelen világosság forrását és a két szélső az Amidához legközelebb álló két szentet, Kwannont és Seishit ábrázolja. A két népszerű bosatsu (bölc s lény, sanskrit néven bodhiszattva) a régies szabály szerint kisebb alakban ábrázolva látható az ékítményes lótuszvirágon, nem ülő, hanem álló alakban. A lótuszvirágok bronzlemezen állnak, amelyet kimondhatatlanul fínom ékítményes érzékkel mintázott hullámok barázdái borítanak. Mögöttük bronzellenző emelkedik, felületén leírhatatlanul bájos domborművekkel. Öt lótuszvirágot látunk rajta. Ide-oda hajló szárak a hullámozó vízből emelkedik ki, porzóikon pedig tündéri szépségű karcsú női alakok ülnek. Fátylaikat szellő dagasztja és emeli fejük felé a magasba. Hasonló mozgást írnak le köztük a hajlodozó vékony száron ülő lótuszindák és levelek. Az ellenző tetején, a tündéri női alakok fölött, ismét lótuszkelyheken, Buddha-alakok láthatók. A lótuszkelyheken ülő határtalanul bájos alakok az üdvözültek. A páratlan bronzkompozíció nem egyéb, mint a „nyugati paradicsom“, a „Sukhavati“, Amida örök birodalma. Krisztus után 700 körül készült a keletázsiai buddhista bronzszobrászatnak ez a remeke, amely most is régi festett fatalapzatán áll.

A nagyobb buddhista szentélyek nem teljesek, ha hiányzik belőlük a „négy király“, a vilá g négy sarkának

őre, Zochó Ten a Dél, Jikoku Ten a Kelet, Tamon Ten az Észak és Komoku Ten a Nyugat királya. Olyan sorrendben mondtam el őket, ahogy a keletiek szokták jelentőségük szerint sorakoztatni az égtájakat. A négy király együtt a mindenséget jelenti. Jelenlétük azt bizonyítja, hogy a buddhizmust, mint minden nagy keleti vallási rendszert, tökéletesen átítatja az őskori kozmikus felfogás. E szerint pedig a mindenség négy tájában a nap keltéhez és nyugtához viszonyítva különböző erők nyilatkoznak meg.

Olvasóim talán sokalni is fogják azt az időt, amelyet a Horyujiban töltöttem, de ha nem így tettem volna, felületes képet adtam volna Japánról. Aki tisztában akar lenni a szigetország lelkével, annak tudnia kell azt, hogy milyen közük volt a régi japániaknak a buddhizmushoz. Japán csodálatos készséggel alkalmazkodott a gyakorlati életben a Nyugathoz, de ugyanakkor a végletekig ragaszkodik régi nemzeti hitéhez és világnézetéhez. Miért találkozik az ember annyi ellentmondással Japánban? Miért van az, hogy ott egyrészt végtelenül bájosak, melegek, ragaszkodók, figyelmesek és barátságosak, másrészt viszont hihetetlenül ridegek, zárkóztak, merevek, sőt lelketlenek is tudnak lenni az emberek. Ha van nép a világon, amelynek két arca van, a japáni az.

A buddhista áramlat idézte elő Japánban a végérvényes hatású fordulatot, aminek látható emléke ma Horyuji. A Koreából Japánba átültetett buddhizmusnak sorsdöntő jelentősége lett. Amivel a japáni társadalom le tudja fegyverezni az idegent, azt a buddhizmusnak köszönheti. Ami viszont arra készíti, hogy vállalja a harcot akár az egész világ ellen is, az az ősrégi nemzeti vallás, a shinto. Erre se lehet ugyan azt mondani, hogy színtiszta japáni termék. Hiszen a mai Japán urai sem születtek együtt a szigetekkel, hanem az ázsiai szárazföldről vándoroltak oda, mint hódítók. Az ősvallás tehát szintén a nagyázsiai szárazföldről hatolt a Felkelő Nap Országába. A nagy szárazföld azonban egymásután fejlesztette ki a csodálatos vallási rendszereket és túlhalala-

dott állásponttá tette a kezdetleges gyermekes hitet az ősök szellemeiben és a természet erőiben. A japáni szigeteket kellett ahhoz, hogy egy ilyen őskori vallás, mint társadalomfenntartó tényező, csaknem eredeti mivoltában végérvényesen fennmaradjon.

Térjünk éppen ezért vissza még egy pillanatra a Horyujihoz és vessünk ott egy pillantást a kincstárba is. Ebben a Kofuzonak nevezett épületben kisebb bronzszobrokat, festményeket és egyéb emléktárgyakat lehet látni. Ezek közt is azok a legértékesebbek, amelyek vagy koreai stílusban készültek, vagy azt a benyomást keltik, hogy a szárazföldről hozták át őket jámbor hívők a szigetországba. Az ilyen Buddha- és bodhiszattva-szobrok előtt azonban el kell felejtenünk azt, amit itthon tanulunk a művészetről. Nem szabad keresnünk bennük azokat az arányokat, amelyeket olyan nagy tiszteletben tartottak a Nyugaton, valahányszor rendszeres tanulmány tárgyává tette a művészet az emberi testet. A Horyujiban látható szobrok valósággal testetlenek. Törzükön, karjukon, lábuk szárán egyetlen izom, egyetlen részletforma sem érvényesül. A testi erőnek semmi nyomát se mutatják ezek a nyugodtan álló vagy ülő alakok. A mellett hosszúra megnyúlt nagy fejük, nagy kezük és lábuk van. Akiben azonban van érzés és nem akad meg a külsőségeken, hanem a művészeti alkotásban a lelket keresi, annak végtelen gyönyörűség látni ezeket az átszellemült alakokat, lesütött szemükkel, finoman metszett ajkukkal és arcuk gyöngéd kifejezésű tojásdad vonalaival.

A kis bronzszobrocskák azonban csak bevezetések a nagyobb csodákhoz, az álmok csarnokában, a Yumedonoban őrzött Kwannon álló alakjához és egy másik ülő alakhoz, amelyet a Yumedonotól kis távolságban, a Chuguji apácázárdában őriznek. Ez utóbbi Kwannon a japáni műértők kedvence. Amint kijöttem a középső kapun és a Yumedono felé törekedtem, egy házaspárt láttam haladni ugyanazon az úton kis gyermekükkel. A férfi észrevette rajtam, hogy kissé bizonytalanul nézek körül és megszóltott németül. Mikor meghallotta, hogy

hova megyek, azt mondta, hogy ők is éppen oda készülnek, mert semmiért sem tudnak úgy lelkesülni, mint a Chuguji Kwannonért. Különben ő katonao orvos, őrnagyi rangban, Miyamotónak hívják; Németországban tanult és a közel jövőben újra Európába készül.

Együtt mentünk hát tovább és együtt csodáltuk meg a végtelenül bájos alkotást, a magábavonultan ábrázolt szentet, ki jobblábát bal térdére vetve ül a lótusztrónon; jobbkönyökét térdére támasztja és fejét kezére hajtva figyeli a világ szenvedéseit. Az apácák sokkal szabadelvűbbeknek mutatkoztak, mint a férfi szerzetesek. Szabadjára hagytak minket a szentélyben. Körüljárhattuk, megérinthattuk a fából faragott és a VII. század óta tökéletesen megbarnult szobrot. Meggyőződhattunk róla újra meg újra, hogy ez az alkotás a világ legnagyobb csodáinak egyike. Olyan művészettel faragták, aminő csak annak a mérhetetlen buddhista lelkesedésnek és elmélyülésnek idejében volt a világon és sohase támadhat fel többé. Forma rendkívül kevés van ebben a szoborban, de érzés annál több. Azt a művészt, aki faragta, valóban megszállta a szentlélek, ami úgy sugárzik az isteni lény szelíden mosolygó arcáról, hogy az ember tündöklő dicsfényt képzel köréje.

ISE

A japáni nép küzdelemre termett. A legéletrevalóbb emberfajták közé tartozik. De nem haladó szellemű. A létfenntartás, a testi és anyagi jólét érdekében felkarol minden idegen eredményt és intézményt. Erkölcsi téren azonban semmit. Ebben a tekintetben szilárdan és kérlelhetetlenül áll a maga régi, sőt ősrégi álláspontján. Nemzeti vallása, a shinto, az istenek útja, az ősök — a kamik — és a megszemélyesített természeti erők gyermeklélekhez méltó tiszteletéből áll.

Egyedülálló és látszólag csodaszamba menő jelenség az, hogy egy tagadhatatlanul nagy és világtörténelmi küldetésű nemzet a mai időkben kitarson az ősember

vallása mellett. Japánban azonban megtörtént az a még nagyobb csoda is, hogy a legélesebb elmék által kifejlesztett buddhista vallásbölcseleti rendszerek nagy győzelmei után bekövetkezett a shinto visszahatás, ami azután éppen az államélet nagyszerű fellendülésének egyik rúgója volt. Ez azonban csak az európai fülnek hangzik csodálatosan. Az ázsiai ember életében nagyobb tényező a vallás, mint a nyugatiéban és a keletiek hitélete, bármilyen is legyen, mély kapcsolatokat tart fenn az ősember világnézetével. Azt pedig nálunk is mindenki érthetőnek találja, hogy az ősök szellemét eleven valóságnak képzelő shinto-hívőkben minden akadályt legyőző optimizmus fejlődik ki.

Ez az optimizmus Japán legnagyobb ereje. Ez teszi őt a nembölcselekedők, nemtépelődők, tettekretek, fegyelmезetten kitartók társadalmává. A japáninak shinto hite igen sok részletében megdöbbenően hasonlít a kínai népvalláshoz, a gyermeklelkű nagy tömegek vallásához, amelyen a tanult elem már az ókori nagy bölcselekek óta felülemelkedett. Kína nélkül tehát a japáni nemzeti vallás se fejlődhetett volna ki. A vallás azonban nemcsak és nem is elsősorban meggyőződés, hanem sokkal nagyobb mértékben ösztön és vérmérséklet kérdése. A természettől állandó békés munkára, földművelésre, iparra és kereskedelemre alkotott kínai más ösztönökkel jön a világra, mint a tengerrel, tájfunnal, tűzhányókkal és szigetországának szűkre szabott határaival állandóan hadakozó japáni. A Felkelő Nap Országának kivételesen nagy optimizmusra van szüksége. Az ő vallása gyermekek és katonák vallása kell, hogy legyen.

Egy este vacsorára hívott meg egy amerikai házaspár, Mr. és Mrs K . . . . Tapasztalt idős emberek voltak, kik évtizedeket töltöttek Japánban. Társalgásuk folyamán sok szó esett az ország lakóiról. Mikor megjegyeztem, hogy a japáni nép nem a gondolkozók fajtájából való, a házigazda ráduplázott: itt egyáltalában nincsenek gondolatok, csak szavak. A megjegyzés talált. Be kell ismernünk azonban, hogy Japánnak, természeti

sajátosságánál fogva, nem gondolatokra, hanem tettekre és az ősi hithez való feltétlen ragaszkodásra van szüksége.

A nemzet legfőbb szentélyei Isében, a Naiku és a Geku, ugyanoly áhitatos tisztelet tárgyai ma, mint alapításuk idején voltak. E nemzeti szentélyek előtt egy japáni sem ismer vallási különbséget. Isében mindenki egyszerűen japáni, aki tiszteletteljesen meghajolva és ősrégi szokás szerint két kezével tapsolva hívja segítségül az istenséget.

A legbelsőbb szentély azonban neki épp úgy, mint mindenkinek másnak örök időkre láthatatlan valami. Az istenség jelképeit a megszentelt szabályok szerint ácsolt faépítményben, függöny mögött, zár alatt őrzik. Naikuban a legszentebb szentélyben van a napistennőt jelképező kerek bronztükrő, egy brokát zacskóban. Ezt a burkolatot sohase cserélik ki mással, hanem ha idők multával szétfoszlik, új tokba teszik. Az egész még egy faladába kerül, amelyet azután fehérselyem burkolat tesz láthatatlanná. A szentséges tárgyat végül aranyozott fakalitkába helyezik, amely azonban szintén nem látható, mert selyemterítő borítja. A szent tükröt még a papok se látják, kik húszévenként viszik át az egyik szentélyből az újonnan épült másikba. Az új épület mindig a lehető leghűbb másolata a réginek és annak tőszomszédságában áll. Mikor a szent jelképeket ide áthozzák, a régi épületet lebontják és darabkáit, mint szerencséhezó talizmánokat áruba bocsátják. Húsz év múlva megtörténik az új csere.

A japániak szemében ez az eljárás egészen természetes. A legfelsőbb erkölcsi törvény parancsolja, hogy sohase lássák a szentek szentjét.

Cseresznyevirágzás idején, derült áprilisi napon látogattam meg a mindennél jobban tisztelt szentélyeket. Miközben a vasút Isébe vitt, az útikönyvet tanulmányoztam és azon törtem a fejemet, hogy használjam ki legjobban az időt. Ilyen gondjaim közt tanácsért fordultam a velem szemben ülő diákhhoz, mert tudtam, hogy az ilyen fiatalemberek — kiket könnyű felismerni az egyenruhájukról — szívesen adnak felvilágosítást a

járatlan idegennek, márcsak azért is, mert akkor alkalmuk nyílik egy kis angol nyelvgyakorlatra. Kiszemelt diákomtól megtudtam, hogy éppen Iséből való. Figyelmeztetett a vaspálya mentén vezető cseresznyefáktól szegélyezett útra. A fényes napsütésben nevető vadvirágok borították a fák koronáit. Ezen az úton szokott jönni a császár vagy hírnöke ünnepélyes alkalmakkor a birodalom legszentebb szentélyéhez. Új ismerősöm a jegyzőkönyvembe kis térképvázlatot rajzolt, feltüntetve a Gekuhoz és Naikuhoz vezető utat. Egyben kijelentette, hogy velem tart. Udvariasan szabadkoztam, de azután elfogadtam készségesen felajánlott szolgálatát. Ifjú vezetőm útmutatása mentesített az alól, hogy az útikönyvben való keresgéléssel töltssem az időt.

A shinto szentélyeket, amennyiben a régi nemzeti stílusban épültek, a ridegségig menő egyszerűség jellemzi. Egyszerűségük azonban a nagyszerűségig fokozódik, mert jelentőségük világosan jut kifejezésre és hangulatuk keltéséhez hozzájárul a környező természet lélekemelő pompája. Shinto templom rengeteg épült Japánban, de ezeknek nagy része már nem az őseredeti mintájú, zsúpfedeles faház, a két ormfal felett a ferdén szétágazó chigikkal és a fedél gerincén a vízszintesen keresztbefektetett szivaralakú hengerekkel, amelyeknek „katsuogi“ a neve. A shinto-vallás egyáltalában nagy átalakuláson ment át. Éppen a Japánban minden szentéletű papnál jobban tisztelt Kobo Daishi (774—834) volt az, aki nemcsak azzal tette halhatatlanná nevét, hogy kínai tanulmányútjáról magával hozta hazájába a shingon buddhizmus titokzatos tanait, hanem azzal is, hogy bizonyos fokig összeegyeztette Buddha vallását a shintóval és ezzel létrehozott egy új felekezetet, a ryobu shintót. Ezzel nemcsak új tanok, hanem új templomépítési formák is keletkeztek.

A Buddha-templomok stílusa a shinto-építészetben is érvényesült.

Isében ennek nyoma sincs. Az ottani szentélyek a legtisztább shinto-stílusban épültek. A shinto-vallásban több különböző felekezet fejlődött ki. A shinto is, akár-

csak a buddhizmus, vagy brahmanizmus : állandó fejlődésben van. E nagy ázsiai vallási rendszerektől azonban abban különbözik, hogy minden felekezetében érvényesült a nemzeti vallás, az az államvallás, amely egyszerűen azonos a japáni nemzeti felfogással, egyszerre keletkezett és fejlődött a japáni nemzettel. A nemzeti vallás központjában áll, mint a nemzeti istenség megtestesülése, a császár személye, aki egyúttal a nemzet törzsét, gerincét is jelenti. Az ősidők shinto-mondái szerint két emberi alakból képzelt őstől, Izanagitól és feleségétől, Izanamitól származott minden élőlény, az istenek is, meg az emberek is. E mondából kiderül az is, hogy a legrégebb japáni vallási képzetek nem elsődlegesek. A nagy ázsiai szárazföldön a két őselem elmélete már a japáni monda keletkezése előtt ismeretes volt. A két őselemet a kínaiak Yangnak és Yinnek nevezik. Az előbbi azonos az éggel és a férfival, utóbbi a földdel és a nővel.

Ise két nagy szentélye közül a külső és kevésbé jelentős, a Geku, Toyo-uke-bime no kami szentélye. A belső és nagyobbik szentélyben, a Naikuban tisztelik a nap-istennőt, Amaterasut. A Naiku tehát Nippon legszentebb szentélye, mert Amaterasu amellett, hogy az örökké eleven istenség, a mindenkori császár őse, a birodalom valóságos alapítója is, ki a monda szerint az égből leszállva Kyushuban, a nagy déli szigeten, a Hyuga tartományban emelkedő Takachiho hegyen kezdte meg a szigetország meghódítását.

Csodaszép hinoki és kriptoméria fák közt, széles utak vezetnek a két szentélyhez. A szent utak kezdetén és maguk előtt az épületek előtt toriik emelkednek, hinoki és kriptoméria fákból ácsolt magas kapuk. Ezen az egyszerű építményeken, noha a faragványokkal gazdagon díszített indiai torának leszármazottjai, semmi domborműves dísz sincs.

A kriptoméria-sorok mögött erdős dombok terülnek el. Bennük hegyi folyók erednek, amelyek keresztezik az utakat. A folyókon átvezető hidak korlátainak oszlopai, megnyújtott bronzgömbökben végződnek.

Ezek az úgynevezett giboshuk, idegen elemek a shinto-formák közt és azt bizonyítják, hogy a buddhizmusnak volt ereje hozzá, hogy a legtisztább shinto-környezetben is érvényesítse egyik legjellemzőbb jelképes formáját, a gyöngyszemet, amelyben a néphit szerint Buddha született.

Maguk a templomépületek — az áldozatok bemutatására szolgáló szentély, a szent táncok számára szolgáló Kaguraden, az épület, amelyben a császári család tagjai és a császári követek át szoktak öltözködni mielőtt a szentélybe lépnek, a szent fehér ló istállója stb. — mind a legszigorúbb és legegyszerűbb shinto-stílusban épültek. Ez a stílus kerül minden díszet. Csak a császári ház címere, a tizenhat szirmú krizantémum és az elkerülhetetlen szent jelképek láthatók rajtuk. Az épületek anyaga hinoki és kriptoméria. Ezekből a fákból is a leghibátlanabbakat válogatják össze. Ledöntésüket már szertartások előzik meg és mocsoktalanságukra a legnagyobb gondot fordítják. Az ácsok fehér ruhát öltenek, amikor faragásukhoz fognak és ha valamelyikük megsérti magát és bevérezzi a megmunkálásban levő fát, azt rögtön eldobják. A shinto-építkezés egyszerűségét okvetlenül ismernünk kell, ha meg akarjuk tudni, hogy mi nevezhető igazi japáni ízlésnek. A shinto-épületek tükörsímára gyalult gerendákból állnak. Zsupfedelük a hinoki fenyő kérgéből készül.

Vezetőm elvitt egy nagy kővályuhoz, kezét és száját mosni, mielőtt a szentély területére lépnénk. Ott az előírás szerint háromszor meghajoltunk és ügyeltünk, hogy a szent terület komolyságát egy véletlen mozdulattal se zavarjuk meg, hogy a sötétkéek egyenruhás örök és a fehér ruhás kannushik semmi feltűnőt se találjanak rajtunk. A legbelsőbb szentélyt természetesen csak tisztos távolból láthattuk. A benne őrzött szent jelképeket fehér függöny fedte el szemünk elől. Még gondolni se szabad arra, hogy az ember e függöny mögé betekintszen.

Japán egyik legnagyobb államférfia, Mori viscount, az új Nippon megteremtőinek egyike, elkövette azt a

nagy könnyelműséget, hogy a legnagyobb szentséget védő függőnyt sétatálcájával félretolta. Kíváncsiságáért életével fizetett. A shinto egyik vakbuzgó híve, Buntaro Nishino, a nemzeti istenség megsértéséért véres bosszút fogadott. Hosszú ideig várt az alkalomra, míg tervét megvalósíthatta. 1889 február 11-én, mikor a nagy államférfi a japáni alkotmány kihirdetésének ünnepélyére készült, szembekerült vele, agyonlőtte és azután, ahogy illik, öngyilkosságot követett el. A halhatatlanságot szerezte meg magának ezzel a tettével. Sírjához úgy zarándokolnak ma is, mint a 47 roninéhoz, hogy meggyujtsák rajta a kegyeletos emlékezés illatos füstölőjét.

Ez Japán.

Nemcsak a Geku és a Naiku miatt érdemes megénezi Isét. Gyönyörű ott a cseresznyevirágzás is. A különböző fajta cseresznyefák különböző díszben voltak akkor, amikor ott jártam. A rendes hegyi cseresznyék már erősen hullatták szirmukat. Minden kis fuvallatra megtelt az ide-odarepkedő rózsás fehér levélkékkel a levegő. A kettős virágú fák teljes virágzásban voltak, mint élesen világító foltok, a hervadásnak indult szirmok forgatagában. Meglátogattuk a Magatama Ikét is, a kanyargó alakjával a tigris karmához hasonló talizmánra emlékeztető tavat. Sok szép tó van Japánban, de egyik sem gyakorolt rám olyan különös benyomást, mint ez a víztükör. Partját sűrűn benőtte a növényzet. Cseresznyefák is emelkednek körülötte és ezeknek lehullott szirmai helyenként egészen elfedték a víz sötét árnyékkal fedett tükret.

A Magatama Ike után halaszthatatlanná vált egy kis villásreggeli. Kerestünk magunknak egy kis vendéglőt és letelepedtünk. Fáradtak voltunk és könnyű társalgásba kezdtünk. Szó került a politikára is. Vezető kezdte:

— Doktor úr járt Indiában. Mi a véleménye az ottani angol uralomról?

Hirtelen jött a kérdés. Meglepett. Nem válogattam a szavakban.

— Gyengébb kezű, mint azelőtt volt — feleltem. Fiaital barátom arca felragyogott. Ő maga felkelt helyéből; meghajtotta magát és kezét nyujtotta.

— Nagyon szépen köszönöm.

Ez a köszönetnyilvánítás kötetekre valót árult el. Ha végigjártam volna Japán kormányférfiait és más felelős közéleti embereit, nem kaptam volna ilyen jó felvilágosítást arról, ami Nipponnak legjobban fájt. Míg Japánban voltam, egész idő alatt egyetlen kifakadást se hallottam Kína ellen. Sok kínait láttam Japánban, leginkább iparúzó embereket, kik a Felkelő Nap Országában a legnagyobb békességben élnek. Hogy egyebet ne mondjak, Japánban a legjobb szabók és a legjobb szakácsok kínaiak. Nekem is kínai szabót ajánlottak, amikor ruhát akartam csináltatni. Ha pedig a japáni nagyon jót akar enni, kínai vendéglőbe megy. Semmi sem árulta el Japánban, míg ott voltam, hogy háború készül a szigetország és a Középső Birodalom közt. A japáni nép nem is ellensége a kínainak, annak ellenére, hogy jobban különbözik tőle, mint például Európában bármely nemzet a legnagyobb ellenlábásától. A japáni nem Kínát tartja igazi ellenségének, hanem az angol birodalmat. A távol Keleten most annak a kérdésnek kell eldőlni, ki nagyobb hatalom Ázsiában, Nippon-e vagy Anglia? Japán úgy képzei, hogy valamikor Kína felhasználásával függetleníti a Keletet a Nyugattól. Hogy azután e küzdelemben sajátmagának szánta a vezérszerepet, az kétségtelen. Hiába szépítenők a dolgot: a mostani háború Kína ellen hódító, kiaknázást célzó és az angol terjeszkedést megelőzni akaró háború. Kína multja azonban azt bizonyítja, hogy a Középső Birodalom népében eddig még minden hódító felszívódott. Jól tudja ezt az egész világ és legjobban tudják a japániak, akik annak ellenére, hogy sokkal nagyobb erőt tudnak kifejteni, mint a kínaiak, valóságos dicsfényben látják a régi Kína műveltségét és művészetét. Bizonyos, hogy a mostani háborúban az anyagi javakon kívül egyébre is fáj a hódítók foga. Japán a kínai műveltség nagy eredményeit is akarja, éppen úgy,

mint régen. Ugyanazt csinálja sok tekintetben, amit a rómaiak csináltak, amikor elfoglalták Hellaszt és Rómába vittek minden elvihetőt, amit a görög tudomány, irodalom és művészet alkotott. A régi Rómában pedig épp úgy a legnagyobb tiszteletnek örvendett a görög mestermű, mint Japánban a kínai. A japániak abban a meggyőződésben élnek, hogy ma már ők hivattak a régi kínai szellem nagy alkotásainak feldolgozására és továbbfejlesztésére. Kezdetben megkísérelték nem egy régi kínai és koreai műremek szerzőségének eltulajdonítását. Ma már fokozatosan győzedelmeskedik az ilyen kérdésekben a tudományos belátás.

Japán háborúja Kína ellen minden, csak nem népháború. Az a kép, amit nálunk a japáni közéletről alkotnak maguknak az emberek, nagy részben hamis. Nálunk úgy szokták beállítani Japánt, mint a képzelhető legöntudatosabb nemzeti államot, mint olyan társadalmat, amelyik mintaszerűen egységes. Mindennek körülbelül a fele igaz. Tény az, hogy van egy nagy gondolat, amely vaskapoccsal fogja össze egész Japánt: a hit abban, hogy az uralkodó isteni származású lény és egyben az egész nép őséneke egyenes leszármazottja. Ez a történelemelőtti és végeredményben szintén Kínától átvett gondolat azonban inkább nevezhető vallási és erkölcsi, mint nemzeti eszménynek. A nemzet jogi egység. Japán pedig a gyakorlatban nem az. Ott ma a nagytőke és a hadsereg küzd egymással a hatalomért a nép feje felett. Alapjában tehát nem különbözik ez az állapot a régitől. Mikor Kínában züllött hivatalnokuralom mételyezte meg a közéletet, Japánban hűbérurak zárták ki a népet ősi jogaik a közéletből. Ma pedig a nép, amelynek nagy része, különösen az északi tartományokban, rettentő szegénységgel küzd, hősieken kitart régi eszményei mellett. Úgy isteníti most is uralkodóját, a Tennót, mint sok évszázaddal ezelőtt.

Amit japáni részről tapasztaltam, mind azt mondatja velem, hogy ez az ősrégi shinto-hit ma is teljes erejében virul és ez így lesz beláthatatlan időnkön át. Nem is lehet másképpen, mert Japán szigetország. Elszigeteltségének

köszönheti azt, amivel a világ csodálatát vívta ki. Épp ezért nem hihetem, hogy a mostani japáni térfoglalás után megismétlődjék Kína régi meghódítóinak története. A mongol, török és tatár népek, amelyek hajdanában hódították meg a nagy birodalmat, mind a szárazföldről jöttek. Az ázsiai szárazföld pedig valami lelkeket átható nagy közösséget jelentett. Japán és Kína közt, annak ellenére, hogy az egész japáni mult kínai alapon fejlődött, nincs meg az a lelki közösség, ami megvan Kína és Ázsia többi része közt. Kína és Japán közt elképzelhető a jóviszony, de csak amíg a japáni szigetein marad. Az együttélés az ázsiai szárazföldön csak háborút szülhet addig, míg az egyik fél végérvényesen nem győz. Japánban szilárd a meggyőződés afelől, hogyha Kína magára volna hagyva, sohase tudna ellenállani a japáni fegyvereknek. Viszont minden japáni ott látja a kínaiak mögött az amerikaiakat és az angolokat. Ezért van, hogy amennyire nincs talaja a japáni lélekben a gyűlöletnek Kína ellen, annyira erős benne az angol-gyűlölet.

Miután alaposan kipolitizáltuk magunkat, még más nevezetes helyeket is meglátogattunk Isében. Elmentünk a tengerpartra, megcsodálni a hullámokból kiemelkedő két híres sziklát. Ezeket Izanaginak és Izanaminak nevezte el a környék népe. A nagyobbiknak tetején egy torii emelkedik. Vastag szalmakötél kapcsolja egybe a két szigetecskét. E kötelet minden január 5-én megújítják. Ezen a kötelen is, mint minden más hasonlón, amelyek a shinto-szentélyek bejárata fölött vannak, kifeszítve, zezzugosan összehajtogatott fehér szalagok függenek. Ezek ősrégi shinto áldozati tárgyak. Nevük gohei.

TOKYOBAN

Korán reggel hagytam el Kyotót. A japáni vonatok pontosak és gyorsak. Még egy pillantás a két Hon-gwanjira, a Tojira, meg a többi magas templomépületre és pagodára. Majd a Higashiyama alatti hosszú alagút sötétsége és a Biwako. A tó tükréről ködfoszlányok száll-

tak fel. Napos idő ígérkezett. Titokban azt reméltem, hogy meglátom útközben a Fujit is. Két francia hölgy és egy amerikai úr ült velem szemben. A hölgyek sebtiben túristáskodták át Nippont. A mellettük ülő úr, amint szavából kitűnt, már régóta élt az országban. Beszélte a nyelvet és készségesen adott felvilágosításokat. Kezében volt a banto, a fadoboz, a reggelivel, amit az állomásokon szoktak árulni és amihez, mindössze öt senért, egy kis cserépkanna teát is vesz az utas. A kanna fedele megfelelő kis méretű csésze. A dobozban rizs van, nyers és szárított hal, főtt csirke, ugorka, savanyított retek, gomba és több efféle.

Mindez nagyon érdekelte a hölgyeket, meg az is, hogyan lehet a pálcával enni, de igazán kíváncsiak mégis csak a Fujira voltak. Már az utazás elején kezdtek a társalgást. Gyanúba fogtak minden kúpalakú hegyet, ami a távolban feltűnt. A tapasztalt útitárs kiábrándító felvilágosítással szolgált.

— Már tízszer utaztam erre — mondta és még egyszer se láttam útközben a Fujit.

A hölgyek elszomorodtak. Én, mint született pesszimista, természetesnek találtam a dolgot.

Miért is lenne Fuji San, önmagát köznapian felkínáló? Hiszen ő Dai Nippon legszentebb természeti csodája.

Fuji San csakugyan hű maradt önmagához.

Kezdetben derült időben rohogott a vonat a híres Tokaido vonalon, amelynek sokszor megénekelt állomásait száz év előtt Hokusai és Hiroshige színes fametszetei örökítették meg. A szívünket megdobbantotta a nagy kocsiablelakokon át beözönlő napsugaras szépség. Hiába! itt minden érzésnek, minden hangulatképnek történelme van. Ezerszeresen visszhangzik Nippon költészetében és történelmében mindaz, amit itt lát az ember. Az előtérben egyenkint, szétszórta, csoportokban és sűrű tömegekben virágoztak a halvány rózsaszínű cseresznyefák. Hol teljes színpompájukban nevettek felénk, hol úszni látszottak a mezőkről felszálló párában. A háttérben viszont hófedte sziklák fehérlet-

tek. Három fiatal lány, három különböző lila árnyalatú kimonóban az ülésre felkuperodva, összebujva dúdolt halkán valami közkedvelt éneket, míg csak elszenderedve egymás vállára nem hajtották a fejüket.

Beborult, mire Fuji állomáshoz értünk, a tapasztalt útitárs kimutatott az ablakon.

— Ott van a Fuji San.

Elhittük, mert tudtuk, hogy ott kell lennie, de a hegyből éppenséggel semmit se láttunk. Csak Fuji San fenséges köntöse, a méltóságteljes ködfátyol szürkéllett előttünk. Csak azért is nekiszegedtem a Kodakot és elcsattintottam. „Hadd lássák otthon Magyarországon, Fuji San, mily rideg vagy messze földről idejött hódolóidhoz.“

Még napvilágban érkeztem Tokyoba, hol egyelőre a Mampei Hotelben szálltam meg. Még aznap látni akartam valamit.

— Van-e a közelben szép cseresznyevirág ?

A kapus útbaigazítására az Akasaka Mitsuke-ra mentem. Érdemes volt felkeresni ezt a kissétányt. A sorjába ültetett virágzó duplacseresznyefák még magukon hordták az ünnepi díszet. Szomszédságukban a császári palota külső övezetéhez tartozó sáncok emelkedtek. Menedékesen ereszkedtek le a vízzel telt árokba, ahol párosával úszkáltak a mandarinkacsák, a boldog házaselet jelképei. A sáncok tetején óriási, ide-odahajló sötét fenyők ágaskodtak. Alsó ágaikat a zöld fűvel benőtt sáncoldal mentén lebecsátották a mélységbe. Sokszor látott és csodált festményeket és Hiroshige-féle színes fametszeteket elevenítették meg előttem a túlevelű óriáskígyók. Vörös és arany színekben láttam leáldozni a napot a töltés tetejéről.

Ez az alkonyat elragadó volt, de a következő nap már kellemetlen benyomásokkal kezdődött.

Kis hotelszobámból sívár városképre esett kilátás. Vigasztalan, keskeny, szürke új épületek meredeztek az előttem elterülő városrészben, néhány közbeékelt kisebb japáni házzal. A Kojimachiku legérdektelenebb és legigénytelenebb része volt ez a háztömeg. Az idő

sem kedvezett. Újra esni kezdett és esőfelhők borultak a kedélyemre is. Akiyama barátom, a császári múzeum képtárának kurátora, akitől legtöbbet vártam, nem volt Tokyoban. Csak napok multával várták haza. Másik régi barátomról, Imaokáról azt hittem, hogy neheztel. Sumioka San, a nagy magyarbarát politikus, nem adott életjelt magáról. Az egyedüllet érzete nehezedett rám.

A legelső szebb napot felhasználtam arra, hogy körülsetáljam a császári palota területét

A császári palota legfőbb érdekessége — sajnos — abban áll, hogy láthatatlan. Akárcsak egy shinto-isten-ség temploma.

A palota területét nagy, faragatlan kövekből épült menedékes szürke fal veszi körül. A fal tetején gyepes sétányok terülnek el. Ezeken is komoly fenyőóriások sötétlenek. Zegzugos vonalakat leíró nehéz ágaik lefelé terjeszkednek, a falat körülvevő árok fölé. Sok méltóság van ezekben a szeszélyes alakú fenyőkben.

Méltóságteljes egyáltalában minden, ami a palotához tartozik. A falak övezte fennsíkon park terül el. A rajta átvezető utakat fehér kavics borítja. Az utak végén, a falaknak támaszkodva emelkednek az emeletes épületek, nagy fekete fedeleikkel. A falakat tagoló párkányokat és ablakkereteket olyan egyszerű vonalak határolják, mintha a „neue Sachlichkeit“ elvei szerint szerkesztették volna őket. Az ablakok pedig egytől-egyig vakablakok.

Szóval a császári palota nemcsak palota, hanem szentély is. Magától értetődik, hogy fallal körülzárt területére senki emberfia se léphet, aki hivatalosan nem tartozik az udvarhoz. El lehet képzelni, hogy az épületek belsejében, beleértve a császár lakosztályát is, nincs meg a mai kor igényeit kielégítő kényelem. Úgy tudom, hogy a császár és hozzátartozói nem emelhetnek kifogást semmi hiba ellen, mert ha ezt tennék, azonnal menesztenék, aki a hibáért felelős. Ezt pedig az uralkodó család egyik tagja sem venné a lelkére. Szóval a megszentelt hagyományok uralkodnak bent, ahol az isteni származású császár saját isteni voltának rabja. A szent

hagyományok tisztelete veszi körül a császári épületeket is. Megbízhatóbb őr ez minden szuronynál és lőfegyvernél.

Tokyóban tehát megvan és megingathatatlannak látszik az, ami Pekingben már a múlté : a tiltott város. Itt szó se lehet arról, hogy kíváncsi idegen meglátogathassa az uralkodó palotájának lakosztályait, mint az európai fővárosokban. A japáni császári palota olyan, amilyen a kínai volt a forradalom előtt. Nippon fiai pedig, ha elhaladnak az előtt az épület előtt, amelyben maga a császár lakik, leveszik kalapjukat és mélyen meghajolnak ; különösen akkor, ha a park nyilvánosságának átadott részében a lehetőség szerint megközelítik az épületet. Ez elől a tiszteletadás alól az idegen se vonhatja ki magát.

A császári palotában műkincseket is őriznek, még pedig japániakat, kínaiakat és koreaiakat egyaránt. Hozzá még olyanokat, amelyek részben a legértékesebbek közé tartoznak, részben fejlődéstörténeti szempontból nagyon fontosak. Nálunk az ilyen tárgyakat első sorban közkincseknek nyilvánítanak. A tudománynak égető szüksége volna rá, hogy e műtárgyakat tanulmányozni lehessen. Erről azonban szó se lehet. Ami a császári palotában van, az nem műtárgy. Ami vonatkozásban van az uralkodóval, és amit ennél fogva dicsfény övez, annak bűvkörét senki se lépheti át.

Mikor körüljártam a császári palotához tartozó területet és elnéztem azt az állandóan bezárt kaput amelynek előterét kiverte a gyom, meg a fegyveres őrseget, amely igazán csak dísznek, nem pedig védelemnek van felállítva, csak úgy rajzoltak a fejemben a gondolatok. Ha az ember valami jelentős dologgal áll szemközt, többet mond sokszor a hallgatás, mint a szapora szóbeszéd. A tokyoi császári palotában és a palota körül semmi sem kelti az erőszak érvényesülésének látszatát. Hiszen Japánban, az egész történelem folyamán, éppen a császárok fejtették ki legkevésbé erőszakot. Az első császár, akinek családja sohase halt ki és akinek utódai sohase veszítették el az uralkodói

széket, nem hódítója, hanem őse, apja volt a népnek, amely őt ennél a természetes viszonynál fogva vallja a magáénak. A japáni nép a császár személyét és lakóhelyét szentségnek tekinti, de egyben oly közel érzi magát hozzá, mint ősei szelleméhez.

Ezt kell tudnunk a japáni császárról, hogy megértsük népéhez való viszonyát.

És itt, mindennél világosabban jut kifejezésre a különbség a szárazföldi Keletázsia és a távolkeleti szigetország közt.

Kína, a „késedelmes“ Kína, szakított a történelemelőtti felfogással: megfosztotta isteni légkörétől az uralkodót. A forradalommal elsepertette a császárt.

A tenger mindig elég erősnek bizonyult ahhoz, hogy Nippontól távoltartsa ezt a szellemet. Japán és a szárazföldi Ázsia közt nagyobb a különbség, mint Anglia és az európai szárazföld között.

Tapasztalnom kellett ezt a különbséget az engem legszemélyesebben érdeklő kérdésben is.

Nem bántam, hogy japáni tartózkodásom első hetei az egyedüllet jegyében teltek el. Kyotoba azért mentem először, hogy a régi Japánt lássam, az ősi művészet emlékeit, még pedig úgy, hogy amíg azokat nézem, senki se beszéljen nekem arról, ami Japánt ma érdekli. Emiatt kockáztattam azt is, hogy késedelmes jelentkezésemet rossz néven veszi a Kokusai Bunka Shinkokai, a nemzetközi szellemi együttműködés egyesülete, amely meghívott. Nem bántam meg. Ma is azt ajánlom mindenkinek, aki bizonyosfokú stílusérzéssel megterhelten megy oda Japánba: telepedjék meg először Kyotoban. Ott még beleélheti magát a múltba. Ott még láthat igazi Japánt. Ott láthatja még azt a Nippont, amely egy csapásra hódította meg a világ szívét.

Kyoto és környéke csupa látnivaló volt. Tokyoban már szükségem volt emberekre, mert baráti kapcsolatok nélkül nem pillanthattam volna a dolgok mélyére, nem ismertem volna meg az ottani életet. Kyotoban a múlt emlékei a fontosak. Tokyoban elsősorban az élet.

De a dolog nem jól kezdődött.

ÚJ EMBERFAJTÁK JAPÁNBAN

Türelmetlen voltam, mint sokszor az életben. A türelmetlenségnek pedig rendesen — dehogya is rendesen: mindig — megadja az ember az árát. Azt hiszem azonban, hogy ezúttal mégse rajtam mult a dolog.

Felhívtam telefonon Yashiro Yukio professzort, akivel Londonban ismerkedtem meg 1924-ben, amikor egy Botticelliről szóló angol könyvön dolgozott. Szakörökben természetesen feltűnést keltett ez a nem mindennapi vállalkozás. Japáni tudósok ugyanis csak a legkritkább esetben nyúlnak európai művészeti kérdésekhez.

Yashiro professzor nagyon életrevaló embernek bizonyult, Londonban otthonos volt azokban a körökben, ahol Keletázsia művészetével foglalkoznak és amikor pár év múlva hazakerült Japánba, egy művészetkutató intézetet szervezett, amelynek kiadványait megküldte a Hopp Ferenc Múzeumnak is. Londonból hazautazva ugyanis Budapesten is töltött néhány napot és évek múltán ismét felkeresett minket, mint a Nemzeti Szalonban rendezett japáni festészeti kiállítás kormánybiztosa. Ugyanazt a kiállítást hozta Budapestre, amely látható volt megelőzőleg Berlinben is.

Ez utóbbi alkalommal sok bosszúság érte. Nem tartotta műtárgyaihoz és a kiállítás hivatalos jellegéhez méltónak a Szalon helyiségeit. Úgy találta, hogy a képeket pongyolán kezelik és emiatt hivatalos formában akart panaszt emelni.

Nekem kellett őt folytonosan csendesítenem és megnyugtatom, miközben meggyőződésem ellenére igyekeztem leplezni a Nemzeti Szalon akkori ügyvitelének szépséghibáit is. Az eredmény az lett, hogy a kiállítás jobban sikerült, mint bármelyik az utóbbi években. Rendkívül látogatott volt. A japáni kiállítási bizottság nekem is kifejezte elismerését egy ezüst szivardobozzal. A miniszter pedig egy festményt kapott emlékül.

Ezt a festményt, úgy vettem észre, Yashiro eredeti-

leg a Hopp Ferenc Múzeumnak szánta. A berlini múzeumok keletázsiai osztálya, több értékes képet kapott ajándékba a kiállítás anyagából. Hogy mi, vagy inkább ki téríthette el Yashiro professzort eredeti szándékától, nem tudom. Annyi bizonyos, hogy én mindent megtettem, hogy jól érezze magát Budapesten. Szívesen láttam otthonomban is, mind a két magyarországi útja alkalmával és gondoskodtam arról, ami neki legfontosabb volt: érdekes művészeti látnivalókról. Elvittem nemcsak a nyilvános múzeumokba, hanem a magángyűjteményekbe is, amelyekbe nélkülem aligha jutott volna el.

Ezek után elég bátor voltam ahhoz, hogy telefonon felhívjam Yashiro professzort.

Tudtam, hogy a japáni magángyűjteményeket senki se ismeri jobban, mint ő, aki legtöbb gyűjtőnél bejáratos, már csak azért is, mert Yamanakának, a legnagyobb japáni műkereskedőnek egyik szakértő tanácsadója.

— Kedves Yashiro professzor, itt vagyok. Végre-
valahára sikerült meglátnom Japánt. Nagyon hálás volnék, ha szíves volna bevezetni néhány fontos magángyűjteménybe.

A válasz olyan volt, amelyenre semmi körülmények közt se lehettem elkészülve. A szaktársak közt mindenütt megvan a hallgatólagos megegyezés arra, hogy tanulmányi kérdésekben egymás segítségére vannak. Azzal számoltam, hogy egyik vagy másik nagy gyűjtővel nem lesz szerencsém, mert az illető nem lesz otthon, vagy a Japánban nagyon elterjedt szokás szerint, nem hajlandó műkincseit megmutatni. De arra igazán nem készülhettem el, hogy attól, akinek itthon a legmesszebbmenő módon állottam rendelkezésére, kerek visszautasításban legyen részem.

Már pedig ez történt.

— Nagyon sajnálom. A japáni gyűjtők nem szívesen mutatják meg mőtárgyaikat. Én pedig most visszavonult életet élek. Nem állhatok rendelkezésére.

— Kedves Yashiro professzor, nincs rá reményem,

hogy még egyszer eljuthatok Japánba. Ez az egyetlen alkalmam az életben, hogy megláthassam eredetiben azokat a kincseket, amelyekre hosszú ideje vágytam. Csak lesznek tán mégis gyűjtők, akik nem zárkoznak el a tanulmányozó szakember előtt.

— Nagyon sajnálom. Tudom, hogy ez kellemetlen, de nem segíthetek rajta.

— Én meg nem gondoltam, hogy ilyen feleletet kapok.

Yashiro szünetet tartott, azután vontatva megszólalt:

— Jöjjen el kedden az intézetembe . . .

Másnap egy hivatalos villásreggelin vettem részt.

Sok ismert nevű embert láttam ott Európából és Amerikából: többek közt Tomita Kojiro urat is, a bostoni Fine Arts Museum keletázsiai gyűjteményének kurátorát, akit személyesen Londonból ismertem, Mr. Eumorfopoulos házából.

Még nem ültünk asztalhoz, amikor megjelent az ajtóban Yashiro professzor. Tekintetünk találkozott: meghajoltunk egymás felé, de ő nem jött hozzám. Sietett egyenesen Tomitához. Élénken kezdtek tárgyalni. Az asztalnál is egymás mellé ültek, Yashiro azonban nem várta be a lunch végét: nagy hirtelen, feltűnés nélkül távozott.

Még aznap este levelet írtam neki:

— Kedves Yashiro professzor, nagyon sajnálom, kedden nem jöhetek el Önhöz. Máshoz kaptam meghívást. Valahol valami nagyon érdekes dolgot akarnak mutatni. Remélem, lesz még alkalom, hogy látjuk egymást.

Kedden reggel már az Imperial Hotel, a „Teikoku Hoteru“ lakója voltam. Annak vendége volt Tomita is, a bostoni múzeum igazgatójával együtt, kivel közben én is megismerkedtem. Már tudtam azt is, hogy az urak azért jöttek át Bostonból, hogy részt vegyenek egy oda küldendő kiállítási anyag összegyűjtésében. Ebből a célból sorra járják a magángyűjteményeket. A féltve őrzött japáni műtárgyakból tehát mégis láthatóvá

tesznek egy kiállításra valót. Sőt át is küldik a kényes darabokat a tengeren : csakhogy — Amerikába.

Már pedig ha Amerika és Japán közt nem is olyan nagy és végzetesnek látszó az ellentét, mint Anglia és Japán közt, a Nippon részéről való barátságos kezdeményezés mégis kilátástalannak látszik. A politika azonban azért politika, hogy csodákat műveljen és lehetővé tegye a lehetetlent. Mikor én Japánban voltam, 1936-ban, a nagy nemzeti feladatok közé tartozott a békekövacsolás Amerikával, az ősellenséggel. Megfoghatatlannak találtam ugyan, hogy japáni barátaink arra tudtak gondolni, hogy Amerika esetleg megpuhulhatna velük szemben az angolok kárára, ugyanakkor, amikor Nippon apraja-nagyja lángol az angolgyűlölettől és biztosra veszi a jövődéli nagy leszámolást a brit birodalommal, ami minden valószínűség szerint Amerika ellen viselendő háborút is jelent.

Annál könnyebb azonban megérteni azt, hogy a mindenkori Yashiro professzorok nem tartják fontosnak a budapesti Hopp Ferenc Múzeum igazgatóját, amikor érdekesebb a bostonival foglalkozni. Az ő kedvéért már kilépett Yashiro a „visszavonultságból“.

Kedden a „véletlen“, amit én állandóan tagadok, úgy akarta, hogy egyszerre üljek reggelihez Tomitával, aki mihelyt észrevett, az étterem másik sarkából hozám sietett.

— Én ma Yashiróhoz megyek. Örömmel hallok, hogy ön is ott lesz.

— Igen, úgy volt, — feleltem — de meg kellett változtatnom a tervemet közbejött akadály miatt.

— Na, de talán nem teszi meg, hogy ne jöjjön el? Hiszen, amint hallok, megbeszélék a találkozást.

— Igen, megbeszéltek, de én levélben lemondtam.

Tomitán látszott, hogy nagyon sajnálja az esetet. Nekem ez elégtétel is volt, mert tudtam, hogy Yashiro professzor mégsem azonosítható a hamisítatlan Japánnal.

Négy fontos hivatalos látogatást tettem Tokyoban már az első napokban.

Tisztelegtem Mitsui Takaharu úrnál, aki nálunk a magyar-japáni kapcsolatok előmozdítása érdekében alapítványt tett, amely alapítvány az én hajójegyemet is fedezte, Okada Kamekazu úrnál, a Gaŋmusho, vagyis külügyminisztérium közművelődési osztálya főnökénél, a spanyol követségnél, amely a mi ügyeink vitelére is vállalkozott és teljesen egyéni belátásból, a finn követnél. Ezt a látogatást rokoni kötelességnek tekintettem.

A két japáni úr a lehető legudvariasabban fogadott, de élményt egyik se jelentett nekem.

Okada úr nem volt a hivatalában, amikor kerestem. Másnap azonban ott volt már tőle a szállóban egy meghívó lunchre, a New Grand nevű étterembe. Ilyen New Grand ma már Yokohamában és Osakában is van és minden más helynél előnyösebben képviseli Japánban a nyugati konyhaművészetet. Mitsui Takaharu azóta, hogy Japánban jártam, már báró lett. Mikor nála voltam még csak apja viselte a címet, aki akkor Japán leggazdagabb pénzembere és ennél fogva koronázatlan királya volt.

Van ugyan egy ellenkirály is Nipponban, a Mitsubishi ház feje, Mitsui azonban mégis nagyobb uralkodó. Székhelye a híres Mitsui Ginko, a Mitsui Bankház, a még híresebb Nihonbashi, a Nihon, azaz Nippon-híd közelében. A Nihonbashi fontossága abban van, hogy Japánban a forgalom szempontjából a világ közepét jelenti. Már évszázadokkal ezelőtt, mikor a Nihobashi még egy szerény, de ízléses fahíd volt, onnan indultak ki az országutak különböző irányban. Onnan számították a mérföldeket.

Hanem beszéljünk most csak Mitsuiról, azaz Mitsui Takaharu úrról.

Mitsui Takaharu, aki még fiatal ember (ottlétemkor körülbelül a harmincötödik évében lehetett) nagyon kellemes és kifogástalanul udvarias volt. Hamarosan meghívott egy vacsorára a nemesek klubjába, a Kazoku Kaikanba, ami alatt a tokyoi Nemzeti Kaszinót kell

érteni. (Idegenekkel való beszélgetés közben rendszeren angol nevén Peers' Clubnek nevezik.)

Ezenkívül megígérte azt is, hogy megmutatja a Mitsui-család műgyűjteményét, amit még japáni szakemberek is alig láttak és amit azután, hogy rövid legyek, én se láttam meg.

HAMISÍTATLANOK

A Kazoku Kaikanban azonban, jöllehet Mitsui volt a házigazda, már egy másik úr lépett előtérbe (ő mondta a pohárköszöntőt is), Nabeshima Naokazu vicomte, a tokyoi magyar-japáni társaság alelnöke, fenntartója és lelke. Hogy pedig miért nem ő az elnök, annak is megvan a maga nagyon is érthető magyarázata. Az elnöki méltóságot ugyanis Magyarország mindenkori külügyi képviselőjének tartják fenn. Ez pedig akkor, amikor én Japánban voltam, még a spanyol követ, Señor Mendez de Vigo volt.

Nabeshima Naokazu vicomte igen régi és igen előkelő család tagja. Ősei daimiok, azaz hűbéres tartományurak voltak a szigetország déli részén. Később három ágra szakadt a népes család. Az egyik Nabeshima herceg, ki résztvett 1592-ben a koreai háborúban, különös érdemet szerzett a japáni agyagművesség előmozdítása körül azzal, hogy magával hozott Hizenbe egy Ri-sanpei nevű koreai fazekast, aki először égetett valóságos porcellánt Japánban.

A Nabeshimák egyik feje az 1637—38-i nagy keresztényüldözésben vette ki igen tevékeny részét. Utódai a reformkorszakot bevezető polgárháborúban a császár oldalán harcoltak a shógun hadserege ellen. Maga Nabeshima Naokazu szintén katona volt és a világháború alatt az orosz vezérkarhoz volt beosztva. Hosszú időt töltött Párizsban is és Bécsben is megfordult. Magyarorszáig nem jutott el. Mint százados lépett ki a hadseregből. Régi katonás stílusát azonban nem vetette le. Nabeshima vicomte tetőtől talpig úr és elő-

kelő gondolkozású világfi, jó adag bohémséggel, de mégis csak annyival, amennyi éppen kellemes.

Tervbe vettem, hogy tiszteletemet teszem nála, de ő megelőzött.

Mihelyt tudomást vett a lapokból japáni tartózkodásomról, azonnal felkeresett; először telefonon, azután személyesen az Imperial Hotelben, amit Tokyóban Teikoku Hoterunak szoktak nevezni.

A látogatás vége azonban az lett, hogy hamarosan taxiba rakott és elhajtattott velem a házába.

A japáni úriházak ma két részből állanak, egy japáni és egy nyugati lakosztályból. Az előbbiben érzi magát jól a család, az utóbbiba vezetik be az idegen vendéget. Nabeshima vicomterói azonban az a benyomáson, hogy akkor érzi jól magát, ha vendége van. Mikor pedig beléptem a fogadószobába, csupa ismerős között találtam magamat. A falon József Ferenc királyi herceg, Hóman Bálint miniszter, Hubay Jenő, Móric Péter és mások képei; mindazoké a magyaroké, akik barátságot tartanak Japánnal vagy hozzá még leveleznek is Nabeshimával. A magyar képekhez azonban még egyéb is járult. Az elmaradhatatlan tea után valószínű tokaji bort szolgált fel nagy hajlongások közt egy kimonós kis szobalány. Azután, régi japáni szokás szerint emléktárgyak kerültek elő — magyar nemzeti-színű legyezők, levelezőlapok, tenuguik — törülköző kendők, magyar tárgyú nyomtatványok és egyebek. A háziúr élénken és kedélyesen ismertette a magyar-japáni társaság működését, valamint a tokyoi Petőfi és Liszt Ferenc társaságokét is, amelyek mind az ő alapításai.

Ezek a társaságok, szó se róla, nem valami népesek. Japánban és egyáltalában a Távol-Keleten rengeteg különböző célú társadalmi egyesülés van, köztük igen sok titkos is. De a Nabeshima-féle magyar társaságok szép eredménnyel működnek. Alapítójuk jóvoltából fáradhatatlanságából és áldozatkészségéből mindig történik valami társadalmi megmozdulás, aminek visszhangja van a nagy nyilvánosságban és főképen a sajtóban.

A sajtó pedig a messze Keleten igen sokat jelent. A japáni nagy lapok például igazi mammutvállalatok. Az Osaka Mainichi 1,520.000 példányban jelenik meg.

Ami azután a lapok stílusát illeti, arról nálunk nem tud tökéletes fogalmat alkotni sem a hírlapíró, sem az olvasóközönség. Igaz ugyan, hogy a japáni lapokon ma már nagyon látszik a nyugati, vagyis angol-amerikai iskola, de — sőt részben éppen ezért — abból, amit nálunk pletykaságnak, kicsinyességnek meg gyerekességnek neveznek, lényegesen nagyobb adag található bennük, mint a mi újságjainkban.

Ez pedig ázsiai vonás. A keleti embernél azt tapasztaltam, hogy jóval kíváncsibb természetű, mint a nyugati. Akárhol fordultam meg Indiában, Kínában és Japánban, azt vettem észre mindenütt, hogy környezetem élénken figyel és tárgyalja meg azt, ami felett a mi közönségünk fölényes közönnyel tér napirendre. De a keleti ember kíváncsisága legkevésbé se bántó; legfeljebb az utca népe részéről kényelmetlen. Nem bántó éppen azért, mert kifejezésre jut benne az, hogy a keletiek nem szkeptikusak, nem hitetlenek és bizalmatlanok mindennel szemben.

Nabeshima is, anélkül, hogy elvárta volna, hogy tiszteletemet tegyem nála és anélkül, hogy várt volna valamely hivatalos alkalomra, egyszerűen eljött, a pusztá hírré, hogy Tokyoban vagyok, a „Teikoku Hoteru“-ba, onnan elvitt a házába, amit az ő hazájában egyáltalában nem szoktak az idegennel egyhamar megtenni az emberek. Ott mindjárt bemutatott a feleségének és leányának, két igazi japáni úrihölgynek, kik éppen azért, mert nagyon előkelők, a végtelenségig szerények és csendesek. Eladó lánya, Mineko, egy légiésen törékeny jelenség, mintha azért jött volna a világra, hogy fenntartsa a középkori japáni császári udvarok hölgyeinek szellemét. És mondhatom, hogy e hölgyek mimóza-jelleme pompásan hangolódott a ház urának nagyvilági kellemességéhez. Egyformán előkelő volt mind a három ember.

Azután pedig a vicomte, hogy együttlétünk annál

fesztelenebb és érdekesebb legyen, beültetett újra egy „takushi“-ba, ahogy Japánban a taxit nevezik és kiszállt velem egy barátságos és bizalmas teaház előtt.

Miután pedig Nabeshimától semmi sem áll olyan távol, mint a nagyképűség, azonnal gondoskodott róla, hogy társaságunkból ne hiányozzék a „geisha San“. A nő, kit Seikonak hívtak és akiről, mint első geisha partneremről hamarosan kis arcképvázlatot készítettem, nem tartozott éppen az elsőosztályú hírességek közé. Arcára volt írva, hogy hősiezen küzd le valami nagy, ideges fáradtságot. De jelenlétével mégis belevitte a mi kis együttesünkbe, az igazi japáni hangulatot. Amint ott ültünk hármásban a gyékényre helyezett selyempárnákon, ittuk a teát, majd pedig a sakét és Nabeshima maga pengette a shamisent, úgy éreztem, hogy most már csakugyan helyben vagyok, bejutottam új környezetem stílusába.

Rövid időn belül megoldódott szépen egy másik kérdés is, ami pedig komoly aggodalomra adott nekem okot.

Dr. Sumioka Tomoyoshi, a híres ügyvéd és meggyőződéses magyar-barát, aki nagymultú régi kardot küldött ajándékba Magyarország kormányzójának és Gömbös Gyula miniszterelnöknek, személyes ismeretség nélkül, kiadós levelezésben állott velem. Kezdetben, őszintének kell lennem, én voltam a rosszabb levélíró. Sumioka elárasztott figyelmességével a távolból is. Annál feltűnőbb lett azután, hogy arra a levelemre, amelyben tudattam, hogy végre felkereshetem hazájában, nem kaptam választ és első japáni tartózkodási helyemen, Kyotóban sem keresett fel egyetlen sorral sem.

Ez már igazán lehangolt. Kyotóban azonban még nem nehezedett annyira a kedélyemre a dolog, mint az első tokyoi napokban, hol nem vett körül a műemlékek varázserővel ható nagy tömege, ami a régi fővárosban elterelte a figyelmemet a személyi kérdésektől.

Eggyel azonban mégis tudtam menteni Sumiokát, azzal, hogy mint ügyvédnek, rengeteg elfoglaltsága le-

hetett. Különösen igénybe vehette az összeesküvő tisztek nagy pöre, amelyben mint a puccsisták védője szerepelt.

Sumioka barátunk ugyanis a szélső nemzeti irányú japániak közé tartozik. Nem tudom, hogy nem éppen ő e a legnemzetibb felfogású ember egész Japánban. De azért mégis azt kell tanácsolnom még a legvéresebb pacifistának is, hogy lehetőleg ne verje be emiatt a Sumioka dr. fejét. Sőt, még amiatt se döfje bele a kést, hogy a turáni gondolat híve és Tokyóban a turáni ifjak egyesületének elnöke. A japáni fővárosban ugyanis a turáni gondolat egy nagy ázsiai szövetség gondolata. Mondjuk, hogy ez a gondolat utópia. Épp oly utópia, mint az örökbéke. De baj volna-e az, hogyha az örökbéke egyszer mégis csak beköszönhetne? -- A gondolatnak nem lehet határt szabni. És, ha szép a gondolat, érdemes-e neki határt szabni?

Sumioka felfogásával tisztában voltam már személyes ismeretségünk előtt. Tudtam, hogy nagyon becsületes idealista és éppen azért rosszul esett, hogy nem válaszolt utolsó leveleimre.

Már kezdtem leszámolni a helyzettel, amikor újra megszólalt a telefon: Sumioka San van itt. Várja Doktor Urat a lobbyban.

Lesiettem és ott találtam egy jól megtermett vállas urat, széles és japáni fogalmak szerint szokatlanul vörös arccal és kis szájjal, amelyből beszéd közben előtűntek a középső fogak. Látogatásának ünnepélyes jelleget adott a nemzeti ruha. Barna kimono és hakama volt rajta. (Hakamának nevezik azt a deréktől bokáig érő szoknyaszerű ruhadarabot, amelyet a kimono fölé vesznek fel.)

Egy pillantás a Sumioka arcára meggyőzött arról, hogy a jóindulat megtestesülésével állok szemben.

Igaz barátság fejlődött ki köztünk.

Többször voltam a házánál és minden egyes alkalommal jobban és jobban éreztem magamat.

Kétféle berendezést találtam nála is, de otthona mégis teljesen japáni hangulatot keltett.

Nabeshima vicomte európai fogadószobája valóságos magyar szobának van berendezve. Sumioka doktornál éppen a nagy ízléssel berendezett japáni fogadószobában láttam meg a tokonoma melletti fülkébe, a chigai-danába állított polcokon, egy nem mindennapi együttest: Horthy Miklós kormányzónk, néhai Károly királyunk és Gömbös Gyula miniszterelnökünk, az abesszíniai exnégus és Vilmos excsászár képét. „A bukott uralkodók barátja vagyok“ jegyezte meg szomorúan mosolyogva a házigazda, aki a képeket mind ajándékba kapta: kormányzónktól és Gömbös Gyulától a nekik ajándékba küldött kardok viszonzásaképpen, a három trónfosztott uralkodótól pedig politikai állásfoglalásainak elismeréséül. Különösen érdekes az a kapcsolatot, amely öt Haile Szelasszie Ő Felségéhez fűzte. Egy időben ugyanis azt tervezték, hogy egy ethiop herceg japáni hercegnőt kapjon feleségül. A házasság létrehozásában Sumiokának jutott volna a közvetítő szerep. Az Abesszíniára nézve gyászos fordulat felborította az érdekes tervet, amelyet Sumioka azért képviselt olyan lelkesedéssel, mert egy lépést látott benne a színes emberiség egyesülése felé. Mikor Itália háborút indított az afrikai ország ellen, Sumioka ki is nyomatott egy röpiratot, amelyben a fehér hódítás ellen erkölcsi tiltakozását fejezi ki.

Simonyi Semadam Sándor képe se hiányzik a díszhelyen látható arcképek közül. Ez már a Tokyoban együtt töltött kedves órák baráti emléke, akárcsak a Fellner Frigyes ajándékozta matyó hímzés és a cserépbe ültetett törpefenyő, amellyel magam viszonyoztam Sumioka San és felesége Chocho San figyelmességét.

A Sumioka-ház szelleme szigorúan japáni. Az említett lakkállvány mellett mélyed a falba a tokonoma, hol ideiglenesen szoktak láthatóvá tenni a háziak egyetlen műtárgyat a tulajdonukban lévők közül. Többet nem állítanak ki egyszerre. Sumioka dr. tokonomájában a hosszú kard, a katana foglalta el a díszhelyet, már csak azért is, mert a házigazda atyja híres vívómester volt. Ez a nemzeti szellemet lehelő otthon azonban mégsem

tartozik az egészen szokásos japáni otthonok közé. Ennek pedig az a magyarázata, hogy itt a feleség is egyéniség.

Nem szabad rosszat gondolni, Chocho San kifogástalan japáni nő, akinek egyetlen szava és egyetlen tette sem ütközik azokba az aranszabályokba, amelyeket Nippon hölgyeinek a kódexe még a régi Onna Daigaku alapján előír. Chocho San, kinek neve, mint Puccini operájából köztudomású, pillangót jelent, térdre ereszkedve és homlokát földig hajtva fogadja a vendéget, azzal az ősi szertartásos szerénységgel, amely a japáni nőnél inkább jelent bármi egyebet, mint értékvesztést. Kedélyes férje is csak a régi keleti illemszabályoknak tesz eleget, amikor azzal szerénykedik: „Szép pillangó volt ő bizony, csak most már kissé öreg pillangó“.

Chocho San, mint minden igazi jónevelésű japáni úrihölgy, ért a teaszertartáshoz és ha erre kerül a sor, úgy nyújtja át vendégének a jelképes csészét, ahogy a legjobb forma és az eszményi barátság kívánja. De ez még mind nem elég. A következő csészét a szolgáló hozza be, ugyanolyan síma lépéssel és ugyanolyan térden ültéből földighajlással, mint a ház úrnője. A kiszolgált házigazda, vagy a vendég hasonló meghajlással veszi át. Ezután pedig nem marad el a háziak részéről a köteles szerény megjegyzés: „Még ügyetlen falusi lány“.

Én azonban nem ezt gondoltam, amikor e meglepő élményben volt részem, hanem azt, hogy „miért is jutottunk mi olyan messze Ázsiától?“.

Kakuzo Okakura, a nagy megérző, műértő és gondolkozó, azt írja abban a kis könyvben, amelyet magammal szoktam hordozni mindentüvé; hogy „Ázsia dicsősége a békének abban a remegésében van, amely ott ver minden szívben; abban az összhangban, ami összehozza a császárt a paraszttal; az egységnek abban a felséges megérzésében, amely rokonszenvet és udvariaságot parancsol mindenkinek. Ez indította Takakurát, a japáni császárt arra, hogy levesse hálóköntösét egy

téli éjszakán, mert szegényeinek szívét dermedtette a fagy, vagy a T'ang dinasztiából való Tai-tsungot arra, hogy elutasítsa az ételt, mert népét éhség pusztította. Benne van ez a lemondásnak abban az álmában, amely a bodhiszattvát jellemzi, aki lemond a nirvánáról addig, amíg csak nem előzi meg őt a boldogságban az utolsó porszem utolsó atomja is. Benne van ez a szabadságnak abban az imádatában, amely a nagyság dicsfényével sugározza be a szegénységet, szigorúan egyszerűvé teszi az indiai herceg ruháját és Kínában olyan trónt állít fel, amelynek császári tulajdonosa egyedüli a világ összes uralkodói közt, ki sohase visel kardot“.

Tartozom azzal a vallomással, hogy sokáig azt hittem, hogy elfogultság, sőt még érzelmesség is van e szavakban. A Sumioka-ház jóvoltából meggyőződtem róla, hogy igenis ez a béke, ez a — hogy ismét Okakura szavaival éljek — „közös ázsiai béke“ és testvériség, az az igazi keleti eszménykép, amit legkevesebb se hazudtol meg az, hogy idegen hódító árja bevándorlók, megteremtették valamikor Indiában a társadalmi elkülönítések legmerevebb fajtáját.

Egyéni rosszaságot láttam eleget a Keleten, de mégis azt tapasztaltam, hogy a társadalmi élet mélyebre fektetett alapokon nyugszik ott, mint nálunk. Ember és ember közelebb áll ott egymáshoz, mert mélyebben gyökerező világnézeti alap az összekötőkapocs közöttük.

Kitűnik azonban éppen Okakura szavaiból az is, hogy Ázsia a lelki műveltség csodálatos egységét a buddhizmusnak köszönheti. Nem hiába írja elő a buddhizmus erkölcstana, hogy az urak kötelesek szolgálják jólétéről gondoskodni, nemcsak olyanformán, hogy csak erejüknek megfelelő munkát bízzanak rájuk, megfelelő módon díjazták őket és lássák el élelemmel, ápolják őket, ha betegek és engedélyezzenek nekik pihenőnapokat, hanem legyenek jók hozzájuk azzal is, hogy osszák meg velük legjobb falatjaikat.

Az úr és a szolgálja természetesen Ázsiában is különböző valami, de Ázsiában többet élveznek a szolgálja a

jó modorból, mint nálunk és ők is jobb modorúak, mint a mieink. Nagy erkölcsi erő van ebben és ez az erkölcsi erő elsősorban Buddha tanításának köszönhető, de van egy igen fontos egyetemes hatású tényező, ami megelőzte még a megvilágosodást is és ez az ázsiai lélek művészi nevelése.

TOKYOI ROMANTIKA

Tokyo nem régi város. Ami ott engem elsősorban érdekelt, gyűjteményekben őrzött kincs volt. A gyűjtemények legnagyobbika a császári múzeum. Ez az épület, amely még az újabb múzeumok gyermekkorában épült és ennél fogva nem felel meg a mai követelményeknek, az Uyeno Parkban van. Az Uyeno Park pedig történelmi hangulata miatt is nagyon érdekes. Valóságos emléktára a japáni megújulásnak, amely az ország nagy szerencséjére, a nyugati műveltség legszebb korába, a tudományos vívmányaival és eszményi felfogásával tündöklő tizenkilencedik századba esett.

Valamikor baljós híre volt a mai Uyeno Parknak. A köznép el is nevezte „ki-mon“-nak, ami annyit jelent, hogy ördög kapuja. Tokugawa Iyemitsu shógun azután, a babonás hit ellensúlyozására, 1625-ben nagy templomokat építtetett ide. Miután pedig ez az év a Kwanei korszakba (1624—1644) esett, a legnevezetesebb templomot Kwan-ei-ji-nek nevezték el. Ez a templom létegett 1868-ban, egy ütközet alkalmával, amelyet a császár hívei vívtak itt a shógunpártiakkal. A császári múzeum épült a helyére 1881-ben. Ezt viszont rettenetesen megrongálta az 1923-i földrengés. Csak az 1910-ben épült új szárny, egy új renaissance épület maradt sértetlen. Ez a mai múzeum. Tőle északra egy még állványoktól körülvett, de már fedél alatt lévő óriási épület büszkélkedett. Az idők jele, hogy ezt már ó-japáni stílusban emelték.

A régi Kwan-ei-ji a legdíszesebb épületek közé tartozott. A Tokugawák családi temploma volt. Helyétől északra ma is láthatók a multak emlékének elhagya-

tott csendes őrei, a Tokugawa shógunok mauzoleumai. Elmúlt az idő azok felett, akiknek nevét hirdetik, de az idők forgása csodálatos.

Jó ideje rájöttek már otthon, Európában is, hogy Keletázsiban minden művelődésnek és művészetnek Kína a forrása. Japán csak tanítvány. Fínom és kiművelt érzékű embereknél meg vérbeli kutatóknál komoly eredményekre vezetett ez a felismerés. A tömegelméjük viszont divatot csináltak belőle. Japán, amelyért a század elején még bomlottak, most már nem érdekelte őket többé. A könyvrírók azután megszerkesztették a japáni művészet történelmének vonalvázát. Ebben lemenő vonal jelezte a Tokugawa shogunok korát, az 1603-tól 1868-ig terjedő időt. A fölényes Yashiro Yukio professzor, mikor a mai japáni festők műveiből kiállítást rendezett Budapesten, azt hirdette, hogy Nippon mai művészete többet ér annál, amelyet a Tokugawa-korszak termelt.

Ezzel szemben Kyotóban, éppen ottartózkodásom idején, nagy kiállítást rendeztek, amelyben bemutatták a Tokugawa uralmat megelőző harminc év nagy festőit, a díszítő értékű formák és színek és a kifejező erő nagy mestereit, akiknek művészete irányt adott a japáni ízlés fejlődésének az utánuk következő évszázadokban is, míg csak az ellenállhatatlan erővel hódító nyugati áramlattól halálos sebet nem kapott a régi szellem. Tokyóban már ottartózkodásom kezdetén tapasztaltam, hogy annak ellenére, hogy a japániak a Tokugawa-uralomban a hanyatlás korszakát látják és jól tudják azt is, hogy e kor nem nevezhető művészetük fénykorának, nagyra becsülnék mindent, ami a régi hűbéres Japán legutolsó korszakának emléke. Ízlésváltozások az újabb korok javára bekövetkeztek máshol is. Tanúi voltunk a Nyugaton is, hogyan kezdtek elismerni a renaissanceon kívűl a barokk és a rokoko létjogosultságát. Azután sor került az empire-re és a „biedermeyer“-re is. Sőt! Ma már engedményeket tesznek a nyolcvanas és kilencvenes évek művészetének és ízlésének, ami nemrégiben még neveltség tárgya volt.

Szóval a közelmúlt elhanyagolt értékeinek ez a jóvátételes számbavevése az egész világon bekövetkezett. Azonban Japánban ehhez még valami más is járult.

Mindíg az volt a benyomásom, hogy a japáni nem szereti közelkedni nemzeti értékeihez az idegent, sőt, hogy röviden a teljes igazságot kimondjam, lelke mélyén nem szereti az idegent. Az ellenszenv oka nemcsak abban keresendő, amit ma a közélet emberei tudatosan fejlesztenek ki a japáni lélekben: a veszedelmes nyugati térfoglalás ellen való védekezésben. Sokkal, de sokkal mélyebben gyökerezik ez az ellenszenv. Mint mindennek, ami Japánban van, ennek is csak akkor adhatjuk teljes magyarázatát, ha Kínába megyünk érte.

Wilhelm Helmuth professzor, a nagy Wilhelm Richárd fia, ki Tzingtauban született és akinek mondhatni kínai az anyanyelve, megszólított egyszer Pekingben az utcán egy odavaló öreg embert. Kérte, hogy mutassa meg neki az utat egy házhoz, amelyet nem tudott megtalálni. Az öreg készségesen elvezette Wilhelm professzort. Útközben kedélyesen elcsevegtek. Az öreg bekopogtatott a kapun. Belülről megszólalt egy hang:

— Ki van itt?

— Kwei-tze — hangzott az öreg kínai válasza. Kwei-tze pedig ördögöt jelent.

Az öreg egy cseppet se haragudott a barátságos idegenre. De az nyilvánvaló volt számára, hogy az idegen nem lehet más, mint ördög. Az idegenek ősei démonok, kik hadilábon álltak az istenekkel. A Kínától északra terülő országot, ahol a démoni ősök leszármazottai éltek, az ókori kínai nyelv el is nevezte „Kwei-Fang“-nak, ördögországnak. Annak idején háborúkat is viseltek a kínaiak a gonosz származású népekkel, kiket évszázadokkal később hsiungnuknak — hunoknak — neveztek el. Évezredek folyamán azután más idegenekre szállott az „ördög“ titulus.

De hát van-e egyáltalában olyan gondolat, amelyet a régi japáni nem a kínaiaktól vett át? Az ördögi

idegen fogalma sem náluk született, hanem csak átszár-
mazott hozzájuk. De míg Kína leszámolt a régi állam-
vallással, a felkelő nap országában az uralkodó vallás
ma is szentesíti a régi szellemet, amely voltaképpen
nem is csupán Kína, hanem a történelem előtti alapokon
nyugvó Nagy-Ázsia szelleme. Nipponban fennmaradt
ez a szellem is, mint valami múzeumban; Ázsia nagy
múzeumában, ahogy Kakuzo Okakura mondta.

A Napisten leszámazottjának, a birodalmat újjá-
teremtő nagyemlékű Meiji császárnak parancsára tanult
meg mindent a japáni ember az őrdögi idegenektől. De
minél többet tanult tőlük, annál veszedelmesebbnek
látta őket. Lelke mélyén annál ridegebben zárkozott el
a vele nem egy származású és ennél fogva nem rokonszelle-
mű népektől.

Ez az oka annak is, hogy lelke mélyén rokonszenvez
azokkal, akik hazáját elzárták az idegenek elől.

Két alkalommal történt meg az elzárkozás. Először
a kilencedik század végén, amikor a Fujiwarák gyako-
rolták a hatalmat az árnyékcászárok helyett és másod-
szor a Tokugawa-korszakban (1638). A külvilággal való
első szakítás Sugawara no Michizane műve volt, akinek
szellemét ma istenként tisztelik. A második addig tar-
tott, amíg Perry, amerikai ellentengernagy, kit a japá-
niak idomíthatatlan nyelve Peruri-nak nevez, ki nem
kényszerítette hajóágyúival azt a barátságot, amelyet
Ulysses Grant köztársasági elnök pecsételt meg, amikor
ellátogatott a felkelő nap országába. A japániak hosszú
ideig nem gondoltak jó szívvvel a Tokagawákra, mert az
ő uralmuk következménye volt a szegényhezó idegen
erőszak, amelynek Japán engedni kényszerült. Ma azon-
ban, úgy veszem észre, már rokonszenveznek velük. Mi
lehet a hangulatváltozás oka? Semmi egyéb, mint az,
hogy újra kifejlődött az ellenszenv az idegenekkel
szemben.

Aki a japáni történelem ismeretével lép az Uyeno
Parkba, szellemek közt találja ott magát; újra átél egy
nagy darab történelmet. Az első szellem ott fogadja
mindjárt a bejáratnál, a nagy lépcső tetején. Saigo

Takamorinak, a nagy reformcsászár egykori jobbkezeének bronzalakjából szól hozzá ez a szellem, az ázsiai szigetország ősi szelleme. Nem díszruhában, nem a japáni nemesség fegyverzetében ábrázolta a szobrász a Gondviselés küldötte államférfiút, hanem pongyolában, yukatában, amint kedvenc kutyáját sétáltatja. Pongyolában, ahogy a nagy ázsiai bölcseket szoktuk látni, akik két életet élnek egyszerre. Egyet a nagy szellemek magas színvonalán, a másikat az egyszerű falusi ember igénytelenségében.

Saigo Takamori emléke különös tiszteletnek és népszerűségnek örvend. E tisztelet és népszerűség két teljesen különböző forrásból fakad. Éppen ez teszi rendkívül érdekessé Takamori alakját és ez világít be a legmélyebben a japáni nép szellemébe. Takamori nagy katona volt. Ragyogó szerepet játszott a japáni nemzeti megújulás háborújában a nagy Meiji császár oldalán. 1874-ben tábornaggyá nevezte ki uralkodója. Nemsokára azonban felmerült Korea meghódításának terve, amit Takamori nem helyeselt. Ellenzékbe ment és visszavonult Kaboshimába. Itt iskolát alapított, amely nagy vonzerőt gyakorolt Satsuma és Osumi tartományok ifjúságára. A kormány veszedelmet látott ebben és mindenáron rá akarta bírni Takamorit, hogy térjen vissza Tokyoba. Ő azonban erre nem volt kapható. Tovább izgatott szent meggyőződése szellemében. A lapangó felkelés 1877 februárjában ki is tört. A véres polgárháború a kormány győzelmével végződött. Az utolsó ütközetet Shinoyamánál vívták szeptember 24-én. Takamorit magát is golyó találta, mire híveinek egyike, Shinsuke Beppu megtette neki az ilyen esetekben szokásos baráti szolgálatot: hosszú kardjával lecsapta fejét. A hőst ma is a Nagy Saigonak hívják. Utólagosan visszakapta minden rangját. A mult század utolsó évében állították fel a szobrát az Uyenó Parkban. Fia 1902-ben marquis lett. Ma még nagyobb tisztelettel adózik Saigo alakjának minden japáni hazafi; még tökéletesebben látja megtestesülve benne legnagyobb nemzeti eszményeit: az önfeláldozásig menő hűséget

az uralkodó iránt és a halálig való kitartást a helyesnek vélt hazafias meggyőződés mellett.

A szobor háta mögött vannak azoknak az emléktáblái, kik elkeseredetten küzdöttek az újítások ellen. A mai japáni együttesen tiszteli a két ellenfélt. Életösztöne parancsolja, hogy tisztelje azoknak emlékét, akik kiszabadították az országot a régi hűbéres világ kötöttségéből és korlátoltságából és fényes jövőt nyitottak meg előtte. De ugyanaz az életösztön parancsolja neki azt is, hogy ragaszkodjék legnagyobb erősségéhez, az ősi szellemhez.

Baloldalt időnként megkondul egy nagy harang, amint a hívők egy-egy fohász kíséretében nekilendítik a kőtélen függő rudat. A harang mögött emelkedik a templom, a Kiyomizu-do, a kyotoi Kiyomizu-dera másolata. Ez a templom már az Uyeno Park fennsík-jának nyugati oldalán áll, a legpompásabb lótusztavak egyike felett, amelynek neve Shinobazu ike.

Töltések vezetnek a tó közepéig, hol egy szigeten épült Benten temploma. Benten a hét szerenceisten egyike. Az egyetlen női személy a hét isten között. Indiai eredetű. Bivával, az indiaiak és japániak kedvelt pengető hangszerével ábrázolják, gyakran sárkány vagy kígyó hátán. Ez is arra vall, hogy Visnu élettársának, Sarasvatinak felel meg.

Kissé távolabb a Kiyomizu-dótól északi irányban egy shintó templom áll, a Toshogu jinsha. Fogadalmi kőlámpák — török — rengetege szegélyezi a hozzávezető utat.

Az Uyeno Parkot hosszában átszelő főút mellett egy nevezetes lovasszobor, Komatsu hercegnek, a Meiji-korszak egyik katonai nagyságának bronzemléke áll. Pár lépéssel odébb márványpad, támláján bronz dom-borművel, egy komoly, sőt puritán arcú, körszakállas öreg úr mellképével. Alatta angol felírás : „Let us have peace“. — „Éljünk békességben!“ — Igen — „Éljünk békességben“, mondta Grant Ulysses Simson tábornok, az amerikai polgárháború nagy hadvezére, a rabszolgaszabadító északi hadsereg parancsnoka, Lincoln Ábra-

hám munkatársa és utóda az elnöki székben. Akkor mondta ezt, amikor 1879-ben meglátogatta a felke'ő nap országát és magas uralkodóját, a Meiji császárt. Tokyoi tartózkodásuk emlékére az elnök és neje egy-egy fát ültettek az Uyeno Parkban. Ott áll a két fa a márvány-pad előtt. Mindkettő körül vaskerítés. Grant tábornok fája egy hinoki, azaz japáni ciprus; hitvestársáé egy magnolia. A táblán, kétoldalt, angol és japáni felírás, amely szerint azok emeltették ezt az emléket, akik szemtanúi voltak még a nagy eseménynek.

Sokszor siettem át az Uyenon. Siettem a múzeumba, hogy kihasználhassam az időt. A Grant-emlék azonban mindig megállított, vagy legalább is megtorpantott. Nem formatökéletességével, mert nem nevezhető valami nagyon sikerült alkotásnak. De annál inkább az eszményi béke gondolatával, amelynek kifejezésére szolgál.

Mikor meg-megálltam ezen a legkevésbé sem szembeötölő elégikus helyen, úgy éreztem, mintha időben és térben a legnagyobb határvonalon állnék. A Kelet és a Nyugat találkozott ezen a szent helyen. Mindkettő a sorsdöntő órában.

A Nyugat akkor szerzett érvényt legszebb eszméjének, az egyéni szabadság elvének. A Kelet viszont akkor kezdett új életet. Mintha valami ifjúkori szerelem hozta volna össze a kettőt, hogy azután hamarosan ráeszméljenek a valóságra: „a Kelet Kelet, a Nyugat Nyugat és a kettő sohase talál egymásra“.

A park egy másik sarkában, az északnyugati oldalon, olvasható a másik jelszó — „Asia is one“ — „Ázsia egy“. A művésziskola udvarán egy kis oszlopcsarnok emelkedik. Benne kitűnően sikerült bronzszobor. Ülő férfialak, kényelmes kínai köntösben, kis sapkával a fején. Kezében könyv. Háta mögött a falon a három szóból álló nevezetes mondás: a könyv első mondata. Ezzel kezdődik az „Ideals of the East“, Kakuzo Okakura mély gondolatokban, ragyogó mondásokban, ösztönös megérzésekben és hangulatos jellemzésekben gazdag könyvecskéje. Vay Péter gróf akkor adta kezembe, mikor az ezüstfehér japáni telet ábrázoló tusfestmények

és a drámai tekintetű Yoshiwara-szépségeket ábrázoló, színpompás fametszetek először kábítottak el. Azóta állandó társam a könyv. Velem van minden utamon. Bármilyen keleti kérdés foglalkoztat, mindég őt is megkérdem.

Többek közt ez is olvasható benne: „A faj — tudniillik a japáni faj — különös szívóssága, amely a kezdettől fogva megszakítatlan uralkodóház árnyékában fejlődött, az a nagy szívósság, amely megőrzi közöttünk teljes tisztaságukban azokat a kínai és indiai eszményeket, amelyeket rég eldobtak maguktól a teremtő kezek, az a szívósság, amely gyönyörűséget talál a Fujiwara-műveltség finomságában és ugyanakkor tombol a Kamakura idők harcias tüzeiben, amely türelmes a Toyotomi korszak pompázatoságával szemben, bár ugyanakkor szerelmes az Ashikagák szigorú tisztaságába, megőrzi ma Japán sértetlenségét a nyugati eszmék hirtelen befolyásával szemben. Az advaita eszme alapvető parancsa az, hogy a mai nemzet legyen hű önmagához, ahhoz, amire ősei nevelték, minden új szín ellenére, amelyet magára venni kénytelen. A keleti műveltség ösztönös válogató természetének köszöni ez a nemzet azt az érett ítélőképességet, amely különböző forrásokból, a kortárs Európa polgáriasodásából azt választja ki, amire szüksége van. A kínai háború (az 1894-i), amely nyilvánvalóvá tette felsőbbségünket a keleti vizeken és amelynek mégis minden addiginál szorosabb barátság lett az eredménye, természetes folyománya volt az új nemzeti erőnek, amely másfél évszázadig küzdött azért, hogy kifejezésre jusson. A korszak (tudniillik a Meiji korszak) régibb államférfiainak feltűnően éles szeme előre látta ezt minden tekintetben és most azokra a nagy kérdésekre és felelőségekre ébreszt bennünket, amelyek mint új ázsiai hatalomra várnak ránk. Nemcsak az lesz a hivatásunk, hogy visszatérjünk régi eszméinkhez, hanem az is, hogy átérezzük és feltámasszuk a régi ázsiai egység alvó életét. A nyugati társadalom szomorú kérdései arra bírják minket, hogy az indiai vallásban és a kínai erkölcsben keressük a felsőbbrendű megoldást.

Hiszen maga az európai irányzat is, amely a németek bölcséletében és az oroszok szellemiségében legújabbán keleti irányban fejlődött, segítségünkre van abban, hogy magukhoz térítsék az emberi életnek azokat a finomabb és nemesebb látomásait, amelyek ezeket a nemzeteket is közelebb viszik a csillagokhoz anyagi eslehetőségük éjszakájában . . .“

„A mult árnyékai a jövő ígéretei“ — mondja egy másik helyen a csodálatos kis könyv. — „Egy fa se lehet nagyobb a magvában élő erőnél. Az élet mindig az önmagunkba visszatérésben van.“

A múzeum bejárata előtt van a kiállítási palota, a tokyoi műcsarnok, amelynek tárlataiban kevés öröme telnék ma Okakurának. A palotával szemben a tudományos múzeum, amelynek néprajzi osztálya is van. Bennünket, magyarokat az a gyűjtemény képvisel itt, amelyet egy lelkes honleány és egyben nagy japánbarát, özv. dr. Kurtz Gusztávné ajándékozott Nipponnak.

A fennsík keleti széléről nagy területekre esik kiállítás. Óriási kerek csarnok látható a távolban. Ott folytak a híres sumo bírkózások. Ettől északra van az Asakusa-park, az Asakusa Kwannon templomával és híres pagodájával. Még északabbra a számtalanszor megénekelt Yoshiwara és távolabb, keleten az ugyancsak sokat emlegetett Sumida-folyó.

Közben mindenütt sok-sok korszerű szürke épület : a stílusalanság csimborasszói. Valami vigasztaló jelenség azonban föltűnik minden utcában, sőt minden házon: a japáni felírás, az írásjelek művészi értékű vonalai és a hasonló stílusban festett hirdetési képek. Ezek őrzik még a régi szellemet, ami művészetet vitt az élet minden megnyilvánulásába.

De minél tovább voltam Tokyóban, annál többet fedeztem fel abból a régi Japánból, amelyet gyermekkorom óta építettem fel képzeletemben. A sok lehetetlen idegen épület közt fel-feltűnt egy-egy öreg ház, nagy, nehéz, szürkecserepes fedéllel, hengeres oszlopok közé vakolt fehér fallal. A házak közé itt-ott kis kert is szorult. Ha pedig ismerős lakott a házban, a belépés

éppen azzal lepett meg, hogy azt nyújtotta, amire vágytam és amit nem mertem remélni az alkonyodó távol Kelettől: a kis kertekre néző tágas ablakokon az apró erkélyekről kilátás nyílt valami jólnevelt, bokrokból és bambuszokból álló parányi mindenségbe. Fel lehet ezt mérni két lépéssel, de mégsem oly kicsi, hogy el ne férne fölötte a harmatos égen az ezüsthényű tányér, „o tsuki san“ — örök forrása annak a gyermeki lelkületnek, amellyért egyedül érdemes élni ezen az elvadult világon.

ELLENTÉTEK KÖZT

Nabeshima vicomte és Sumioka dr. után pár nappal szépen csengő nevet jelzett szobámban a telefon: Shiratori Kurakichi professzort, a Toyo Bunko — a keleti könyvtár — nagynevű igazgatóját, aki jó régen, amikor én még nem foglalkoztam Kelet-Ázsiával, volt már nálunk Magyarországon. Hosszú időt töltött Budapesten, tanulmányozta nyelvünket, sőt mi több, kutatás tárgyává tette a hunnok nyelvemlékeit és népi hovatarozását. Nem győztem eléggé igazolni magamat Shiratori professzor előtt, hogy én akartam őt elsőnek meglátogatni. Megnyugtató, hogy ez nem fontos. Örül, ha találkozhat velem.

Ezek után arra kértem, üljön le velem egy csésze teához a lobbyban. Mindjárt kérdésekkel kezdte: mit csinál Munkácsy Bernát, Kunos Ignác és a többi pályatársa, akikkel olyan szép időket töltött Budapesten. — „Írjunk nekik egy-egy képes levelezőlapot.“ — Meg is tettük nyomban. Én elmondtam, mi érdekel elsősorban Japánban és hogy miért érdekel ő engemet különösen. Tudta, hogy én is régóta bibelődöm a hunn kérdések egyikével-másikával és minden hosszabb bevezetés nélkül fölkerít, hogy tartsak nála előadásokat. Abban állapotunk meg, hogy későbbi időpontban, ha visszatértem tervbe vett kínai utamról, több előadást fogok tartani a Keleti Könyvtárban.

Meg kellett ismerkednem még a nagy társasággal

is. A Kokusai Bunka Shinkokai titkára értesített, hogy fogadást rendeznek tiszteletemre.

A kitűzött nap délutánján értem jött ő, meg az elnök, Tokugawa Yorisada marquis és elvittek a Kasoku Kaiban-ba, a nemesek klubjába. A nem túlságosan nagy, de szépen berendezett épület dombon fekszik. Ablakai-ból kellemes kilátás nyílik Tokyora.

A fogadóteremben kis asztalokon terítettek teához. Szabály szerint Tokugawa marquist és engem ültettek a főhelyre és mikor az egész társaság helyet foglalt, az elnök a szokásos baráti szavakkal üdvözölt.

Előző délután nem dolgoztam. A Shinobazu-tavat három irányban átfogó töltéseken sétálgatva kiterveltem, hogy mit fogok mondani másnap. A beszédet, nem írtam le, mert hiszen egészen biztosan tudtam, hogy betanulni nem fogom és még kevésbé mondanám úgy el, ahogy leírnám.

Nem is mondhattam volna el úgy, mert amikor beléptem a Kazoku Kaikanba, különböző meglepetések értek. A Kokusai Bunka Shinkokaiban megkérdezték, kiket óhajtok meghívni régi japáni ismerőseim közül. Bemondtam azokat is, akikről nem vettem biztosra, hogy eljönnek. Nem számítottam elsősorban régi barátom, Imaoka Juichiro jelenlétére.

Imaoka kilenc évet töltött Budapesten, a háború utáni nehéz időkben. Ezalatt jó viszonyban voltunk, sőt annyira összebarátkoztunk, hogy családi körömben töltött nem egy karácsonyestét. Budapesti tartózkodása végén azonban, mindkettőnk hibáján kívül, zavaró körülmények játsztak közbe és eltávolítottak bennünket egymástól. Annál kellemesebb volt meglepetésem, amikor a Kazoku Kaikanban, mindjárt az első asztalnál, velem szemben két úr ült egymás mellett: Sumioka Tomoyoshi dr. és Imaoka Juichiro. Őszinte örömmel szorítottunk kezét. Imaoka a külügyminisztériumban kapott állást, az európai osztályban, hol alkalmá volt nálunk szerzett magyar nyelvtudását is érvényesíteni.

Tokugawa marquis üdvözlő szavai után mindenkéltől köszönetet mondtam a meghívásért, arra kérve a

vezetőséget, hogy tanulmányaimban legyen segítségemre. Elsősorban arra kértem a társaságot, különösen pedig azokat a tagjait, akik nevezetes művészeti gyűjtemények tulajdonosai, hogy magántulajdonban levő műtárgyaikat tegyék nekem hozzáférhetővé. Hangoztattam, hogy erre szükségem van, nemcsak a magam szempontjából, hanem a vezetésem alatt álló gyűjtemény érdekében is, amely a magyar állam keletázsiai művészeti múzeuma. Szükségesnek tartottam hangoztatni azt is, hogy e múzeum jóllehet nem versenyezhet gazdagságban és jelentőségben a hasonló jellegű, nagy gyűjteményekkel, még se közömbös japáni szempontból, mert úttörő hivatást teljesít. Igényt tarthat azonban Nippon rokonszenvére és érdeklődésére elsősorban a magyar nemzet, amely távol él ugyan Japántól, de azért a keleti népek közösségéhez tartozik, sőt, minden átalakulása ellenére is, tagadhatatlan rokoni kötelék fűzi a japáni nemzethez. Magyarország barátsága nem biztosíthat Japánnak olyan előnyöket, mint a nagyhatalmakkal kötött szövetségek. De a két ország közötti szellemi kapcsolatok, ha nem is hajtának közvetlen gyakorlati hasznot, örök értékűek. Minden művészeti vagy tárgyi szempontból érdekes lelet és minden egyes nyelvemlék, amely az Eurázia nagy testén szétszóródott uralaltai népek történelmi kapcsolatát bizonyítja, e népek szempontjából kiszámíthatatlan értéket jelent. Amint ártalmas tud lenni e legkisebb ellenség, ugyanúgy hasznos tud lenni akár a legkisebb jóbarát is.

Befejező mondatom után, amely Okakura híres szavaival végződött — „Asia is one!“, tekintetem Imakawa és Sumioka komolyan helyeslő tekintetével találkozott. Azután megindult az élénk társalgás, felkeltünk az asztaloktól, névjegyeket cseréltünk és sok jelenlévővel kellett egy-egy szót váltanom.

Több nevezetes ember közt megismerkedtem Hosokawa marquisval, aki a legteljesebb közvetlenséggel jelentette ki, hogy szívesen lát házánál műkincsei megtekintésére.

Nem tűnt fel nekem, hogy egyik legjobb barátom,

Akiyama Teruwo hiányzott a Kazoku Kaikanban rendezett teán. Akiyama a tokyoi császári múzeum festményeinek tudós kurátora. Jó néhány napot töltött Budapesten és szorgalmasan látogatta a Hopp-múzeumot. Míg más külföldi szakemberek, csaknem kivétel nélkül egészen rövid időt töltöttek Budapesten és jóformán csak keresztülfutottak a gyűjteményen, addig Akiyama nemcsak a kifüggesztett képeket nézte meg, hanem azokat is, amelyek a szekrényekben pihentek, Figyelmesen tanulmányozott minden egyes darabot és megmondta róluk véleményét. Kis gyűjteményünket szerénynek találta, de nem olyanak, amit kézlegyintéssel lehet elintézni. Ítélete nem volt igazságtalanul általánosító. Komoly különbséget tett a jó és a selejtes közt.

Emberileg is nagyon rokonszenvesnek találtam Akiyamát és fenn akartam tartani vele az összeköttetést. Elküldtem neki azoknak a festményeknek a fényképmásolatát, amelyek különösebben érdekelték. Leveleimre azonban sohase kaptam választ. Ennek ellenére az volt az érzésem, hogy a következetes hallgatás semmit se jelent. Indiából és Kyotóból újra írtam neki. Megírtam, hogy beléje helyeztem legnagyobb bizalmamat és kértem segítségét. Nem is csalatkoztam. A Miyako Hotelbe megkaptam a választát, amely szerint néhány nap múlva, hivatalos úton ő is Kyotóban lesz és a legnagyobb örömmel áll rendelkezésemre Tokyoban. Nagy volt Doi és Kanda urak meglepetése, amikor a jelzett nap reggelén megjelentem múzeumukban és a már ottlévő Akiyama barátom kitörő örömmel és tárt karokkal fogadott.

A japáni múzeumokban az a szokás uralkodik, ami a magánházakban. A műtárgyakat cserélgetik. Egyszerre keveset akasztanak ki. Általában havonként rendeznek új kiállításokat. Akiyama olyan megértő és előzékeny volt, hogy ottartózkodásom idején, a kiállítások anyagának összeválogatásakor különös tekintettel volt arra, amit én óhajtottam látni. Egyébként is rendelkezésemre állott a múzeumban, valahányszor odamen-

tem. Kiemelte a raktárból a legfontosabb képeket. Előzékenységével beigazolta, hogy nem szabad könnyelműen és véglegesen befolyásoltatni magunkat a szerartartásos nehezesség és nyakasság által, amely Nipponban sokszor elrontja azt az örömet, amit az ország páratlan természeti szépségeivel és számtalan érdekességével szerez.

„SUKOSHI MUZUKASHI DESU“

A három szó közül az első annyit jelent : kissé ; a második : nehéz ; a harmadik : van. Tehát : Sukoshi muzukashi desu : „kissé nehéz“. A szószerinti lefordítással eszerint készen is volnánk. A dolog azonban magyarázatot igényel.

Dante megírta : „Lasciate ogni speranza voi ch'entrate !“. Azt hiszem, a világirodalom annak köszönheti e híres sort, hogy a költő nem ismerte az elutasításnak japáni nyelven megfogalmazott formáját. Mert különben a tökéletes reménytelenség kifejezésére ezt a mondatot választotta volna : „Sukoshi muzukashi desu“.

Nyugodt lélekkel mondhatom, hogy tanulmányi időmet a Távols-Keleten százszázalékosan kihasználtam. A nyilvános gyűjteményekkel nem is elégedtem meg. Felkerestem a magántulajdonban lévők közül is a hozzáférhetőket ; sőt, éppen azokat, amelyek nekem a legfontosabbak voltak. Pedig de sokszor kellett halanom, pályatársaimtól és más uraktól, akiket arra kértem, hogy vezessenek be ehhez, vagy ahhoz a híres gyűjtőhöz. „Sz'haa ! Muzukashi desu !“ Sok esetben még olyan emberek is igyekeztek tervemről lebeszélni, akiknek hivatalból lett volna kötelességük megtenni mindent, hogy a japáni szellem nagy alkotásait a külföld minél alaposabban és közvetlenebbül ismerje. Az indokolás rendszerint az volt, hogy a japáni gyűjtők a tulajdonukban levő műtárgyakat nem tartják állandóan falaikra kifüggesztve, vagy egyébként hozzáférhető helyen, hanem külön raktárhelyiségben.

Legkülönösebb az, amit a Kokusai Bunka Shinkokai részéről tapasztaltam. Ennek az intézménynek feladata, hogy Japánban a Népszövetséget helyettesítse. Vezetőségében és választmányában helyet foglalnak a japáni közélet legtekintélyesebb emberei, köztük a legnagyobb művészeti gyűjtemények tulajdonosai is.

Ezekről föl kellett tételeznem, hogy tanulmányaimban segítségemre lesznek. Mikor azonban erről kezdtem beszélni Aoki főtitkárral és még egy pár úrral, csendesen nevetni kezdtek. Akárhogy berzenkedtem, sohase kaptam kielégítő feleletet, csak annyit, hogy ez kissé nehéz dolog. — „Sukoshi muzukashi desu.“

Mikor Japánban voltam, ne felejtsek el, 1936-ot írtunk. Amilyen tüntető ellenszenvet tapasztaltam az angolokkal szemben, olyan nagy igyekezetet láttam Amerika barátságának megszerzésére. Tokyoban működik a Pan Pacific Club, amely elsősorban a Japán és az Egyesült Államok közti jóviszony kifejlesztését célozza. Vezetősége meghív minden Tokyoban tartózkodó idegent, akitől valami eredményt vár. Vendégei a villásreggelik alkalmával, ha szakemberek, előadásokat szoktak tartani, egyébként néhány üdvözlő szót intéznek az egybegyűltekhez.

Engem is kitüntetett egy meghívással a Pan Pacific Club. Úgy gondoltam, leghelyesebb lesz, ha Hevesy Vilmos honfitársam érdekes felfedezéséről számolok be. Ennél izgatóbb Csendes-óceáni kérdéssel nem tudtam szolgálni. Hallgatóságomat csakugyan erősen érdekelte a tárgy. Mikor arról beszéltem, hogy milyen sok elvitathatatlan egyezés van a legrégebbi északindiai és a Húsvét-szigeteken használt írásjegyek közt, feszült figyelem kísérte fejtegetéseimet. A Pan Pacific Clubban azonban mégse volt az előadások tárgya a legfontosabb. Ott olyan vendégekre helyeztek súlyt elsősorban, akik Amerikában társadalmilag sokat jelentenek.

A Kokusai Bunka Shinkokai egyik ügyvezető igazgatója, Mihara Shigekichi, arról nevezetes, hogy színes fametszetekből neki van ma Japánban a legnagyobb

gyűjteménye. Erről a japáni vasutak igazgatósága által kiadott hivatalos vezető is említést tesz, de egyben megjegyzi, hogy Mihara úr gyűjteménye idegenek számára nem hozzáférhető. Gondoltam: próba-szerencse. Megtudtam, hogy Mihara úr egy esti előadáson ismertetni fogja gyűjteményének egy részét. Elmentem az előadásra, amelyet egy amerikai hölgyekből álló kirándulótársaság előtt tartott. Minthogy velem tartott Ishida doktor, a Kokusai Bunka Shinkokai könyvtárosa, meg Tsuda Noritake San, aki igen jó könyveket szokott írni a japáni művészetről, gondoltam nem lesz baj, ha én is ott leszek. Nagyobb baj nem is volt, csak egy egészen enyhe kis földrengés. Az is csak előadás után, amikor néhányan a komolyabb hallgatók közül teánál ültünk.

Földrengést már átéltem egyszer Kyotóban, alig pár nappal odaérkezésem után. Már ágyban feküdtem a Miyako-szállóban. Félálomban voltam, amikor hirtelen lökésre ébredtem, ami meg is ismétlődött. Az jutott hirtelen eszembe; tapasztalatlan idegen létemre, legjobb, ha várok. Ha hallom, hogy futnak mások, akik jobban tudják, mint én, hogy mikor kell menekülni a földrengés elől, akkor futok én is. Minthogy senki se menekült, én is nyugodtan maradtam. Másnap megtudtam, hogy egészen derekas földrengés élményében volt részem. A tokyoi kisebb volt, de ijeszőbb, mert egy nagy kőpalotában ért, nem pedig a Miyako-Hotel régi szárnyában, ami még fából és téglából épült.

Be kell még számolnom ezzel az estével kapcsolatban arról, hogy Mihara San, mihelyst befejezte előadását, lázas sietséggel kapkodta össze színes fametszeteit és senkinek se adta megtekintésre

Ősszel, amikor Tokyóban voltam, előadást tartottam a Kokusai Bunka Shinkokaiban. Hallgatóim között volt Mihara is. Nagyon figyelt arra, amit mondtam. Előadásom után azt gondoltam: ha már érdeklém őt, talán mégis megmutatja azt a hét pecsét alatt őrzött gyűjteményt. Hozzáléptem és szóba hoztam a dolgot. Mihara udvariasan szabadkozott. Napközben ugyan — mondotta — Tokyóban van, de estére még mindig

kiutazik a nyaralójába. Így hát a gyűjtemény bemutatója bizonyos nehézségekkel jár. — „Sukoshi muzukashi desu.“ — Különben is az ő gyűjteménye távolról sem olyan fontos, mint egy pár amerikai barátjáé. Azt ajánlotta, nézzem meg inkább azokat. Nem árultam el neki, hogy egyelőre semmi kilátásom sincs, hogy Amerikába kijuthassak.

De hagyjuk a tréfát. Mindenki tud a bushidóról, ami szó szerinti fordításban a „harcos lovagok útját“ jelenti és amiben a japáni nemesség, sőt egész Japán szellemét kell látnunk. Sokat írtak már arról, hogy a bushido parancsai közé tartozik az egyenesség, az igazságosság, a bátorság, a szenvedések türelmes elviselése, a megbízhatóság, a becsülettudás, a hűség. Hogyan férhet hát össze a férfiaságnak e követelményeivel az a részvétlenséggel párosuló alakoskodás, amit a fentiekben hosszasan elpanaszoltam?

Tekintsünk azonban kissé a dolgok mélyére. Emlékezzünk vissza arra, amit a shintoszentségekről tudunk és vegyük tekintetbe azt is, hogy a buddhizmus és a konfuciánizmus nélkül a bushido se született volna meg. Itt látjuk újra, hogy az az intézmény, aminél japánibb valami el se képzelhető a világon, ugyancsak Nagy-Ázsiából, Indiából, Kínán át származott Japánba. Már pedig a buddhizmus és a konfuciánizmus egyaránt rendkívül nagy súlyt helyez az udvariasságra, a jó formákra, a testvéri együttérzésre és az általános jóakaratra, csupa olyan tulajdonságokra, amit a bushido arany szabályai ugyancsak nyomatékosan hangsúlyoznak.

Nem szebb-e hát csakugyan, hogy abban az esetben, ha valaki olyasmit kér tőlük, amit semmi körülmények közt sem akarunk neki megtenni, ahelyett, hogy durván leintenők azzal, hogy mondjon le minden reményről, kíméletesen, sőt még mosolyogva is azzal mondunk nemet: „kissé nehéz“?

KAMAKURÁBAN A DAIBUTSUNÁL

Több okom volt rá, hogy siessek elhagyni Japánt. Május második felében, a rövid tavasz után, amely sokáig váratott magára, gyorsan köszöntött be a nyári hőség. A nedves egyenlítői forróságban gondolni se szabad arra, hogy festőművészeti alkotások, vagy egyéb kényes műtárgyak vannak a világon. Az idegen kutató számára tehát nem nő fű ilyenkor a Felkelő Nap Országában.

Azután nagyon időszerűnek véltem, hogy meglás-sam Pekinget. A nyár ugyan ott sem élvezet. Sőt! Észak-Kínában a szárazföldi éghajlat szélsőségei való-sággal ki szokták tombolni magukat. Májusban azon-ban, a peoniák időszakában, még nem késő megismer-kedni a régóta áhított mesevárossal. Szabó Géza bará-tom, a Hopp Ferenc Múzeum kipróbált mecénása is sürgetett. Üzleti ügyekben Amerikába és Angliába készült. Ha találkozni akarok vele, siessek. Tokyoban amúgy se volt már alkalmas lelkiállapotom a nyugodt és eredményes munkára.

De mielőtt elindultam volna Kínába, még meg akartam látogatni a kamakurai nagy Buddhát, Nippon-nak ezt a mindenütt ismert jelképét. Az óriási bronz-szobor világhíresség dolgában közvetlenül a szent Fuji-hegy után következik.

Egy meleg napon — május 18-a volt — a tokyoi központi pályaudvaron menettérti jegyet váltottam Kamakura állomásig.

Tokyo és Kamakura közt kivonatban látja az ember Japánt. Idomtalan épületek közül indul ki a vonat. A külvárosokban tünedeznek fel a stílustiszta japáni házacskák, beékelve sokszor a vigasztalan tűzfalak és más rútságok közé. Hatalmas deszkaládszerű építmény az Asahi sörgyár épülete. Azután Yokohama nagy állo-mása. Ha nem volnának benne emberek és nem volná-nak a falain japáni feliratok, le lehetne tagadni, hogy Nipponban van, annyira nemzetközi szabású. De a pályaudvar visszhangzik a geták kopogásától és a

harsány „ájszkriim“ kiáltásoktól. Így kínálja a japáni cukrászfiú, hibátlan angoltalan kiejtéssel a fagyaltját.

Az út második felén már megtaláljuk az igazi Japánt. A zöld síkságon ott nyújtózik ugyan még balkéz felől, a tengerre néző oldalon, a filmstúdió, de azután már csak erdős hegykúpok jönnek, a háttérben a méltóságos Fuji Sannal. A látóhatár összeszorul. Árnyékos, szűk völgybe jutunk. Néhány perc múlva befutunk a kamakurai állomásra.

Rikszával vitettem magamat a célhoz. Nyitott nagy kapu előtt tett le a kék vászonruhás kuli. Amint betekintettem, elem tűnt a háttérből a bronzcsoda. Szinte behúnytam a szememet, hogy ne részletekben kelljen meglátnom.

Ez csakugyan Japán a maga igazi mivoltában!

Biztos térérzéssel állították a völgykatlanba a szent szobrot. Akárcsak valami jelképes, hatalmas szikladarab, egy tájképet utánzó kertben. Mögötte a legjapánibb hegykúpok, a nem kevésbé japáni fenyőkkel, amelyek olyformán lepik el gyakran — sugárasan — a szinte mesterségesnek látszó hegyecskéket, mint a gombostűk a tűpárnát.

Még az se zavarta meg az összhang érzetét, hogy a zöld patinától tarkálló sötétszürke bronzóriásból tulajdonképpen nem is egészen japáni, hanem kínai szellem kisugárzását éreztem.

Mikor ezt az óriást mintázták, a XIII. század közepén Japán valósággal fellélekzett. 894-ben jött a császári rendelet, amely elzárta a Felkelő Nap Országát a külvilágtól. Mintegy kétszáz éven át tartott ez az elszigetelt élet. Nem lehet ugyan azt mondani, hogy Japán ezalatt semmit se tudott volna Kínáról, de bizonyos, hogy ez volt az első saját mivoltába mélyedő korszaka és az akkoriban kifejlődött hűbéres szellem vezetett ahhoz a sajátos alakuláshoz, amely a XIII. századtól kezdve a XIX-nek második feléig rányomta bélyegét a szigetországra.

A XIII. században már két különálló és teljesen különböző jellegű hatalom állott szemben egymással Japánban, két különböző székhellyel. Az egyik főváros

maradt a régi Kyoto ; Kamakura lett a másik. Kyotoban székelt a császár szent személye. Felsőleges mivolta pillanatra se volt kétség tárgya, de hatalma ettől az időtől kezdve mintegy hat és félszázadon át sehoh se volt érezhető. Istennek kijáró tisztelet vette körül a kyotoi palotában élő császárokat, de akaratuk iránt senki se érdeklődött. Minden úgy történt, ahogy a hatalom igazi birtokosai, a hűbéres hadsereg fejei, a Kamakurában uralkodó shogunok akarták. A „shogun“ cím egy szóösszetételből keletkezett. „Sho“ tábornokot, „gun“ hadsereget jelent. A kettő együtt annyi, mint főparancsnok. A teljes cím „Sei-i-Tai Shogun“, vagyis a „barbárokat leigázó nagy tábornok“. (Sei = alattvaló, i = barbár, azaz idegen, Tai = nagy.) A shogun gyakorolta az igazi hatalmat a nagy hűbéresek, a daimyok felett. „Daimyo“ annyi mint „nagynev“, eredetileg „myodai“, azaz „helyettes“, akit Kyotóból szoktak volt kiküldeni rendcsinálásra, a zavargó tartományokba. A daimyok alá tartoztak a kisebb hűbéres nemesek, a samuraiok. A XIII. század volt Kamakura fénykora. Az 1186. és 1335. évek közti időt Kamakura-korszaknak is nevezik a japáni történelemben.

Aki nem ismeri a japáni történelmet, azt hiheti, hogy a shogunok és híveik a császárral és udvarával szemben valami különös „nemzeti“ álláspontot foglaltak el. Annyival is inkább hajlandó így okoskodni az, aki tudja, hogy a buddhizmus sem volt a szigetországban nemzeti vívmány, hanem Koreán át érkezett kínai és végeredményben indiai behozatal. Felmerülhet tehát az a gondolat is, hogy a shogunok a császárokkal szemben, kik annakidején behozták a buddhizmust, a nemzeti visszahatás emberei voltak.

Ez azonban alapvető tévedés. Japánban többízben voltak olyan mozgalmak, amelyeket a mai szóhasználat szerint nemzeti fellángolásoknak, sőt forradalmaknak lehet nevezni, de ezek mögött mindig ott volt valami nyugati hatás. Az 1868-as nagy Meiji átalakulás se következett be hasonló előzmények nélkül. Azt megelőzőleg is sokat merített a japáni szellem éppen Kínából,

abból a konfucianizmusból, amit a mai kínaiak mint nemzeti létükre veszedelmesnek hirdetett és a honvédelmet lehetetlenné tevő, túlzottan békebarát tant megtagadnak. Ez a kínai hatás készítette elő az európai vívmányok átvételét is. A shógunok uralmát jelentő Kamakura-korszakban is végbement egy hasonló folyamat. Japán utat nyitott a kínai szellemnek, amely elől a megelőző évszázadokban elzárkózott.

Új kínai hatás nélkül nem is jöhetett volna létre Kamakurában a nagy bronzszobor, amely az Ázsia szárazföldjének talajából kisarjadt gondolat végtelen erejét hirdeti. A szobor alkotójának neve ismeretes: Ono Goroyemon. Bronzbaöntésének éve 1252. A 49 láb magas óriás eredetileg fából épült templomban állott, amelyet azonban 1369-ben rettenetes vihar pusztított el. Hasonló sorsra jutott 1494-ben a helyébe épült másik templom is. Azóta szabadon áll a szobor, ami szerencsének mondható, mert így sokkal jobban fejtheti ki hatását. Népszerűsége páratlan. Naphosszat imádkoznak előtte. Ünnepeken özönlik hozzá a nép. Nekem valahogy úgy tűnt fel, mintha Japánban sehol se imádkoznák olyan bensőségesen a nagy tömeg, mint a kamakurai nagy Buddha előtt. Isében, az ősi nemzeti isten szentélyéhez végtelen kicsisége tudatában látogat el a japáni ember. A lelkét azonban nem ott önti ki és bizalmas kérését se foglalja ájtatos fohászba. Ezt Buddha előtt cselekszi meg. Buddha pedig a kamakurai bronzszobor alakjában, Isten szabad ege alatt mutatkozik meg neki a legközvetlenebbül.

A narai Daibutsu nekem és mindazoknak, akik művészi szemmel nézik a Buddha-szobrokat, sokkal többet ér, mint a kamakurai. Azon ugyanis tökéletes szállításal felépített formák és a formákat eszményi egységbe záró vonalak dícsérik mesterüket. Az a szobor nemcsak méreteiben, hanem elképzelésében és gondolatának a tömegek feletti uralmában is nagyobb, mint a kamakurai. Az utóbbi azonban jobban látható, jobban megközelíthető, könnyebben raktározható el az egyszerű ember emlékezetében.

A tömjén állandóan ég előtte. Ritkán látható teljes magányosságban. Leginkább a nők imádkoznak előtte különös buzgalommal. Régebben szabad volt felmászni a szoborra és az utazók egyik szórakozása volt, hogy a nagy Buddha tenyerébe állva fényképeztették le magukat. Hopp Ferencről is van ilyen felvétel. Ma már ez szigorúan tilos. Annak azonban nincs akadálya, hogy az ember behatoljon a szobor belsejébe, ahol lépcső vezet fel a nyakon át a fejbe. A hát közepén ablakot vágtak, kinyitható ajtóval. Ezen át ki lehet nézni a szabadba.

A kamakurai Daibutsu se teljes a mai alakjában. Eredetileg az előírásos lótuszkehelyben ült. Ennek ma már csak részletei vannak külön kiállítva a szobor háta mögött. Ma tehát közvetlenül egy kőtalapzaton helyezkedik el az óriás, ölében két összekulcsolt kezével, két mutatóujját hátsó felületével és két hüvelykujját hegyével egymásnak támasztva. Ajka erősen ívelt, szeme félig csukott. Vonásai mindenütt határozottak, helyenként majdnem mértani idomok benyomását keltik és kiélezettek.

A kamakurai Daibutsu lenyűgöző hatását az se kerülheti el, aki ismeri a narai szobrot és tudja, hogy ez művészileg értékesebb. Engem is lenyűgözött a népszerű mestermű. Nehezen szakadtam el tőle. Hanem egy idő múlva elérkezik az a pillanat, amelyben azt érzi az ember: „mára elég“.

Valami könnyebb élvezetre vágynak. Minthogy pedig volt még időm rá, úgy határoztam, hogy megnézek Kamakurából egy olyan darabot, ami a várost különösen jellemző oldaláról mutatja és a mellett nem kerül nagy megerőltetésbe.

Felültem hát a nyugati irányban haladó buszra és visszatértem a pályaudvar közelébe, honnan észak felé vezet egy tekintélyes fasor a „Dob-híd“-nak nevezett ívelt fahídhöz, melytől ismét egyenes irányban vezet a fasor Kamakura legismertebb templomához, a Hachimanguhoz. Idegenforgalom szempontjából ez a hely a legfontosabb Kamakurában a Daibutsu után. A Hachi-

mangu hegyek tövében, magaslaton épült. Lépcsőkön lehet feljutni hozzá. A templom előtt, ugyancsak emelkedett helyen, liget terül el, a kamakuraiak legkedveltebb tartózkodóhelyeinek egyike, hatalmas öreg fákkal, padokkal, emléktárgyakat, édességeket és italokat árusító bódékkal és az elmaradhatatlan fényképészekkel. Amint a fasorban arrafelé közeledtem, már észre is vettem egy állványt, kiállított fényképekkel. Távolabb a fák mögött pedig két kislányt láttam szökdécselni. Mind a kettőn fehér kimonó volt, amit deréktól bokáig fedett a cinóbervörös hakama. Szóval kaburo-táncosnők voltak a leánykák. Azok közé a leánygyermek közé tartoztak, kiket rendszeren már kilenc éves korukban beadnak egy templom szolgálatába azért, hogy a templom látványos ünnepein előadják a történelmi táncjátékokat, kezükben legyezővel, csörgővel, karddal stb. Ezt a templomszolgálatot nem szabad valami szigorú dolognak tartani. Az ilyen kis táncosnők sohase szakítanak egy pillanatra sem az ő rendes társadalmi életükkel. Nem élnek kolostorban. Családjukban maradnak. Járnak rendszeren az iskolába és ha eljön az ideje, a rendes polgári szokás szerint férjhezmennek.

Engem ez a két kislány nem mint japáni vallási és társadalmi különlegesség, hanem csak mint jelenség érdekelt. A sötétzöld lombokban pompázó és már hosszú délutáni árnyékokat vető kamakurai kryptoméria óriásoknak jól állott a két kis pajzán gyerek a cinóbervörös szoknyával és a felső testüket fedő hófehér kimonóval, amint ott ugrált és egy faág felé kapkodott. Egy perc múlva azonban már a fényképes állvány előtt volt mind a kettő és élénken mutogatott hol az egyik, hol a másik kiállított képre. Közben hasonló élénkséggel látszóttak megtárgyalni valamit. Ekkor azonban már én is elcsattintottam a Kodakomat.

Ők csak akkor vettek engem észre, mikor felléptem a sétatérhez vezető néhány lépcsőfokon. Ekkor azonban már el is illantak gyorsan tisztos távolba. Miután láttam, hogy most már bajosan lehet tovább is orozva fényképezni, az egyenes útra léptem. Mosolyogva meghaj-

tottam magamat; felmutattam a Kodakot és félre-magyarázhatatlan kézmozdulattal rámutattam a magam előtt elterülő tisztásra: „Doozo!” A gyerekek elnevezték magukat. Összenéztek, kölcsönösen várva egymástól a tanácsot, vagy döntést, ami azonban nevetésnél egyéb nem akart lenni. Előbb a vállukat vonogatták, azután meglátszott rajtuk, hogy nincsenek egy véleményen. Az egyik már rázta is bubifrizurás fejét és kezdett nekem hátat fordítani. A másiknak, úgy látszott, hogy tetszett a játék.

Már majdnem lemondtam, mikor váratlan segítség jött. Különös is lett volna, ha nem jött volna, mikor Japánban alig van ember, aki ne bolondulna a fényképezésért. Elöttem jobbra, pár lépésnyire ült egy padon egy középkorú férfi, aki látva bennem a jószándékot, mégis úgy gondolta, hogy kár volna a gyermekeknek elszalasztani egy érvényesülési alkalmat. Magához intette hát a kis félig-meddig visszavonulót és szépen oda-rendelte elém mind a kettőt. Az én keresőmben már benne is volt ekkor a képük és mihelyt megfelelő távolságban voltak, már rajta is voltak az első filmen. Kellett ugyanis egy másodikat is készítenem, mert mikor a kis vadóc észrevette, hogy én már ráirányítottam a gépet, hirtelen lehajtotta a fejét. Pártfogóm, a hozzájuk közelállónak látszó férfi rá is szólt komolyan. A második film már megörökítette az ő arcát is, komolyabb kifejezéssel, mint szerettem volna, míg a balján álló kis ördög dévajul nevetett és ragyogó fogsorát mutatta.

Mosolyogva hajtottam meg magamat és kihúztam a zsebemből a jegyzőkönyvet: „Legyenek szívesek írják be a nevüket és a címüket, hogy küldhessek a felvételtől másolatot. Én legközelebb Kínába utazom. Onnan fogom elküldeni a képeket“. A jobboldali kis nő még akkor is húzódott. Kivette hát a kezemből a jegyzőkönyvet és a ceruzát a másik és felírt egy hosszú címet, de csak egy névvel, amely így hangzott: Toki Kimiko. Erre én is átnyujtottam minden lehető címmel ellátott, távolkeleti módon hangzatosan fogalmazott névjegyet.

Ezzel azután le is járt a Kamakurának szánt időm. Megköszöntem a kislányoknak a „barátságos arcot“ és az úrnak a segítségét. Ajánlottam magamat. Kissé szemügyre vettem a Hachimangu környékét. Visszaverté a pályaudvarra. Estére újra Tokyoban voltam.

„SZEM-SZÁJNAK INGERE . . .“

Május 19-én a Felkelő Nap Országá megvillantotta előttem legnagyobb kincseit. A Gaimushótól már napokkal azelőtt üzenetet kaptam, hogy ha érdekel Sesshu, a nagy festő, tekintsem magamat meghívottnak Mori gróf palotájába. Ott megláthatom azt a híres tájképet ábrázoló tekercest, amelyet mindenki a mester legnagyobb alkotásának tart. Hasonló meghívást kaptam még aznapra Hosokawa marquiszhoz is.

Esős napra ébredtem. Megijedtem, hogy semmi se lesz a tervből. A két főnemes azonban nem mondta le a meghívást. Lessing professzorral, akit akkor a chicagói egyetem azzal a megbízással küldött a távol Keletre, hogy nagy könyvtárat szervezzen, elhajtottunk a Mori-palotába. A házigazda nem volt jelen. Ott várt ellenben a titkára és a Gaimusho részéről egy férfi és egy női tisztviselő. Az ilyen látogatások mindig szerzetes tartásos lefolyásúak.

Ha az ember Japánban műgyűjtemény megtekintésére kap meghívást, ne áltassa magát azzal a reménnyel, hogy ott a múkincsek nagy tömegét intézheti el egyszerre. Aki azonban ért a dologhoz, nem is vágyik ilyesmire. Keletázsia műremekei nem úgy készülnek, mint a mieink. Azokat nem másolják a természet után. Míg a művész dolgozik, nem áll előtte a minta. A Távol-Keleten a természetet csak megfigyelni szokták és legfeljebb tanulmányokat készítenek róla. Ezeket is sok esetben feleslegessé teszik a régi nagy mesterek alkotásai, amelyeket a művésziskolákban nagy figyelemmel tanulmányoznak és másolnak. A végleges alkotás sokszorosan leszűrt valami. Emlékezeti képeket tartalmaz,

amelyeket szeretnek nagyon kevés vonalba foglalni. Minél kevesebb ecsetvonásból áll egy kínai vagy japáni festmény, annál biztosabb, hogy rengeteg tanulmány előzte meg.

Épp ezért a keletázsiai műértő, ha egy-két vonást lát, amelyben valamelyik nagy mester kezét ismeri fel, hosszú időt tud vele eltölteni. Az ilyen képek nem nyilatkoznak meg rövid szempillantások alatt. Csak hosszú, zavartalan szemlélet árán élvezhetők és foghatók fel teljes értékükben. A régi iskolák szerint készült műtárgyak közül tehát csak kevéssel lehet megbirkózni egyszerre. Ha a gyűjtemény tulajdonosa nagy mesterek remeikeiből mutat néhányat a vendégeinek, ezek tökéletesen meg lehetnek elégedve.

Mikor tehát a Mori-palotába a híres Sesshu-féle tájkép megtekintésére kaptam meghívást, nem is számítottam rá, hogy ennél az egyetlen műremeknél többet is fognak itt mutatni. Nem várt meglepetés volt tehát, hogy a világhírű eredetin kívül egy híres régi másolat és még két-három kép is várt ránk. De mindezek eltörpültek a legfőbb vonzóerő mellett. A festmény szerves összefüggésben több tájképet ábrázolt; hegyeket, völgyeket, sziklákat, folyóvizeket és tavakat, kínai épületeket, erdőségeket, rizsföldeket stb.

Sesshu minden más japáni művésznél tündöklőbb hírnévnek örvend. Kétségtelen, hogy óriás volt, a formák korlátlan ura. Az ő területe a tusfestés. Élénk színekkel nem szeretett dolgozni. Alkotásaiból hiányzik az érzékeket kellemesen csiklandozó élénkség, ami a japáni művészet sok ágát jellemzi. Eszményképe a kevés ecsetvonással megfestett kép. A nagy művész 1420-ban született és 1506-ban halt meg. Tizenhárom éves korában pappá lett a Kofuku-ji templomban. Korán nyilatkozott meg benne a művészi hivatás. Olyan mesterektől tanult (Kotoku Zenji, Josetsu, Shubun), akik a kínai iskola hívei voltak. 1463-ban ő maga is Kínába utazott, ahol nagy nevet szerzett magának. Chia Ching császár számára híres japáni tájképeket festett, természetesen emlékezetből, a régi keletázsiai

nagy költő-művészet módján. Hat éven át volt távol hazájától. Visszatérte után az Unkokuji és a Taiki-an templomokban élte le hátralévő életét.

Sesshu festményeiben testesül meg legjobban a japániaiak által rendkívül nagyrabecsült zen-buddhista művészet. A zen művész teljesen függetleníti magát a természetben látott formák esetlegességeitől és csak azt juttatja kifejezésre, saját vérmérsékletén át, amit a dolgok lelkének, szellemének érez. Tusvonásaiban az elképzelhető legnagyobb szabadság nyilatkozik meg, ami azonban a másik oldalról a legnagyobb fegyelmezettséggel párosul. A zen művészek, köztük elsősorban Sesshu, sokszor dolgoztak az úgynevezett haboku stílusban, ami „egy vonással“ való festést jelent. Az egy vonás természetesen csak elvben értendő, de a rövidség, összevontság és egyszerűség, amelyet e művészek az ilyen haboku festéssel értek, sokkal csodálatosabb, mint bármi más, amit a Távols-Kelet festőművészete alkotott.

A legtekélyesebb haboku tájképet Akiyama mutatta meg nekem a tokyoi császári múzeumban. Sziklás vízpart látható rajta, néhány hihetetlenül merész vonással és sötét folttal festve. Ez a kép jelenti Sesshu művészetének csúcspontját az egyik irányban, a másik irányban a Mori-féle tájkép. Úgy hat ez, mintha a művész valami felfoghatatlan mámorban hajigálta volna a papirosra az ecsetvonásokat. De minél hosszasan nézzük a képet, annál többet látunk benne. Még többet láttam e csodálatos festményen, amikor összehasonlítottam a melléje fektetett másolattal. Nem győztem eléggé csodálni a minden egyes vonásában megnyilatkozó fegyelmezettséget. Ennél a nagy művésznél egyetlen vonás, egyetlen tusfolt se került indokolatlanul a papírra. Látszik, hogy a művész egyetlen kézmozdulatot se tett úgy, hogy ne gondolt volna rá, hogyan viszonylik az a vonás az egész képhez.

Ebben a sajátosságában találtam meg nagyságának titkát. Sesshu a legfegyelmezettebb japáni festő. Ezért a legjapánibb. Az ő festészete felel meg legjobban a bushido szellemének.

A művészet a Távol-Keleten szent dolog. Megközelítése szertartásos. Felszolgálták nekünk az elmaradhatatlan zöld teát. A palota urának titkára és szolgáló személyzete mélyen hajlongott. Azok a képek, amelyek nem voltak előre kikészítve, ünnepélyes lassúsággal kerültek elő. Az igazi japáni műértő, amikor meglátja a nagy alkotásokat, meg is hajlik előttük.

Az ilyen műrekekénél tett látogatások szerezték nekem Japánban a legnagyobb gyönyörűséget; de ezek vettek igénybe és ezek fárasztottak ki legjobban.

Az estéket gyakran töltöttem Nabeshima, Sumioka, Imaoka és Toyama társaságában. Toyama Koichi, az egykori híres egyetemi tanár, miniszter és költő Toyama Masakazu (1848—1900) fia régi budapesti ismerősöm. Ő volt az első japáni, aki nálunk a háborút követő összeomlás után hosszabb időre megtelepedett. Budapesti egyetemünkön a japáni nyelvet is tanította. Örömmel üdvözlöttük egymást ismét Tokyóban, hol Toyamából azóta, hogy tőlünk visszatért, boldog családapa és egy szíami diákokthoz igazgatója lett. Ez az állás politikai jellegű is, mert Japánnak Sziámmal tervei vannak.

Tokyóban sokat voltam együtt Toyamával. Önzetlen és készséges jó barátomnak bizonyult. Valósággal a kisujjában volt egész Tokyo. Nagyon sok embert ismert, már családi összeköttetéseinél fogva is és ha arról volt szó, hol lehet szabadidőmet kellemesen és kevés költséggel eltölteni, csak Toyamához kellett fordulnom.

Sumioka barátom más természetű ember volt. Benne magasan lobogott a japáni virtus. Nagyon sok érdekes élményemet köszönhetem annak, hogy szenvedélyes híve és művelője volt az ősi nemzeti szokásoknak. Általa tudtam meg azt is, hogy mi az a sake és vele tettem meg az első lépést azon az úton, amely oda vezetett, hogy egyetlen keletázsiai esztendőm alatt több szeszestalt fogyasztottam, mint talán egész megelőző életemben.

Sumioka egy este meghívott Imaokával vacsorára a „Sumo“-hoz címzett vendéglőbe. („Sumo“ birkózót

jelent.) Tokyo nyugati részében van a híres korosma, a Shiba-ku városrészben, közel a Shiba-parkhoz és nem messze a Sengakuji templomtól, amelynek temetőjében a negyvenhét ronin is nyugszik.

A Sumo tulajdonosa egy hatalmas termetű kiéremesült birkózó. Sumioka Tomoyoshi barátunk és Chocho San nemcsak azért járnak a vengéglőjébe, mert kitűnő konyhája van, hanem azért is, mert mindketten lelkes hívei a sumonak. Mikor a kocsi berobogott velünk a vendéglő kertjébe, rögtön láttam, hogy a házigazda és a személyzet olyan fogadtatásban részesít minket, amilyen nem jár ki minden közönséges vendégnek. Az ajtóban két sorban térdelő és földig hajló felszolgáló lányok hangos „komban wa“ (jóestét) kiáltásából és derült arcából már ki lehetett érezni, hogy nem valami közönséges időtöltésről lesz szó.

Minden jóra való japáni korcsmának van valami különös nevezetessége. A sumoban kitűnő halat lehetett enni. A vacsora fénypontja egy gyönyörűen fejlett tai volt, a híres japáni ponty, amit úgy szolgáltak fel, mintha még javában fickándoznék a tálban. Úgy feküdt előttünk a remek példány, szinte azon frissiben, mintha senki se nyúlt volna hozzá. Pedig már annak rendje és módja szerint fel volt bontva és fel is volt szeletelve.

Megelőzőleg csaknem színtelen teát, levest, megtemérdek előételt szolgáltak fel.

A lakkozott japáni asztal alacsony és kicsi. Selyempárnán ül mellette a padlót fedő gyékényen az ember. Rendes étkezéseknél nem is elég egy asztalka és kiszolgáló asztalokat is vesznek igénybe. Japánban, úgy mint Kínában, az étkezés sok fogásból áll. A terítésnek külön művészete van. Az evőeszköz kérdése nagyon egyszerű. Zárt papirostokban mindenki egy pár faevőpálcát kap. Annál több azonban az edény, a kisebb-nagyobb csésze és tányérka. Ezek sokszor a fazekasművészet remekei. Alakjuk, mázuk, festett díszük ízléses és ötletes. A japániak nagyon jól tudják azt, hogy a szemnek nyújtott élvezet nem közömbös a gyomor szempontjából. Ami

pedig a japáni konyhát illeti, az tud nagyon kitűnő is lenni.

A szegénysorsú japáni ember szűken és egyhangúan él. De a „marék rizsről“ szóló szállóige nem fedi a valóságot. A japáni szegény ember kevés rizst fogyaszt. A jobb sorsúak számára termeli. Ő maga beéri az árpa-kásával, meg a kölessel. Rendes étlapja halakból, gombákból, tengeri növényekből és főzelékekből áll. Legkedveltebb étele a szója-bab, amit különböző feldolgozásban fogyaszt. A halak, gombák, retkek és főzelékek különböző fajai nagy szerepet játszanak a leggazdagabb japáni étlapokon is. Legtöbb idegen szent borzalommal néz a japáni leveses csészére, amelyik éppen olyan fületlen edény, mint a teáscsésze és neve szintén chavan. Hamar kitapasztaltam, hogy a legjobb ízű levesek egyike az, amelyikbe halat és gombát főznek. Kitűnő a tintahal levese is. A japáni levesek egyébként könnyűek, éppen úgy, mint az egész japáni konyha, ha megfelelő művészettel kezelik.

A nyers halakat és egyéb húsokat az elmaradhatatlan sötétbarna szója-mártással eszik. Nem hiányozhat az asztalról egy kis csészében a reszelt retek mustárral. Ott vannak az apró halacskák, amelyek nem hosszabbak egy gyufaszálnál, de jóval vékonyabbak. Ezeket mind megmártogatja az ember a shoyuban akárcsak a nyers halat, a sashime-t és így mindez rendkívül ízletes.

A nagy tait megelőzte az étlapon a shirao, vagyis fehér hal. Utána sült csirke következett, azután még egy főtt hal, az amadai, a krizantémum szirmaiból készült főzelékkal, amit bármikor szívesen megennék, éppen úgy, mint ahogy meginnám újra a forrázott krizantémumból készült teát. Beafstek-féle húst is tálaltak, sok hagymával, aminthogy a hagyma általában bőségesen szerepel a kínai és japáni konyhában. Még nem vagyunk a végén. Rántott halat is szolgáltak fel, töltött paprikával és gombával, azután répa, burgonya és egy igen vékony laska együttesét, aminek yuga a neve. Szóval nemcsak amolyan közönséges vacsorát ettünk,

amelyik rendszerint főtt rizsbe aprított halból, kemény csirkehúsból, tojásból és főzelékféléből áll.

Általánosan kedvelt egyszerűbb ételek még a felkelő nap országában a főtt rizsbe csavart főzelék meg hal, amit szétlapított tengeri fűből készített vékony, sötétzöld sós lepénybe burkolnak. Nem tudtam véglegesen megbarátkozni Japánban az angolnával, mert ezt azonkívül, hogy megpárolják és megpiritják, még meg is szokták cukrozni.

Viszont nélkülöztem az édességet az étkezés végén. Ezt rendszerint alma helyettesítette, cikkekbe metszve és megsózva. Az ember ezt is megszokja, mint ahogy hozzászoktam a sósvízben eltett szilvához is, amit mindjárt ébredéskor szolgálnak fel forró teával, a tulajdonképeni reggeli előtt. Azt tartják, hogy ez különösen jó a szervezetnek, üdítő és erősítő hatású.

Dicsérettel kell szólanom a főtt rizsről. Ez Kínában is, Japánban is a mi kenyereinket helyettesíti az étlapon. Nagyobb étkezéseknél azonban nem közben, hanem a végén eszik a rizst. Tiszta vízben főve szolgálják fel; még csak egy szemernyi sót se adnak hozzá. Mikor az étlap végén előkerül újra a tea, a keleti ember önt belőle a rizzsel telt csészébe; kiissza a teát és utána, sőt már közben is, evőpálcájával a csészéből a szájába kotorja a rizst.

A japáni konyhával nagyon jól megbarátkoztam. Azért is szentelek neki ennyi helyet. Meg kell még jegyeznem, hogy mindahhoz, amit ettem, nagyon jól illett a sake. A mellettem térdelő szolgálólány szájából minduntalan elhangzott udvarias, barátságos és egyben alázatos hangon, hibátlan mosolytól kísérve a biztató felhívás: „o sake“. Én pedig — gyomorsav ide, gyomorsav oda — ittam. Ittam nemcsak addig, míg a tea, minden jó dolog kezdete és vége az asztalra került, hanem tovább is, mikor már a másik fajta élvezet következett a gheisákkal, akik közénk telepedve átvették a pincérlányoktól a sake-palackokat. Most már ők kezdték a kínálgatást: „o sake“. A parányi sake-csészét ilyenkor fel kell emelni és oda tartani a palack elé.

Mikor a vendég már otthonosabban érzi magát, kiöblíti vízben a csészét, töltet magának és átnyújtja a geishának. Az kiissza, újra kiöblíti, kézbe adja és újra tölt. Megint a vendég iszik és így tovább. Ezek a kicsiségek hozzátartoznak az ivás szertartásához.

A zenélő geisha elfoglalta a maga külön helyét és elpengette a május hónapra való dalt, a kis geishajelöltek, a maikok pedig előadták a hozzávaló, jól betanult táncot. Ennél többet senki se kívánt tőlük. A társaság jókedvre hangolódott. Felhangzott a Tokyo Odori, a közkedvelt tavaszi körtánc, amellyel már a Hakone Maru fedélzetén megismerkedtem. Az első számú geisha buzgón tanított a tánra és kifejezte legmagasabb meglegedését. Mikor visszatelepedtünk ülőhelyünkre és én rajzoltam róla egy kis vázlatos arcképet, viszonzásul ő is lerajzolt nekem, egészen ügyesen, egy geishát, szabályosan felöltött kimonóval és fésült konttyal.

A korcsma különös nevezetessége egy fiatal sumo volt, aki úgy jelent meg, ahogy a birkózók fellépni szoktak. Meztelen testén nadrágszerű keskeny övet, továbbá arannyal és ezüsttel hímzett díszes kötényt viselt. Így adta elő a birkózók táncát, ami alatt néhány lassú ütemű jelképes mozdulatot kell érteni. Azután, mintegy másfélmázsás súlyával közénk telepedett. Sumioka San és Chocho San nagyon értettek ahhoz, hogyan kell tökéletes japáni hangulatot kelteni. Csodák csodája: amitől egész este tartottam, a gyomorégés nem jelentkezett és reggel üdöbben keltem fel, mint valaha.

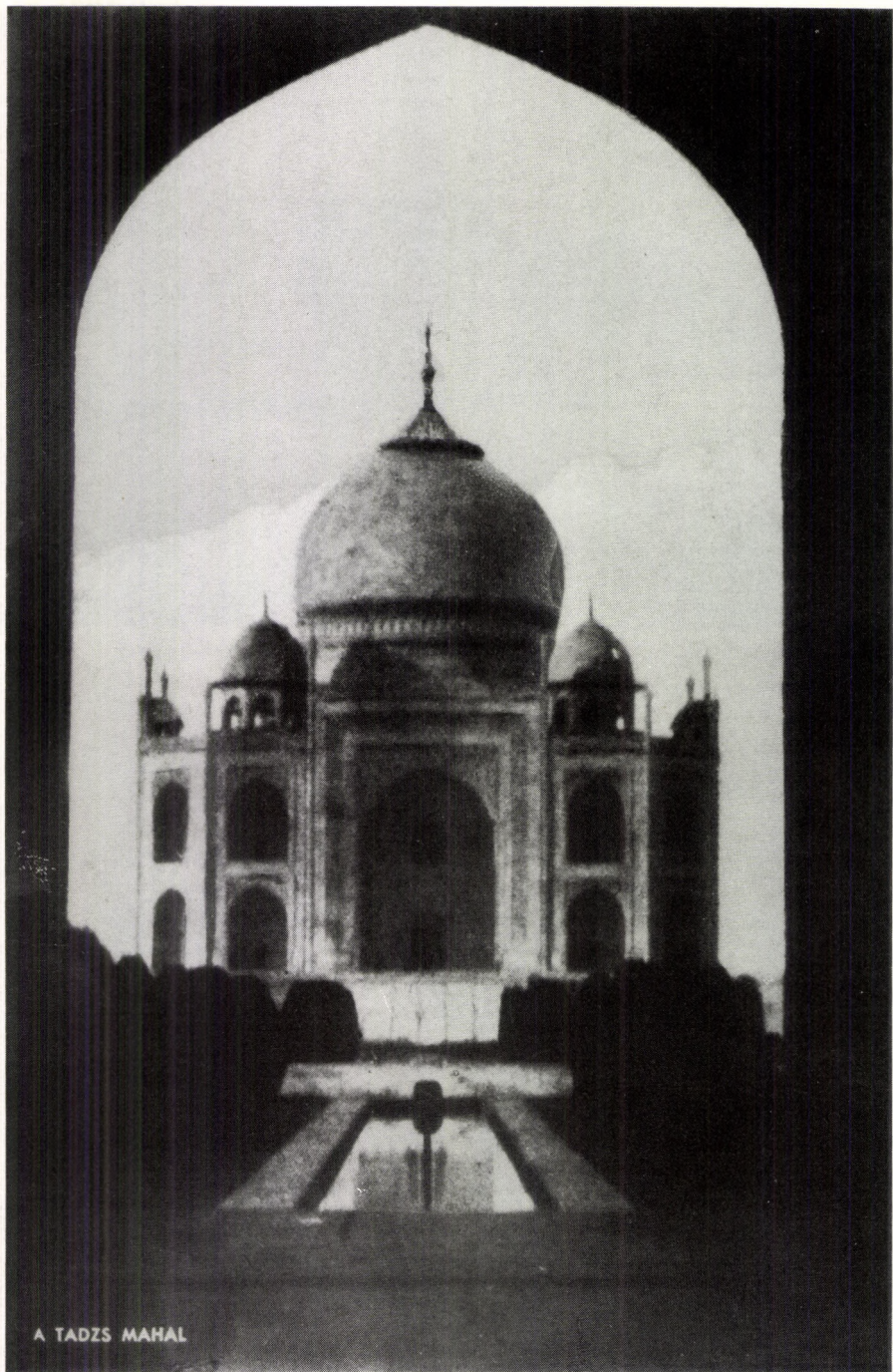
(Vége az első kötetnek.)

TEVEKARAVÁN PESHAWARBAN

DELINDIAI NŐK LOTHÁVAL

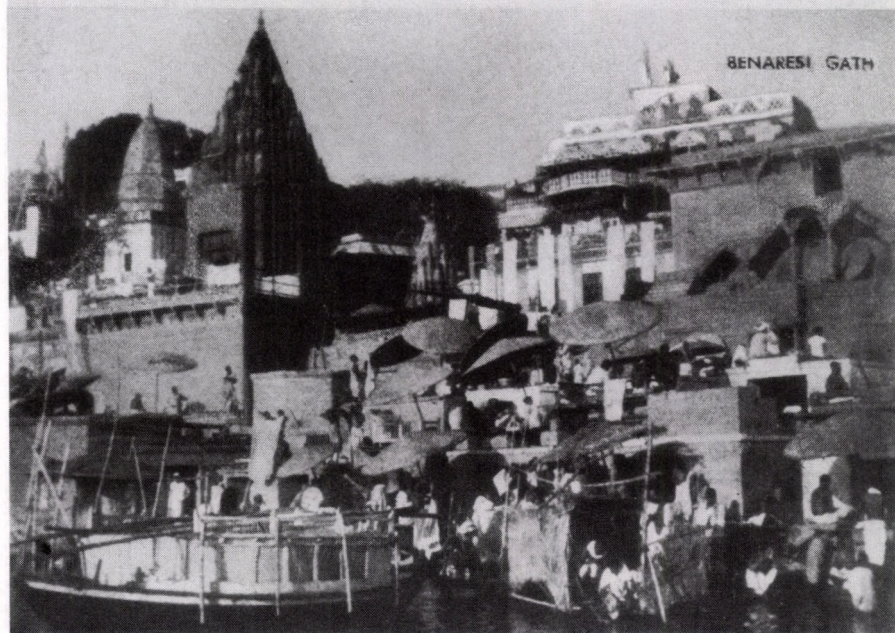
A TADZS MAHAL

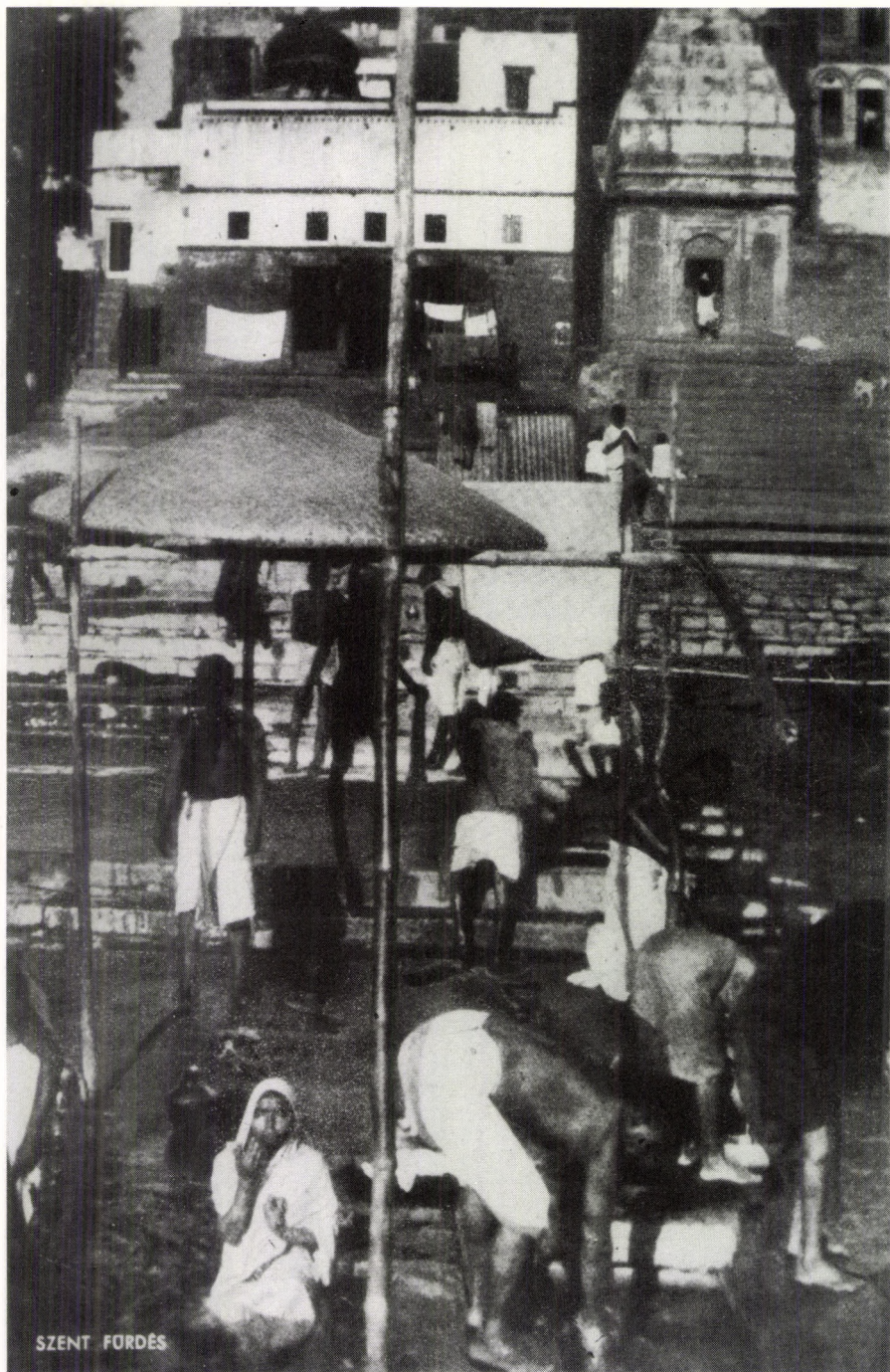

A KUTB MINAR EGYIK VENDÉGE

VIRÁGÁRUS LEÁNY GAYÁBAN

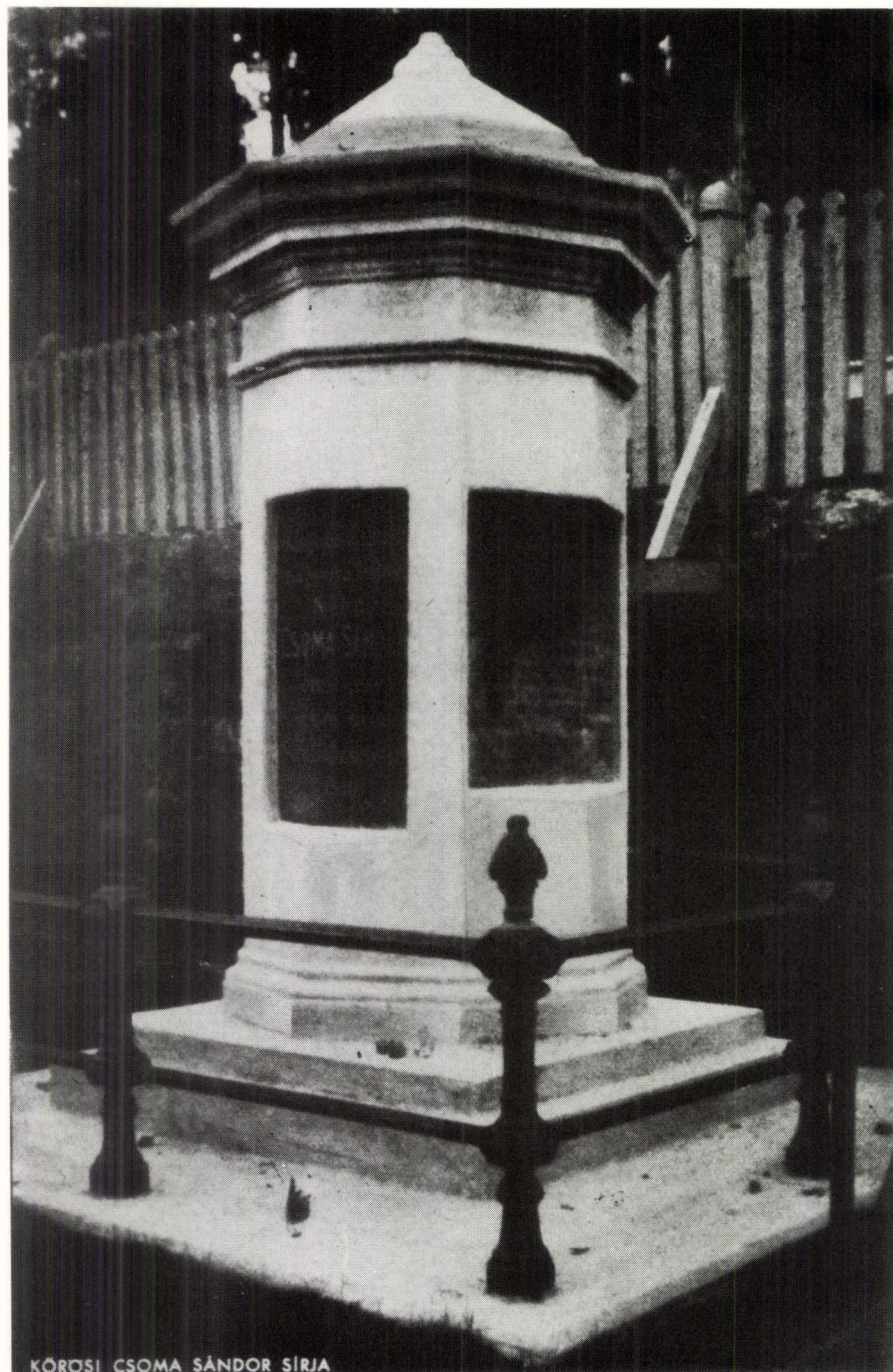

SZENT FÖRDÉS

A NAGY TEMPLOM BODH GAYÁBAN

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR SIRJA

A GION- NO SAKURA

A DODZSELINGGANGON

A FEKETE PAGODA SZOBRAI KANARAKBAN

MAMALLIPURAMI TEMPLOM

IMÁDKOZÓ ÖREGASSZONY DARJEELINGBEN

SHANGHAI. A RÉGI KORMÁNYZÓI PALOTÁBÓL

A NARAI DAIBUTSU

A HORIUJI PAGODA

KOREAN BRONZ KWANNON

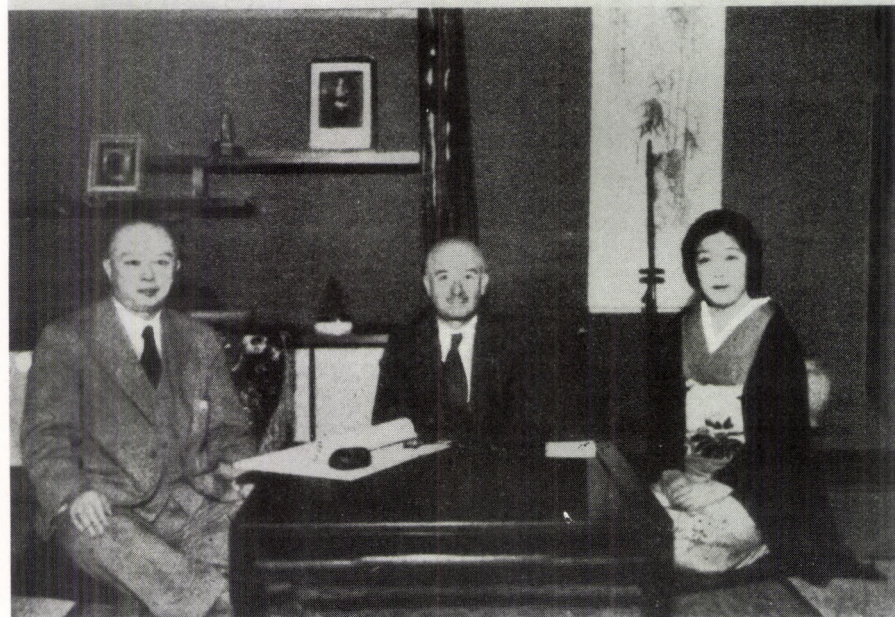
A CHUGUJI-KWANNON

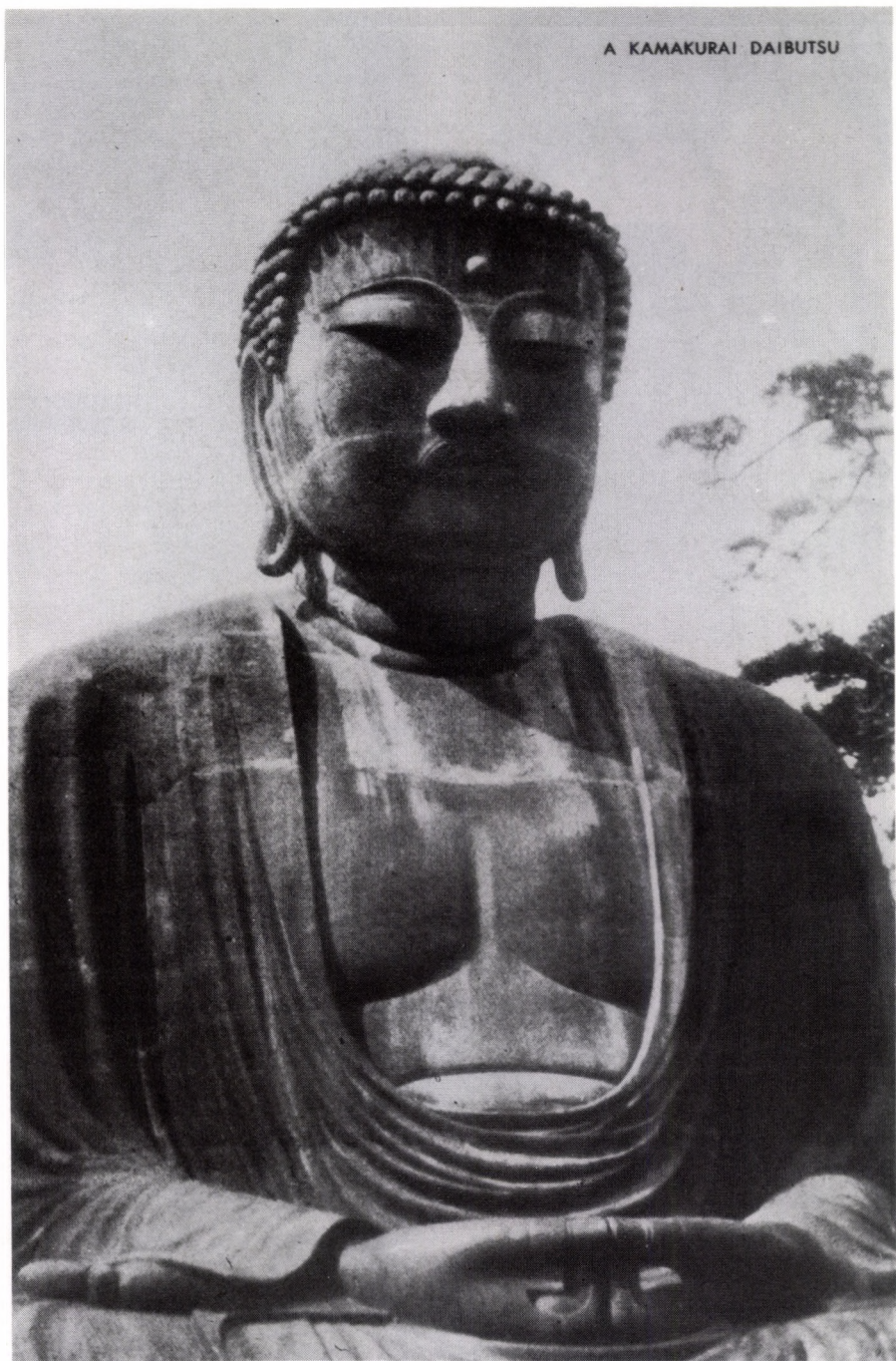

NABESHIMA VICOMTE TARSASAGABAN

A SUMIOKA HAZBAN

A KAMAKURAI DAIBUTSU

KET KIS KABURO TANCOSNO

LÁMAJELOLT

A „SZÉNDOMB”-ON

Felvincsi Takács Zoltán

Buddha útján a
távol Keleten

Évtizedek óta hiányzik könyvespolcainkról olyan távol-keleti útirajz, amilyen *Felvinczi Takács Zoltán*nak (1880—1964), a művészettörténész egyetemi tanárnak és a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum első igazgatójának a Buddha-útját, vagyis a buddhista művészet nyomait végigjáró könyve. Ahogy a szakmában megörökített rangja minősíti, „Ázsia művészetének első magyar szakértője és tudósa” 1936-ban, 56 esztendősen tölthetett egy évet a Távol-Keleten, s ez a kései találkozás három és fél évtized elmélyült stúdiumai után remek könyvet eredményezett. Az akkor már európai tekintélynek örvendő tudós alaposan előkészített útján azt nézte meg, amit tanulmányai alapján megtervezett. S meg is látta, és élvezetesen megírt könyvében meg is örökítette mindazt, ami szerinte — máig érvényes ítéletével — India, Kína, Japán, Korea kultúrájában és művészetében számunkra, európaiak s benne a magyarok számára a legfontosabb. Szubjektív — saját fényképeivel és rajzaival illusztrált — beszámolója az érzékeny lelkű és a Keletet rajongásig szerető műértő vallomásának és a páratlan szakmai felkészültséggel, céltudatosan kutató tudós írásának szerencsés ötvözete. Mindenki számára élvezhető, érthető s választékos előadásában a mindmáig idegen világ, a régi Kelet művészete rajzolódik ki maradandó értékű könyvének lapjain.

ISBN 963 05 5601 4 (össz. kötet)

ISBN 963 05 5602 2 (I. kötet)

AZ AKADÉMIAI KIADÓ REPRINT SZOROZATA